

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Gülden PEKER

LYKIA-PAMPHYLIA EYALETİNDE SOSYAL GRUPLAR VE DERNEKLER (İS 1-3.
YÜZYIL)

Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Gülden PEKER

LYKIA-PAMPHYLIA EYALETİNDE SOSYAL GRUPLAR VE DERNEKLER (İS
1-3. YÜZYIL)

Danışman

Doç. Dr. Burak TAKMER

Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2022

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Gülden Peker'in bu çalışması, jürimiz tarafından Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Nurşah ŞENGÜL (İmza)

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Burak TAKMER (İmza)

Üye : Prof. Dr. Mustafa ADAK (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Elif AKGÜN KAYA (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Gülcan KAŞKA (İmza)

Tez Başlığı: Lykia-Pamphylia Eyaletinde Sosyal Gruplar ve Dernekler (İS 1-3. Yüzyıl)

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 11/02/2022...

Mezuniyet Tarihi :24/03/2022

(İmza)
Prof. Dr. Ebru İÇİGEN
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Lykia-Pamphylia Eyaletinde Sosyal Gruplar ve Dernekler (İS 1-3. Yüzyıl)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Gülden PEKER

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Güliden PEKER
Öğrenci Numarası	20128603306
Enstitü Ana Bilim Dalı	Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri
Programı	Doktora
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Burak TAKMER
Tez Başlığı	Lykia-Pamphylia Eyaletinde Sosyal Gruplar ve Dernekler (İS 1-3. Yüzyıl)
Turnitin Ödev Numarası	

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 266 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 07/03/2022 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % %17

alıntılar dahil % %20'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

...../...../.....

(imzası)

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	V
Ö Z E T	vi
S U M M A R Y	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YUNAN-ROMA DÜNYASINDA DERNEKLER: GENEL DEĞERLENDİRME

1.1 Tarihsel Gelişim.....	15
1.2 Organizasyon	21
1.2.1 Dernek Kuruluşuna Dair Yasal Çerçeve	23
1.2.2 Tüzük (<i>Lex Collegii</i> /Νόμος).....	25
1.2.2.1 Üye Kabulü ve Üyelerin Statüsü	28
1.2.2.2 Giriş Ücreti ve Aidat.....	30
1.2.2.3 Toplantı.....	31
1.2.2.4 Görevliler ve İşlevleri	32

İKİNCİ BÖLÜM

TERMİNOLOJİ VE TÜRLER

2.1 Kentin Eğitim Kurumu Gymnasion’da Örgütlenen Gruplar.....	36
2.1.1 Epheboi	36
2.1.2 Neoi.....	41
2.1.3 Geraioi ve Gerusia	50
2.2 Etnik/Coğrafi Gruplar	64
2.2.1 Romalılar (Ρωμαῖοι).....	65
2.2.2 Thraklar (Θραῖκες) Θραῖκες οἱ κατοικοῦντες.....	70
2.2.3 Yahudiler (Ἰουδαῖοι)	73
2.3 Mahalle/Komşuluk/Arkadaşlık ve Sporsever/Taraftar Grupları.....	77
2.3.1 Mahalle Grupları	78

2.3.1.1 Phyle (Σαρπηδόνοι, Βελλεροφόντειοι, Ἰοβάττειοι)	78
2.3.2 Komşuluk Grupları	78
2.3.2.1 Τετραπωλεῖται	79
2.3.2.2 Μεγαλοπυλεῖται	81
2.3.2.3 Μέγα Συνέργιον	82
2.3.2.4 Βωμεῖται Ζηνὸς	82
2.3.2.4 ιερᾶ Λητοῦς γειννῖαις ve Ἀχιλλέως Ἰητήρος γειννῖαις	83
2.3.3 Οἱ προστάται τῆς σεβαστῆς πλατείας	85
2.3.4 Arkadaşlık ve Akrabalık Grupları	87
2.3.4.1 Οἱ φίλοι/ἑταῖροι	87
2.3.4.2 φράτρα (= Koinon veya Thiasos)	90
2.3.5 Sporsever/Taraftar Grupları	93
2.4 Mesleki Dernekler	95
2.4.1 Bakırcılar Derneği (τὸ κοινὸν τῶν χαλκέων)	96
2.4.2 Boyacılar Derneği (συντεχνία βαφέων)	98
2.4.3 Deri Zanaatkârları Derneği (τεχνεῖται σκυτεῖς)	100
2.4.4 Taş Ustaları Derneği (λατύποι)	102
2.4.5 Sıvacılar Derneği (πηλοῦντες)	103
2.4.6 Zanaatkârlar Derneği (τεχνῖται)	105
2.4.7 Balıkçılar Derneği (τὸ κοινὸν ἀλιέων)	107
2.4.8 Un Eleyiciler (ἀλευροκαθάρται) Derneği ve Somuncular (ἀβακῖται) Derneği	111
2.4.9 Epikürosçu Filozoflar Derneği (Ἐπικούρειοι φιλόσοφοι)	113
2.5 Dini Dernekler	118
2.5.1 Thiasos / Thiasotai (Θίασος / θιασῶται)	119
2.5.2 Mystai (μύσται)	123
2.6 Agonistik Dernekler	127

2.6.1 Kutsal/Taç Ödüllü Oyunların Galipleri Derneği (ή σύνοδος τῶν ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερωνικῶν καὶ στεφανειτῶν)	127
2.6.2 Kutsal, Atletik, Gezgin Dernek (ή ἱερὰ ξυστική περιπολιστική σύνοδος τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα κτλ.).....	134
2.6.3 Emekli Sporcular Derneği (σύνοδος τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀπὸ καταλύσεως ἐν τῇ βασιλίδι Ῥώμῃ κατοικούντων).....	141
2.6.4 Kutsal, Sahne Sanatçıları Derneği (ἱερὰ θυμελική σύνοδος)	142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENT YAŞAMINDA SOSYAL GRUPLAR VE DERNEKLER

3.1 Patrones ve Euergetai (Dernekler ve Euergetism)	150
3.2 Kent Kurumlarının Onayını Gerektiren Faaliyetler (Siyasal Yaşama Katılım)	152
3.3 Tiyatro, Stadion ve Tuvalet/Hamamda Yer Ayırtma (Sosyal Yaşama Katılım)	153

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ YAŞAMDA SOSYAL GRUPLAR VE DERNEKLER

4.1 Adaklar	155
4.2 Meslek Derneklerinde Kültler	156
4.3 Agonistik Derneklerde Kültler	158

BEŞİNCİ BÖLÜM

CENAZE TÖRENİ VE MEZAR BAKIMI

5.1 Üyelerin Cenaze Merasimi ve Hatırasının Yaşatılması	160
5.2 Mezarların Bakımı ve Korunması	163

ALTINCI BÖLÜM

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİ KOŞULLAYAN NEDENLER

6.1 Ekonomik Nedenler	164
6.2 Sosyokültürel Nedenler	165
6.3 Ötekileşme ve Kimlik Bilinci	168
SONUÇ	170
ANTİK KAYNAK KISALTMALARI VE EDİSYONLARI.....	177

KAYNAKÇA KISALTMALARI.....	184
KAYNAKÇA.....	191
EK 1 TABLOLAR (AKRAN GRUPLARI)	218
EK 2 TABLOLAR (DERNEKLER)	230
EK 3 EPİGRAFİK DİZİN	237
ÖZGEÇMİŞ	250

KISALTMALAR LİSTESİ

age.	adı geçen eser
aş.	aşağıda
bkz.	bakınız
böl.	bölüm
dn.	dipnot
Ed.	editör(ler)
<i>et al.</i>	<i>et alii</i>
fasc.	<i>fasciculus</i>
İÖ	İsa'dan önce
İS	İsa'dan sonra
krş.	karşılaştı
loc. cit.	<i>locus citatus</i>
no.	numara
<i>non vidi</i>	görmedim
örn.	örneğin
öz.	özellikle
s.	sayfa
str.	satır
suppl.	<i>supplementum</i>
s. v.	<i>sub voce</i>
tab.	tablo
vd.	ve diğerleri
vol.	<i>volumen</i>
yuk.	yukarıda

Ö Z E T

Antik Dünya’da insanlar içinde yaşadıkları kent ya da kasaba gibi siyasi topluluklar haricinde yaş, meslek, din ya da diğer ortak öğeler temelinde çeşitli gruplarda bir araya geldiler. Modern terminolojide dernek, lonca, birlik ya da diğer isimlerle tanımlanan bu gruplara üyelikte gönüllülük esastır. Belli menfaatler ya da ihtiyaçlar doğrultusunda kurulan bu örgütler aynı zamanda kentlerin ya da kırsal toplulukların sosyal yaşamlarında önemli bir yere sahiptir. Yaş grupları (*epheboi*, *neoi*, *gerusia*) ise, bir *polis* kurumu olan *gymnasion* bünyesinde örgütlenen yarı resmî organizasyonlardır. Yaş gruplarının sportif ve entellektüel faaliyetler için toplandıkları *gymnasion*, Helenistik Dönem’den itibaren kentler için oldukça önemli bir sosyokültürel merkez konumundadır. Yaş grupları (*epheboi*, *neoi*, *gerusia*) bir *polis* kurumu olan *gymnasion*’a bağlı örgütlendikleri için diğer derneklerden farklı bir statüye sahiptir. Bu bakımdan *gymnasion* gruplarını yarı resmî kurumlar olarak tanımlamak daha doğrudur. Üstelik söz konusu yaş grupları, resmî olmayan faaliyetlerinin yanında bazı kamusal görevler de üstlenmişlerdir. *Gymnasion* grupları, özellikle *neoi* ve *gerusia*, İmparatorluk Dönemi’nde politikada daha etkin bir konuma gelir. Bununla birlikte, Roma İmparatorluğunun ilk iki yüzyılında sağlanan barış ve refah ortamında (*pax Romana*), kentlerde güçlü bir orta tabaka (*plebs media*) oluşur. Esnaf, zanaatkâr ya da küçük ölçekli tüccar olan bu insanlar çoğunlukla bir derneğin (*collegium*) üyeleridir. Dernekler bu dönemde güçlenen orta tabakanın siyasi ve sosyal yaşama katılımını sağlayan kurumlar olarak rağbet görmüşlerdir.

Bu çalışmanın amacı, İS 1-3. yüzyıllarda Likya-Pamphylia kentlerinde sosyal grupların ve derneklerin sosyokültürel ve siyasal konumlarını belirlemektir. Roma İmparatorluk Dönemi’nde, *Lycia et Pamphylia* Eyaleti, Teke Yarımadası ve Pamphylia Ovası ile Güney Pisidia Bölgesi’ni kapsadığı için Güney Pisidia kentleri de çalışmaya dahil edilmiştir. Söz konusu bölgelerden elde edilen epigrafik verilerin neredeyse tamamı mezar epigramları ve onurlandırma yazıtlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla, konu hakkında genel bir bakış ortaya koyabilmek için Küçük Asya’nın diğer bölgelerine ait yazıtlar ile, daha ayrıntılı bilgiler içeren Yunanistan ve İtalya’dan gelen epigrafik belgeler ve Mısır’da bulunan papirüsler de çalışmaya dahil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Polis*, Yaş Grupları, *Gymnasion*, *Collegia*, Dernekler.

S U M M A R Y

SOCIAL GROUPS AND ASSOCIATIONS IN LYKIA-PAMPHYLIA PROVINCE (1st-3rd CENTURY AD)

In the Ancient World, people came together in various groups on the basis of age, occupation, religion or other common elements, apart from the political communities in which they lived, such as the city or town. Membership in these groups, which are defined as associations, guilds, unions or other names in modern terminology, is voluntary. These organizations, founded by people gathered on the basis of certain interests or needs, also have an important place in the social lives of cities or rural communities.

On the other hand, age groups (*epheboi*, *neoi*, *gerusia*), are semi-official organizations affiliated with the *gymnasium*, a police institution. The *gymnasium*, where age groups (*epheboi*, *neoi*, *gerusia*) gathered for their sportive and intellectual activities, has been a very important socio-cultural center for cities since the Hellenistic Period. In this respect, age groups have a different status from other associations because they are organized under the *gymnasium*, a police institution. Therefore, it is more appropriate to define *gymnasium* groups as semi-official institutions. Moreover, these age groups have undertaken some public duties besides their unofficial activities. *Gymnasium* groups, especially *neoi* and *gerusia*, became more active in politics during the Imperial Period. However, in the environment of peace and prosperity (*pax Romana*) provided in the first two centuries of the Roman Empire, a strong middle class (*plebs media*) was formed in the cities. These people, who are artisans, craftsmen or small-scale merchants, are often members of a *collegium*. Associations are in demand as institutions that ensure the participation of the middle stratum, which has become stronger in this period, in political and social life.

The aim of this study is to determine the socio-cultural and socio-political positions of social groups and associations in the cities of Lycia-Pamphylia in 1-3 centuries AD. In the Roman Imperial Period, Southern Pisidian cities were also included in the study, as they included the Lycia et Pamphylia Province, Teke Peninsula, Pamphylia Plain and Southern Pisidia Region. Almost all of the epigraphic data from these regions consists of burial epigrams and honorific inscriptions. Therefore, inscriptions from other parts of Asia Minor, epigraphic documents from Greece and Italy and papyri from Egypt, which contain more detailed information, are also included in the study in order to give an overview of the subject.

Keywords: *Polis*, Age Groups, *Gymnasion*, *Collegia*, Associations.

ÖNSÖZ

Dernekler resmen kent tarafından organize edilmeyen ancak kent yasalarıyla çelişmeyecek şekilde kendi oluşturdukları tüzükleri ve kendi seçtikleri memurları ile yönetilen organizasyonlardır. İnsanların belli menfaatler ya da ihtiyaçlar doğrultusunda kurdukları bu örgütler kentlerin ya da kırsal toplulukların sosyal yaşamlarında da önemli bir yere sahiptir. Helenistik Dönem’den itibaren Yunan *polis*’leri için önemli bir sosyokültürel merkez olan *gymnasion*’da örgütlenen yaş grupları da kültürel ve politik yaşamın önemli unsurlarıdır. Akran grupları (*epheboi*, *neoi* ve *gerusia*) bir kent kurumu olan *gymnasion*’da örgütlendikleri için derneklerden farklı bir statüye sahiptir. Bir başka ifadeyle, *gymnasion* gruplarını yarı resmî kurumlar olarak tanımlamak daha doğrudur. Üstelik söz konusu yaş grupları, özellikle *neoi* ve *geraioi* resmî olmayan faaliyetlerinin yanında bazı kamusal görevler de üstlenmişlerdir.

Dernek üyelerinin genellikle toplumun daha alt tabakalarına mensup kişiler oldukları varsayılmış ve dernekler alt tabakaların siyasi ve sosyal güç eksikliğini telafi edici organizasyonlar olarak kabul edilmiştir. Bu varsayım ancak belirli dernekler için geçerli olabilir. Zira, son yıllarda yapılan araştırmalar, İmparatorluk Dönemi’ne doğru uzanan süreçte daha çok tüccar ve zanaatkârlardan oluşan kentli orta tabakanın (*plebs media*) tedricen artışı ve buna bağlı olarak dernek üyelerinin daha çok bu orta tabakanın mensupları olduğunu göstermektedir. Esnafılık ve tüccarlıkla geçinen bu insanlar genellikle bir meslek birliği (*lonca*) ya da dernek (*collegium*) üyesidir.

Tez çalışmasının konusunu oluşturan sosyal gruplar ve dernekler 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başından itibaren modern araştırmacıların ilgisini çekmiştir. P. Foucart (1873), W. Liebenam (1890), E. Ziebarth (1896), F. Poland (1909) J.P. Waltzing (1895-1900) ve M. San Nicolo (1913-1915) tarafından bu konuda temel oluşturacak çalışmalar yapılmıştır. P. Foucart, *Des associations religieuses chez les Grecs* (1873) adlı eserinde sadece kült derneklerini ele almıştır. E. Ziebarth, *Das griechische Vereinswesen* (1896) adlı doktora çalışmasında tüm Yunan derneklerini biraraya toplayarak gruplara ayırmıştır. Ardından F. Poland, derneklerle ilgili araştırma yapanlar için hâlâ önemli bir başvuru kitabı olan *Geschichte des griechischen Vereinswesens* (1909) adlı eserini yayımlamıştır. J. P. Waltzing, *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains* (1895-1900) adlı, dört ciltlik eserinde hem Roma’da ve Asia Eyaleti’ndeki meslek derneklerini (3. ciltte derneklerle ilgili yazıtlara ayrılmıştır) hem de Roma hukukunda derneklerle ilgili düzenlemeleri ele almıştır. Bu çalışmaların ardından yaklaşık yarım asır sonra İtalya’da M. F. de Robertis (1938), G. Clemente (1972) ve L. Cracco-Ruggini’nin (1971, 1973 ve 1976) eserleri yayımlanır. F. M. Ausbüttel’in

Untersuchungen zu den Vereinen im Westen des römischen Reiches (1982) adlı ve İtalya ile sınırlı çalışması modern terminolojinin yeniden değerlendirilmesine katkı sağlamıştır. Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk dönemlerinde İtalya'daki dernekleri araştıran J. M. Flambard, daha çok derneklerin cenaze faaliyetlerine (1987) ve politik yönlerine odaklanmıştır (1977).

J. R. Patterson (1993), yalnızca İtalya'daki dernekleri kapsayan nispeten yakın tarihli çalışmasında, kentli hayırseverler (*euergetes*) ve derneklerin sosyal yaşamdaki faaliyetlerini yorumlayarak bunların Erken İmparatorluk Dönemi'nde *polis*'in sosyal dünyasını etkileyen önemli bir unsur olduğunu göstermiştir. Derneklerin sosyal yaşamdaki yerlerini tespit etmeye odaklanan en kapsamlı ve nispeten yeni çalışmalardan birisi O. van Nijf'in *The Civic World of Professional Associations in the Roman East* (1997) adlı çalışmasıdır. Son olarak, Anadolu'nun tamamını ele alan en kapsamlı ve en yeni çalışma P. A. Harland'ın *Greco-Roman Associations: Texts, Translations, and Commentary* (2014) adlı eseridir.

Bu tez çalışmasında, *Lycia et Pamphylia* Eyaleti kapsamında derneklerin (meslek, din, etnik köken vb.) ve bilhassa Helenistik ve Roma dönemlerinde, kentlerin sosyal yaşamlarında önemli bir yere sahip olan *gymnasion* gruplarının birlikte değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Tezin coğrafi ve zamansal sınırını Roma İmparatorluk Dönemi'nde *Lycia et Pamphylia* Eyaleti oluşturmaktadır. Bununla birlikte ilgili eyalet Teke Yarımadası ve Pamphylia Ovası ile Güney Pisidia Bölgesi'ni de kapsadığı için Güney Pisidia kentleri de çalışmaya dahil edilmiştir.

Bu çalışmada birincil kaynak, belirlenen coğrafi sınırlar kapsamında tespit edilen, epigrafik belgelerdir. Dernekler söz konusu olduğunda -İonia, Lydia, Phrygia gibi bölgelere kıyasla- Lykia, Pamphylia ve Pisidia'ya ait belgeler hem sayıca az hem de genellikle mezar ya da onurlandırma yazıtları olduğu için ayrıntılı bilgi içermediğinden, İonia, Lydia, Bithynia, Phrygia kentlerinin epigrafik verilerinden ve ayrıca dernek tüzükleri, üyelik ücreti, aylık katkı payları vd. hususlarda daha fazla bilgi içeren Atina ve İtalya'dan epigrafik belgelere ve Mısır'dan papirüslere başvurulmuştur.

Konu hakkında bir diğer önemli kaynak antik yazarların aktarımlarıdır. Bu iki temel kaynağın yanı sıra arkeolojik ve numizmatik verilerden de yararlanılmıştır. Antik metinler arasında Aristoteles *corpus*'unda bulunan Atinalılar'ın Anayasası ve Politika temel başvuru kaynaklarından biridir. Dio Khrysostomos'un söylevleri, Roma egemenliğindeki bir Yunan *polis*'inin politik yaşantısına tanıklık etmiş ve devrin bakış açısına sahip yerel bir kaynak olarak sıkça başvurulmuş önemli bir eserdir. Aynı şekilde, Plinius'un, İS 111-113 yılları arasında Bithynia Eyaleti *proconsul*'u olduğu sırada Traianus'a yazdığı mektuplar ve İmparator'dan aldığı yanıtlardan oluşan eser de İmparatorluk Dönemi'nde merkezi otoritenin kent topluluğuna

bakışını ortaya koyan değerli bir kaynaktır. Ayrıca hukuki metinlerde korunan yasalarda ve kararnamelerde, dernekler ve siyasi otorite arasındaki ilişki hakkında önemli bilgiler mevcuttur.

Bu çalışma, Giriş kısmı ve bunu takip eden altı bölümden oluşmaktadır. Giriş'te Arkaik Dönem'den itibaren *polis* (kent) olgusu ele alınarak, Helenistik-Roma dönemlerinde yaşanan sosyal, ekonomik ve politik süreçlerin *polis*'in politik ve toplumsal yapısında meydana getirdiği değişiklikler hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Elbette tüm dönemler için geçerli olabilecek bir *polis* tanımı yapmak pek mümkün değildir. Hatta aynı dönemlerdeki *polis*'ler arasında bile büyük farklılıklar sözkonusudur. Yine de *gerusia*, *neoi*, *epheboi* gibi sosyal grupların ve derneklerin kentin kültürel ve siyasal yaşamındaki yerlerinin saptanabilmesi için *polis*'lerle ilgili bazı ortak unsurlar tespit edilebilmektedir.

Birinci bölümde, Antik Dünya'da derneklerin tarihsel gelişimi ve organizasyonu hakkında genel bir değerlendirme yapılmaktadır. İlk alt başlıkta, antik kaynaklar ve epigrafik belgelerden elde edilen veriler ışığında derneklerin tarihsel gelişim süreci aktarılmaktadır. Diğer başlıklarda ise, tüzük, giriş ücreti, dernek görevlileri ve toplantılar gibi, derneklerin örgütsel yapıları hakkında genel bir şablon oluşturulmaktadır.

İkinci bölümde, sosyal gruplar ve dernekler kentin eğitim kurumu *gymnasion*'da örgütlenen gruplar – etnik/coğrafi gruplar – mahalle/komşuluk/arkadaşlık ve sporsever/taftar grupları – mesleki dernekler – dini dernekler ve agonistik dernekler şeklinde sınıflandırılarak her biri ayrı alt başlıklar altında incelenmektedir. İlk olarak *gymnasion*'da örgütlenen gruplar, *epheboi*, *neoi* ve *gerusia/geraioi* üç ayrı alt başlıkta ele alınmıştır. Bu bağlamda, konu hakkında daha fazla bilgi veren yazıtlar ve antik kaynaklar (örn. Beroia'dan *gymnsiarkhes* yasası ya da Aristoteles'in Athenaion Politeia adlı eseri) ışığında her yaş grubunun tarihsel gelişimi, organizasyonu ve faaliyetleri konusunda bilgi verilmektedir. Her bölümün sonunda tez kapsamında tespit edilen epigrafik belgeler ışığında bir değerlendirme yapılmaktadır.

Üçüncü bölümde, *euergetism*, politik ve sosyal yaşam bağlamında, yaş gruplarının ve derneklerin kentsel yaşamdaki konumları hakkında bir değerlendirme yapılmaktadır. Dördüncü bölümde, grupların ve derneklerin dini faaliyetleri araştırılmaktadır. Beşinci bölüm, derneklerin cenaze merasimleri, mezarların korunması ve bakımıyla ilgili işlevlerine odaklanır. Altıncı ve son bölümde sosyal grupların ve derneklerin organizasyonunda sosyoekonomik ve sosyokültürel süreçlerin etkileri araştırılmaktadır.

GİRİŞ

Günümüzde olduğu gibi Antik Dünya’da da insanlar, içinde yaşadıkları *polis*/kent ya da kasaba gibi siyasi topluluklar haricinde, belli amaçlar etrafında çeşitli gruplarda ya da derneklerde bir araya geldiler. Dernekler *polis*’in en erken evrelerinden itibaren, İtalya ve Yunanistan’dan Küçük Asya ve Mısır’a kadar tüm antik coğrafyada hem yazıtlar ve papirüslerle hem de arkeolojik buluntularla belgelenir¹. Bununla birlikte, Hellenistik² ve Roma³ dönemlerinde derneklerle ilgili epigrafik belgelerde önemli bir artış dikkati çeker. Eski araştırmalarda bu artış, genellikle klasik *polis*’in en önemli özelliği olan kent kimliğinin değer kaybetmesiyle ilişkilendirilmiştir. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalarda bu çöküş senaryosunun tam olarak gerçeği yansıtmadığı ve *polis*’lerin kurumsal yapılarında meydana gelen değişikliklere rağmen kentsel yaşamın özellikle dinsel ve sosyal alanlarda tüm canlılığıyla devam ettiği vurgulanmaktadır⁴. Aslında, Helenistik Dönem’den itibaren kentler için oldukça önemli bir sosyokültürel merkez konumunda olan *gymnasion*’da toplanan yaş gruplarına (*epheboi*, *neoi*, *geraioi*) gösterilen ilgi de kentlerin sosyal yaşamlarındaki canlılığın devam ettiğinin bir göstergesidir. Yaş grupları bir *polis* kurumu olan *gymnasion*’a bağlı oldukları için derneklerden farklı bir statüye sahiptir. Tezin ikinci bölümünde -Terminoloji ve Türler- ayrı bir başlıkta incelenen *gymnasion* grupları, idari ve mali bakımdan *polis*’in denetiminde bulunan, ancak aynı zamanda krallar, imparatorlar ya da zengin şahıslardan elde ettikleri maddi desteklerle kendilerini idame ettirebilen yarı resmî kurumlardır. *Gymnasion* grupları da Helenistik Dönem’den itibaren kentlerin sosyal, kültürel ve politik yaşamlarında önemli bir yer işgal etmektedir. Bu bakımdan dernekler ve *gymnasion* gruplarının *polis*’teki sosyokültürel ve politik statülerini ve işlevlerini tespit ederken, *polis*’in örgütsel özelliklerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İÖ 8. yüzyılda yaşanan siyasi ve ekonomik süreçlerin sonunda yeni bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkan *polis*, Helenistik ve Roma dönemlerinde de varlığını sürdürür⁵. Oldukça uzun bu zaman diliminde sürekli değişen dünya düzeni, kuşkusuz *polis*’in kurumsal ve ideolojik özelliklerinde birçok değişimi de beraberinde getirir. Bu değişim her kentin kendi sosyoekonomik ve siyasi yapısına, diğer kentlerle ve Roma ile ilişkilerine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla her dönem ve her *polis* için

¹ Bkz. AGRW.

² <http://philipharland.com/greco-roman-associations/category/date/d-1st-century-bce/> (11.11.2020).

³ <http://philipharland.com/greco-roman-associations/category/date/e-1st-century-ce/> (11.11.2020).

⁴ Bu konudaki farklı görüşler için bkz. Harland, 2006.

⁵ Ortaya çıkışından çöküşüne kadar, özellikle de arkaik ve klasik *polis* ve siyasi yapısı hakkında bkz. Hansen ve Nielsen, 2004: 16-22.

geçerli olacak bir tanım yapmak elbette olası değildir; ancak örgütsel özelliklerine ve sosyokültürel yapılarına dair bazı ortak noktalar tespit edilebilir.

Polis'in Tarihsel Gelişimi

Girit'teki Dreros'tan ele geçen bir yazıt en geç İÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında *polis*'in eylemde bulunan bir özne olarak karar aldığını belgelemektedir⁶. *Polis*'in yeni bir idari örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkışında, erken dönemlerdeki soyluların teke tek çarpışmalarının yerini İÖ 8. yüzyılla birlikte ağır silahlı askerlerden oluşan *phalanks*'ların aldığı yeni savaş düzeni belirleyici olmuştur. Bu *phalanks*'ları oluşturan ağır silahlı *hoplit*'lerin sadece soylulardan oluşmayıp geniş halk yığınları arasından askere alınması, onların kent yönetiminde daha fazla söz sahibi olmasını zorunlu kılar⁷. *Hoplites* sınıfına dahil olmak, kendi silah donanımını temin edecek ve evinden uzakta kaldığı savaş dönemlerinde ailesinin geçimini sağlayacak maddi güce sahip olmak demektir⁸. Bir başka ifadeyle, insanın iktisadi konumu siyasetteki konumunu belirleyici bir unsur olarak işlev görür.

Polis'in erken evreleri ve gelişim süreci en iyi Atina'da belgelenmiştir. Kleisthenes reformlarından (İÖ 508/7) önce Atinalı yurttaşlar toplam dört *phyle*'ye (φυλή [kabile])⁹, her *phyle* de üç *phratría*'ya (φρατρία [kardeşlik]) ayrılmıştır. Atinalı her erkek bir *phratría*'ya kaydolarak yurttaşlık hakkına sahip olmakta, yani kent yönetiminde söz -seçme ve seçilme hakkına sahip olmaktadır. *Phratría* aynı zamanda aile ve miras meseleleriyle ilgili bir sosyal yapı olarak işlev görmüştür¹⁰. İÖ 508/7 yıllarında Kleisthenes daha önce dört olan *phyle* sayısını 10'a çıkarır¹¹ ve her *phyle*'yi de kendi içinde (30 *trittyes* ve 139 *demoi*) alt birimlere ayırarak daha fazla sayıda yurttaşın *polis*'in yönetimine katılmasını sağlayarak daha demokratik bir yönetim kurar¹². *Phylai*, *trittyes* ve *demoi*'dan oluşan yeni örgütsel yapılara üyeliğin yanında

⁶ Van Effenterre ve Demargne, 1937: 334: (Τ)άδ' ἔφαδε πόλι; *Polis* kelimesinin Arkaik ve Klasik kaynaklardaki tüm oluşumları üzerine detaylı bilgi için bkz. Hansen ve Neilsen, 2004: 12 vd; ayrıca bkz. Hansen, 2006: 56 vd.

⁷ *Hoplites* İÖ 7. yüzyıl ve sonrasında savaşların kazanılmasında, örn. Marathon'da (İÖ 490) ve Plateia'da (İÖ 479), belirleyici bir rol oynamıştır, krş. Ste. Croix, 1981: 280.

⁸ *Hoplites* olmaya yetecek kadar toprağı olmayan birisi ancak hafif silahlı piyade olarak hizmet edebilirdi. Bunlar yoksul köylüler, zanaatkarlar, dükkân sahipleri, küçük tüccarlar ya da o dönemlerde özgür insanlar için en adi işler olarak kabul edilen yevmiyeli emekçilerden (*misthotoi* ya da *thetes*) oluşmaktaydı, krş. Ste. Croix, 1981: 280-281.

⁹ Bu tür toplumsal birimlere dair en erken veri Homeros'ta (*Il.* 2. 360-366) bir pasajda geçer. Buna göre Nestor Agamemnon'a orduyu kabile (φυλον/*pylon*) ve klana (φρήτρη/*phretre*) göre düzenlemesini, böylelikle kabilelerin kendi kabilelerine, klanların da kendi klanlarına destek olacaklarını söylemektedir.

¹⁰ Örneğin, kasıtsız bir cinayete kurban gidenin kayıtlı olduğu *phratría* maktülün ailesini desteklemekle yükümlüdür (IG I³ 104 str. 18-23).

¹¹ Bu *phyle*'ler Atina'da kent yönetiminden sorumlu 10 στρατηγοί'un, 500 βουλευταί'ın, 6000 δικασταί'ın, her tür idari memurun, ayrıca çeşitli festivallerde yarışacak dansçı, müzisyen ve sporcu takımlarının seçim bölgeleridir, krş. Takmer, 2016: 506.

¹² Aristoteles (*pol.* 1319b 19-27) demokrasinin güçlendirilmesi konusunda Kleisthenes'in reformlarına ve Kyrene'deki uygulamalara atıfta bulunarak daha fazla sayıda *phyle* ve *phratría* oluşturma ve ayrıca özel mülkiyetteki kutsal nesnelerin kamusal alanlara taşınmasının önemine işaret eder.

phratría üyeliği, Atina kökenli yurttaşlar için, Kleisthenes'in reformundan sonra da gerekli olmaya devam etmiştir. İÖ 5-4. yüzyıllarda, *phratría*, *phyle*'nin bir alt birimi olarak kabul edilmektedir¹³. *Phratría*, tıpkı bir dernek gibi kendi görevlileri, kendine ait mülkleri olan ve kendi tüzüğüne göre kendi kararlarını alan, kendine kültü olan sosyal bir organizasyon olarak işlev görmüştür.

Kısacası, *polis* yasama, yürütme ve yargı erkinin yurttaşlara (*πολιται/politai*) ait olduğu bir siyasi topluluktur. *Polis* kararları, Danışma Meclisi'nin (*βουλή*) önermeleri doğrultusunda, yurttaş topluluğundan oluşan Halk Meclisi'nde (*ἐκκλησία*) alınmaktadır. *Polis*'lerin kendilerini egemenlik alanlarıyla (örn. *Ἀθηναί, Θηβαί/Thebai, Κόρινθος/Korinthos*) değil de yurttaşlarıyla (örn. *Ἀθηναῖοι/Atinalılar, Θηβαῖοι/Thebailılar, Κορίνθιοι/Korinthoslular* vd.) tanımlamaları da onun her şeyden önce bir yurttaşlar topluluğu (*κοινωνία τῶν πολιτῶν*) olarak kabul edildiğini göstermektedir. Bir *polis*'te tüm haklara sahip (seçme ve seçilme) bir yurttaş olmak aynı zamanda gerçek ya da imgesel akrabalıklara dayanan *φυλή* (kabile/kütük) ve *δῆμος* (mahalle) gibi kentsel idari birimlere kayıtlı olmaya bağlıdır. *Polis* her ne kadar daha fazla vatandaşın yönetimde söz sahibi olması ilkesine dayanan demokratik bir sistem olsa da bu sadece yurttaş topluluğuyla sınırlı bir demokrasidir¹⁴. Ebeveynlerinin her ikisi de yurttaş olanlar doğal olarak yurttaşlık hakkına sahiptir ve 18 yaşına gelince ait oldukları *demos*'a kaydedilmektedir. Yurttaşlık hakkı elinden alınan bir kişinin yeniden bu hakkı kazanması Halk Meclisi (*ἐκκλησία*) kararıyla mümkündür¹⁵. Toplumun daha öncekinin aksine kan bağına değil ikamet yerine göre tasnifini sağlayan bu yeni düzende, bireyin statüsünü belirleyici en temel ölçüt bir *demos*'a (ve bunun bağlı olduğu *trittys* ve *phyle*'ye) kayıtlı olup olmamasıdır.

Yurttaşlar topluluğu (*κοινωνία τῶν πολιτῶν*) olarak tanımlanan bir siyasi organizasyon olan *polis*, aynı zamanda topografik¹⁶, idari ve hukuki bağlamlara da sahiptir. En temel iki özelliği şu şekilde tanımlanır¹⁷: Kendi yurttaşları ve kendi yasaları aracılığıyla kendi kendini idare etme, iç işlerinde ve dış ilişkilerinde tam bağımsızlık/özerklik (*αὐτονομία*); idari ve ekonomik açıdan kendi kendine yeterlilik (*αὐτάρκεια*). Ayrıca *polis*'lerin agora, tiyatro, tapınak

¹³ Bkz. Plat. *leg.* 746d, 785a; Isokr. *orat.* 8. 88; Aristot. *pol.* 1264a ve ayrıca krş. 1300a; 1309a.

¹⁴ Kent kararları yurttaş bir babadan doğan (daha sonra iki ebeveynin de yurttaş olma şartı getirilir) kent kütüğüne kayıtlı yetişkin erkekler tarafından alınmıştır. Yabancılar, kadınlar ve köleler kent yönetiminde söz sahibi olamamışlardır.

¹⁵ Yurttaşlık hakkı savaş alanından firar, zimmete para geçirme, rüşvet alma, üç kere yalancı şahitlik yapma veya üç kere haksız suçlamada bulunma, ebeveynlere kötü davranma gibi suçlarla geri alınabilmekteydi, krş. Takmer, 2016: 495-497 ve dn. 945, 946.

¹⁶ *Polis*, Homeros'ta (Hom. *Il.* 6. 88; 20. 52) tahkimli tepe yerleşimi (*πόλις ἄκρη/ἀκροτάτη*) anlamında kullanılırken, Atina'da İÖ 5. yüzyıla kadar *akropolis*'in eş anlamlısı olarak (Thuk. 2.15. 3-6), daha sonra kırsalı (*χώρα*) da içine alan tüm kent territoryunu anlamında kullanılmıştır, bkz. Takmer, 2016: 491.

¹⁷ Kolb, 2005: 196-197.

ve hamam gibi kamusal binalara sahiptir¹⁸. Ayrıca, kendi takvimleri ve bu takvimlere göre düzenlenen bayramları vardır; bazı kentler kendi sikkelerini basmaktadırlar. Bununla birlikte bütün Yunan toplumları tek tipte örgütlenmediler¹⁹. *Polis*'ler arasında büyüklük, nüfus, dış görünüş ve anayasal olarak farklılıklar olmakla birlikte çoğu *polis* insanların birbirlerini şahsen tanıdıkları, idari kararları almak için kolayca bir araya gelebildikleri küçük topluluklardı²⁰. Küçük Asya'da Ephesos, Miletos ve Smyrna gibi büyük kentler bile ortalama 30.000-50.000 arasında değişen nüfuslarıyla bugün ancak küçük kentlerle karşılaştırılabilir.

Yunan Dünyası'nın Roma hakimiyetine girmesinden önce, yurttaşlık (*politeia*), yönetim ve karar mercilerinde yer alma hakkının (*μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς*) yanı sıra *polis*'te tapulu toprak sahibi (*γῆς ἔκτιστος*) olmayı da mümkün kılan en önemli toplumsal statü biçimidir²¹. Yurttaş (*polites*) topluluğunu kendi içinde sınıflara ayıran en temel unsur sahip olunan mülk miktarı, ağırlıklı olarak da toprak mülkiyetidir. Antik Dönem'de zenginlik en önemli üretim aracı olan toprak sahipliğiyle bağlantılıdır ve yurttaşlar arasında mülkiyet bakımından tam bir eşitlik elbette söz konusu değildir²². Klasik Dönem'de politik süreç iktisadi güçleri dengeleyecek şekilde işletilmiş ve *polis* yönetimine katılım en yoksul yurttaşlara kadar yayılmıştır. Her ne kadar yurttaş statüsüne sahip olanlarla sınırlı da olsa İÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Atina ve diğer bazı *polis*'lerde demokratik bir yönetim uygulanmıştır.

Bu bağlamda, yurttaşlık kavramının incelenmesi, dernek üyelerinin ve *gymnasion* gruplarının kentin sosyal ve politik yaşamına katılımını değerlendirmek için bir çerçeve sağlar. Yurttaşlık normalde sadece doğumla elde edilebilen bir haktır; yurttaş olmayan erkeklerin *polis*'e bahsettikleri hayırlar (*εὐεργεσία*) yoluyla vatandaşlık hakkı edinebilmeleri Arkaik ve Klasik dönemlerde nadirdir. Klasik ve Helenistik *polis*'in örgütsel yapısına bağlı olarak kent

¹⁸ Kuşkusuz her *polis* bunlara sahip olmayabilirdi, örneğin, Pausanias (Paus. 10. 4. 1), muhtemelen 170'lerde Marcus Aurelius Dönemi'nde yazdığı ünlü bir pasajda, küçük bir kent olan Panopeus için "kamu binalarına (*arceia*), *gymnasium*'a, tiyatroya, pazar yerine (*agora*), çeşmeye (*nymphaion*) sahip olmayan ve insanların bir vadinin kenarındaki dağ klübelerine benzeyen viranelerde yaşadıkları bir yere nasıl *polis* diyebilirsiniz" demiş olsa bile Pausanias'a göre burası bir *polis*'tir.

¹⁹ Yerleşim ağının seyrek olduğu bazı bölgelerdeki ırk temelli (*ἔθνος*); *synoikismos* yoluyla birçok küçük yerleşimin daha büyük topluluk içinde birleştiği *isopoliteia* (*ισοπολιτεία*/siyasi birlik); iki yerleşimin yeni bir siyasi örgütlenme içinde birleştiği ya da daha küçük idari birimlerin daha büyük olanlara siyasi olarak bağlandığı *sympoliteia* (*συμπολιτεία*/tam birleşme) şeklinde örgütlenme biçimleri olabilmektedir, bkz. Takmer 2016: 492.

²⁰ Aristot. *pol.* 1326a-1326b 25.

²¹ Aristot. *pol.* 1276b 1-2: εἴπερ γὰρ ἐστὶ κοινωνία τις ἡ πόλις, ἐστὶ δὲ κοινωνία πολιτῶν πολιτείας ("Polis bir tür ortaklıksa, yurttaşların kent idaresindeki ortaklığıdır").

²² Yunan toplumlarında yurttaşların hukuki statüleri üretim kapasitelerine göre belirleniyordu. Plutarkhos (*Thes.* 25. 1-2), Theseus'in toplumu "soylular, arazi sahipleri ve zanaatkârlar" şeklinde üç sınıfa ayırdığını aktarır. Solon buğday üretim kapasitelerine göre yaptığı sınıflandırmada dört kategori tespit eder: 500 *medimnoi*, 300 *medimnoi*, 200 *medimnoi* buğday üretenler ve bu üç gruba giremeyen, bu nedenle de memuriyet üstlenemeyip sadece *ekklesia* toplantılarında ve mahkemelerde yer alabilen, *thetes*. Bu sınıflandırmalar politik haklar bakımından yurttaşlar arasında eşitlik sağlamak amacıyla yapılmış gözükse de bir taraftan da halk yığınlarının (*πλήθος*) devlet yönetiminde ağırlıklı olarak söz sahibi olmasını engellemektedir.

topluluğunun özgür erkek üyeleri kavramına dayanan ayrıcalıklı bir resmî birlikler ağı (*phyle*, *demos*, *phratra* vd.) yaratılmıştır. *Polis* kurumlarında Helenistik ve Roma dönemlerinde meydana gelen değişim yurttaşlık statüsünde de değişikliklere yol açar. Helenistik Dönem’de yurttaş olmayanlara bireysel ya da toplu olarak, yaşadıkları *polis*’te vatandaşlık ve arazi sahibi olma hakkı verilmesi giderek artar, özellikle Roma’da daha da yaygınlaşır²³. Roma Dönemi’nde ise *polis*’e siyaseten katılım için sadece yurttaşlık yeterli değildir, hatırı sayılır bir servet sahibi olmak gereklidir.

Bir *polis*’te, yurttaşların dışında, belli durumlarda özel bir izinle geçici bir süre oturma iznine sahip “yabancı sakinler (παρεπιδημοῦντες ξένοι, πρόξενοι)” ve daimî oturma iznine sahip “yerleşik yabancılar (μέτοικοι / *metoikoi*)” ikamet etmektedirler. *Polis*’lerde yurttaşlardan sonra en kalabalık gruplar çoğu zaman *metoikoi*’dur²⁴. İÖ 312 dolaylarında Atina’da resmî olarak kayıtlı *metoikoi* sayısı yurttaşların yarısı kadardır²⁵. Kendi anavatanından başka bir *polis*’te uzun süre ikamet etmek için resmî izne sahip olan ve bazen (Atina’da olduğu gibi)²⁶ resmî statüleri kanunlarla düzenlenen *metoikoi*, *polis*’lerde yurttaşlardan ayrı bir tabaka olarak yer almaktadır. Klasik ve Helenistik Dönem’de 70 kadar *polis*’te, farklı isimler altında (ἔπαικος, κάτοικος, πάροικος, σύνοικος) *metoikoi*’un varlığına dair çokça belge bulunmaktadır²⁷. Yabancı sakinler, başka bir imtiyazla kendilerine ayrıca vatandaşlık hakkı verilmediği sürece ikamet ettikleri kentlerde herhangi bir *phyle* ya da *demos*’a kayıt yaptıramadıkları için *polis*’in siyasi ve hukuki kararlarında söz sahibi değillerdi. Bu nedenle resmî işlerini yönetmesi için bir hamiye (προστάτης) ihtiyaçları vardı. Buna karşın sosyal hayatta diğer vatandaşlardan farkları yoktu. Belli imtiyazlarla arazi sahibi olabilmeleri (γῆς ἔκτησις) ve yurttaşlarla evlenebilmeleri (ἐπιγαμία) mümkündü²⁸. Toprak sahibi olamadıkları için tarımla uğraşmak yerine tüccarlık, bankacılık, zanaatkârlık gibi işlerle meşgul olan bu insanların bir kısmı kentlerde zengin bir tabaka olarak yer aldılar²⁹. Zenginliklerinin yanı sıra yaşadıkları kentlere yaptıkları hizmetlerden dolayı kendilerine vatandaşlık hakkı verilen yabancılar (*metoikoi*) siyaseten

²³ Ste. Croix 1981: 94-95.

²⁴ Klasik ve Helenistik Dönem’de Atina’daki *metoikoi* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adak, 2003; ayrıca bkz. Takmer, 2016: 265, 269, 277, 522-32.

²⁵ Phaleronlu Demetrios’un 117. Olimpiyatlarda Attika’daki iskancıların sayısının belirlemek için yaptırdığı sayıma göre: 21.000 yurttaş, 10.000 *metoikos* ve 400.000 köle belirlenmiştir, bkz. Takmer, 2016: 532, dn. 1043.

²⁶ Hesykhios’un aktardığına göre *metoikoi* Atina’da yıllık 12 *drakhmai* oturma izni vergisi (μετοίκιον) ödemek zorundadır (Hesykh. *lex.* s. v. μέτοικοι); ayrıca bkz. Takmer, 2016: 530, dn. 1035.

²⁷ Cartledge, 2000: 107.

²⁸ Takmer, 2016: 265, 524.

²⁹ Klasik Dönem’de Atina’da *metoikoi* olan Lysias ve kardeşi Polemarkhos’un kentin en zengin insanları arasında yer almış olabileceği ve o dönemde bir Yunan’ın sahip olabileceği en fazla köleye sahip oldukları ifade edilmektedir, krş. Ste. Croix, 1981: 92, dn. 26.

önemli mevkilere de gelebildiler³⁰. Yabancı sakinlerin sosyal statülerinde ya da maddi durumlarında elbette kentten kente farklılıklar vardı. Yazılı belgeler, vatandaşlık hakkı elde eden bir yabancıya, istediği *phyle*, *demos* ve *phratría*'ya kaydolma hakkı verildiğini gösterir³¹.

Polis'te, yurttaşlar ve *metoikoi* haricinde azatlılar ve köleler de bulunmaktadır. Bir kölenin azat edilmesi, Roma'da³² ve Yunan Dünyası'nda³³ farklı yasal düzenlemeler çerçevesinde yapılır. Azat edilmiş biri tüm yurttaşlık haklarına (ἐπιτιμία) sahip olmasa da *metoikos*'unkine eşit bir statü elde eder³⁴. Azatlı ve kölelerden oluşan toplum tabakaları da maddi bakımdan homojen değildir. Principatus Dönemi'nde en çok mal varlığına sahip olanlar arasında, eğer köle olarak doğmuş olmasalardı çok daha yüksek toplumsal statülere sahip olabilecek azatlılar bulunmaktadır³⁵. Ayrıca, örneğin Balbura'da köleler arasında ticaret ya da zanaatkârlıkla servet sahibi olup *euergesia* yapanlar bilinmektedir³⁶.

Helenistik Dönem'in başlarında siyasi iktidarın, eşraf tabakanın elinde toplanmasına yönelik eğilim, *polis* kurumlarının özgürlük ve özerkliklerini büyük oranda kısıtlar. Danışma ve Halk meclislerinin eskiden olduğu gibi yasa çıkarmaya devam ettiği demokratik bir dış

³⁰ *Metoikos* Philumenos, Karia kenti Phoiniks'te ikinci kez *arkhon*'luk görevini yerine getirmiş ve depremde (İÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı-3. yüzyıl) yerle bir olan *andron*'u kendi kesesinden yaptırmıştır, bkz. Ünver, 2012: 355 T.147; Ünver, 2019.

³¹ Bkz. Takmer, 2016: 510, dn. 986.

³² Roma'da öncelikle resmî ve gayri resmî olarak iki tür azat etme şekli bulunmaktadır. Resmî olarak yapılan azat etmenin (*manumissio*) Gaius ve Ulpianus'un kendi zamanlarında da sürdüğünü söyledikleri üç çeşidi vardı: *manumissio vindicta*, *manumissio censu*, *manumissio testamento*. *Manumissio vindicta*: Köle sahibi, köle ve hukuki yetkisi olan bir memur nezinde yapılan bir törenle gerçekleştirilir. *Manumissio censu*: Köle, efendisinin isteği üzerine nüfus sayımında kaydedilir ve azatlı statüsü kamu otoritesi tarafından onaylanır. *Manumissio testamento*: Köle, sahibi tarafından hazırlanan ve ölümünden sonra uygulanacak olan bir vasiyetname ile azat edilebilir (burada azatlı statüsü vasiyetin kabul edilmesine ve kamu otoritesinin onayına bağlıdır), bkz. The Oxford Classical Dictionary. Edited by Simon Hornblower and Antony Spawforth. Third edition. Oxford; New York: Oxford University Press, 1996: s.v. freedmen, freedwomen.

³³ Yunan azatlılar için *apeleuteros* (ἀπελεύθερος) ve *ekseleuteros* (ἐξελεύθερος) kavramları kullanılmakta ve bunlar iki farklı köle grubunu ifade etmektedir: Hesykhios *apeleutheroi*'un köleyken azat edilenler (ἀπελεύθερος ἐκ δούλου ἐλεύθερος), *ekseleuteros*'un ise azatlıların çocukları için (ἐξελεύθεροι οἱ τῶν ἐλευθερουμένων υἱοί) kullanıldığını aktarır (Hesykh. *lex.* s. v. ἀπελεύθερος ve ἐξελεύθεροι). Ptolemaios *apeleuteros*'un köle kökenli azatlıları; *ekseleuteros*'un borç ya da başka sebeplerle sonradan köle olup bu neden ortadan kalkınca kölelikleri bitenleri, bununla birlikte her iki sözcüğün eş anlamlı da kullanıldığını ifade eder: ἀπελεύθερος μὲν ἔστιν ὁ ἐκ δούλου ἡλευθερωμένος, ἐξελεύθερος δὲ ὁ γενόμενος διὰ χρέα προσήλυτος ἢ κατ' ἄλλην τινὰ αἰτίαν δουλεύσας εἴτα ἐλευθερωθεὶς ἥδη μέντοι καὶ ἀδιαφόρως χρῶνται τοῖς ὀνόμασιν (Ptol. *diff. voc.* s. v. ἀπελεύθερος). Polluks, Demosthenes'in ἐξελευθερικοὶ νόμοι ve ἀπελευθερικοὶ νόμοι olmak üzere iki yasal durumdan söz ettiğini aktarır (Poll. *onom.* 3. 83). Bu onların farklı statülere sahip olduklarını ve köleliğin bir takım yasal düzenlemelere bağlı olduğunu gösterir, ayrıca bkz. Takmer, 2016: 532-534.

³⁴ İS 2. yüzyılda Sillyon'da Menodora'nın yaptığı para dağıtımlarında kentte yaşayan Romalı (*vindictae*) ve Yunan (*apeleuteroi*) azatlı gruplarına, yabancılarla (*paroikoi*) aynı miktarda para verilmiştir, IGR III 800: ἀπ[ε]λευθέρους δὲ καὶ παροίκους ἀνά (δην.) α΄.; IGR III 801: οὐνδικταρίους δὲ κ[αί] ἀπελευθέρους καὶ παροίκους [ἄ]νά (δην.) γ΄.

³⁵ Principatus Dönemi'nde en yüksek mal varlığına sahip kişilerden oluşan 29 kişilik listede 4'ü imparator azatlısı olan 5 azatlı bulunmaktadır, bkz. Duncan-Jones, 1982: 343-344.

³⁶ Lykia'da Balbura'da kamu kölesi Onesimos, muhtemelen Antoninus Pius Dönemi'nde, kendi efendileri (*despotai*) olarak tanımladığı *bule* ve *demos*'a *sitometrion* için yıllık 352 *modii* (üç tondan fazla) ölçüsünde buğday vermiş ayrıca *bule* ve *demos*'un birer heykeliyle birlikte bir *eksedra* yaptırmıştır, krş. Akdoğan-Arca, 2016: 117, dn. 25; Kantirea, 2016.

görünüşün arka planında, *polis* kurumlarında *oligarşi*'ye yönelim başlar. Ancak, belli kısıtlamalarla da olsa *polis* siyasi örgütlenme biçimi olarak varlığını sürdürmektedir. Aleksandros ve halefleri fethedilen bölgelerde iktidarlarını garanti altına almak amacıyla, kendi denetimleri altında kalacak ve nüfusu büyük oranda Yunan ve Makedon kökenlilerden oluşan, yerli halkın ise çiftçi olarak kırsalda iskân ettirildiği çok sayıda yeni *polis* organize eder. Klasik Dönem'le karşılaştırıldığında *polis*, artık Aleksandros'un kendi aralarında savaşan haleflerinin krallıklarına tabi olarak tamamen farklı koşullarda varlığını sürdürmektedir. Sonuç olarak, *polis*'lerin bağımsız bir dış politika izleme fırsatları sınırlıdır. Bu durum, bağımsız dış politikayı (*αὐτονομία*) *polis*'in kurucu özü olarak kabul eden, Yunan toplumu için büyük bir engeldir. Yine de Helenistik Dönem *polis*'leri hem dil hem de bedensel ve entelektüel eğitim ya da kültler, festivaller, yarışmalar gibi ortak unsurlara sahiplerdi.

Klasik *polis*'in görece demokratik yapısında Hellenistik Dönem'de başlayan değişim, Roma'nın yönetimde güçlü ve mülk sahibi tabakanın söz sahibi olmasını destekleyen politikalarıyla³⁷ kurumsallık kazanır. Bu süreçte Roma'nın etkisi hem doğrudan eyalet yasalarıyla hem de daha dolaylı olarak Roma toplumsal normlarının *-isonomia*'dan hiyerarşik yapıya geçilmesi- benimsenmesi ve uyarlanmasıyla olur. Bu konuda en önemli yasal kanıt İÖ 65'te Bithynia için çıkarılan *Lex Pompeia*'dır³⁸. *Bule* üyeliğinin *censores*'un (*τιμηταί*)³⁹ onayına bağlı olması ve kent memuriyeti üstlenenlerin otomatik olarak *bule* üyesi olmaları şartını getiren bu yasayla, *bule*'nin bir *ordo decurionum*'a (*buleutikon tagma*) dönüştürülmesinin ilk adımları atılır. *Lex Pompeia* diğer eyaletlerde de uygulanmış olmalıdır ki, *Lex Pompeia*'dan yaklaşık 80 yıl sonra Lykia'da Patara'da bulunan, Claudius Dönemi'ne ait Stadiasmus Anıtı'nın ithaf yazıtında açık bir şekilde ifade edildiği gibi Roma yerel yönetimi eyalet sakinlerinin en üst tabakasından seçilmiş *buleutai*'a teslim etmiştir (*οἱ ἐξ ἀρίστων ἐπιλεγόμενοι βουλευταί*)⁴⁰. Plinius'un Traianus'a gönderdiği mektuplar bir yandan Roma'nın yerel yönetimi en üst tabakaya teslim etme eğiliminin Lykia'da olduğu gibi Bithynia'da da devam ettiğini, öte yandan da *Lex Pompeia*'nın küçük değişikliklerle⁴¹ İS 2. yüzyılda hâlen yürürlükte olduğunu gösterir. Plinius bir mektubunda, Augustus'un bazı önemsiz memuriyetler

³⁷ Cicero (ad Q. fr. 1. 1. 25), Asia valisi olan kardeşi Quintus'u kentlerin önde gelen insanlarla (*optimates*) istişare edilerek yönetilmesini sağladığı için kutlamaktadır.

³⁸ Bunun için bkz. Plin. *epist.* 10. 79: Cautum est, domine, Pompeia lege quae Bithynis data est, ne quis capiat magistratum neve sit in senatu minor annorum triginta. Eadem lege comprehensum est, ut qui ceperint magistratum sint in senatu; ayrıca krş. Cass. Dio 37. 20. 2.

³⁹ *Lex Pompeia* ile, Roma'da olduğu gibi beş yılda bir *ensor*'ların denetiminde yapılan sayım yöntemi getirilmiş, ölen ya da gerekli şartları sağlayamayan üyelerin adları silinip yeni uygun üyeler tespit edilmiştir.

⁴⁰ Şahin ve Adak, 2007: 29, 69-70; Şahin, 2014: 23-25, 35; Adak, 2014: 71.

⁴¹ İÖ 29'da Bithynia Eyaleti'nin yeniden yapılanması ve Augustus'un İÖ 20'de buraya yaptığı ziyaret sırasında *Lex Pompeia*'da asgari 30 olan memuriyete başlama yaşı 22'ye indirilir (Plin. *epist.* 10. 79. 2).

için belirlediği 22 yaş⁴² sınırı uygulamasının sürdürülmesini, ancak kent memurluğu yapmamış olsalar da 22 ila 30 yaş arasındaki genç erkeklerin *bule* üyesi yapılmasını gerekli gördüğünü belirtmektedir. Plinius'un bu konudaki gerekçesi, Roma'nın kent yönetimini eşraf tabakaya teslim etme tercihini göstermesi bakımından önemlidir: “*Bule* için alt tabakalardan ziyade üst tabaka mensuplarının oğullarını seçmek çok daha iyidir”⁴³. Sonuç olarak, soy ve servet kriterine göre oluşan *bule*, sadece soylu ailelerin yer alabildiği, Roma'daki *senatus* benzeri oligarşik bir kuruma dönüşür⁴⁴. Böylece *bule* üyeliği, sadece bir memuriyet olmaktan çıkarak yurttaşlık gibi sosyal bir kimlik haline gelir⁴⁵. *Bule* üyelerinin oğulları artık Latin *praetextati*'nin Yunanca karşılığı olan *patrobuloι* olarak tanımlanır⁴⁶. Başka bir ifadeyle, kentlerde hem siyasi hem de sosyal ayrıcalıklara sahip *buleutes*'ler ve ailelerinin oluşturduğu bir soylular (*buleutikoi*) zümresi meydana gelir. Bu zümrenin mensupları kentlerin en üst düzey karar mercileri olarak yerel politikaların da belirleyicisidir⁴⁷.

Bununla bağlantılı olarak, İmparatorluk Dönemi Lykia kentlerinde yerel memuriyetlerde *buleutikai arkhai* (βουλευτικά ἄρχαι) ve *demotikai arkhai* (δημοτικά ἄρχαι) ayrımı vardır. Ancak hem *buleutikai* hem *demotikai* memuriyet üstlenen şahıslar olduğu bilinmektedir⁴⁸. Bu durumun daha önce *demotikoi*'dan olup da gerekli şartları yerine getirdikten sonra *buleutikoi* zümresine yükselen bir *homines novi*'yi mi, yoksa hâlihazırda *buleutikoi* mensubu olanların *demotikai* memuriyetler de üstlenebildiğini mi işaret ettiği konusunda kesin bir sonuca varılamamıştı⁴⁹. Bu bağlamda Sidyma *gerusia*'sının kuruluşuna ve ilk üyelerinin listesine dair iki yazıt⁵⁰ hem Commodus Dönemi'nin kent memuriyetlerindeki ayrım için bir *terminus ante quem* olması hem de memuriyet hiyerarşisine dair kesin bir bakış açısı sağlaması bakımından oldukça önemlidir. Sidyma'da yeni kurulan *gerusia*'nın ilk üyelerinden (οἱ πρῶτος καταταγέντες ἰς τὴν γερουσίαν) 51'i *buleutai* arasından atanmıştır. Bunların arasında

⁴² *Tabula Heracleensis* 89, “yirmi iki yaş” düzenlemesine yer verir, askerlik hizmetini yapmış olanların memuriyet üstlenebileceklerini söyler. Askerlik hizmeti atlılarda 21-22, piyadelerde 24-25 yaşlarını kapsar.

⁴³ Plin. *epist.* 10. 79. 3: honestorum hominum liberos quam e plebe.

⁴⁴ Pleket, 1998b: 205; Dmitriev, 2005: 255; Zuiderhoek, 2008: 430.

⁴⁵ Quass, 1993: 388-389.

⁴⁶ Van Bremen, 1996: 56.

⁴⁷ Wörrle, 1988: 133: “Gemacht wurde die Politik im Rat”; *bule* ve *demos* arasındaki ilişki için bkz. Quass, 1993: 382 vdd.

⁴⁸ Ksanthos (TAM II 301, str. 3-7: ἀνδρὸς ἐπισήμου βουλευτοῦ τελέσαντος ἀρχάς, δημοτικὴν μὲν μίαν, βουλευτικὰς δὲ πάσας . . . [I.S. 2-3.yy.]); Myra (Petersen ve Luschan, 1889 no. 69, str. 3-8: πατρὸς καὶ πάππων καὶ προπάππων καὶ συγγενῶν βουλευτῶν καὶ ἀρξάντων τῇ πατρίδι τὰς ἐνχειρισθείσας δημοτικὰς καὶ βουλευτικὰς ἀρχάς, κτλ.)

⁴⁹ F. Quass'a (1993: 390) göre, Roma'nın *Dig.* 50. 2. 7. 2'de hukuki yansımaları bulan yaklaşımına uygun olarak bu ayrımın amacı *demotai*'in üst düzey memuriyetlere girişini engellemek olabilir. Buna karşın, H. W. Pleket (1998b: 210), *demos*'un en tepesindekilerin *buleutikon tagma*'nın aşağı seviyelerinde olanlarla eşit olduğunu ve *demos*'un en üst seviyesinden çıkan *homines novi*'nin daha yüksek kademelere girebildiklerini savunur.

⁵⁰ TAM II 175; TAM II 176.

γραμματεὺς τῆς βουλῆς olarak *gerusia*'nın kuruluş yönergesini sunan Androbios oğlu Demosthenes ile ἱερεὺς τῶν Σεβαστῶν olarak oylamayı yöneten Lyson oğlu Aleksandros da yer almaktadır. Liste daha sonra *demotai*'dan atanan 50 üye ile devam etmektedir. *Demotai* arasında ise hem karar metninin hem de *gerusiastes* listesinin taş'a geçirilmesi masrafını üstlenen ve aynı zamanda *gerusia*'nın ilk *gymnasiarkhes*'i olan (γυμνασιαρχήσαντος τῆς γερουσίας πρώτου) Euelthon da yer almaktadır. *Gymnasiarkhia* kesinlikle çok masraflı bir görevdir, ayrıca bu görevli yazıtların dikilme masrafını da üstlenmiştir. Dolayısıyla Euelthon'un *demotai*'a mensup olmasına rağmen varlıklı biri olduğu açıktır. Her halükârda *gymnasiarkhia*'nın Euelthon gibi varlıklı bir *demotes* tarafından üstlenilebildiği, dolayısıyla *demotikai arkhai* arasında olduğu açıktır. Hadrianus zamanında Oinoanda'da kurulan Demostheneia Bayramı'nda kent memurlarının hiyerarşik sıralamasına göre verecekleri kurbanlık listesinde, iki kişi tarafından üstlenilen *gymnasiarkhia* makamı yine 2 kişi tarafından yürütülen *agoronomia* makamından sonra gelmektedir⁵¹. Buna göre M. Wörrle'nin Oinoanda'da *demotikai* ve *buleutikai* memuriyetler arasındaki sınırın *gymnasiarkhia* ile *agoronomia* arasında çizilebileceği ve *demotikai* memuriyetlerin *bule* zümresinden kişiler tarafından da üstlenilebileceği yorumu⁵² haklı gözükmektedir.

Lykia kentlerinde *demotai* mensubu olup gerekli şartları yerine getirdikten sonra *buleutikon* zümresine terfi hususunda veri bulunmazken, Asia Eyaleti'nde *homines novi* olarak *bule* zümresine terfi etmenin mümkün olabildiğini gösteren örnekler vardır. Hadrianus'un Klazomenai'a mektubunda geçen “*Legatio görevini curia'ya (bule) seçilen priores'ten başkaları üstlenmeye çağrılmamalıdır. Ancak eğer elçilik sınıf bakımından inferiores olarak adlandırılan en tepede olanların altındakileri gerektirirse ordo (zümre) gözetilmemelidir*”⁵³ ifadesi *demotai*'ın daha yüksek masraflı *leiturgia*'lar üstlenebileceğini gösterir. Yine Hadrianus'un, *naukleroi* L. Erastus'un Ephesos *bule*'sine kabul edilmesi için ricada bulunması aynı doğrultuda değerlendirebilir⁵⁴. Plinius'un, *buleutes*'lerin “toplumun alt tabakalarından ziyade üst sınıf mensuplarından”⁵⁵ seçilmesi gerektiğine yönelik tercihi, *demotikoi* arasından yukarı doğru bir hareketliliğin ve bunun *buleutikoi* zümresinde neden olduğu huzursuzluğun sonucu olmalıdır. Bir başka ifadeyle *bule* üyesi olması istenen genç erkeklerin, *bule* üyeliğini garantileyen memuriyetleri yüksek maliyetleri nedeniyle üstlenmeye isteksiz oldukları; ancak

⁵¹ SEG 38, 1462, str. 71.

⁵² Wörrle, 1988: 133-134.

⁵³ Dig. 50. 7. 5. 5: Ordine unusquisque munere legationis fungi cogitur: et non alias compellendus est munere legationis fungi, quam si priores, qui in curiam lecti sunt, functi sint. Sed si legatio de primoribus viris desideret personas et qui ordine vocantur inferiores sint, non esse observandum ordinem divus Hadrianus ad Clazomenios rescripsit.

⁵⁴ IEph 1487.

⁵⁵ Plin. *epist.* 10. 79. 3: honestorum hominum liberos quam e plebe.

buleutikon zümresine mensup olmayan aileler arasında bu memuriyetleri üstlenebilecek imkanlara sahip olanların varlığıdır⁵⁶. Plinius'un, bazı eğlenceler için "tüm *bule*'nin ve hatta *plebs* (= *demotai*) arasından azımsanmayacak sayıda insanın"⁵⁷ davet edildiğini dile getiren bir başka mektubu da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Burada yine *demotikoi* arasında *buleutikon* statüsüne sahip olabilecek maddi güce erişen bir grup ailenin (*homines novi*) doğmakta olduğu görülmektedir.

Bazı kentlerde *bule*'nin en zengin "ilk on/*dekaprotoi* ya da (Hadrianus'dan itibaren) ilk yirmi/*eikosaprotoi*" kişisinden oluşan bir heyet vardır. Bu *deka/eikosaprotoi*'lar kentlerin Roma'ya ödemek zorunda olduğu vergilerden sorumlu olarak mali bir *leiturgia* üstlenirler⁵⁸. *Lycia et Pamphylia* Eyaleti'nde birçok kentte *deka/eikosaprotoi* belgelenmiştir. Pamphylia'da en ünlü *dekaprotoi* Sillyon'da yaptığı *dianome* vesilesiyle daha önce bahsedilen Menodora'dır⁵⁹. Ayrıca Likya kentlerinden de birçok *deka/eikosaprotoi* bilinmektedir⁶⁰.

Tüm toplum tabakalarının dahil edildiği para dağıtımlarından (*dianomai*) söz eden yazıtlar, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Yunan kentlerinde sadece *buleutikon* zümresi içinde değil, *demotikoi* arasında da hiyerarşik bir yapıyı yansıtmaktadır. *Euergetes*'ler tarafından yapılan *dianome*'de en baskın alıcı gruplar daima *buleutai* ve *gerusiastai*'dır⁶¹. Pamphylia'da Sillyon kentinde Menodora'nın toplumsal konuma göre yaptığı dağıtımda, her bir *buleutes* 85, her bir *geraios* 80, her bir *ekklesiastes* 77, bunların eşlerinin her biri üç, her bir *polites* 9, *vindictae*, *apeleuteroi* ve *paroikoi* ise 3'er *denarii* almaktadır⁶². *Buleutai* ve *gerusiastai*'dan sonra en yüksek meblağ *ekklesiastes*'e verilirken sadece yurttaş olarak olarak anılan *politai* açıkça daha aşağı, neredeyse azatlılara ve *paroikoi*'a eş mertebededir. Bu demektir ki, Sillyon'da her ne kadar *politai* olsa da *ekklesiastai* ile aynı haklara sahip olmayan ve onlardan daha aşağı statüde yurttaşlar vardır. Pisidia'da Pogla'dan ele geçen bir yazıtta da⁶³ aynı şekilde

⁵⁶ H. W. Pleket, *demos*'un en tepesinden çıkan *homines novi*'nin, *buleutikon tagma*'nın aşağı seviyesinde olanlara denk olduğunu ve yüksek kademelerde görev alabileceklerini savunmaktadır, bkz. Pleket 1998b: 210.

⁵⁷ Plin. *epist.* 10. 116.1: totum bulen atque etiam e plebe non exiguum numerum.

⁵⁸ *Buleutai* arasından belli bir servet kriteri göz önünde bulundurularak seçilen *dekaprotoi*, kentlerin kira, gümrük ve diğer olağan (*Dig.* 50. 4. 18. 26) ve *euergesia* kanalıyla elde edilen (*Dig.* 50. 12. 10) olağandışı gelir kaynaklarını kontrol etmekte ve kentin bu hususta uğrayacağı zararlardan dolayı kendi servetleri dahilindeki sorumlulukları kent açısından hayati önem taşımakta, bunun gerçekleşmediği durumlarda Idebessos'tan bir yazıt (TAM II 838) *dekaprotoi*'un πολλά καὶ μεγάλα veya δαψιλῇ καὶ ἀσύνκριτα ἀναλώματα olarak kendi servetlerinin devreye girdiğini göstermektedir, bkz. Takmer, 2006: 195-198. *Deka/eikosaprotoi* hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Samitz, 2013.

⁵⁹ IGR III 801; IGR III 802. Diğer Pamphylia kentleri için bkz. IGR III 804 (Aspendos); ISide 103; IPerge 254.

⁶⁰ CIG 4289 (Aperlai); IGR III 707 (Kyaneai); TAM II 902 (Korma); TAM II 191; TAM II 201 (Sidyma); TAM II 661; TAM II 671 (Kadyanda); TAM II 765 (Arneai); TAM II 834; TAM II 838; TAM II 848 (Idebessos); TAM II 1200; TAM II 1202 (Phaselis).

⁶¹ Bkz. Zuiderhoek, 2009: 99-105 ve tab. 5.1, 5.2, fig. 5.6.

⁶² IGR III 801, str. 13-20 ve ayrıca bkz. IGR III 802, str. 19-26.

⁶³ IGR III 409, str. 3-6: ἐπιδεδωκότα διανομὰς ἔτεσιν πολ[ετῆας] βουλευταῖς τε καὶ ἐκκλησιασταῖς καὶ π[ο]λιταῖς.

ekklesiastai olarak söz edilen bu kişiler sıradan *politai*'dan ayrılmıştır. Bu ayrım, G. E. M. de Ste Croix tarafından, İmparatorluk Dönemi'nde Yunan *polis*'lerinde Halk Meclisi'ne erişiminin *demos* arasından imtiyazlı bir grupla resmî olarak sınırlandırıldığı şeklinde açıklanmaktadır⁶⁴.

Araştırmacılar tarafından farklı yorumlanmış olsa da Dio Khrysostomos'un Tarsus söyleviden bir paragrafa bu bağlamda sıkça atıf yapılır. Söz konusu paragrafta Dio, ketenciler olarak genellediği esnaflar gibi azımsanmayacak sayıda yurttaşın “kent idaresinin dışında bırakılmasını (ἐστὶ πλῆθος οὐκ ὀλίγον ὥσπερ ἔξωθεν τῆς πολιτείας)” eleştirir ve vatandaşların onları bazen Tarsus'daki karışıklıkların sorumlusu olarak bazen de kentin bir parçası olarak gördüklerini, eğer gerçekten ayaklanma ve kargaşanın sorumlusu olarak görüyorlarsa onları tamamen dışarda bırakarak halk meclislerine kabul etmemeleri gerektiğini; eğer onları sadece Tarsus'da ikamet ettikleri için değil, aynı zamanda burada doğdukları ya da başka bir kent tanımadıkları için gerçekte oldukları gibi kendilerinin bir parçası (=yurttaş) olarak (34. 23: μέρος αὐτῶν, ὥσπερ εἰσὶ) görüyorlarsa, onları *ekklesia*'ya kabul etmemenin yanlış olduğunu ve bu durumun onların kendilerini dışlanmış hissetmelerine, dolayısıyla da kentin ortak çıkarları konusunda gerekli hassasiyeti göstermemelerine neden olduğunu dile getirmektedir⁶⁵. Dio'nun sözlerini, J. P. Jones yurttaşların büyük kısmının Halk Meclisi'ne katılabildikleri, ancak oy kullanma hakkına sahip olmadıkları şeklinde yorumlamaktadır⁶⁶. F. Quass ise, bu sözlerin vatandaşlık satışından başka bir şeyi kanıtlamadığını belirtir⁶⁷. Her koşulda, Dio'nun aktarımından, Halk Meclisi'nde oy kullanma hakkının *demos* arasından imtiyazlı bir grupla resmî olarak sınırlandırıldığı ve bu haktan yararlanabilmek için 500 *drakhmae* ödemek gerektiği anlaşılmaktadır⁶⁸. Dolayısıyla ödenecek olan 500 *drakhmae*'ı O. M. van Nijf'in tahmin ettiği gibi yabancılar için vatandaşlık satın alma bedeli⁶⁹ olarak değil, Halk Meclisi'nde oy kullanma hakkı (Sillyon'da belgelendiği şekliyle *ekklesiastai* zümresine dahil olabilmek) için yurttaşlar tarafından da ödenen bir tutar olarak düşünmek yerinde olacaktır.

⁶⁴ Ste. Croix (1981: 527-528) ayrıca, Marcus Aurelius ve Commodus'un Atina'ya yazdıkları mektupta οἱ ἐκκλησιάζοντες κατὰ τὰ νομ[ιζόμενα] olarak geçen grupla Pogla ve Sillyon kentlerindeki ἐκκλησιασταί arasında paralellik kurmakta ve Sillyon ve Pogla'daki *ekklesiastai*'ın Halk meclislerinde konuşma ve oy kullanma ayrıcalığına sahip bir grup olabileceği ihtimalinden söz etmektedir.

⁶⁵ Dio. Khrys. 34. 21-22: ἐστὶ πλῆθος οὐκ ὀλίγον ὥσπερ ἔξωθεν τῆς πολιτείας· τοὺτους δὲ εἰώθασιν ἔνιοι λινουργοὺς καλεῖν· καὶ ποτὲ μὲν βαρύνονται καὶ φασιν ὄχλον εἶναι περισσὸν καὶ τοῦ θορύβου καὶ τῆς ἀταξίας αἴτιον, πάλιν δὲ μέρος ἡγούνται τῆς πόλεως καὶ πολλοὺ ἀξιούσιν. οὕς εἰ μὲν οἴεσθε βλάπτειν ὑμᾶς καὶ στάσεως ἄρχειν καὶ ταραχῆς, ὅλως ἐχρῆν ἀπελάσαι καὶ μὴ παραδέχεσθαι ταῖς ἐκκλησίαις· εἰ δὲ τρόπον τινὰ πολίτας εἶναι τῷ μὴ μόνον οἰκεῖν, ἀλλὰ καὶ γεγονέναι τοὺς πλείους ἐνθάδε καὶ μηδεμίαν ἄλλην ἐπίστασθαι πόλιν, οὐδὲ ἀτιμάζειν δῆπου (22) προσήκει οὐδὲ ἀπορρηγνύειν αὐτῶν.

⁶⁶ Jones, 1978: 80 vd.

⁶⁷ Quass, 1993: 355-356.

⁶⁸ Dio. Khrys. 34. 23: οὐ μὲν γάρ, ἂν τις καταβάλη πεντακοσίας δραχμάς, δύναται φιλεῖν ὑμᾶς καὶ τῆς πόλεως εὐθὺς ἄξιος γεγονέναι·

⁶⁹ Van Nijf, 1997: 19.

Demos'un hiyerarşik yapısına tipik bir örnek Lykia'da karşımıza çıkar. Tlos⁷⁰, Oinoanda⁷¹ ve Ksanthos'ta⁷², *demotai* arasında kendilerine para dağıtımları yapılan ayrıcalıklı bir zümreyi işaret eden, bazı durumlarda hem sıradan yurttaşlardan (*politai*) hem de kent elitinden (*buleutai*) ayrılarak *sitometrumentoi*⁷³ olarak tanımlanan ayrıcalıklı alt gruplar⁷⁴ kaydedilmiştir. Bu grubun büyüklüğü kentlerin büyüklüklerine bağlı olarak değişir. Tlos'ta *sitometrumentoi* grubu 1100⁷⁵; Oinoanda'da 500⁷⁶ kişiden oluşurken, Ksanthos'ta⁷⁷ *sitometrumentoi* sayısı bilinmemektedir. İS 132 yılı *arkhiereus*'i Licinnius Longus⁷⁸, Oinoanda'da οἱ φ' (500 kişi) için yıllık olarak 4 *modii* buğday ve adam başı 2 *denarii* olacak şekilde para dağıtımında bulunmaktadır⁷⁹. Oinoanda'da yurttaşlara yapılan dağıtımlarda (νομαὶ τοῖς πολίταις), ayrıcalıklı konumda olan bu 500 kişinin (οἱ φ') hangi kriterlere göre tespit edildiği tam olarak anlaşılamamakta ancak sıradan vatandaşlardan kesinlikle ayrıldığı dikkati çekmektedir. İS 2. yüzyıl sonu 3. yüzyıl başına tarihlenen bir yazıtta, Marcia Aurelia Polykleia ve eşi M. Aur. Artemon'un kurduğu *thymelik-gymnik agon*'da da yurttaşlara yapılan dağıtımlarda 500 kişi dışında kalanlar sadece basit bir şekilde δημόται olarak tanımlanmaktadır (τοῖς μὲν πεντακοσίοις ἀνὰ δηνάρια δέκα, τοῖς δὲ δημόταις ἀνὰ δηνάρια δύο)⁸⁰. Oinoanda'daki ayrıcalıklı bu 500 kişilik grup, İS 124 yılında kurulan Demostheneia Bayramı sırasında halihazırda mevcuttur. Demostheneia Yazıtı'na göre, hangi kriterlere göre oluşturulduğu tam olarak bilinmeyen 500 kişilik fiili *sitometrumentoi*'un her hakûlarda 500 kişiden fazla olan potansiyel *sitometrumentoi* arasından kura yoluyla seçildiği; fiili *sitometrumentoi*'a βουλευταὶ'ın mutlaka dahil olduğu anlaşılmaktadır⁸¹. Buna göre Ksanthos'da da βουλή ve γερουσία'nın grup olarak σιτομετρούμενοι'un içinde olması güçlü bir olasılıktır.

⁷⁰ Naour, 1977 no. 1, str. 8-12.

⁷¹ SEG 38, 1462, str. 26; IGR III 489; IGR III 492.

⁷² Balland, 1981 no. 67, str. 36-38.

⁷³ *Buleutai* ve *gerusiastai* dışında kalan bu zümreyi, Garnsey (1988: 265, 267) kıtlık dönemlerinde hububat erişim ayrıcalığı olan bir çeşit *plebs frumentaria*; Zuiderhoek (2009: 105) "buğday alanlar listesinde olanlar" şeklinde tanımlamaktadır. Brandt (1992: 150-153) *sitometrumentoi*'un Pamphylia'daki *ekklesiastai*'a karşılık geldiğini düşünmektedir.

⁷⁴ İS 2. yüzyıla tarihlenen fragment halinde bulunan bir Kos yazıtında, bir *sitometres thiasos*'u ve bunların ortak bir mezar alanının olduğu görülmektedir (IG XII, 4: ὅρος θηκαίων | θιάσου σιτομέ[τρων(?)-]).

⁷⁵ Naour, 1977 no. 1, str. 8-12: ... κατ' ἔτος ἐκ τοῦ τόκου διδόναι ἐκάστῳ τῶν σιτομετρομέ[νων] ἀνδράσιν χειλίοις ἑκατὸν ἀνὰ | [(δηνάριον)] α' ἐν τῇ ιε' τοῦ Ξανδικοῦ μηνὸς | τῇ πρώτῃ τῶν ἀρχαιρεσιῶν ἡμέρα.

⁷⁶ SEG 38, 1462, str. 26: ayrıca bkz. Wörrle, 1988: 123 vd.

⁷⁷ Ünlü *euergetes* Opramoas, Ksanthos'ta *bule*, *gerusia* ve *sitometrumentoi*'a 1.000 *denarii* dağıtmaktadır, Balland, 1981 no. 67, str. 36-38: ... ἔδωκεν | τῇ μὲν βουλῇ καὶ γερουσίαι [καὶ] τοῖς | σιτομετρομένοις ἀν[<αν>δράσιν] Ἄ. Muhtemelen, Ksanthos'ta bu sayı *buleutai*, *gerusiastai* ve bunların dışında kalan *sitometrumentoi* ile birlikte dağıtımın 1 *denarius* olması durumunda 1.000; 2 *denarii* olması durumunda ise 500 kişi olmalıdır, krş. Akdoğan-Arca, 2016: 118.

⁷⁸ Bkz. Reitsenstein, 2009: 189-190 no. 39.

⁷⁹ IGR III 492.

⁸⁰ Cousin, 1900: 338 vd. (= OGIS 566 = IGR III 489). Ayrıca krş. Wörrle, 1988: 123-124.

⁸¹ SEG 38, 1462, str. 24-26; ayrıca bkz. Wörrle, 1988: 123-135.

Likya’da belgelenen *sitometrumentoi*, Plinius’un mektubunda (*epist.* 10.116) geçen “*plebs* arasından seçilenler” gibi *demotai* arasından seçilerek *buleutai* ile eş muamele görmüş yeni bir toplum tabakasını tanımlar⁸². Söz konusu ayrıcalıklı grupların ortaya çıkmasında birçok faktör belirleyici olmuş gözükmemektedir. Lykia’da bir grup *demotai*’ın yanı sıra *bule* ve *gerusia*’nın da belli oranlarda bu dağıtımlara dahil edilmesi, *demos*’un eşraf tabaka üzerindeki etkisinin ve buğday dağıtımında söz sahibi olmaya çalıştığının ifadesidir⁸³.

Roma’nın, eyalet kentlerindeki *bule*’leri yerel yönetimleri güvenli bir şekilde emanet edilebilecekleri Roma’daki *senatus* benzeri oligarşik kurumlar haline getirmek için eşraf tabakayı desteklediği açıktır. Bununla birlikte, İmparatorluk Dönemi’nin ilk iki yüzyılında güvenlik sorununun giderek azalmasının, ulaşım ve haberleşme imkanlarındaki gelişmelerin (Roma yolları, nispeten güvenli bir iç deniz), idari yapının daha çok kurumsallaşmasının (Doğu’da da sabit bir yasal sistemin yaygınlaşması) ve teknik ilerlemenin etkisiyle gelişen ticaret, kentlerde orta tabakanın büyümesini hızlandırır⁸⁴. Başka bir ifadeyle, Roma’nın sağladığı barış ve refah ortamının (*pax Romana*) etkisiyle soya dayalı eşraf tabaka ile yarışabilecek maddi güce sahip kentli bir orta tabaka (*plebs media*) oluşur. Esnaf ya da zanaatkâr, küçük ölçekli tüccar, banker, arazi ya da emlak sahibi olan bu insanlar genellikle bir derneğin (*collegium*) üyesidir⁸⁵. Bu tabaka, Yunan *polis*’lerinin halk meclislerinde oy kullanan vatandaşların çoğunluğunu oluşturmaktadır⁸⁶. Kuşkusuz, halk meclisleri bu yönüyle esnaf ve zanaatkâr sınıflarının tepkilerini politik olarak gösterebildikleri bir mecradır⁸⁷. Dolayısıyla, politikada etkili olabilecek ekonomik güce ve sayıya ulaşan *plebs media*’nın kentin sosyal yaşamında da kendisine daha çok yer talep etmesi kaçınılmazdır. Roma İmparatorluk Dönemi’nde *plebs media*’nın önemli bir kısmının üyesi olduğu *collegia*’nın kent yaşamında önemli bir rol oynadığı, özellikle de eşraf tabaka ve *eurgetes*’lerle olan bağlantılarıyla kent hiyerarşisinde yer edinmeyi başardıkları çok sayıda yazıtlı belgelenmektedir. Burada söz konusu olan *collegia*, bazı ortak özellikleri paylaşan insanların belli amaçlar etrafında biraraya

⁸² Ste. Croix, 1981: 530.

⁸³ Akdoğan-Arca, 2016: 122-123; ayrıca krş. Zuiderhoek, 2009: 105-107.

⁸⁴ Krş. Arnaoutoglou, 2021: 271-277.

⁸⁵ Van Nijf, 1997: 20.

⁸⁶ Cicero Asia’daki Halk meclislerinin *sutores* (ayakkabıcılar), *zonarii* (kemer üreticileri), *opifices* (zanaatkârlar) ve *tabernarii* (dükkanıcılar) ile dolu olduğunu aşağılayıcı bir üslupla dile getirir (*Flacc.* 17). Ayrıca krş. Zuiderhoek, 2009: 15.

⁸⁷ *Argyrokopoi*, *tekhhnitai* ve *ergatai* Aziz Paulos’u (Act 19. 23-41) protesto etmek için Ephesos tiyatrosunda toplanmıştı.

geldiği, kendi oluşturdıkları tüzükleri ve kendi memurları ile faaliyetlerini sürdüren, modern terminolojide “gönüllü” ya da “özel”⁸⁸ dernekler olarak tanımlanan örgütlerdir.

Yaş gruplarının sportif ve entellektüel faaliyetleri için toplandıkları *gymnasion*, özellikle Helenistik Dönem’den itibaren kentler için oldukça önemli bir merkez konumundadır. İmparatorluk Dönemi’nde, onurlandırmalarda *bule* ve *demos*’un yanında giderek artan şekilde *gymnasion* grupları da görülmektedir. *Demos*’un kentin tüm yurttaşlarının tek temsil gücü olduğuna dair bilincin zedelenmesi, halk meclislerinin karar alma süreçlerinde giderek artan bir şekilde *gerusia*, *neoi* gibi başka gruplar ve derneklerle birlikte hareket etmesini hem pratik hem de kavramsal olarak mümkün kılmıştır.

⁸⁸ “Gönüllü ya da özel” sıfatı dernekleri, *polis* kanunlarına göre yurttaşlık hakkına sahip olanların kaydolmak zorunda oldukları kentsel idari (*phyle*, *demos*) birliklerden ve Roma’da devlet tarafından yönetilen resmî *collegium*’lardan ayırmak içindir, bkz. Wilson, 1996: 1-2; 2007: 186; Gabrielsen ve Thomsen, 2015: 7-19. Yunan dernekleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgi ve yorum için ayrıca bkz. Ustinova, 2005: 189-190.

BİRİNCİ BÖLÜM

YUNAN-ROMA DÜNYASINDA DERNEKLER: GENEL DEĞERLENDİRME

1.1 Tarihsel Gelişim

Yunan Dünyası'nda dernekler *polis*'in en erken evrelerinden itibaren edebi kaynaklar, yazıtlar ve papirüsler aracılığıyla belgelenmektedir. Hukukçu Gaius⁸⁹, Solon Yasası'nın (İÖ 6. yüzyıl) bir kentin aynı mahallesinde (δῆμος) ya da sokağında (φράτορες) yaşayan sakinlerin ve denizcilerin belirli amaçlar için yasalara karşı gelmeyecek şekilde örgütlenmelerine izin verdiğini aktarır. İÖ 5. yüzyılın sonlarında Thukydides, Peloponnesos Savaşı sırasında çıkan kargaşada politik derneklerin (ἐταιρεία/*hetaireia*) etkili olduğundan söz eder⁹⁰. İÖ 4. yüzyılda yazan Isokrates, *hetaireia* ya da *synodoi*'un diğer yönetim biçimlerinde avantajlı olabileceğini ancak monarşiler için tehlikeli olduğunu dile getirir⁹¹. İÖ 400-350'de yaşayan ünlü hatip Isaios, henüz çocuk yaştayken, babasının kendisini ve üvey kardeşi Astyphilos'u birlikte her fırsatta dini toplantılara götürdüğünü ve Herakles Müminleri'ne (*thiasoi*) katılabilmesi için Astyphilos'u dernek üyeleriyle tanıştırdığını aktarır⁹². Solon'dan iki yüzyılı aşkın bir süre sonra yaşayan Aristoteles, dernekleri ortaklık (κοινωνία/*koinonia*) olarak tanımlar ve kentin *phyle* ve *demos* gibi resmî/idari birimlerinden tam olarak ayırmaz⁹³. *Koinonia*, "paylaşmak, ortak

⁸⁹ Dig. 47. 22. 4: Nam illuc ita est: εἰς δὲ δῆμος ἢ φράτορες ἢ ἱερῶν ὀργίων ἢ ναῦται ἢ σύσσιτοι ἢ ὁμόταφοι ἢ θιασῶται ἢ ἐπὶ λείαν οἰχόμενοι ἢ εἰς ἐμπορίαν, ὅτι ἂν τούτων διαθῶνται πρὸς ἀλλήλους, κύριον εἶναι, εἰ μὴ ἀπαγορεύσῃ δημόσια γράμματα [id est: quod si pagus vel curiales vel sacrarum epularum (?) vel mensae vel sepulcri communione iuncti vel sodales vel qui ad praedam faciendam negotiationemve proficiscuntur quidquid horum inter se constituerint, id ratum esse, nisi publicae leges obstant.]

⁹⁰ Thuk. 3. 82. 6: καὶ μὴν καὶ τὸ **ξυγγενὲς τοῦ ἐταιρικοῦ** ἀλλοτριώτερον ἐγένετο διὰ τὸ ἐτοιμότερον εἶναι ἀπροφασίστως τολμᾶν: οὐ γὰρ μετὰ τῶν κειμένων νόμων ὠφελίας **αἱ τοιαῦται ξύνοδοι**, ἀλλὰ παρὰ τοὺς καθεστῶτας πλεονεξία. καὶ τὰς ἐς σφᾶς αὐτοὺς πίστει οὐ τῷ θεῷ νόμῳ μᾶλλον ἐκρατύνοντο ἢ τῷ κοινῇ τι παρανομήσαι; ayrıca bkz. Thuk. 8. 54. 4.

⁹¹ Isokr. *orat.* 3. 54. 1: **ἐταιρείας** μὴ ποιέσθε μηδὲ **συνόδους** ἄνευ τῆς ἐμῆς γνώμης: αἱ γὰρ τοιαῦται συστάσεις ἐν μὲν ταῖς ἄλλαις πολιτείαις πλεονεκτοῦσιν, ἐν δὲ ταῖς μοναρχίαις κινδυνεύουσιν.

⁹² Isai. *orat.* 9. 30. 3-4: εἰς τοίνυν τὰ ἱερὰ ὁ πατὴρ ὁ ἐμὸς τὸν Ἀστυφίλον <ὄντα>1 παῖδα ἤγε μεθ' ἐαυτοῦ ὥσπερ καὶ ἐμὲ πανταχῇ καὶ εἰς τοὺς **θιάσους τοὺς Ἡρακλέους** ἐκείνον [αὐτὸν] εἰσήγαγεν, **ἵνα μετέχοι τῆς κοινωνίας**. Diodoros Siculos (4. 24. 6) ve Aristophanes'in (kayıp) oyunu *Daitales Herakles thiasos*'una atıfta bulunur (bkz. Kloppenborg ve Ascough, 2011: 18).

⁹³ Aristot. *eth. Nikom.* 1160a 5-20: αἱ δὲ **κοινωνίαι** πᾶσαι μορίοις εἰκόμασι τῆς πολιτικῆς: συμπορεύονται γὰρ ἐπὶ τινι συμφέροντι, καὶ πορίζόμενοι τι τῶν εἰς τὸν βίον: καὶ ἡ πολιτικὴ δὲ **κοινωνία** τοῦ συμφέροντος χάριν δοκεῖ καὶ ἐξ ἀρχῆς συνελθεῖν καὶ διαμένειν: τούτου γὰρ καὶ οἱ νομοθεταὶ στοχάζονται, καὶ δίκαιόν φασι εἶναι τὸ κοινῇ συμφέρον. αἱ μὲν οὖν ἄλλαι κοινωνίαι κατὰ μέρη τοῦ συμφέροντος ἐφίενται, οἷον πλωτῆρες μὲν τοῦ κατὰ τὸν πλοῦν πρὸς ἐργασίαν χρημάτων ἢ τι τοιοῦτον, συστρατιῶται δὲ τοῦ κατὰ τὸν πόλεμον, εἴτε χρημάτων εἴτε νίκης ἢ πόλεως ὀρεγόμενοι, ὁμοίως δὲ καὶ **φυλῆται** καὶ **δημόται**. εἶναι δὲ τῶν κοινωνιῶν δι' ἡδονῆν δοκοῦσι γίνεσθαι, **θιασῶτων** καὶ **ἐρανιστῶν**: αὗται γὰρ **θυσίας** ἕνεκα καὶ **συνουσίας** (= *Bütün ortaklık şekilleri (κοινωνίαι), polis ortaklığının parçalarından farklı değildir. Çünkü üyeler belirli kazançlardan faydalanmak ve günlük yaşamlarını kolaylaştırmak için ortaklaşa hareket ederler. Denizciler para kazanmak için ama deniz seyahati ile bağlantılı bir kazanç elde etmeye çalışırlar. Birlikte savaşanlar da para ya da zafer*

olmak” anlamlarına sahip olan κοινωναί filinden türetilmiştir. Yunan Dünyası’nda derneklerle ilgili yazıtlar ve papirüs kayıtları İÖ 400’lü yıllarda başlar ve Helenistik ve Roma dönemlerinde giderek artar⁹⁴. İlk epigrafik verilerden biri, bir kült masası üzerindeki yazıt (yak. İÖ 400), hatip Isaaios’un da naklettiği üzere bir Herakles *thiasos*’undan söz etmektedir⁹⁵. Benzer şekilde, bir tanrı/tanrıça ya da kahraman kültü etrafında örgütlenen kült dernekleri Helenistik ve Roma dönemlerinde oldukça yaygındır. Sadece klasik Yunan tanrıları, Zeus, Apollon, Herakles, Dionysos ve diğer tanrılar ile Yunan kahramanlara değil, aynı zamanda çok sayıda Trakya, Anadolu, Suriye, Yahudi ve Mısır tanrılarına adanmış gruplar vardır⁹⁶.

İÖ 3. yüzyıldan itibaren, Yunan kentlerinde tertiplenen festivaller, *agon*’lar ya da diğer gösterilerde performanslarını sergileyen meslekdaşların (aktörler, şairler, müzisyenler, dansçılar, kostümcüler vd.), κοινόν/σύνοδος τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν/Dionysos’a adanan Sanatçılar Birliği olarak adlandırılan dernekleri, Antik Dünya’nın ilk meslek dernekleri olarak bilinmektedir. Helenistik Dönem’de, Atina, Isthmos-Nemea, Mısır ve Ionia-Hellespontos’taki, dört bölgesel dernek merkezinden birisi olan σύνοδος τῶν ἐν Ἀθήναις περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν’a ait belge İÖ 279/8 ya da 278/7’ye tarihlenir⁹⁷. Dionysos Sanatçıları haricinde, İÖ 2. yüzyıldan farklı meslek gruplarına dair veriler mevcuttur: Örneğin, kendi *proksenos*’u ve limanın *epimeletes*’i için memuriyet ofisinin önünde bir heykel dikmek istediğini derneğin *tamias*’ı aracılığıyla *bule*’ye ileten, Atina’daki ναύκληροι καὶ ἔμποροι τῶν φέροντες τὴν σύνοδον τοῦ Διὸς τοῦ Ξενοῦ⁹⁸; Boiotia’da, Tanagra’daki Yunan Dünyası’nda bilinen ilk μάγειροι/*mageiroi* (kasaplar) birliği (İÖ 2.-1. yy.)⁹⁹; ve Herodotos’un (7.76) metal

gibi savaşla bağlantılı kazançlar elde etmeye çabalarlar...Bir phyle ya da demos birliğinde de durum böyledir. Tapım ya da ziyafet birlikleri gibi zevk için kuruldukları bilinen bazı birlikler de vardır).

⁹⁴ İÖ 4 yüzyıldan itibaren Attika, Orta Yunanistan, Makedonya ve Thrakia bölgelerine ait yazıtlardan örnekler için bkz. Kloppenborg ve Ascough, 2011; daha fazla belge için ayrıca bkz. <http://philipharland.com/greco-roman-associations/category/date/a-4th-century-bce/> (erişim tarihi: 27.11.2021); <http://philipharland.com/greco-roman-associations/category/date/g-3rd-century-ce/> (erişim tarihi: 29.11.2021).

⁹⁵ IG II² 2343; yazıt ve yorum için bkz. Kloppenborg ve Ascough, 2011: 17-21; I. N. Arnaoutoglu’nun yazıt hakkındaki yorumu için ayrıca bkz. <https://ancientassociations.ku.dk/assoc/275> (erişim tarihi: 27.11.2021).

⁹⁶ Örneğin, Attika’da Peiraues’da İÖ 337-190 yıllarında bir Bendis ὀργεῶνες /*orgeones* topluluğu (IG II² 1255, 1256, 1324, 1361); İÖ 272-70 arasında bir κοινὸν τῶν ὀργεῶνων (IG II² 1314, 1315, 1316, 1327, 1328A, 1328B, 1329, 1334 ve Agora XVI 235); İÖ 333/2’de οἱ ἔμποροι οἱ Κιτιεῖς Aphrodit’e adanmış bir kutsal alan inşa etmek için arazi edinme hakkını elde ettiler (IG II² 337); İÖ 101-110’de yurttaşların çoğunlukta olduğu, ayrıca 13 yabancı ve 1 kamu kölesinin yer aldığı 52 kişilik Σαβαζιασταί (IG II² 1335); İÖ 305-150 arasında Smyrna’da, Herakleitos adlı birinin liderliğinde Anubis’e adak yapan οἱ συνανουβιασταί (I.Smyrna 765, l. 6); İÖ 200 civarında Delos’ta Mısır tanrıları Sarapis, Isis ve Anubis’e adak yapan, bir *arkhittiasites*’in başkanlık ettiği ve bir *grammateus*’in görev yaptığı τὸ κοινὸν τῶν ἐνατιστῶν (IG XI⁴ 1228; 1229); daha fazla belge için bkz. Arnaoutoglu, 2003; Kloppenborg ve Ascough, 2011.

⁹⁷ Söz konusu belge, ikisi Atina’da (IG II² 1132), biri Delphi’de (Le Guen, 2001 I no. 2) olmak üzere üç nüsha olarak günümüze ulaşan, Amphiktyon Birliği’nin bir karnamesidir.

⁹⁸ IG II² 1012, str. 14-16.

⁹⁹ Marchand, 2015 no. 5, s. 243.

işçiliğiyle ünlü olduğunu dile getirdiği Lykia'da, Dionysos Sanatçıları haricinde Anadolu'da belgelenen ilk meslek derneği olarak bilinen τὸ κοινὸν τῶν χαλκέων¹⁰⁰ bunlardan bazılarıdır. Helenistik Dönem'de mesleki dernekler için belge sayısının fazla olmaması, bu dönemde meslek derneklerinin yaygın bir fenomen olmadığı anlamına gelmez. Bununla birlikte, resim İS 1. yüzyılda temelden değişir: Bazı zanaat dernekleri de dahil olmak üzere çok sayıda mesleki dernek belgelenir ve bunların birçoğu Küçük Asya'dan gelmektedir. İS 2. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle Batı Anadolu'da Ephesos, Smyrna gibi büyük kıyı metropollerinde ya da Saittai, Thyateira, Hierapolis gibi daha küçük kentlerde meslek kuruluşlarına dair çok sayıda belge vardır¹⁰¹.

Plutarkhos'a göre, Roma'da *collegia*'nın ilk ortaya çıkışı Krallık Dönemi'ne kadar gider. Roma'nın ikinci kralı olarak kabul edilen Numa Pompilius (İÖ 715-673), zanaatkârların kendi mesleklerine uygun düzenlemeler yapmalarına ve örgütlenmelerine izin vermiştir¹⁰². Diğer taraftan L. Annaeus Florus (1. 1. 6. 3), altıncı kral Servius Tullius zamanında, nüfus sayımına göre zanaatkârların derneklere ayrıldığını söyler. Ayrıntılar değişse de tüm bu aktarımlar, bir meslek temelinde tanımlanmış belirli grupların oldukça erken bir zamanda mevcut olduklarını varsaymayı mümkün kılsa da zanaatkârların Krallık Dönemi'nde örgütlenmesi çok erken bir tarih gibi gözükmemektedir¹⁰³. Aslında derneklerin kökenlerine ilişkin edebi kaynakların tümünün İmparatorluk Dönemi'ne ait olması, büyük ihtimalle kurgusal bir anlatıyla karşı karşıya olduğumuzu işaret etmektedir. E. Gabba'nın (1984) haklı olarak iddia ettiği gibi, belirli derneklerin yaratılmasının bir krala atfedilmesi Geç Cumhuriyet'te ve/veya Erken İmparatorluk'ta derneklere yönelik düşmanca tavır ve uygulanan yoğun kısıtlamalara tepki olarak ortaya çıkmış olabilir. Roma'da zanaatkârların Krallık Dönemi'nde örgütlenmesi çok erken bir tarih olsa da Digesta'ya göre Roma'nın ilk hukuk metni *Lex duodecim tabularum*'da (İÖ yak. 451-449) *collegium* hakları tanımlanır¹⁰⁴. Kesin olmamakla birlikte, İÖ 312 gibi erken bir tarihte flütçüler birliğinden (*tibicines*) bahsedilmektedir¹⁰⁵. Bununla birlikte, Roma'da bazı

¹⁰⁰ Köse ve Tekoğlu, 2007.

¹⁰¹ İmparatorluk Dönemi'nde Küçük Asya'daki meslek dernekleriyle ilgili bkz. Dittmann-Schöne, 2001; İmparatorluk Dönemi'nde Doğu'daki Yunan dernekleriyle ilgili ayrıca bkz. Zimmermann, 2002.

¹⁰² Plutark. *Numa*, 17: τῶν δὲ ἄλλων αὐτοῦ πολιτευμάτων ἢ κατὰ τέχνας διανομή τοῦ πλήθους μάλιστα θαυμάζεται . . . ἣν δὲ ἡ διανομή κατὰ τὰς τέχνας, αὐλητῶν, χρυσοχόων, τεκτόνων, βαφέων, σκυτοτόμων, σκυτοδεσφῶν, χαλκέων, κεραμέων, τὰς δὲ λοιπὰς τέχνας εἰς ταὐτὸ συναγαγὼν ἐν αὐτῶν ἐκ πασῶν ἀπέδειξε σύστημα. κοινωνίας δὲ καὶ συνόδους καὶ θεῶν τιμὰς ἀποδοὺς ἐκάστῳ γένοι προεπούσας. Plinius'a göre de (*nat. hist.* 34. 1: . . . a rege numa *collegio tertio aerarium fabrum* instituto) *aerarium fabrum* (bronz işçileri) üçüncü sırada yer alır.

¹⁰³ Liebenam, 1890: 3 vd; Gabba, 1984: 83-85; Perry, 2006: 6; Liu, 2013: 353.

¹⁰⁴ *Dig.* 47. 22. 4 (= Gai. 4 ad XII tab.); ayrıca bkz. Crawford, 1996 no. 40 s. 694; krş. Riccobono, 1941: 21-27, Tab. VIII, 27: His (sodalibus) potestatem facit lex (XII tab.), pactionem quam velint sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumpant; sed haec lex videtur ex lege Solonis translata esse.

¹⁰⁵ Liv. 9. 30. 5-10; Val. Max. 2. 5. 4.

dönemlerde dernek faaliyetleri *senatus* ya da imparatorlar tarafından kısmen ya da tamamen yasaklanır. Bilinen ilk yasaklama kararı *senatus consultum de Bacchanalibus* İÖ 186'da tebliğ edilmiştir¹⁰⁶. Söz konusu karar ile Roma'da ve İtalya'da Dionysos Müminleri Dernekleri'nin faaliyetleri yasaklanır; ancak bu yasak genel olarak tüm *collegia*'ya değil, sadece söz konusu kült derneğine yöneliktir¹⁰⁷.

Roma Cumhuriyet Dönemi'nin kaotik son yüzyılında (Octavianus'un Augustus unvanını aldığı İÖ 27'den önce) edebi kaynaklarda derneklerin siyasete katılımına dair veriler mevcuttur. Bu dönemde politikacıların derneklerin desteğine göz diktiği, ancak muhaliflerini de derneklerden gelebilecek herhangi bir potansiyel destekten mahrum etmeye gayret ettikleri anlaşılmaktadır¹⁰⁸. Geç Cumhuriyet Dönemi'nde derneklere uygulanan kısıtlayıcı mevzuat için temel kaynak olan Asconius'un Cicero'nun konuşmaları hakkındaki yorumlarıdır. Asconius'a göre, bir *senatus consultum* ile marangozlar ve heykeltıraşlar gibi kamu yararına olanlar dışında tüm *collegia* yasaklanır¹⁰⁹. Bu dönemden itibaren *collegium* hakları bazen kısıtlanır, bazen geri verilir. Clodius, muhtemelen o dönemde kendi çıkarlarını desteklediği için *collegia*'nın politikaya dahil olmasına tekrar izin verir, hatta teşvik eder¹¹⁰. Ancak, İÖ 55'te, Catiline olayından sonra çıkarılan *Lex Licinia* ile politik derneklerin (*sodalitates*) faaliyetleri yasaklanır¹¹¹. Yaklaşık on yıl sonra, Suetonius'un aktardığına göre, Iulius Caesar (İÖ 49-44) “eski olanlar dışında bütün dernekleri fesheder”¹¹². J. Linderski ve onu takip eden bazı araştırmacılar bu girişimin sadece Caesar'ın iktidarına karşı Roma'da bir tehdit olarak görülen belirli grupları dağıtmayı amaçladığını düşünmektedir¹¹³. Buna karşın M. F. de Robertis ve diğerleri, imparatorluktaki bütün derneklerin sıkı bir şekilde kontrolünü amaçlayan bir yasa olduğunu kabul eder¹¹⁴. Belli ki, dernekler özellikle Cumhuriyetin son yıllarında Roma'daki

¹⁰⁶ Riccobono, 1941: 240-241, no. 30; İÖ 186'daki Bacchanalia meselesini Livius (Liv. 39. 13; 14; 18; ayrıca bkz. AGRW L23) Augustus zamanında aktarır: Bir zamanlar Roma'da alt sınıftan sonradan görmelerin başlattığı bu “yozlaşmış ve yabancı ayinlerin” elitler arasında (aralarında bazı üst düzey erkekler ve kadınlar vardı) yayılarak cinayet ve entrikaya neden olduğunu (39.13); *consul*'lerin özel bir soruşturma yaptığını ve ardından Roma *Senatus*'unun hem Roma'da hem de İtalya'nın çevre kasabalarında “Bacchus ayinlerine giren hiç kimsenin toplanmaya veya bu tür dini törenler yapmak amacıyla buluşmaya teşebbüs etmemesi” (39.14) yönünde bir kararname çıkardığını; Roma veya İtalya'da tanrı Bacchus (= Dionysos) için onurlandırma yapmak isteyenlerin *praetor*'dan ve *senatus*'dan izin almaları gerektiğini (39.18) belirtmektedir.

¹⁰⁷ Bu *senatus consultum* dernekler üzerinde sürekli bir denetim uygulamaktan ziyade kamu düzeninin korunması ya da bazı politik sorunların çözümü için çıkarılmış olmalıdır, bkz. Harland, 2013: 142.

¹⁰⁸ Q. Cic. *pet.* 29-30; ayrıca bkz. AGRW L24.

¹⁰⁹ Asconius, *pro Cornelio* 75C: . . . S. C. et pluribus legibus sunt sublata praeter pauca atque certa quae utilitas civitatis desiderasset, sicut fabrorum fictorumque; ayrıca bkz. AGRW L30.

¹¹⁰ Cic. *Pis.* 4. 9: conlegia non ea solum quae senatus sustulerat restituta, sed innumerabilia quaedam nova ex omni faece urbis ac servitio concitata; ayrıca bkz. AGRW L26.

¹¹¹ Cic. *ad.Q.fr.* 2. 3. 5: eodem die senatus consultum factum est ut sodalitates decuriatique discederent lexque de iis ferretur, ut qui non discessissent ea poena quae est de vi tenerentur.

¹¹² Suet. *Iul.* 42. 3: cuncta collegia praeter antiquitus constituta distraxit.

¹¹³ Bkz. Harland, 2013: 143; Arnaoutoglou, 2002: 32.

¹¹⁴ de Robertis, 1971: 264-268; de Ligt, 2000: 244.

siyasi arenada politikacılarla temasa geçebilmekte, ancak bunun yıkıcı bir eylem olarak kabul edilip edilmemesi ya da müdahale gerektirip gerektirmediği konusunda zamanın politik iklimine göre farklı tutumlar sergilenmektedir.

Caesar'ın derneklerle ilgili yasalarını daha da sıkılaştırmak isteyen Augustus'un yeni bir yasal düzenlemeye gittiği genellikle kabul edilmiştir. Ancak, Suetonius'un pasajına¹¹⁵ dayanan bu varsayım zayıf kanıtlara sahiptir. Augustus'un amacı büyük ihtimalle, eşkıyalık ve benzeri faaliyetleri gizlemek için görünüşte dernek adı alan grupları, yani istikrar sağlama girişimlerine karşı yıkıcı faaliyetlerde bulunan yerel iktidarlarla bağlantılı çeteleri kontrol altına almaktır¹¹⁶. Appianus'un aynı döneme ilişkin anlatımından da Augustus'un derneklere karşı önlem almasına yol açan birincil sorunun eşkıyalık ve benzeri faaliyetler olduğu anlaşılmaktadır (App. b. c. 5.132). Ayrıca Augustus tarafından çıkarıldığı iddia edilen *Lex Iulia*'nın¹¹⁷ ("de collegiis" modern bir eklemidir) tüm *collegia*'yla değil; resmî bir kent kültürüne (*qui sacris publicis praestu sunt*) ait müzisyenler *collegium*'u (*collegio symphonicorum*) ile bağlantılı olduğu; burada özellikle tüm *collegium* toplantılarını kontrol etme amacının kesin olmadığı açıktır¹¹⁸. Ancak, İS 59'da Pompei'de, Roma'nın müdahalesini gerektiren bir karışıklık meydana gelir. Tacitus'un anlatımına göre, Pompei'de bir gladyatör gösterisi sırasında çıkan isyan sonucunda kentte on yıl boyunca gladyatör gösterileri yasaklanır, olaylara karışan dernekler feshedilir ve sorumlular sürgüne gönderilir¹¹⁹. Yaklaşık on yıl kadar sonra (İS 70'lerde) zanaatkâr gruplarının ve diğer derneklerin (örn. İsis Müminleri) Pompei'de destekledikleri siyasi adayların propoganda faaliyetlerine katılmaları, Nero Dönemi'ndeki bu olayın diğer dernek veya loncalar üzerinde uzun süreli bir etkisi olmadığını gösterir¹²⁰.

Bununla birlikte, Cumhuriyetin çalkantılı son yıllarında Roma ve İtalya'da *collegia*'ya getirilen kısıtlamaların Doğu eyaletlerinde uygulanmış olması kuşkuludur¹²¹. Zira, bu dönemde

¹¹⁵ Suet. Aug. 32. 1: plurimae factions titulo collegi novi ad nullius non facinoris societatem coibant. Igitur ... collegia praeter antiqua et legitima dissoluit.

¹¹⁶ Suetonius'daki bu pasajın güncel bir yasaya atıfta bulunduğunu düşünen T. Mommsen (1843) ve J. P. Waltzing'i (1895-1900 (1): 115-16) takip eden La Piana (1927: 237-245) ya da daha yakın tarihli bir çalışmada A. Bendlin'e (2011: 227-28) göre, *lex Iulia (de collegiis)* olarak adlandırılan bu yasayla bir dernek kurulabilmesi için Roma *Senatus*'undan resmî izin alma zorunluluğu getirilmiş ve iki yüzyıl boyunca derneklerin kontrolü sağlanmıştır; aksi görüş için bkz. M. Radin (1909: 91-4); J. Liu (2013: 355); ve ayrıca bkz. Harland, 2013: 144-45.

¹¹⁷ CIL VI 4416 (= 2193): Dis Manibus / collegio symphonia/corum qui sacris publi/cis praest<=> sunt quibus / senatus c(oire) c(onvocari) c(ogi) permisit e / lege Iulia ex auctoritate / Aug(usti) ludorum causa.

¹¹⁸ Harland, 2013: 144-145; Liu, 2005: 292.

¹¹⁹ Tac. ann. 14. 17: et rursus re ad patres relata, prohibiti publice in decem annos eius modi coetu Pompeiani collegiaque quae contra leges instituerant dissoluta; Livineius et qui alii seditionem conciverant exilio multati sunt.

¹²⁰ Harland, 2013: 147.

¹²¹ Dernekler üzerinde genel bir yasaklamadan ziyade çoğunlukla lokal bir odağa sahip bazı geçici kısıtlamalar uygulandığı anlaşılmaktadır, krş. Arnaoutoglou, 2002; de Ligt, 2000.

dernekler Küçük Asya'da faaliyetlerine devam etmektedirler. Örneğin, Kyme'de yak. İÖ 28-27'de Dionysos Müminleri (*thiasitae* = *thiasitai*) bir tapınak ve toplantı yeri ile ilgili olarak imparatorluk kararnamesinin uygulanması için Asya valisi ile diplomatik temaslarda bulunur¹²². İmparatorluk Dönemi'nde ise *collegia* dikkat çekici bir şekilde çoğalır¹²³. Ancak *collegia*'nın toplum tabakalarını isyana teşvik etmede lokomotif işlevi görebileceği kaygısıyla bazen dernek faaliyetlerini kısıtlayıcı önlemlere başvurulabildiği, kısacası her zaman tutarlı bir politika izlenmediği de belirtilmelidir. İS 6 yılında Roma'da yangın tehlikesine karşı azatlılardan oluşan bir birlik (*vigiles*) kurulduğu ve bu birliklerin Ostia'da ve Puteoli'de görev yaptığı bilinmektedir¹²⁴. Ayrıca Colonia Nemausus'ta (Nîmes) bulunan bir yazıta göre¹²⁵ küçük ölçekli bir *vigiles* eyaletlerde görev yapmıştır. Buna karşın Traianus ve Bithynia valisi Plinius arasındaki yazışmalar, aynı türde bir *collegium*'a karşı merkezi otoritenin kuşkucu tavrını gösteren açık bir kanıttır¹²⁶. Yönetimi altındaki kentlerden birinde bir "İtfaiye Birliği (*collegium fabrum*)" kurulmasını öneren Plinius'a Traianus'un yanıtı olumsuzdur. Traianus bu türden toplulukların hangi isim ve amaçla bir araya gelmiş olurlarsa olsunlar kısa sürede politik gruplara (*hetairai*) dönüşebileceklerini belirterek topluluk oluşturma özgürlüğü verilmesinin karışıklığa sebep olabileceği yönündeki endişesini dile getirmektedir. Ancak Traianus'un bu konuda Amisos kentine karşı farklı bir tutum takındığı görülür. Roma'ya antlaşmayla (*foedus*) bağlı özgür (*libera*) bir kent statüsünde olan Amisos'a, yoksullara yardım amaçlı bir dernek (*eranus*) kurulması için izin vermiştir¹²⁷. İmparator Traianus'un zamanında Prusa'da yaşayan Dio Khrysostomos da *hetaireia*'nın, kent politikasındaki etkisinden söz ederken¹²⁸, politik konulara müdahil olmalarına fırsat verilmesinin doğru olmadığını, zira ideolojik bölünmeden değil, nüfuz ve çıkar üzerine kurulu ittifaklardan ortaya çıktığını dile getirmektedir¹²⁹. *Coetus*, *sodalitium* ve *collegia* hakkında eksiksiz korunan tek eyalet tüzüğü olan Lex Flavia

¹²² İKyme 17. Ayrıca, Miletos'ta İÖ 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Temenitai topluluklarına ait üye listeleri için bkz. Herrmann, 1980. Aynı yıllarda Lydia'da Nisyra'da *σημεαφόροι* ve *φράτορες* dernekleri Apollon ve Artemis'e bir adak yapar, bkz. Malay, 1999 no. 136 (İÖ. 48/7).

¹²³ İmparatorluk Dönemi'nde Küçük Asya'da derneklerin (mesleki, etnik, dini, sportif vd.) en yoğun bulunduğu bölgelerden Lydia'da *collegia* ile ilgili yak.120 epigrafik belge vardır. Benzer şekilde İonia'da; Ephesos'ta 100'den fazla, Smyrna'da yaklaşık 40 olmak üzere, toplam belge sayısı 150'den fazladır. Phrygia'da İS 1-3. yüzyıllar arasında yaklaşık 80 yazıt belgelenmiştir. Derneklerle ilgili belgeler için bkz. <http://philipharland.com/greco-roman-associations/category/browse-by-geography/asia-minor/>.

¹²⁴ Suetonius, Claudius 25: "Puteolis et Ostiae singulas cohortes ad arcendos incendiorum casus collavit".

¹²⁵ CIL XII 3166: C. Fulvio C. fil. Vol. Lupo Serviliano adlecto inter praetor[ios] ad Imp(eratore) Caesare Aug(usto) Vespas[iano] praefecto alae Longinian[ae] quattuorvir(o) ad aerarium pontifici PRAEFECTO VIGI[lum] Julia D. fil. concess(a) viro.

¹²⁶ Plin. *epist.* 10. 33-34.

¹²⁷ Plin. *epist.* 10. 92-93.

¹²⁸ Dio. Khrys. or. 45. 8: *μάλιστα μὲν γὰρ ἡξίουν μὴδὲ ἕτερον μὴδὲνα τοιοῦτον ἔθος εἰσάγειν μὴδὲ καθ' ἑταιρείας πολιτεύεσθαι μὴδ' εἰς μέρη διασπᾶν τὴν πόλιν.*

¹²⁹ Krş. Jones, 1978: 88, 100.

Irmitana'nın 74. bölümüne göre¹³⁰, Roma'nın İtalya dışında da *collegia* konusunda yerel kontrol uyguladığı varsayılabilir¹³¹. Roma otoriteleri tarafından imparatorluğun belirli bölgelerinde bazı kısıtlamalar uygulanmış olsa da bugüne kadar yayımlanan epigrafik belgeler Roma egemenliğindeki Anadolu'da dernekler üzerinde aşırı baskıcı bir politika uygulanmadığını göstermektedir. Geç Antik Çağ yasaları temelinde, İS 3-5. yüzyıllar boyunca Roma'nın *collegia*'ya yaklaşımında bir değişiklik olmuş gibi gözükmektedir. *Collegia*, doğrudan devlet tarafından kurulan ve yönetilen "*corpora*"ya dönüşür ve bu derneklerin çoğu, kamu yararına hizmetlerle özellikle de kent nüfusu için, yiyecek, şarap ve diğer temel ihtiyaç maddelerinin sağlanması ve taşınmasıyla ilgilidir¹³².

Tez çalışması kapsamına dahil olan Lykia, Pamphylia ve Güney Pisidia bölgelerinde bugüne kadar bulunan epigrafik belgeler, diğer eyaletlerden (öz. Lydia, Phrygia gibi) sayıca az olsalar da İS 1-3. yüzyıllarda bu bölgelerde de dernek faaliyetlerinin devam ettiğini belgelemektedirler¹³³.

1.2 Organizasyon

Organizasyon, sadece bir adak için biraraya gelen dâimi olmayan gruplardan özel dernekleri ayıran önemli bir kıstastır. Derneklerin, *polis*'in organizasyon yapısını, dilini ve faaliyetlerini taklit ettiği sıklıkla dile getirilmiştir¹³⁴. I. Arnaoutoglu'na göre, *polis* ve dernek organizasyonları arasındaki benzerlikler, Atina'nın örgütlenme modelinin ve siyasi faaliyetlerinin kült derneklerini kesin olarak etkilediğini ortaya koymaktadır¹³⁵. V. Gabrielsen ise *polis* terminolojisi ve ideolojisinin (aslında, demokratik *polis* ideolojisi) dernek faaliyetlerinin her yönüne ve genel yapısına nüfuz ettiğini belirtir¹³⁶. Bu çıkarımlar mevcut epigrafik verilerle de desteklenmekte ve Atina dışında da geçerli gözükmektedir. Atina veya Peiraeus'deki kült derneklerinin onurlandırma kararları, tam olarak Atina *bule* ya da *demos* kararlarının biçimini benimsemiştir. Derneklere özgü belirli terimler (θιασῶται, ἀρχεραμιστής vb.) dışında, Atina *bule*'sinin onurlandırma kararlarından neredeyse ayırt edilememektedir. Diğer birçok kentte de derneklerin onurlandırma kararları yerel *bule*'lerinki ile benzerdir.

¹³⁰ R(ubrica). De coetu sodalicio collegio./ Ne quis in eo municipio coetum facito, neve sodalicium conle-/giumve eius rei causa habeto, neve habeatur coniurat<i>o, / neve facito quo quid earum rerum fiat. Qui adversus ea fe-/cerit municipibus municipi Flavi Irmitani HS (sestertium) X (milia) d(are) d(amnas) esto, eius-/que pecuniae deque ea pecunia municipi eius municipi // {VIII, C} qui volet cuique per ha<n>c lege<m> licebit actio petitio persecutio / esto./

¹³¹ Konu hakkında kapsamlı bir tartışma için bkz. Liu, 2005: 281.

¹³² Perry, 2006: 6-7.

¹³³ Bkz. Ek 2, tab. 9-20.

¹³⁴ Mommsen, 1843:120; Waltzing, 1895-1900 (1): 357-368; Poland, 1909: 330-338; Flambard, 1981: 165-166; van Nijf, 1997: 247.

¹³⁵ Arnaoutoglu, 2003: 141.

¹³⁶ Gabrielsen, 2007: 188-190.

Örneğin, Ephesos'taki τὸ κοινὸν τῶν Ἀφροδισιαστῶν'ın kararı (İÖ 200-100?), kentin onurlandırma kararlarının standart biçimini taklit eder¹³⁷. Mısır dernekleri de kent ve imparatorluk görevlilerini onurlandırırken, kent kararnameleriyle benzer bir format benimsemiştir (ἀγαθὴ τύχη, ἐπεὶ girişi ile onur gerekçesini belirtir ve ἔδοξε + dative ile kararı açıklar)¹³⁸. Bazı durumlarda dernekler bazen onurlandırmayı yapmak için *polis*'le birlikte hareket eder. Örneğin, Phrygia'daki Apameia'dan bir yazıt (İS yak. 69-81), kentin bir hayırseveri onurlandırıldığını ve onun adına bir heykel dikilmesi için *thermaia plateia ergastai*'ın görevlendirildiğini belgeler¹³⁹.

Hukukçu Gaius da *collegia*'yı tanımlarken *polis* organizasyonu ile benzerliğini vurgular: Ortaklık şeklinde kurumsal bir örgüt oluşturulmasına izin verilen *collegium* ya da diğer başka grupların ortak hazineye, ortak mülklere ve resmî kurumlarda olduğu gibi yasal işlemlerini yerine getirebilmesi için bir avukat (*ekdikos*) ya da temsilciye (*syndikos*) sahip olma hakları vardır¹⁴⁰. Buna göre, *collegium* için önceden belirlenmiş genel bir form olduğu varsayılabilir. Bununla birlikte, uygulamada esneklikler olabildiği de göz ardı edilmemelidir. Zira, dernek görevlilerini tanımlayan terimlerdeki çeşitlilik, derneklerin organizasyonunda *polis* örgütlenmelerinde olduğu gibi yeknesak bir yapının söz konusu olmadığını gösterir.

Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait dernek yazıtları, neredeyse tamamı onurlandırma ve adak yazıtları olduğundan, derneklerin kuruluş süreci ve organizasyonu hakkında epigrafik belgeler sessiz kalmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi derneklerinin organizasyonu hakkında ayrıntılı bilgi veren epigrafik belgeler Lanuvium'dan (İS 133) Diana ve Antinoos *collegium*'u ve Atina'dan (İS 164-165) *Iobakkhoi* tüzükleridir. Diana ve Antinoos *collegium*'unun tüzüğüne göre¹⁴¹, adından da anlaşılacağı üzere dernekte, beş yıllığına seçilen bir *quinquennalis* (col. I.3, II.2, 8-23), iki idari görevli *scriba* ve *viator* (col. II. 19) ve bir yıl boyunca düzenlenecek altı ziyafetten sorumlu olan ve yıllık olarak seçilen dört memur

¹³⁷ Knibbe *et al.*, 1993 no. 17, str. 15-19 (= SEG 43, 773): . . . δεδόχθαι | τῶι κοινῶι τῶν Ἀφροδισιαστῶν | ἐπηνῆσθαι τε Δαμοτέλην Ἱπποστράτου | ἐπὶ τῇ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσεβείαι καὶ τῇ | πρὸς τὸ κοινὸν εὐνοίαι καὶ φιλοτιμίαι καὶ | στεφανοῦσθαι αὐτὸν . . . str. 21-23: ὅτι "τὸ κοινὸν τῶν Ἀφροδισιαστῶν στ]εφα|νοῖ Δαμοτέλην Ἱπποστράτο[υ εὐσεβ]είας | ἔνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς τ[ὸ κοινὸν κτλ.; bkz. age. s. 125-126.

¹³⁸ Örn. OGIS 737, str. 5-8: ἐπεὶ Δωρίων ὁ συγγενὴς καὶ στρατηγός | καὶ ἱερεὺς τοῦ πλήθους τῶν μαχαιροφόρων | ἐν πολλοῖς εὐεργετικῶς ἐφαίνετο καὶ κοινῇ | καὶ κατ' ἰδίαν ἕκαστον . . . 12-13: ἔδοξεν τὰς μὲν ἄλλας | ἃς ἔχει τιμὰς μένειν αὐτῶι διὰ βίου· κτλ.

¹³⁹ IGR IV 791, str. 22-24: τῆς Θερμαίας πλατείας ἐργασ|τῶν ὑπὸ ἐπιμέλειαν Εὐμένου[ς] | Διονυσίου.

¹⁴⁰ Dig. 3. 4. 1. 1: quibus autem permissum est corpus habere collegii societatis sive cuiusque alterius eorum nomine, proprium est ad exemplum rei publicae habere res communes, arcam communem et actorem sive syndicum, per quem tamquam in re publica, quod communiter agi fierique oporteat, agatur fiat. Ayrice krş. Liebenam, 1890: 178vd.

¹⁴¹ CIL XIV 2112; ayrıca bkz. AGRW 310.

(*magistrati*) görevlidir. *Iobakkhoi* tüzüğüne göre¹⁴², derneğin memur kadrosunda bir ἱερεύς (rahip), ἀνθιερεύς (rahip yardımcısı), ἀρχίβακχος (baş-mürit), προστάτης (başkan), ταμίας (haznedar), γραμματεύς (yazman), εὔκοσμος (muhafız), ἵπποι (fedailer) vardır.

Küçük Asya'da, Lydia'da Sardeis'teki *mystai*'da soya dayalı bir *hiereus* görev yapar¹⁴³. Agonistik derneklere genellikle bir *hiereus* ya da *arhiereus* başkanlık etmekte ve bir antrenör (*aleiptes*) ya da antrenörlerden oluşan bir *epistatai* heyeti de dernek toplantılarına katılmaktadır¹⁴⁴. Miletos'ta belgelenen *hieronikai*'ın *proksenos*'u ise daha çok fahri bir görev olmalıdır¹⁴⁵. Teos ve Apollonia Salbake civarında belgelenen *thiasos*'larda ise onurlandırma kararlarından sorumlu *prostatai*, muhtemelen derneğin mali işlerini yöneten *tamiai* ve belgelerin düzenlenmesinden ve denetiminden sorumlu *grammateus* görev yapar.

Tez çalışmasına dahil olan bölgelerde dernek organizasyonlarıyla ilgili olarak kısıtlı da olsa bazı veriler bulunmaktadır. Sura'da Apollon kutsal alanında belgelenen σεβαστὴ πλατεῖα derneğinde görev süresi bir yıldan daha fazla olabilecek bir *grammateus* ve *hierokeryks* görev yapmıştır. Pisidia'da *thiasos* ve *mystai* derneklerinin yöneticileri olarak *arkhithiaseites* ve *arkhimystes* vardır. Perge'nin kırsal yerleşimi Lyrboton Kome'deki *phratra* her yıl bir *grammateus* seçmektedir. Yazıttan anlaşıldığı kadarıyla *grammateus*, yıllık mezar töreni için *phratra*'ya bağışlanan parayla bu vasiyeti yerine getirmekle görevlidir.

1.2.1 Dernek Kuruluşuna Dair Yasal Çerçeve

Dernekler, özel kişiler tarafından ortak bir amaç etrafında kasıtlı olarak kurulan gruplar olup sadece yurttaşlık hakkına sahip olan bireylerin kaydolmak zorunda olduğu kentsel idari birimlerden (*phyle*, *demos*, *phratra*) farklıdır. Şöyle ki, yurttaşlık hakkına sahip ya da değil -kadın, azatlı, köle, *metoikos* vd.- bir derneğin kendi belirlediği üyelik şartlarını yerine getiren ve kendi özgür iradesiyle derneğe katılmak isteyen/gönüllü vatandaşları da üye olarak kabul etmişlerdir. Gönüllü/özel dernekler, Yunan Dünyası'nda ilk kez İÖ 6. yüzyılın başlarında Atinalı ünlü yasa koyucu Solon tarafından ele alınmış gözükmektedir¹⁴⁶. Aristoteles, dernekleri “ortaklık (κοινωνία/ *koinonia*)” olarak tanımlar ve resmî/idari kent birimlerinden (*phyle* ve

¹⁴² IG² 1368; ayrıca bkz. AGRW 7; Kloppenborg ve Ascough, 2011: 241-257. Yazıtın giriş kısmında adı geçen rahip Claudius Herodes, muhtemelen Roma *senatus* sınıfına mensup, tanınmış sofist ve Roma'da 143 yılında *consul* olan Claudius Herodes Atticus ile özdeş olmalıdır.

¹⁴³ Malay ve Nalbantoğlu, 1996: 77.

¹⁴⁴ Bkz. aş. s. 133.

¹⁴⁵ Bkz. aş. s. 133 vd.

¹⁴⁶ Gönüllü dernekler büyük ihtimalle Solon'dan önce vardı ancak henüz bunlarla ilgili bir yasa yoktu. Solon bu eksikliği fark etmiş; bazı zorluklara yol açabileceklerini öngörerek çatışmaları önlemek ve bu tür derneklerin statüsünün tanımlanması için bir yasa çıkarmıştır, bkz. Ustinova, 2005: 183-186.

demos) tam olarak ayırmaz¹⁴⁷. Modern dillere “dernek, birlik veya şirket” olarak çevrilen *κοινωμία* ya da *κοινόν* sözcükleri modern hukukta geçerli olan yasal/tüzel kişi kavramını çağrıştırır¹⁴⁸.

Roma’nın ilk hukuk metni *Lex duodecim tabularum*’a göre (İÖ yak. 451-449) bir derneğin üyeleri (*sodales*), kamu hukukunu ihlal etmedikleri sürece istedikleri gibi herhangi bir anlaşma (*pactio*) yapma hakkına sahiptir¹⁴⁹. Hukukçu Gaius (*Dig.* 47. 22. 4), bu maddenin kaynağının Solon Yasaları olabileceğini belirtir. Asconius, Cicero’nun konuşmaları üzerine yorumlarında meşru *collegia* için farklı bir kriter, yani *utilitas civitatis*’i (kamu yararına olanlar) verir: Dernekler, “*fabri* ve *fictores*” gibi kamu yararına olan birkaçı dışında kaldırılmıştır¹⁵⁰. *Utilitas civitatis* hizipçiliğin aksine genel anlamda kamusal yararı veya çıkarı ifade eder. Ancak bu, her koşulda eyalet veya kent tarafından verilen belirli görevleri üstlenen bir dernek olacağı anlamına gelmez¹⁵¹.

Collegia’ya ilişkin yasal atıfların çoğunlukla İS 2. ve 3. yüzyıla tarihlenmesi sebebiyle *collegia*’nın İmparatorluk Dönemi’ndeki yasal durumuyla ilgili ciddi kronolojik boşluklar olmakla birlikte, toplanma hakkı (*ius coeundi*) kavramı İmparatorluk Dönemi’nde daha iyi tanımlanmış gözükmektedir. İtalya’da ve eyaletlerde uygulanacağı belirtilen bir Severus Dönemi kararnamesine göre (*Dig.* 47. 22. 1pr.), yasaya aykırı dernekler (*collegia illicita*) oluşturulmasının önüne geçmek amacıyla, daha alt toplum tabakaları aylık olarak küçük bir ücret ödemek kaydıyla ayda sadece bir kez toplanabilmekte; yalnız bir *collegium* üyeliğine izin verilmekte, birden fazla *collegium*’da üye olduğu ortaya çıkan bir kişi hangisinde kalmayı isterse onu seçmek mecburiyetinde olup ayrıldığı dernekteki ortaklık payını geri almaktadır.

Hukukçu Marcianus’a (*Dig.* 47. 22. 3pr) göre, *collegium illicitum* genellikle tasfiye edilir ve üyelerin ortak fonlarını paylaşmalarına izin verilir. Hukukçu Ulpianus (*Dig.* 47. 22. 2) ise, *collegium illicitum*’a teşebbüs eden herkesin cezalandırılacağını belirtir. Marcianus (*Dig.* 47. 22. 3.1), ayrıca *collegium* ya da benzer bir topluluk kurulabilmesi için *senatus consultum* ya da imparator izni gerektiğini belirtir. Yasal düzenlemeler ayrı ayrı çelişkili gibi gözükmekle birlikte, burada iki taraflı bir etki söz konusudur. Yöneticiler dernekler üzerinde bir denetim mekanizması uyguladıkları gibi, meşru *collegia*’ya ayrıcalık ve koruma bahşederek gelişimine

¹⁴⁷ Aristot. *eth. Nikom.* 1160a; metin için bkz. yuk. dn. 93.

¹⁴⁸ Yunan düşüncesinde tüzel kişi kavramının ortaya çıkışı hakkında detaylı bilgi ve yorum için bkz. Ustinova, 2005: 177-182.

¹⁴⁹ Bkz. yuk. dn. 104.

¹⁵⁰ Asconius, *pro Cornelio* 75C (= AGRW L30): . . . S.C. et pluribus legibus sunt sublata praeter pauca atque certa quae utilitas civitatis desiderasset, sicut **fabrorum fictorumque** bir *senatus consultum* ile marangozlar, heykeltıraşlar gibi kamu yararına olanlar dışında tüm *collegia* yasaklanır.

¹⁵¹ Lui, 2013: 354-355.

vesile olmuşlardır¹⁵². Bu uygulama, özellikle Roma'nın gıda tedariki ile bağlantılı (örn. fırıncılar) derneklerin kamusal amaçlar için kullanılmasını aktif olarak teşvik eden Traianus Dönemi'nde hız kazanır. Ayrıca, fırıncılar dışında da belli meslek gruplarına (örn. gemi sahipleri) ya da diğer başka gruplara ortaklık şeklinde kurumsal bir örgüt oluşturmaları durumunda ortak kasaya ve mülklere, resmî kurumlarda olduğu gibi yasal işlemleri yerine getirmesi için bir avukat (*syndikos*) ya da temsilcisiye sahip olma hakkı verilmiştir¹⁵³.

Toplanma hakkı edinme ve verme prosedürüyle ilgili bazı belirsizlikler olmakla birlikte en azından ikinci yüzyıldan itibaren, bir *collegium*'un resmî olarak tanınması toplanma hakkının (*ius coeundi*) bir imparator veya *senatus* tarafından verilmesi şartına bağlanmıştır.

1.2.2 Tüzük (*Lex Collegii/Nóμος*)

Bir *collegium*'un işleyişini ve kalıcılığını sağlayacak örgütsel yapının oluşturulması derneklerin kendi inisiyatifindedir¹⁵⁴. Dolayısıyla, özel dernekler yasalarla çalışmamak kaydıyla kendi tüzüklerini oluşturabilmektedir¹⁵⁵. Bununla birlikte, νόμος/*lex*, *alba* (üyelik listeleri), onurlandırma kararları, adaklar gibi tam bir epigrafik külliyata sahip olduğumuz neredeyse hiçbir dernek yoktur. Örneğin, J. Liu'nin (2009) listelediği 234 Latince *collegia centonariorum* (tekstil satıcıları) yazıtı arasında tüzük içeren bir yazıt bulunmamaktadır. Aynı durum Küçük Asya'daki meslek dernekleri ve diğer dernekler için de geçerlidir. Yine de bu durum, derneklerin tüzükleri olmadığını göstermez. Muhtemelen tüzükler hava şartlarından etkilenen parşömen veya tahta tabletlere yazıldığı için günümüze ulaşamamıştır. Bununla birlikte bir derneğin *nomos*'undan çok sayıda yazıtta bahsedilir, ancak bu genellikle kararnameyle teklif edilen eylemin (κατα τον νόμον) olduğunu belirten bir ifadeden ibarettir¹⁵⁶. Şu ana kadar elimize geçen dernek yazıtlarının çok azı gerçek *nomos* ya da *lex collegii* içerir. J. Kloppenborg, Attika, Roma, Küçük Asya ve Mısır'dan, İÖ 4.- İS 3. yüzyıla ait otuzdokuz tüzük yazıtı tespit etmiştir¹⁵⁷. Bunlar arasında, Atina'daki *Iobakkhoi*'un¹⁵⁸, Philadelphia'daki

¹⁵² Lui, 2013: 355 vd.

¹⁵³ *Dig.* 3. 4. 1. 1. Metin için bkz. yuk. dn. 140.

¹⁵⁴ Diana ve Antinous Müminleri yazıtında, tüzüğün dernek tarafından oluşturulduğu belirtilmektedir: et praecepit legem ab ipsis constitutam sub tetra | [stylo A]ntinoi parte interiori perscribi in verba infra scripta (col. I.6-7).

¹⁵⁵ Mısır'daki veriler yazılı bir tüzüğün derneğin tüzel kişiliğinin hukuki temeli açısından her zaman gerekli olmayabileceğini göstermektedir; konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Zimmermann, 2002: 21.

¹⁵⁶ Arnaoutoglou (2003: 126-129), Attika'da yedi onurlandırma kararı (SEG 2, 9; SEG 44, 60; IG II² 1282; 1284; 1291; 1298; 1325) ve diğer konularda altı karar (IG II² 1275; 1278; 1283; 1326; 1361; 1369) dahil olmak üzere νόμος'un geçtiği 13 dernek yazıtı tespit eder. Bu hususta ayrıca bkz. Kloppenborg ve Ascough, 2011: 4, dn.10.

¹⁵⁷ J. Kloppenborg (2019: 108, dn.10), Attika, Roma, Küçük Asya ve Mısır'da İÖ 4.- İS 3. yüzyıla ait otuzdokuz tüzük yazıtı toplamıştır.

¹⁵⁸ IG II² 1368.

collegium familiae'nın¹⁵⁹ ve Lanuvium'daki Diana ve Antinoos¹⁶⁰ yazıtları dernek tüzükleri hakkında detaylı bilgi içermektedir.

Diana ve Antinoos *collegium*'unun tüzüğü, derneğin kurulması için gerekli iznin verildiğini belirten *senatus consultum*'dan bir bölümle başlar ve üyelik koşulları, toplantıların hangi günlerde düzenleneceği, dernek başkanının yükümlükleri ve diğer hususlarla ilgili kurallarla devam eder. Tüzüğe göre; derneğe üye olmak için öncelikle 100 HS ile bir *amphora* şaraptan oluşan bir giriş aidatı vermek ve aylık olarak 1.25 HS katkı payı yatırmak gerekir¹⁶¹. Bir köle de efendisinin izniyle derneğe üye olabilir; azat edilirse derneğe bir *amphora* şarap bağışlamalıdır¹⁶². Katkı paylarını üst üste altı ay boyunca ödemeyen biri cenaze masraflarının dernek tarafından karşılanması hakkını kaybederken, düzenli ödeme yapan biri ölünce cenaze masrafları için derneğin kasasından 300 HS ayrılmaktadır¹⁶³. Üyeler katkı paylarını ödemek için sadece ayda bir kere akşam yemeğinde bir araya gelmektedirler. Yemekler Diana ve Antinoos ile kentin önde gelen kişilerinin doğum günlerinde tertiplenir¹⁶⁴. Bu yemeklerin masrafları, üye kayıt listesindeki sıraya göre seçilen dört kişi tarafından karşılanmaktadır. Bu dört kişinin her biri bir *amphora* şarap; ayrıca her üye için 0.5 HS değerinde ekmek, dört sardalye balığı ve servisi yapacak bir garson ile yemeğin verileceği mekânı temin etmekle yükümlüdür¹⁶⁵. Yemek masraflarını karşılama sırası gelen kişi bunu yerine getirmese derneğe 30 HS, yemeklerde üyelerden biri hakkında kötü konuşan ya da kavga çıkaran kişiye 12 HS, dernek başkanına saygısızlık edene ise 20 HS ceza verilmektedir¹⁶⁶. Dernek başkanı dini günlerde beyaz giyinmeli, şarap ve tütsü adakları yapmalı ve ayrıca Diana ile Antinoos'un doğum günlerinde dernek üyelerine akşam yemeğinden önce hamamda şarap dağıtmalıdır¹⁶⁷.

Iobakkhoi Tüzüğü'nde de benzer hükümler vardır¹⁶⁸: a) Derneğe kabul şartları ve giriş ücreti, b) Törenlerde sessizliğin sağlanması, c) Kutlamalara katılmayan, uygunsuz davranışta bulunan ya da tartışma başlatan üyelerle ilgili yaptırımlar, d) Giriş ücretini ödemeyenlere verilecek cezalar, e) Rahip ve *arkhibakkhos*'un görevleri, f) Bir *polis* görevine seçilmeleri halinde üyelerin yükümlülükleri ve g) Bakkheion'un diğer görevlilerinin seçimi ve görevleri hakkındadır. Bu bağlamda, *Iobakkhos* (ἰόβακχος) olmak isteyen birisi ilk olarak kayıt yaptırır

¹⁵⁹ TAM V.3. 1539.

¹⁶⁰ CIL XIV 2112.

¹⁶¹ CIL XIV 2112, col. I str. 21-22;

¹⁶² CIL XIV 2112, col. II str. 3-4; 6-7.

¹⁶³ CIL XIV 2112, col. I str. 23-25.

¹⁶⁴ CIL XIV 2112, col. II str. 11-13

¹⁶⁵ CIL XIV 2112, col. II str. 14-16.

¹⁶⁶ CIL XIV 2112, col. II str. 8-9; col. II str. 26-28.

¹⁶⁷ CIL XIV 2112, col. II str. 29-31.

¹⁶⁸ IG² 1368. Yazıt ve yorum için ayrıca bkz. Kloppenborg ve Ascough, 2011: 241-257; <https://ancientassociations.ku.dk/assoc/339> (erişim tarihi: 08. 12. 2021).

(ἀπογραφή) ve Bakkhos müminleri cemaatine katılmaya uygun olduğu (δοκιμασθῆ) onaylandıktan sonra 50 *denarii* giriş ücreti (ισηλύσιον) ödeyerek ve bir libasyon (σπονδή) yaparak derneğe üye olmaktadır (str.34-38). Babası hâlihazırda üye olan (veya geçmişte olan) başvuru sahipleri için %50 indirim yapılmaktadır (str. 39-41). Başvurusu onaylandıktan ve giriş ücretini ödedikten sonra rahip başvuru sahibine grubun bir üyesi olduğuna dair bir mektup (ἐπιστολή) verir (str. 58-62). Ayrıca, törenlerde sessizliğin korunması istenir, sözlü taciz, tartışma gibi uygunsuz davranışlara izin verilmez; kutlamalara katılmayan üyelere bazı yasaklar getirilir (str. 63-75). Tüzüğün devamında törenler sırasında sessizliğin korunması, sözlü taciz, tartışma gibi uygunsuz davranışlar sergileyen ya da kutlamalara katılmayan üyelere uygulanacak cezalarla ilgili maddeler yer almaktadır (str. 63-75). Ayrıca, *arkhibakkhos*'un, rahibin (str. 111-121), diğer *Bakkheion* görevlilerinin yükümlülükleri ve herhangi bir *polis* memuriyetine seçilen üyelerin derneğe yapacağı bağış miktarları belirtilmektedir (str. 121-163).

Küçük Asya'dan derneklerle ilgili yüzlerce yazıt bilinmesine rağmen Philadelphia'daki *collegium familiae* yazıtı dışında, neredeyse hiçbir epigrafik belge *lex collegii* içermemektedir. İÖ 2. yüzyıl sonu İÖ 1. yüzyıl başına tarihlenen yazıtta, hanenin itibarı, sağlık ve selameti için ev halkının uyması gereken ahlaki ve genel kurallar yer almaktadır. Küçük Asya'da Pergamon ve Smyrna'dan İS 2. yüzyıla ait iki yazıt İmparatorluk Dönemi derneklerinin tüzükleri konusunda az da olsa bilgi vermektedir. Smyrna yazıtında geçen εἰ τις ποτ' ἐδοκιμάσθῃ ifadesindeki δοκιμάζειν sözcüğü, Yunan kentlerinde derneklerin üye kabul etmeden önce adayları incelemek için uyguladığı bir sınama anlamına gelmektedir¹⁶⁹. Zira, *Iobakkhoi* tüzüğünde de *dokimasia* uygulamasına dair bir hüküm yer almaktadır: *Iobakkhos* olmak isteyen birisi önce rahip tarafından kaydedilmekte ve *Iobakkhos*'lar tarafından onaylandığı (δοκιμασθῆ) takdirde derneğe üye olabilmektedir¹⁷⁰. Pergamon yazıtı ise, 30 kişilik bir *hymnodoi* (ὕμνωδοί) topluluğu tarafından Hadrianus'a ithaf edilen altının dört yüzünde yer almaktadır. *Hymnodoi* grubunda bir *eukosmos*, bir rahip ve bir *grammateus* görev yapmaktadır. Yazıtta ayrıca, üyelik ücretine (ισηλύσιον) ve yıl boyunca belirli günlerde düzenlenen ziyafetler için her görevlinin yapmakla yükümlü olduğu katkıların (şarap, ekmek, para, ziyafet) hangi günlerde ve ne şekilde olması gerektiğine dair hükümler yer almaktadır¹⁷¹. Meslek derneklerine

¹⁶⁹ ISmyrna 218; ayrıca bkz. Dittmann-Schöne, 2001: 27, 159.

¹⁷⁰ IG² 1368, str. 32-37: μηδενὶ ἐξέστω ἰόβακχον εἶναι, ἐὰν μὴ | πρῶτον ἀπογράψῃται παρὰ τῷ ἱερεὶ | τὴν νενομισμένην ἀπογραφὴν καὶ δοκιμασθῇ ὑπὸ τῶν ἰοβάκχων ψή|φω, εἰ ἄξιός φαίνοιτο καὶ ἐπιτήδειος | τῷ Βακχείῳ.

¹⁷¹ IGR IV 353, str.13-22: ἰσηλυσίου παρέξει ὁ κατασταθεὶς ὕμνωδός | εἰς θυσίας τοῦ Σεβαστοῦ καὶ τῆς Ῥώμης (δην.) ρ', || ἐκάστω ὕμνωδῷ (δην.) ιε' vac. θεοῖς διπλᾶ (δην.) λ' vac., | οἶνον, ἄρτους τρεῖς· υ<ι>οῖς ἄρτου,

ait tüzüklerin de esas olarak aidatların toplanması, ortak yemeklerin idaresi, görgü kuralları, üyeler için cenaze törenlerinin sağlanması ve patronların onurlandırılması ile ilgili olduğu görülmektedir¹⁷². Bununla birlikte, İS 47 tarihli “Tebtynis’den Tuz Tüccarları (ἀλοπῶλαι ἀπὸ Τεβτύνεως)” tüzüğü şu ana kadar bilinen meslek derneklerine ait tüzükler arasında bir istisna oluşturur¹⁷³. Tüzükte, dernek üyelerinin ticari faaliyetleriyle ilgili kurallar ve bunların ihlal edilmesi durumunda uygulanacak cezalarla ilgili hükümler belirtilmektedir.

1.2.2.1 Üye Kabulü ve Üyelerin Statüsü

Bir derneğe üyelik için gerekli koşullar ve üyelerin statüsü dernekten derneğe farklılık göstermektedir. Her dernek, kendi kuruluş amacına göre üyelik koşullarını kendisi belirlemektedir. Bu bağlamda, özel dernekler, vatandaşlık hakkına sahip olanların kaydolmak mecburiyetinde olduğu *polis* birimlerinden (kabile, kütük, mahalle vb.) ayrılmaktadır. Yasalara uygun olmak koşuluyla, Atina’da gönüllü derneklerin kurulmasına izin veren Solon Yasası ilk başlarda sadece vatandaşlara uygulanmış olmalıdır¹⁷⁴. Ancak, İÖ 3. yüzyılın başlarından itibaren yerleşik yabancılar (*metoikoi*), kadınlar ve hatta kölelerin üye olduğu dernekler bilinmektedir¹⁷⁵. Roma mevzuatına göre, köleler efendilerinin izni ile *collegia tenuiorum*’a girebilirler ancak dernekler efendilerinin rızası ya da haberi olmadan köle kabul ederlerse her

μνᾱς τὰ ἡμίσι. ὁ δὲ πατρῶν διαδεξάμενος ὕμνον δώσει θεοῖς (δην.) ιε’, ἐκάστῳ ὕμνῳ|δῶ (δην.) ζ’, οἶνον, στρῶσιν. οἱ δὲ | ἄρχοντες δώσουσι καὶ υἱοῖς τοῖς τὰ || [χ]ορεῖα δεδωκόσι τοῦ λεπτοῦ παντὸς τὰ | ἡμίσι.

¹⁷² Perry, 2011: 499-515.

¹⁷³ PMich 5. 245’in bazı maddelerine göre, belirlenen satış fiyatının altında tuz satan birisi ortak kasaya ve kamu hazinesine 8 gümüş *drakhmai* ceza ödeyecektir Bir tüccar (ἐμπορος) dört *drakhmai*’dan fazla tuz satın almak isterse, hepsinin birlikte satması gerekir (str. 21-26: ἐφ’ ᾧ πωλήσουσι το ἅλα το καλὸν ἐξ ὀβολῶν δύο ἡμίσιους καὶ το λεπτόν ὀβολῶν δύο καὶ τουπει τὸ λεπτότερον ὀβολοῦ ἐνὸς ἡμίσιους τῷ τε ἡ[μ]ῶν μέτρῳ ἢ τῷ τοῦ θησαυροῦ. ὥς ἂν τις πολήσι ἐλατ[τῶ] τούτῳ[v] ζημιούσθω ὁ τοιοῦτος εἰς τὸ κυνὸν ἀργυρί[ου] δραχμᾶς ὀκτῶ καὶ ἰς τὸ δημόσιον τὰς ἴσας, εἰάν | [δέ] τις αὐτῶν εὐρηθῇ πεπρακῶς ἐμπόρῳ πλῦσι στα[τ]ήρος ἄλλος ζημιούσθω ὁ τοιοῦτος εἰς τὸ κυνὸν ἀργυρίου | δραχμᾶς ὀκτῶ καὶ ἰς τὸ δημόσιον τὰς ἴσας); bir üye satış için köye *gypsum* (alçı taşı?) getirirse, satıncaya kadar Harmiysis oğlu Orseus’un mülkünde tutmalıdır (str. 29-34: εἰάν δὲ {ω πλυ/ωι} || μέλλῃ ὁ ἔμπορος πλῦω ἀγοράζιν (δραχμῶν) δ ἐπάνανκον | πάντος πολήσιν αὐτῷ κυνῶς. εἰάν δὲ τις ἐνικῇ γυπρος καὶ μέλλῃ πολῖν ἐπὶ ξένης ἐπάναγκον αἰαθήσε[τε] ἐν τῷ τοῦ Ὀρσεῦτος Ἀρμιύσιος μέχρι οὗ λάβῃ ἐπὶ | ξένης καὶ πολήσῃ). Bu papirüs haricinde meslek derneklerine ait iki tüzük, Koyun ve Sığır Sahipleri (PMich 5. 243, Tebtynis, Tiberius Dönemi) ve cenaze işçileri (χοαχῦται) derneğine (PBerl.Spieg. 3115, Memnoneia, İÖ 109-108 [*non vidi*, Kloppenborg, 2019: 109, dn. 11’den alınmıştır.]) aittir. Bu iki tüzük de ticari konulara odaklanmak yerine, ziyafet programlarını ve bu ziyafetlerde uyulması gereken görgü kurallarını belirler.

¹⁷⁴ Ustinova, 2005: 184-185, dn. 51.

¹⁷⁵ Örneğin IG II² 2347 (İÖ yak. 300, Salamis): muhtemelen Salamis’de ikamet eden *metoikoi*’un yanı sıra üç kadın üye; IG II² 1298 (İÖ 248/7, Atina): Artemis *thiasotai* üye listesinde 6 erkek, 5/6 kadın ve muhtemelen *metoikoi*; IG II² 1297 (İÖ 236/5, Atina): Artemis Kalliste *thiasotai* listesinde 37 erkek 21 kadın ve köleler; IG II² 1292 (İÇ 215/4, Atina): bir kadın *proeraniastria*, *tamias*, denetçinin yanı sıra hiçbirisi yerel olmayan isimlerin yer aldığı bir Sarapiastai kararında olduğu gibi, erkeklerin yanı sıra kadınlar, *metoikoi*, köleler ve azatlılardan oluşan dernek listeleri görülmeye başlar. Ayrıca krş. Kloppenborg ve Ascough, 2011: no.12, 20, 24, 26.

köle için yüz altın ceza ödemek zorunda kalacaklardır¹⁷⁶.

Dernek üyeliklerinin oluşumunda, sosyal yapıyı meydana getiren bireyler ve gruplar arasındaki ilişkilerle oluşan sosyal ağ belirleyicidir. Aristokrat ailelerin köleler de dahil tüm hane halkını kapsayan aile derneklerinde (*collegium familiae*) kadın üyelerin olduğu açıktır. Philadelphia'daki *collegium familiae* (İÖ 2. yy. sonu- İÖ 1. yy. başı) üyelerini “erkekler ve kadınlar, özgür doğumlular, azatlılar ve köleler (*oiketai*)” olarak tanımlamaktadır¹⁷⁷. Özellikle bir tanrı ya da tanrıça onuruna kurulan tapınak ya da kutsal mekanla ilişkili gruplarda tekdüzelikten ziyade çeşitlilik vardır. Bazı dini dernekler sadece kadınlarla sınırlı iken bazılarında kadınlar dernek üyesi olmadan yalnızca rahibe olarak hizmet etmiştir¹⁷⁸. Bithynia'daki bir *thiasos* topluluğu hem erkek hem kadın üyeye sahiptir¹⁷⁹. Ancak mesleki derneklerde kadınların varlığı şüphelidir¹⁸⁰. Ayrıca İS 2. yüzyılın sonlarında, Marcus Aurelius ve Lucius Verus' tarafından, birden fazla loncaya üye olmayı yasaklayan bir mevzuatın yeniden yürürlüğe konması birden fazla derneğe üye olunabildiğini göstermektedir¹⁸¹.

Collegium'ların üye yapısı bir gruptan diğerine farklılık göstermekle birlikte Küçük Asya'dan gelen epigrafik verilere dayanarak derneklerin üye yapısının kentin önemli memuriyetlerini elinde tutan atlı ya da *senatus* sınıfına mensup bireylerin dışında kalan kent nüfusunun sosyal yapısını yansıttığı söylenebilir¹⁸². Bir kentin elit tabakası dışında kalan toplum kesimi, sadece yoksullardan oluşan homojen bir topluluk değildir. Dolayısıyla, zenginlik düzeylerinde ve bununla bağlantılı sosyal statülerinde farklılıklar vardır. Birçoğu zannatkâr ya da tüccar olan bu insanlar en azından orta tabakaya mensuptur. Görünüşe göre yerli ve özgür doğumlu esnaf ve zanaatkârlar genellikle vatandaşlık hakkına sahiptir; hatta bazıları *gerusia*'ya ve *bule*'nin daha alt kademelerine girerek kent yönetiminde önemli roller

¹⁷⁶ Dig. 47. 22. 3. 2: Servos quoque licet in collegio tenuiorum recipi volentibus dominis, ut curatores horum corporum sciant, ne invito aut ignorante domino in collegium tenuiorum reciperent, et in futurum poena teneantur in singulos homines aureorum centum. Lanuvium yazıtı da (CIL XIV, 2112, col. II str. 3-4), kölelerin efendilerinin bilgi ve izinleri dâhilinde bir derneğe üye olabildiklerini belgelemektedir.

¹⁷⁷ TAM V.3. 1539, str. 5-6: εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον ἀνδρά[σι καὶ γυναιξίν] | ἐλευθέρους καὶ οἰκέταις; ayrıca bkz. Barton ve Horsley, 1981: 8-9.

¹⁷⁸ Poland, 1909: 289-298.

¹⁷⁹ IApamBith 35 (Apameia Myrleia Bölgesi): οἱ θιασίται καὶ θιασίτιδες | [ἐ]στεφάνωσαν Στρατονίκη Μενεκρ[ά][τ]ου ἱερωτεύσασαν ἐν τῷ ἡ' καὶ ο' καὶ ρ' | [ἐ]τει Μητρί Κυβέλη καὶ Ἀπόλλωνι στεφά[ν]οι γραπτῶι ἐν στήλῃ καὶ κηρυκτῶι σὺν ταί[νι]αι καὶ ἄλλωι στεφάνῳ κηρυκτῶι σὺν ταί[νι]αι ἐν τῇ τοῦ Διὸς συναγωγῇ φιλαγαθήσας[αν] (İÖ 119-104).

¹⁸⁰ Kloppenborg, 1996: 25.

¹⁸¹ Dig. 47. 22. 1. 2: non licet autem amplius quam unum collegium legitimum habere. Ayrıca bkz. Harland, 2009: 156 vd.

¹⁸² Krş. Harland, 2013: 19 vd. Ayrıca bkz. Remus, 1996, Aelius Aristides ve Asklepion özelinde gönüllü dernekler ve sosyal ağ konusunda bir değerlendirme.

üstlenmişlerdir¹⁸³. Ayrıca *Iobakkhoi* tüzüğü de üyeler arasından συνθυσίας, εἰρηνάρχης gibi önemli görevler üstlenenler, hatta *bule* ve *gerusia* üyeliğine kadar yükselenler olabildiğini gösterir. Zira, tüzükte bir *Iobakkhoi*'un böyle bir terfi ya da statü (ἱερονίκης, πολιτεία vd.) elde etmesi durumunda, bununla orantılı olarak nasıl bir sunu yapacağı belirtilmektedir¹⁸⁴.

Dernekler, genellikle 10/15 ila 50 kişiden oluşur; ancak özellikle *collegium familiae* ya da bazı meslek derneklerinde bu sayı artmaktadır. Örneğin, Roma *senator*'u ve *consul*'u M. Gavius Squilla Gallicanus'un karısı Dionysos rahibesi Pompeia Agripinilla'nın kurup yönettiği, Terra Nova'da belgelenen (İS 160/170) *collegium familiae* yaklaşık 400 üyeye sahiptir¹⁸⁵. Büyük dernekler genellikle *centuriae* veya *decuriae* adı verilen farklı birimlere bölünmüştür. İS 3. yüzyıl başlarında, yaklaşık 1300'ün üzerinde üyesiyle Roma'da bilinen en büyük dernek olan *collegium fabrum tignariorum*'da her biri en az yirmi iki üyeden oluşan altmış *decuriae* vardır¹⁸⁶. Ancak diğer birçok dernek muhtemelen çok daha küçüktür. Örneğin, *Collegium Aesculapii et Hygiae* altmış kişiden fazla üye kabul etmez¹⁸⁷. Ayrıca Plinius'un (*epist.* 10.33) Nikomedeia'daki *collegium fabrum*'un 150 üye ile sınırlı olacağına dair güvencesi de üye sayısı için bir örnek teşkil etmektedir. F. Poland, İÖ 4. yüzyıldan İS 3. yüzyıla kadar Attika'daki ve Attika dışındaki birçok derneğin üye sayılarının 15 ila 100 arasında olduğunu tespit eder¹⁸⁸. J. P. Waltzing de derneklerin üye sayılarının genellikle 100'den fazla olmadığını belirtmektedir¹⁸⁹. Kısacası, derneklerin üye sayıları birbirinden oldukça farklıdır.

1.2.2.2 Giriş Ücreti ve Aidat

Bir dernekte üyelik için her derneğin kendisinin belirlediği bir giriş ücreti ve aylık katkı payı ödenmektedir. Diana ve Antinoos *collegium*'u üyeliği için 100 HS giriş ücreti ile bir *amphora* şarap bağışlamak ve aylık 1.25 HS katkı payı yatırmak gerekmektedir¹⁹⁰. *Iobakkhos*

¹⁸³ Ephesos'ta (IEph 2225) bir fırıncı *gerusia* üyesi olarak; ayrıca Korykos'ta bir fırıncı (SEG 37, 1309), Nikomedeia'da bir armatör (TAM IV 304), Hierapolis'te (IHierapJ 156) bir purpur tüccarı (*porphyropoles*) ve Smyrna'da (ISmyrna 246) bir beden eğitimi hocası (*paidotribes*) *buleutes* olarak belgelenir; bu hususta ayrıca bkz. Quaß, 1993: 355- 65; van Nijf, 1997: 18-21 ve 42 dn. 54.

¹⁸⁴ IG² 1368, str. 125-136: τὰ δὲ ὀνόματα αὐτῶν συνκληροῦσθω πᾶσι. νν ὃς δ' ἂν τῶν ἰοβάκχων λάχῃ κληρὸν ἢ τεμῆν ἢ τάξιν, τιθέτω τοῖς ἰοβάκχοις σπονδῆν ἀξίαν τῆς τάξεως, γάμων, γεννήσεως, Χοῶν, ἐφηβείας, πολιτείας, ραβδοφορίας, βουλευίας, ἀθλοθεσίας, Πανέλληνος, γερουσίας, θεσμοθεσίας, ἀρχῆς ἡσθηποτεοῦν, συνθυσίας, εἰρηναρχίας, ἱερονείκου, καὶ εἴ τις τι ἐπὶ τὸ κρεῖσσον ἰοβάκχος ὢν τύχοιτο.

¹⁸⁵ IGUR 160.

¹⁸⁶ CIL VI 1060. Ayrıca bkz. Lui, 2013: 357; Kloppenborg, 2019: 136. Tarihi belirsiz bir yazıta göre (CIL VI 10147), *collegium scabillariorum*'da en az on altı *decuriae* vardır.

¹⁸⁷ CIL VI 10234.

¹⁸⁸ Poland, 1909: 282-289.

¹⁸⁹ Waltzing 1895-1900 (4):270-280.

¹⁹⁰ CIL XIV 2112, col. I str. 21-22; katkı paylarını üst üste altı ay boyunca ödemeyen biri cenaze masraflarının dernek tarafından karşılanması hakkını kaybederken, düzenli ödeme yapan birinin cenaze masrafları için derneğin kasasından 300 HS ayrılmaktadır (col. I str. 23-25).

olmak için 50 *denarii* giriş ücreti (ἰσηλύσιον) yatırmak ve bir libasyon (σπονδή) yapmak zorunludur (str. 34-38). Babası hâlihazırda dernek üyesi olan (veya geçmişte olan) başvuru sahipleri için %50 indirim yapılır (str. 39-41). Tebtynis’de (İS 14-37), Koyun/Sığır Sahipleri’nin dernek tüzüğünde, giriş ücretine dair herhangi bir meblağdan söz edilmezken, üyelerden aylık katkı payı olarak 12 *drakhmai* talep edilmektedir. Ayrıca, eğer bir üye evlenirse 2 *drakhmai*; bir erkek çocuk sahibi olursa 2 *drakhmai*, çocuğu kız olursa 1 *drakhme*; arazi satın alırsa 4 *drakhmai* ve koyun ya da sığır sürüleri için 1 *drakhme* olmak üzere derneğe katkıda bulunmakla yükümlüdür. Agonistik derneklere üyeliğin maliyeti oldukça yüksektir. Örneğin Mısırlı boksör Hermeinos sporcu *synodos*’una üye olmak için 100 *denarii* vermiştir¹⁹¹. Kısacası her derneğin faaliyetleri ve statüsüyle de orantılı olarak kendi belirlediği bir giriş ya da üyelik ücreti yatırılmaktadır.

1.2.2.3 Toplantı

Yasalar, kentin alt tabakalarının *collegium* kurmalarına ve aylık küçük bir katkı payı ödemek kaydıyla ayda sadece bir kez buluşmalarına izin vermektedir (Dig. 47. 22. 1). Dolayısıyla, dernekler kurucu tanrılarının ya da patronlarının doğum günlerinde ya da merhum bir üyenin ölüm yıldönümünde birlikte yemek yemek ve şarap içmek için toplantılar düzenlerler. Dernek tüzüklerinde; toplantılar sırasında düzenin sağlanması ve katılanların uyması gereken kurallar, bu kuralların ihlali durumunda uygulanacak cezalarla ilgili olarak bazı bilgiler elde edilebilmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi söz konusu olduğunda, en detaylı bilgi yine Diana ve Antinoos *collegium*’u ve *Iobakkhoi* tüzüklerinde bulunur.

Diana ve Antinoos *collegium*’u üyeleri katkı paylarını ödemek için ayda bir kez akşam yemeğinde biraraya gelmekte ve bu toplantılar Diana ve Antinoos ile kentin önde gelen kişilerinin doğum günlerinde tertiplenmektedir¹⁹². Bu yemeklerin masrafları üye kayıt listelerindeki sıraya göre seçilen dört kişi tarafından karşılanmaktadır. Bu şahısların her biri bir *amphora* şarap, her bir üye için 0.5 HS değerinde ekmek, dört sardalye balığı, ayrıca servisi yapacak bir garson ile yemeğin verileceği mekânı temin etmekle yükümlüdür¹⁹³. Yemeklerde üyelerden biri hakkında kötü söz söyleyen veya kavga çıkaran kişiye 12 HS, dernek başkanına saygısızlık edene ise 20 HS ceza verilmektedir¹⁹⁴. Beş yıllığına seçilen dernek başkanı

¹⁹¹ PLond 3. 1178, str. 4-7. Hermeinos’un üyelik belgesinin de olduğu aile arşivinde bulunan, kardeşler arasında bir evin üçte biri için yapılan, satış sözleşmesinde Hermeinos kendisine miras kalan kısım için 300 İskenderiye *drakhmai*’ı almaktadır. 100 *denarii*’nin 400 İskenderiye *drakhmai*’ına eşit olduğu göz önüne alınırsa sporcu *synodos*’una üyeliğin oldukça yüksek bir meblağ olduğu anlaşılır.

¹⁹² CIL XIV 2112, col. II str. 11-13.

¹⁹³ CIL XIV 2112, col. II str. 14-16.

¹⁹⁴ CIL XIV 2112, col. II str. 26-28.

(*quinquennalis*); dini günlerde beyaz giyinmeli, şarap ve tütsü adakları yapmalı ve ayrıca Diana ile Antinoos'un doğum günlerinde dernek üyelerine akşam yemeğinden önce hamamda şarap dağıtmalıdır¹⁹⁵.

Iobakkhoi, her ayın dokuzunda, yıllık festivalde, *Bakkheia* günlerinde ve ara sıra bir tanrının şöleni vesilesiyle toplantılar düzenlemektedir¹⁹⁶. Her üyenin, dernek için gayretle çalışması ve şarap için belirlenen aylık katkı payını yatırması gerekmektedir¹⁹⁷. Bunları yerine getirmeyen üyelerin toplantılara katılmasına izin verilmez. Toplantıda hiç kimsenin kendi başına şarkı söyleyerek başkasını rahatsız etmesine veya alkışlamasına izin verilmez; ancak rahip veya *arkhibakkhos*'un denetiminde görgü kurallarına uygun olarak konuşacak ve üzerine düşeni yapacaktır¹⁹⁸. Sonuç olarak, özellikle fazla üyeye sahip derneklerin toplantılarının belli bir düzen ve sükûnet içinde geçmesi için birtakım önlemler alınması gereklidir.

1.2.2.4 Görevliler ve İşlevleri

Derneklerin *polis*'in örgütsel yapılarını taklit ettikleri sıklıkla dile getirilir. Atina ve Peiraeus kült derneklerinin görevlileri *ἐπιμελητής*, *τάμιος* ve *γραμματεὺς* üçlüsüdür. Bunlar Atina kent memurlarının unvanlarını yansıtır. Atina dışında başka yerlerdeki dernek yazıtlarında *ἀγορανόμος* *ἄρχων*, *ἐπιστάτης*, *ἐπίσκοπος*, *οἰκονόμος*, *πρόεδρος*, *προεστῶτες*, *προστάτης*, *πρύτανις*, *στρατηγός* ve *φροντιστής* gibi başka unvanlara sahip dernek görevlileri belgelenmiştir¹⁹⁹. Yunan derneklerinde başkanlık makamında genellikle *προστάτης* (*prostates*) ya da birkaç kişiden oluşan *προεδρία* (*proedria*) kurulu bulunur²⁰⁰. *Iobakkhoi* tüzüğüne göre, *οἱ προεστῶτες* grubun yürütme kuruludur (str. 30-31). Ayrıca, geleneksel ayinleri yerine getiren bir *ἱερεύς*²⁰¹; kurbanları sunan ve libasyonları yapan bir *ἀρχίβακχος*²⁰² ile *ἀνθιερεύς* (yardımcı

¹⁹⁵ CIL XIV 2112, col. II str. 29-31.

¹⁹⁶ IG II² 1368, str. 42-44: συνίτωσαν δὲ οἱ ἰόβακχοι τὰς τε ἐνά|τας καὶ τὰς ἀμφιετηρίδας καὶ Βακχεῖ|α καὶ εἴ τις πρόσκαιρος | ἑορτὴ τοῦ θεοῦ.

¹⁹⁷ IG II² 1368, str. 45-47: ἕκαστος ἢ λέγων ἢ ποιῶν ἢ φιλοτει|μούμενος, καταβάλλων μηνιαίαν | τὴν ὀριστεῖσαν εἰς τὸν οἶνον φοράν·

¹⁹⁸ IG II² 1368, str. 63-73: οὐδενὶ δὲ ἐξέσται ἐν τῇ στιβάδι οὔτε ἄσαι | οὔτε θορυβῆσαι οὔτε κροτῆσαι, μετὰ δὲ | πάσης εὐκοσμίας καὶ ἡσυχίας τοὺς μερισ|μοὺς λέγειν καὶ ποιεῖν, προστάσσοντος | τοῦ ἱερέως ἢ τοῦ ἀρχίβακχου. μηδενὶ | ἐξέστω τῶν ἰοβάκχων τῶν μὴ συντελε|σάντων εἰς τε τὰς ἐνάτας καὶ ἀμφιετηρί|δας εἰσερχεσθαι εἰς τὴν στιβάδα μέχρις ἂν | ἐπικριθῇ αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἱερέων ἢ ἀπο|δοῦναι αὐτὸν ἢ ἰσέρχεσθαι.

¹⁹⁹ Ayrıca bkz. Harland, 2014: 477-485 (Index, VII. Officers and Functionaries within Associations).

²⁰⁰ Dittmann-Schöne, 2001: 35.

²⁰¹ IG II² 1368, str. 111-5: ὁ ἱερεύς δὲ ἐπιτελείτω τὰς ἐθίμους | λειτουργίας στιβάδος καὶ ἀμφιετη|ρίδος εὐπρεπῶς καὶ τιθέτω τὴν | τῶν καταγωγῶν σπονδὴν στι|βάδι μίαν καὶ θεολογίαν. Rahip Aur. Nikomachos 17 yıl rahip ve 23 yıl rahip yardımcısı olarak hizmet etmiştir.

²⁰² IG II² 1368, str. 117-19: ὁ δὲ ἀρχί|βακχος θυέτω τὴν θυσίαν τῷ | θεῷ καὶ τὴν σπονδὴν τιθέτω.

rahip)²⁰³ ve προστάτης²⁰⁴ vardır. Oylama ile iki yıllığına bir ταμίας²⁰⁵ ve aynı şekilde iki yıllık süre için bir γραμματεὺς²⁰⁶ seçilmektedir. Muhafızlık makamı (εὐκοσμος) ya tahsis ya da rahip tarafından atama yoluyla doldurulur²⁰⁷.

Latince yazıtlarda *aedilis*, *curator*, *decurion*, *quaestor* ve *quinquennalis* vd. unvanlar kullanılır. Diana ve Antinoos *collegium*'unda beş yıl süreyle görev yapan bir *quinquennales* (col. I.3, II.2), bir yıl boyunca düzenlenecek altı ziyafetten sorumlu olan ve yıllık olarak seçilen dört memur (*magistri*), iki idari görevli olarak *scriba* ve *viator* (col. II. 19) görev yapmaktadır. Roma derneklerinde ayrıca kentlerin kendi eşrafına onur payesi olarak bahsettiği *mater collegii*, *pater collegii*, *curator*, *honoratus*, *immunis* gibi unvanlar kullanılır²⁰⁸. Hukukçu Gaius da *collegia*'yı tanımlarken *polis* organizasyonu ile benzerliğini vurgular: Ortaklık şeklinde kurumsal bir örgüt oluşturulmasına izin verilen *collegium* ya da diğer başka gruplar, ortak hazineye, ortak mülklere ve resmî kurumlarda olduğu gibi yasal işlemlerini yerine getirebilmesi için bir temsilciye (*syndicus*) sahip olabilir²⁰⁹. *Collegium* memuriyet listeleri çoğunlukla “*patronus*” ile başlasa da bu kişiler çoğu durumda *collegium*'un onursal üyeleridir. Ancak, gayri resmî de olsa *collegia*'yı ve *polis*'in çıkarlarını gözetten *collegium patronus*'ları, genellikle Roma'da *senator* veya diğer kentlerde ise kent *patronus*'u ya da kent memurlarıdır.

Tez kapsamında, Sura'daki σεβαστὴ πλατεῖα derneğinde bir προστάται (*prostatai*) kurulu ile derneğin kayıtlarını tutan bir *grammateus*'in ve dini merasimlerde resmî ilanların yapılmasından sorumlu olabilecek bir *hierokerys*'in varlığı belgelenmektedir²¹⁰. Sagalassos'da συντεχνία βαφέων'un (boyacılar) ἐπιμελητής'i Claudius Menis'in dernek başkanı olduğu²¹¹ kesin olarak söylenemese de onun onurlandırma kararının yerine getirilmesinden sorumlu bir dernek üyesi olduğu kabul edilebilir. Elbette, *arkhimystes*, *arkhithiasites*²¹², *arkheranistes*²¹³ ve

²⁰³ IG II² 1368, str. 9, 27-28; 85; 104; 122.

²⁰⁴ IG II² 1368, str. 13.

²⁰⁵ IG II² 1368, str. 146-147: ταμίαν δὲ αἰρεῖσθωσαν οἱ ἰόβακχοι ψήφῳ εἰς διετίαν.

²⁰⁶ IG II² 1368, str. 155-156: αἰρεῖσθω δὲ γραμματεῖα, εἰάν βούληται, τῷ ἰδίῳ κινδύνῳ ... καὶ ἔστω ἀνείσφορος τὴν διετίαν.

²⁰⁷ IG II² 1368, str. 136-137: εὐκοσμος δὲ κληρούσθω ἢ καθιστάσθω ὑπὸ τοῦ ἱερέως.

²⁰⁸ CIL VI 10234.

²⁰⁹ Dig. 3. 4. 1. 1: quibus autem permissum est corpus habere collegii societatis sive cuiusque alterius eorum nomine, proprium est ad exemplum rei publicae habere res communes, arcam communem et actorem sive syndicum, per quem tamquam in re publica, quod communiter agi fierique oporteat, agatur fiat.

²¹⁰ IGR III 711; IGR III 712; Heberdey ve Kalinka, 1897 no. 48; 49; 50.

²¹¹ Krş. Dittmann-Schöne, 2001: 236.

²¹² Tez kapsamında Pisidia'da Karain'de, muhtemelen dernek başkanı olarak, ἀρχιθιασεΐτης ve ἀρχιμύστης, belgelenmiştir, SEG 41, 1329 A-B; ayrıca bkz. Şahin, 1991: 113-138, no. 5.7 (a-b).

²¹³ Attika'dan İÖ 1. yüzyıl ortalarına tarihlenen bir Heroistai Yasası'nda, *arkheranistes* dernek gelirleriyle ilgili bir hükmü karara bağlar (IG II² 1339).

arkhibakkhos gibi derneklere özgü unvanlar bulunsa da genellikle kent idaresine dair unvanlar kullanılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TERMİNOLOJİ VE TÜRLER

Günümüzde dernek, lonca, birlik vb. sözcüklerle tanımladığımız bu gruplar için “topluluk” veya “grup” oluşturma anlamına gelen birçok farklı isim kullanılmıştır. Yunanca terminoloji oldukça geniştir: κοινόν, σύνοδος, θίασος, συνέδριον, συνεργασία, συμβιοταί, συμβίωσις, ἑταῖροι, μύσται, συναγωγή, σπεῖρα vd. Bununla birlikte, örneğin Lydia’da δοῦμος, Makedonya’da συνθείς vb. yerel kültürlere özgü isimler vardır. Ayrıca, φυλή, φρατρία/φράτρα, φράτορες, ὀργεῶνες gibi Yunan *polis*’inin resmî/idari birimlerini tanımlayan sözcükler de dernek adı olarak kullanılmıştır.

Latince terminolojide en yaygın isim *collegium*’dur. Ancak, *collegium* sözcüğü hem devlet yönetiminde belli sorumluluk ve yetkileri olan resmî rahip toplulukları (*sacerdotes*, *sodalitates* vd.) hem de özel dernekler için geçerlidir. İki tür arasında ise politik ve sosyal açıdan bazı farklar mevcuttur. Devlet yönetiminde yetki ve sorumluluk sahibi olan resmî rahip topluluklarının üyeleri büyük oranda elit tabakadan gelir²¹⁴; yönetimde herhangi bir resmî yetkileri ve sorumlulukları olmayan özel derneklerin üyeleri, bazı istisnalar dışında, daha çok azatlılar, köleler ve yerleşik yabancılar (*peregrini/metoikoi*) gibi daha çok alt toplum tabakalarından gelir. Bu bağlamda, kent sakinlerinin tercihten ziyade doğumla otomatik olarak kaydolma hakkına sahip olduğu Yunan *polis*’lerinin resmî/idari birlikleri (φυλή [kabile/kütük] ve δῆμος [mahalle]) ile özel dernekler arasında da benzer bir ayrım söz konusudur. Bu bakımdan, Yunan *polis*’inin idari birlikleri ve Roma’daki resmî *collegium*’lar ile bireylerin tamamen kendi istekleriyle üye oldukları dernekler arasındaki farkı belirtmek için modern terminolojide “gönüllü/özel” dernek tanımı kullanılır²¹⁵. Bu çalışmanın konusu, “özel/gönüllü” dernekler olarak tanımlanan örgütlerdir. Ayrıca, çalışmaya dahil olan yaş/akran grupları da (ἑφηβοί, νέοι, γέροντες) *polis* tüzüğüne tabi bir kent kurumu olan *gymnasion*’a bağlı olduklarından, bireylerin kendi özgür iradeleriyle kurdukları derneklerden ayrı bir statüye

²¹⁴ Resmî rahip toplulukları (*sacerdotes*) dört kategoriye ayrılır: **1) Collegium pontificium** **2) Augur**’lar **3) XV viri sacri faciundis** **4) VII viri epulones**. Ayrıca daha küçük rahip dernekleri (*sodalitates*) vardı: *Fetiales*, *Salii* (Mars rahipleri), *Luperci* ve İS 14’te Augustus’un ölümünden sonra kurulan *Augustales* var. *Augustales*’in öncekilerden farkı, kent meclislerine, memuriyetlere ve diğer resmî *collegium*’lara girişleri yasak olan azatlılara açık olmasıdır, krş. Kloppenborg, 1996: 16-17. *Augustales*’in kökeni ve anlamı hakkında ayrıca bkz. Kneissl, 1980.

²¹⁵ Yunan mevzuatı ve uygulaması, tam olarak tüzel kişi kavramından yoksun olduğu gibi özel ve kamusal dernekler arasında açık bir ayırmadan da yoksundur. Bu nedenle, “özel dernek” teriminin modern kullanımı, bir bakıma anakroniktir ve iki tür dernek, yani bir vatandaşın doğumla otomatik olarak kaydolduğu *polis*’in idari birlikleri ve bir kişinin kendi isteğiyle seçebileceği gruplar arasındaki karşıtlığı “gönüllü” terimi çok daha iyi yansıtır, bkz. Ustinova, 2005: 189-190; gönüllü dernek tanımının tercih edilmesiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Wilson, 1996: 1-2; 2007: 186; Gabrielsen ve Thomsen, 2015: 7-19.

sahiptir. Bu bakımdan, akran grupları (*epheboi*, *neoi* ve *geraioi/gerusia*), Kentin Eğitim Kurumu *Gymnasion*'da Örgütlenen Gruplar başlığında, derneklerden ayrı bir kategoride incelenmektedir. Ardından, büyük oranda üyelerinin geldiği sosyal ağlara göre, beş kategoriye ayrılan “gönüllü/özel”²¹⁶ dernekler; Etnik/Coğrafi Gruplar, Mahalle/Komşuluk/Arkadaşlık ve Sporsever/Taraftar Grupları, Mesleki Dernekler, Dini Dernekler ve Agonistik Dernekler şeklinde 5 ayrı başlıkta ele alınmaktadır.

2.1 Kentin Eğitim Kurumu *Gymnasion*'da Örgütlenen Gruplar

2.1.1 *Epheboi*

Yunan *polis*'inde ἐφηβεία (*ephebeia*) yaş grubu özellikle ergenlik döneminin sonunda, yetişkinliğe geçiş evresinde olan gençleri kapsar. Bu gruptaki gençler için yaş sınırı 14-20 olarak kabul edilir²¹⁷; çocukluğun sona erdiği ilk aşama bazen μελλεφηβία (*mellephebia*) olarak tanımlanır²¹⁸. Bu yaş grubundaki gençler, bir *polis* yurttaşının sahip olması gereken askerî, kültürel ve sosyal değerleri yaşlarına uygun pratiklerle kazanmak ve ardından *polis*'in yurttaş topluluğu arasına katılmak üzere eğitim görmektedirler. *Ephebeia* kendine özgü hukuki ve ritüel uygulamalarıyla, gençlikten yetişkinliğe geçişi sosyal bir boyuta taşımıştır: *Ephebeia*'ya giren bir genç çocukluktan erkekliğe adım atmış, yasal olarak evlenme ve mülk edinme hakkı elde etmiştir. *Ephebeia* sırasında, özellikle de sonunda, askerlik hizmeti de dahil bir *polis* yurttaşının politik ve kültürel hakları kazanılmış ve sorumlulukları üstlenilmiş olur.

Ephebeia hakkında, özellikle erken dönemlere ait en fazla belge Atina'dan gelmektedir. *Ephebeia* kurumu, en erken İÖ 4. yüzyılın ilk yarısında belgelenir²¹⁹. Ancak, Thukydides'de geçen *neotatoi*'un *epheboi*'unkine benzer askerî faaliyetleri göz önüne alındığında bu tarih İÖ 5. yüzyıl ortalarına kadar geri çekilebilir. Thukydides Peloponnesos Savaşları sırasında Atina ile Aigina arasındaki savaşta, normal şartlar altında Atina'daki karakollarda devriye görevi (περίπολοι) üstlenen²²⁰ 18-20 yaş arasındaki gençlerin (οἱ νεώτατοι) istisnai bir durum olarak

²¹⁶ Çalışmada bundan sonra, özellikle vurgulamak gerekmedikçe, “gönüllü/özel” tanımı olmaksızın sadece “dernek” sözcüğü kullanılacaktır.

²¹⁷ Bkz. Forbes, 1933: 2-3; Hellenistik ve Roma dönemlerine ait yazıtları inceleyen Nilsson (1955: 34-42) *ephebeia*'nın onbeş yaşında başlayıp iki ya da üç yıl sürdüğünü belirtmektedir. Beroia'daki *gymnasiarkhia* yasasında “yirmi iki yaşından küçüklerin” *epheboi* grubuna dahil edilmesi, Atina'da ya da diğer bazı *polis*'lerde de olduğu gibi, 22 yaşın *ephebeia* için üst yaş sınırı olduğunu göstermektedir, krş. Gauthier ve Hatzopoulos, 1993: 70; ayrıca bkz. Dreyer, 2007: 213; Kennell, 2006.

²¹⁸ *Mellephebia* hakkında bkz. Poland, 1909: 97-98. Epigrafi belgelerinde μελλεφηβία için bkz. IG II² 1940a; IG II² 2986; IG II² 2991; SEG 57, 792; IMylasa 476.

²¹⁹ Aiskhin. *Tim.* 49. 7.

²²⁰ *Ephebos*'ların 18-20 yaş arasında iki yıl süreyle Atina'yı korumak üzere garnizonlarda *peripoloi* olarak askerî eğitim ve talim yaptıklarına dair bkz. Poll. 8. 105: περίπολοι. ἐφηβοὶ περιήεσαν τὴν χώραν φυλάττοντες, ὥσπερ

Myronides komutasında Megara'ya gönderildiğini aktarır²²¹. Belgelenmeye başladığı erken dönemlerde, *ephebeia*'da bütün genç Atinalılar'ın iki yıl süren zorunlu askerî eğitim ve hizmet evresi olmuştur.

İÖ 4. yüzyıl sonlarından itibaren *ephebeia*'nın hukuki, idari ve siyasi örgütlenişi hakkında en çok bilgi Aristoteles'in Athenaion politeia adlı eserinden elde edilmektedir. Burada *ephebeia*'ya alınacak gençlerin giriş süreci şöyledir: Anne ve babası yurttaş olan 18 yaşındaki genç ilk olarak kendi *demos*'una kaydedilmekte; listeye yazılanların gerekli kriterlere (yaş, yurttaşlık, meşruluk gibi) sahip olup olmadıkları *demos* tarafından kontrol edildikten sonra bağlı oldukları *phyle*'ler tarafından *ephebeia*'ya kabul edilmekteydiler. *Ephebeia* eğitiminden sorumlu memurlar, her *phyle*'den, kırk yaşın üzerinde birer *sophronistes* (σωφροονιστής) ve tüm Atinalılar arasından bir *kosmetes* (κοσμητής) olmak üzere *demos* tarafından seçilmektedir²²². *Ephebeia*'da ayrıca, askerî ve sportif talimler için iki *paidotribai* ile hoplit çarpışmaları için (ok ve mızrak atma, katapult kullanma) eğitimciler görev yapmaktadır. *Ephebik* eğitim, aslında zorunlu askerî bir eğitimidir. *Sophronistai* ve *epheboi* müşterek gereksinimleri için kentten para alırlar: Her bir *sophronistes* için günlük 1 *drakhme*, her bir *ephebos* için 4 *oboloi* ücret ödenmektedir. *Ephebeia*'ya kabul edilen gençler, bir tapınakta düzenlenen yemin töreninin ardından eğitimlerine başlamaktaydılar²²³. *Ephebeia*'nın ilk yılında Peiraues yakınlarındaki Munykchia ve Akte garnizonlarında eğitim görmekteydiler. Bir yıllık eğitimin ardından tiyatrodaki toplanan halkın huzurunda öğrendiklerini sergiledikten sonra kendilerine bir mızrak ve kalkan veriliyor ve kentin güvenliğini sağlamak üzere belli bölgelere tayin ediliyorlardı. Bu dönemde bir tür üniforma olarak değerlendirilecek şekilde bir pelerin (*khylamys*) ve başlıktan (*petastos*) oluşan özel bir kıyafet giyiyorlardı. Aristoteles'e göre²²⁴,

μελετῶντες τὰ στρατιωτικά. καὶ εἰς μὲν τοὺς ἐφήβους εἰσῆσαν ὀκτὼ καὶ ἑκατὸν ἔτη γενόμενοι, δύο δὲ εἰς περιπόλους ἡριθμοῦντο, εἰκοστῷ δὲ ἐνεγράφοντο τῷ ληξιαρχικῷ γραμματεῖ. Ayrıca Thukydides'in verdiği bilgiye göre düşman akınları sırasında garnizonlarda elli yaşından büyük erkeklerden (οἱ πρεσβύτατοι), 18-20 yaş arasındaki gençlerden (οἱ νεώτατοι) ve hoplit olarak hizmet görüp kentte oturma hakkına sahip *metoikoi*'dan oluşan bir birlik görevlidir (Thuk. 2, 13,7: τοσοῦτοι γὰρ ἐφύλασσον τὸ πρῶτον ὅποτε οἱ πολέμιοι ἐσβάλοιεν, ἀπὸ τε τῶν πρεσβυτάτων καὶ τῶν νεωτάτων, καὶ μετοίκων ὅσοι ὀπλῖται ἦσαν). Munykchia'da devriye ve nöbet görevi yürüten *peripoloi*'un Hermon adında bir komutanı için bkz. Thuk. 8,92,5: Ἑρμῶν τις τῶν περιπόλων τῶν Μουνυχίας τεταγμένων ἀρχων; ayrıca bkz. Thuk. 4,62,2: καὶ ἕτεροι περίπολοι ἐνὶ ἡδρευσαν ἐς τὸ Ἐνυάλιον.

²²¹ Thuk. 1. 105. 4: οἱ δὲ Ἀθηναῖοι τὸ μὲν πρὸς Αἰγίνην στράτευμα οὐκ ἐκίνησαν, τῶν δ' ἐκ τῆς πόλεως ὑπολοίπων οἱ τε πρεσβύτατοι καὶ οἱ νεώτατοι ἀφικνοῦνται ἐς τὰ Μέγαρα Μυρωνίδου στρατηγούντος; *epheboi*'un İÖ. 5. yüzyıldan itibaren askerî görevler üstlendiğine dair ayrıca bkz. Pleket, 1969: 294.

²²² Aristot. *Ath. pol.* 42.

²²³ *Epheboi*'un Aglauros tapnağında ettikleri yemin için bkz. Lycurg. 76 vd.; Dem. *or.* 19. 303; Poll. *onom.* 8. 105; Plut. *Alkib.* 15. 7.

²²⁴ Aristot. *pol.* 1322a, 26-29: διὸ δεῖ μὴ μίαν ἀποτεταγμένην ἀρχὴν εἶναι πρὸς αὐτούς, μηδὲ συνεχῶς τὴν αὐτήν, ἀλλὰ τῶν τε νέων, ὅπου τις ἐφήβων ἢ φρουρῶν ἔστι τάξις, καὶ τῶν ἀρχῶν δεῖ κατὰ μέρη ποιεῖσθαι τὴν ἐπιμέλειαν ἐτέρους.

“mahkûmların gözetimi de örgütlü *epheboi* birliklerinin ya da kolluk güçlerinin bulunduğu yerlerde, güvenlik hizmeti veren gençlerin (*neoi*) görevi olmalıdır”.

Atina’da, İÖ 336-335’te Eukrates tarafından hazırlanan bir yasayla²²⁵ *ephebeia* yeniden düzenlenir. Asker-yurttaş idealinin bir yansıması olan bu düzenlemeyle askerî eğitime ağırlık verilir. Böyle bir değişiklik yapılmasında, Makedonya’nın artan gücüne karşı geleneksel *polis patriotizmi*’ni ve askerî yeterlilikleri güçlendirme isteği etkili olmuştur.

Hem *epheboi* hem de eğitimcileri erken dönemlerden itibaren çeşitli şekillerde onurlandırılmışlardır: Özellikle de askerî disiplinleri, eğitimcilerine, yasalara ve *polis* kurumlarına sadakatleri *eutaksia*, *kosmiotes* ve *philotimia* gibi anahtar sözcüklerle vurgulanmıştır²²⁶. Bu ödüllendirmelerin *phyle* grupları arasındaki rekabeti teşvik etmesi de önemli bir olgudur.

İÖ 307’de, muhtemelen yine bir yasal düzenlemeyle²²⁷, *ephebeia*’da hizmet süresi bir yıla²²⁸, daha önce iki olan *paidotribes* sayısı bire düşürülür ve *sophronistes* memuriyeti artık gözükmez. Bu değişiklikler Khremonidea Savaşı’ndan (İÖ 268–262) itibaren yazıtlarda açıkça belgelenmektedir²²⁹. Bu dönemde *ephebeia* eğitimi artık zorunlu olmaktan çıkar, isteğe bağlı bir hale gelir. Kentin maddi desteğinin kesilmesinin de etkisiyle *ephebeia*’ya girmek isteyenlerin sayısı gittikçe azalmaya başlar. Bununla birlikte, *ephebeia* örgütünün en üst düzey sorumlusu olan *kosmetes*’in maddi yükümlülükleri ise artar. Zira, kendi görev dönemindeki *epheboi*’un donanımını artık kendi servetinden sağlamak zorundadır. *Ephebeia* eğitiminin hedefinde, dolayısıyla da içeriğinde çarpıcı değişikliklere gidilir. Bu andan itibaren asker ve yurttaş birlikteliği zedelenmiştir. Askerî eğitimden uzaklaşarak zihinsel ve bedensel eğitime yönelir: Her ne kadar askerî öğeler varlığını sürdürse ve özellikle savaş zamanlarında özel bir önem kazansa da bu talimler artık daha çok gençlerin sportif yarışlara hazırlanmasına hizmet etmiştir. Dinsel unsurlar, özellikle çeşitli dini törenlerin icrası öne çıkar. Onurlandırmalarda *eutaksia* ve *philotimia* gerekçelerinin yanında, *eusebeia* (dindarlık) da önem kazanır²³⁰. *Epheboi*’un eğitim programında, fiziksel-bedensel eğitimin yanı sıra genel eğitime de yer

²²⁵ Gauthier ve Hatzopoulos, 1993: 70.

²²⁶ IG II² 665 str. 29-31: στεφα[ν]ῶσαι αὐτοὺς θαλλοῦ στε[φ]άνῳι εὐταξίας ἔ[νεκα καὶ] ἐπιμελείας ἣν ἔχοντες διατελ[οῦ]σιν περὶ τοὺς ἐφή[βους] (İÖ 282/281); 3741 str. 6-8 (İÖ 260 sonrası): [ὁ δῆ]μος τὸν κοσμητὴν ... εὐνοίας ἔ[νεκεν καὶ] κοσμιότητος | τῆς περὶ τοὺς ἐφή[βους]; 1008 süt. V str. 70-71 (İÖ 118-117): ἐπειδὴ καὶ οἱ ἐφηβοὶ δι’ ἣν πεποιῆται εἰς [αὐτοὺς | σ]πουδὴν καὶ φιλοτιμίαν βούλονται ἀναθεῖν[α]ι αὐτοῦ εἰκόνα χαλκῆν.

²²⁷ IG II² 556 (İÖ ca. 305): Yazıt, 13. satırında geçen *sophroniston* sözcüğü ve 15. satırında *kosmetes* olarak tamamlanabilen sözcüğe dayanarak çok büyük olasılıkla *ephebeia* ile bağlantılı bir yasal düzenlemedir ve *ephebeia* bu yasayla yeniden organize edilmiş olmalıdır.

²²⁸ IG II² 556: Yazıtın 6. satırında geçen ἐνιαυτῶι ifadesi hizmet süresiyle ilgili olabilir.

²²⁹ Örn. IG II² 1006 ve SEG 38, 114; SEG 38, 1008. Ayrıca genel olarak bkz. Pélékides, 1962: 159-281.

²³⁰ IG II² 1006 str. 40-42 (İÖ 122/1): ἐπα[ν]έσαι τοὺς ἐφή[βους] τοὺς ἐπ[ὶ] Δημητρίου ἄρχοντος [καὶ στ]εφανῶσαι αὐτοὺς χρυσῶι στεφάνῳι εὐσεβεί[ας] ἔνεκεν τῆς πρὸς τοὺς [θεοῦ]ς καὶ εὐταξίας [ἣς ἔχοντ]ες διατετελέεσιν ἐν ὅλῳ τῶι ἐνιαυτῶι καὶ φιλοτιμίας τῆς εἰς τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον.

verilir. Bunun sonucunda örneğin felsefe okullarına katılım artar²³¹. Her zaman olduğu gibi, anayasaya saygıdan, yasalara bağlılıktan söz edilse de *patriotizm* söz konusu olduğunda, artık maddi taklitten ziyade, kahramanları ön plana çıkaran ata kültüne daha fazla vurgu yapılmaktadır. Bu hususta kentlerin hayırhahları ve öncelikle Helenistik hükümdarlar özel bir ilgi görmektedirler.

Ephebeia organizasyonu Helenistik ve İmparatorluk dönemlerinde, Atina dışında birçok kentte de yazıtlar aracılığıyla tespit edilebilmektedir²³². Epigrafik belgeler, *gymnasion*'da verilen eğitimin en küçük ayrıntısına kadar Halk Meclisi'nin kararları ve yasalarla düzenlendiğini açık bir şekilde göstermektedir. Özellikle Teos'tan İÖ 2. yüzyıla tarihlenen vakıf yazıtı bu konuda önemli bilgiler içerir²³³. Osenimos oğlu Polytrous'un tüm özgür *paides*, *parthenoi* ve *epheboi*'un *gymnasion*'da eğitim almaları amacıyla yaptığı para bağışı hakkındaki yazıtın ilk 35 satırında *gymnasion*'un nasıl işletileceği ayrıntılı olarak açıklanmıştır: Buna göre, 40 yaşından küçük olmayan bir *paidonomos* atanmalı; erkek (*paides*) ve kız çocukların (*parthenoi*) eğitimi için her yıl kent memuriyeti üstlenecek kişilerin Halk Meclisi'nde seçimlerinde (*arkhairesia ekklesia*) *grammateus*'ların seçiminin ardından 3 *grammatodidaskalos* tayin edilmeli; ve onlara (ders verdikleri yaş gruplarına ya da seçim sırasına göre) birinciye 650, ikinciye 550 ve üçüncüye 500 *drakhmai* ücret ödenmeli; iki *paidotribes* istihdam edilmeli ve her birine 500 *drakhmai* ödenmeli; ayrıca müzik dersleri için 700 *drakhmai* ücret ile bir *kitharistes* ya da bir *psaltes* işe alınmalıdır²³⁴. Kararda ayrıca *gymnasiarkhos* ve *paidonomos*'un *demos*'un da onayıyla ok ve mızrak eğitmeni ile silah kullanma eğitimi verecek bir *hoplamakhos* tutmaları, bunlara 250 ve 300 *drakhmai* ödemeleri; *hoplamakhos*'un en az iki ay süreyle eğitim vermesi şartı getirilmiştir²³⁵. Yazıtın devamında, öncelikle *gymnasion*'a vakfedilen paranın amacı dışında harcanmasının önüne geçilmesi için belirlenen kurallar (str. 40-48), kararda belirtildiği şekilde harcanmaması durumunda bunu

²³¹ IG II² 1006 str 19-20 (İÖ 122/121): προσεκαρ[έ]ρησαν δὲ καὶ Ζηνοδότῳ σχολ[ά]ζοντες ἐν τε] τῷ Πτολεμαίῳ καὶ ἐν Λυκείῳ.

²³² Iasos 269-284 (İÖ 87-12 arasına tarihlenen *epheboi* listeleri.); IPriene 112 (İÖ 84/1); IBeroia 1 (İÖ yak. 180); IG XII,9, 234 (Eretria: İÖ yak. 100); ayrıca Miletos'tan İÖ 206/5 yılına tarihlenen bir eğitim vakfı yazıtında (SIG 577) *paides*'in eğitim programının tüm detayları Halk Meclisi kararıyla belirlenmiştir.

²³³ SIG 578.

²³⁴ SIG 578 str. 7-16: ἀποδείκνυσθαι καθ' ἕκαστον ἔτος ἐν ἀρχ[αι]ῳ|ρεσίαις μετὰ τὴν τῶν γραμματέων αἴρεσιν γραμματοδιδασκ[ά]λους τρεῖς οἵτινες διδάξουσιν τοὺς παῖδας καὶ τὰς παρθένους· δίδεσθαι δὲ [τ]ῷ μὲν ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔργον χειροτονηθέντ[ι] τοῦ ἐνιαυτοῦ δραχμὰς ἑξάκοσίας, τῷ δὲ ἐπὶ τὸ δεύτερον δραχμὰς| πεντακοσίας πεντήκοντα, τῷ δὲ ἐπὶ τὸ τρίτον δραχμὰς πεντακοσίας· v2 ἀπο-δείκνυσθ<a> i δὲ καθαριστὴν ἢ ψάλτην, μισθὸν δὲ δίδεσθαι τῷ χειροτονηθέντι τοῦ ἐνιαυτοῦ δραχμὰς ἑπτακοσίας.

²³⁵ SIG 578 str. 21-27: ὀπλομάχων δὲ καὶ τὸν διδάξοντα | τοξεύειν καὶ ἀκοντίζειν μισθοῦ<s> θωσαν ὃ τε παιδονόμος καὶ ὁ γυμνασί|αρχος ἐπ' ἀναφορᾷ τῇ πρὸς τὸν δῆμον· οὗτοι δὲ διδασκέτωσαν τοὺς | τε ἐφήβους καὶ τοὺς παῖδας οὓς καὶ τὰ μουσικὰ μανθάνειν γέγραπται, | διδόμεθω δὲ μισθὸς τῷ μὲν τοξεύειν καὶ ἀκοντίζειν διδάσκοντι δρα|χμαὶ διακόσιαι καὶ πεντήκοντα, τῷ δὲ ὀπλομάχῳ δραχμαὶ τριακόσιαι· ὁ δὲ ὀπλομάχος διδάξ<i>e</i> i> χρόνον οὐκ ἐλάσσονα μηνῶν δύο.

yapanlara, başta kendisinin ve ailesinin lanetlenmesi olmak üzere verilecek cezalar (str. 48-51) sıralanmıştır.

Roma'nın etkisiyle, Yunan kentlerinin politik, sosyal ve kültürel kurumlarında zamanla meydana gelen değişiklikler *gymnasion* gruplarını da etkiler. *Gymnasion*, giderek eşraf tabakanın ve varlıklı yabancıların çocuklarının eğitim kurumuna dönüşmeye başlar. Dolayısıyla, İÖ 1. yüzyılın sonlarına doğru yabancılar da *ephebeia*'ya kabul edilmişlerdir. Askerî unsurlar henüz her yerde mevcut olsa- ve acil durumlarda önem kazansa da- genel olarak, *ephebeia* sportif agonların ve kültürel faaliyetlerin bir parçasıdır. Farklı yerel geleneklere rağmen, *ephebeia* artık ortak bir resim sunar. Bundan böyle *ephebeia* sadece genç yurttaşlar için bir eğitim kurumu değil, aynı zamanda elit tabakanın ve varlıklı yabancıların oğullarının biraraya geldikleri sosyal bir organizasyondur²³⁶. Pergamon'da, İÖ 34-29 yıllarında *paides* yaş grubundan *epheboi* kategorisine geçmeye hak kazanalar arasında, kentin eşraf tabakası içinde Roma vatandaşlık hakkına sahip en seçkin ailelerinden birine mensup iki kardeş de yer almaktadır²³⁷.

Bu dönemde *epheboi* grup olarak sosyokültürel faaliyetlere (kurbanlar, tören alayları, dini bayramlar vb.) katılır, hatta *leiturgia* üstlenir. Örneğin, Ephesos'ta Asia valisi Paullus Fabius Persicus'un (İS 41-46) Ephesos maliyesi ile ilgili olarak yayınladığı bildiride, *hymnos* okuyanlar (ὁμωδοί) için ödenek ayrıldığı gerekçesiyle bu görevi onların yerine *epheboi*'un *leiturgia* olarak üstlenmeleri istenmektedir²³⁸. İS 2. yüzyılda yazan Ksenophon ise Ephesiaka adlı eserinde *epheboi*'un ve genç kızların Ephesos Artemis Tapınağı'na düzenlediği bir kutsal tören alayını anlatır²³⁹. Ephesos'tan İS 2. yüzyıla ait bir yazıt²⁴⁰, Roma'nın Yunan dünyası üzerinde giderek artan etkisinin bir yansıması olarak Roma'daki *Ludus iuvenalis*'in Yunan kentlerindeki benzeri olabilecek bir [παιδι]ᾶ²⁴¹ ἐφηβική'nin (eğer restorasyon doğruysa) Ephesos'ta da düzenlendiğini göstermektedir²⁴². Kuşkusuz, sadece hali vakti yerinde olanlara

²³⁶ Krş. Sartre, 1995: 70. Ayrıca bkz. Eyben, 1993: 109, dn. 172.

²³⁷ IGR IV 482.

²³⁸ IEph 17-19.

²³⁹ Ksen. *Eph.* 1. 2. 2: Ἦγετο δὲ τῆς Ἀρτέμιδος ἐπιχώριος ἑορτὴ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐπὶ τὸ ἱερόν: στάδιοι δὲ εἰσιν ἑπτὰ: ἔδει δὲ πομπεῦειν πάσας τὰς ἐπιχωρίους παρθένους κεκοσμημένας πολυτελῶς καὶ τοὺς ἐφήβους, ὅσοι τὴν αὐτὴν ἡλικίαν εἶχον τῷ Ἀβροκόμῃ. Ἦν δὲ αὐτὸς περὶ τὰ ἕξ καὶ δέκα ἔτη καὶ τῶν ἐφήβων προσήπτετο καὶ ἐν τῇ πομπῇ τὰ πρῶτα ἐφέρετο (= Artemis'in yerel festivalinin (heorte) kentten tapınağa kadar süre (tören alayı), 7 stadion uzunluğundaydı: (kentin) tüm yerli genç kızları zengin giyinmiş halde ve Habrokomes'in yaşadığı tüm delikanlıları tören alayında yürüyüş yapmaktaydılar. (Habrokomes) 16 yaşlarındaydı ve Ephebes üyesiydi ve tören alayına (pompe) öncülük ediyordu; 1. 2. 4: Παρήεσαν δὲ κατὰ στίχον οἱ πομπεῦοντες: πρῶτα μὲν τὰ ἱερὰ καὶ δῶδες καὶ κανᾶ καὶ θυμιάματα: ἐπὶ τοῦτοις ἵπποι καὶ κύνες καὶ σκεύη κυνηγετικά ὡδε πολεμικά, τὰ δὲ πλεῖστα εἰρηνικά. "Önce kutsal nesneler, meşaleler, sepetler ve tütsü geldi; bunları atlar, köpekler ve av malzemeleri izledi".

²⁴⁰ IEph 1145.

²⁴¹ Παιδιά'nın sportif oyun anlamında kullanımı için bkz. Aiskhyl. *Prom.* 313-314; krş. Thuk. 6,28,1.

²⁴² Keil, 1952: *Ephebes* ve *iuvenes* arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir, krş. Pleket, 1969: 294.

özgü bir kurum haline gelen *ephebeia*'ya katılım tam yurttaşlık haklarına sahip olmak için de asli koşul olmalıdır²⁴³.

Tez kapsamındaki kentlerin epigrafik belgelerinde *ephebes* gruplarına değinen yazıt oldukça az olmakla birlikte, Yunan παιδεία'sının genel özelliği olan iki aşamalı eğitim sisteminin (παῖδες ve ἑφηβοί) Lykia'da, Pamphylia'da ve Pisidia'da varlığını gösteren veriler mevcuttur. Oinoanda'daki ünlü Demostheneia yazıtı'nda ἑφηβάρχος ve παιδονόμος belgelenmiştir²⁴⁴. Son yıllarda bulunan bir yazıt fragmanında korunan sözcükler Sidyma *gymnasion*'unda görevli *gymnasiarkhos* ve *paidonomos*'a ait olabilir²⁴⁵. Lykia'da ayrıca Kyaneai'da ve Lydai'da ἑφεβοί²⁴⁶ ve ayrıca Kyaneai, Ksanthos ve Myra'da ise συνέφηβοί²⁴⁷ belgelenir. Pamphylia'da Side'de²⁴⁸ ve Pisidia'da Termessos'da²⁴⁹ *epheboi* belgelenmektedir. Bu kentlerin dışında, *neoi*'un belgelendiği diğer birçok kentte de *ephebos* topluluklarının bulunduğunu varsayabiliriz, zira *neos* toplulukları genellikle *ephebeia* eğitimini tamamlayan gençlerin organizasyonudur²⁵⁰.

2.1.2 Neoi

Neoi yaş grubu- seçilme hakkı da dahil tüm vatandaşlık haklarının elde edildiği- tam vatandaşlığa geçiş sürecindeki genç erkekleri kapsamaktadır. *Ephebeia* örgütlenmesinin hâlihazırda varolduğu *polis*'lerde gençler, *ephebeia* eğitimini ve yükümlülüklerini- pek çok yerde 18-20 yaş arasında- tamamladıktan sonra *neoi* topluluklarına katılmaktadırlar. *Neoi* yaş

²⁴³ Krş. Ste. Croix, 1981: 527.

²⁴⁴ SEG 38, 1462, str. 71.

²⁴⁵ Kentte ikisi gençler (TAM II 189), biri yaşlılar için (TAM II 176; TAM II 200) olmak üzere iki *gymnasiarkhia* olduğunu gösteren yazıtlar olmakla birlikte büyük ihtimalle Sidyma gibi küçük bir kentte, tüm yaş gruplarının dönüşümlü olarak kullandığı, sadece bir *gymnasion* olabileceği yorumu ve yazıt fragmanı için bkz. Takmer, 2010: 121-122.

²⁴⁶ Heberdey ve Kalinka, 1897 no. 28 (Kyaneai); TAM II 132 (Lydai); Ayrıca bkz. aş. Ek 1, Tab. 1.

²⁴⁷ Davies, 1895 no. 24 (Kyaneai): οἱ σὺν Σαρητίῳ |συνέφηβοι| Σελεύκῳ |Σελεύκου τῷ συνε|φήβῳ | μνήμης ἔνεκε | ἥρωι; TAM II 382 (Ksanthos): Εὐτυχέα |Απ|πελλείδου |τοῦ Εὐτυχέ|ους βουλευ|τὴν παντάρ|χοντα μνή|μης χάριν |οἱ συνέ<ε>φηβοι; SEG 49, 1924 (Myra): οἱ συνέφηβοι | οἱ ἑφηβεύσαντες | ὑπὸ γυμνασ|άρχων | Πτολέμ|αιον Ἰάσονος || τοῦ Ἰδαμάξου | Ἑρμαπ|ίαι Ἑρμακότου | τῷ ἑαυτῶν συνε|φήβῳ | ἥρωι. *Synepheboi* aynı dönem *epheboi* grubunu temsil edebilir, zira aralarında daha yakın bir ilişki olması çok doğaldır, krş. F. Poland, 1909: 92vd.

²⁴⁸ ISide 70. Atina'da *arkhon ephebon* olarak anılan *ephebarkhos*, Peleponnessos'ta *arkhephebarkhos* olarak geçer, *ephebarkhos* ve *arkhephebarkhos*'un geçtiği belgeler ve yorum için bkz. Poland, 1909: 90.

²⁴⁹ TAM III 213: ἐπὶ ἑφηβάρχου |Οβριμοτου Ἑρμαίου Οβριμοτου, προσχρηματίζοντος Παδαμουριος, |φιλοπάτριδος, ἐνείκη|σαν ἐν τοῖς ἀχθεῖσιν ὑπ' α[ῦ]|τοῦ ἀγῶσιν οἱ ὑπογεγραμμένοι; TAM III 872, III. str. 37-41: ἐφ[ή]βων|| Ἠλιοφο|ρια|v|ω|v. || Ἑρμ|αί|ου|| δις Α|ρτεμ|ου. || ἐφ[ή]β|ων Α|ῦτ[ο]||μν|ι[ανῶν(?)] || ἐφ[ή]β|ω|[v . . .]|| ἐφ[ή]β|ω|[v . . .]. Ayrıca bkz. aş. Tablo 7. Termessos'ta İS 1. yüzyılda kurulduğu tahmin edilen Güney *Gymnasion*'u ve bir yazıt sayesinde İS 220-230 yıllarına tarihlenen Kuzey *Gymnasion*'u olmak üzere iki *gymnasion*'un varlığı kesin olarak saptanmıştır, bkz. Çelgin, 2007: 33.

²⁵⁰ Dreyer, 2007: 213; *Epheboi* hakkında daha fazla belge ve yorum için ayrıca bkz. Poland, 1909: 89- 93.

grubu için üst sınır otuz yaştır²⁵¹. Ksenophon'a göre *neoi*, *bule*'de yer alamayacak, dolayısıyla muhakeme gücü henüz gelişmemiş olan 30 yaşından genç erkeklerdir²⁵². Böylece, *ephebeia* döneminden sonra üst düzey görevlere ve *bule*'ye katılma hakkına sahip olabilmeleri için otuz yaşına kadar beklemleri gereken dönemde, gençlerin eğitimi ve sosyalleşmesi bir *gymnasion*'a bağlı olarak örgütlenen *neoi* topluluklarında devam etmektedir²⁵³.

Ephebeia ile bağlantısı ne şekilde olursa olsun *neoi* organizasyonu Helenistik bir gelişmedir²⁵⁴. Tıpkı *epheboi* için söz konusu olduğu gibi *neoi*'un da *gymnasiarkhes*'in denetiminde örgütlü bir yapı olarak *gymnasion*'un bir alt grubu olduğuna dair ilk epigrafik belge Troizen'de ele geçmiş olan ve İÖ 4. yüzyıl sonlarına tarihlenen bir yazıttır²⁵⁵. Troizen'den kısa süre sonra, İÖ 277-276'da Kyzikos'ta ise *neoi* örgütü bu sefer συνάγωγή resmî tabiriyle birlikte belgelenir²⁵⁶. Dolayısıyla, *neoi* İÖ 3. yüzyıl başlarından itibaren *polis*'in önemli kurumları arasında yerini alır. Ancak *neoi*'a katılım bu en erken evrede dâhi daha çok isteğe bağlı olmuş, *ephebeia*'nın erken evrelerinde olduğu gibi bir zorunluk söz konusu olmamıştır. *Neoi* kurumsal olarak antik dönem yazarlarının yanı sıra²⁵⁷ büyük oranda epigrafik belgelerde karşımıza çıkmaktadır²⁵⁸.

Bazı yazıtlarda ya da edebi metinlerde gençler için *neoi*'un yanı sıra çoğu zaman askerî bir bağlamda olmak üzere *neaniskoi/neoteroi* terimleri de kullanılmıştır²⁵⁹. İÖ 196 yılına tarihlenen bir yazıta göre, Lykia'da Ksanthos'ta bir tyranlık kurma teşebbüsüne karşı Birlik

²⁵¹ İmparatorluk Dönemi'nde Metropolis'te *presbyteroi* grubuna otuz yaşın üstündekiler kabul edildiğine göre 30 yaşın üstündekilerin *neoi* grubuna alınması söz konusu değildir, bkz. Engelmann, 1999 no. 2, s. 139-142; ayrıca krş. Dreyer, 2007: 214. Beroia'daki (IBeroia 1) *gymnasiarkhes* yasasına göre de *neoi* grubu 22-30 yaş arasındaki genç erkeklerden oluşmaktadır. Yasada *epheboi* ve 22 yaş altındakiler hergün silah eğitimi alması zorunlu gruplar olarak belirtilirken (B, str.10-11: ἀκοντίζειν δὲ καὶ τοξεύειν μελετάωσαν οἱ | τε ἔφηβοι καὶ οἱ ὑπὸ τὰ δύο καὶ εἴκοσιν ἔτη καθ' ἑκάστην ἡμέραν); *gymnasion*'da eğitim süresinin 30 yaşına kadar devam ettiği (B str.45-47: προτιθέτω ὄπλον καὶ | ἄλλα τρία εὐεξίας καὶ εὐταξίας καὶ φιλοπονίας τοῖς ἕως τριάκοντα ἐτῶν) ve bu yaş sınırına kadar olanların sebat ve disiplin kategorilerinde değerlendirilerek ödüllendirildikleri (B str. 55-58: τῆς εὐταξίας, ὅς ἂν αὐτῶι δοκῇ εὐτακτότατος εἶναι | [τ]ῶν ἕως τριάκοντα ἐτῶν, τῆς δὲ φιλοπονίας, ὅς ἂν αὐτῶι δοκῇ φιλοπονιώτατα | ἀλείφθαι ἐν τῶι ἐνεστώτι ἐνιαυτῶι τῶν ἕως τριάκοντα ἐτῶν· οἱ δὲ νικῆσαντες | [ἐ]κείνην τὴν ἡμέραν στεφανηφορεῖτωσαν καὶ ἐξέστω ταινιοῦν τὸν βουλόμενον) anlaşılmaktadır.

²⁵² Ksen. *mem.* 1. 2. 35: καὶ ὁ Χαρικλῆς, ὅσους περ, εἶπε, χρόνου βουλευεῖν οὐκ ἔξεστιν, ὥς οὐτὼ φρονίμοις οὖσι· μηδὲ σὺ διαλέγου νεωτέρους τριάκοντα ἐτῶν.

²⁵³ Forbes, 1933: 68. Ayrıca bkz. Dreyer 2007: 212-213, 235; Bremen 2013, 32.

²⁵⁴ Forbes, 1933: 18; Bremen, 2013: 31.

²⁵⁵ IG IV 749 str. 4-7: [ἐπιμε]μ[έ]ληται δὲ καὶ τῶν ἐ[φ]ήβων, [ὁμοίως δὲ καὶ τῶν | ν]έων ὅ[π]ως εὐτακτῶντι, ἐπεστ[ά]τηκε δὲ καὶ αὐτ[ῶ]ν δικαίως; ayrıca bkz. Forbes 1933: 18; Dreyer, 2007: 232, dn. 110; Bremen 2013: 32.

²⁵⁶ OGIS 748. Yazıtta Attalos oğlu Philetairos *neoi* örgütüne zeytinyağı masrafiyla birlikte 26 *talanta* bağışlamıştır (str. 15-17): εἰς ἔλαιον καὶ [σ]υναγωγ[ὴν] | τῶν νέων ἀργυρίου τάλαντα Ἀλεξάνδρεια | εἴκοσιν ἔξ.

²⁵⁷ *Neoi* kurumsal form olarak edebi metinlerde nadiren belgelenir: Dio. Khrys. 34. 21; Strab. 14. 1.44; Aristides 51,29; Diod. 19,18.

²⁵⁸ Epigrafik belgeler Helenistik Dönem'den İS 3. yüzyıla kadar uzanır, bkz. Forbes, 1933: 6-10 ve 68; Magie, 1950: 854 no. 37; son epigrafik araştırmalara göre Yunan Dünyası'nın tamamında 133 kentte *gymnasion*'ları bulunan *neoi* tespit edilmiştir, bkz. Kennell, 2013: 217.

²⁵⁹ Forbes (1933: 65-67) epigrafik malzemeye dayanarak Helenistik Dönem'de *neoniskos* teriminin askerî anlamda kullanımını, istisnalara rağmen, kesinlikle vurgulamıştır; ayrıca bkz. Sacco, 1979: 39-49.

ordusuna katılan²⁶⁰ ya da Aristonikos isyanı sırasında Metropolis'ten Thyateira'ya Roma ordusuna yardım etmek için giden²⁶¹ gençlerin askerî birliğinden *neaniskoi* olarak söz edilir. Polybios Sparta askerî güçleri için *neoi*²⁶², Tarentum'unkiler içinse *neaniskoi*²⁶³ terimlerini kullanır²⁶⁴. Diodoros ise Pisidia'daki Termessos'da İÖ 319'da Antigonos ile Alketas arasındaki savaş sırasında Termessos'a sığınan Alketas'ın Antigonos'a teslim edilmesini isteyen yetişkin erkeklere (*presbyteroi*) karşı çıkan gençleri *neoteroi* olarak tanımlamaktadır²⁶⁵. Termessos'ta gençlerin bu dönemde henüz örgütlü bir yapıya sahip olup olmadıkları kesin olarak tespit edilemese de onların ortak karar alma ve birlikte hareket etme kabiliyetlerinin olduğu açıktır. Dolayısıyla, bir Yunan kenti için *neoi* askerî bir güç olarak önemli olduğu kadar kentin istikrarı açısından tehdit de oluşturabilirdi²⁶⁶. Özellikle askerî bağlam olmak üzere farklı bağlamda gençlerin yaş grubunu ifade etmek için farklı kelimeler kullanılabildiğine dair bu örneklerle karşın *neoi*, *neaniskoi* ve *neoteroi* ibareleri Beroia'daki *gymnasiarkhia* yasasında eş anlamlı olarak kullanılmışlardır²⁶⁷.

Diğer yaş grupları (*epheboi* ya da *geraioi*) gibi *neoi* topluluğunun da zihinsel ve bedensel eğitimlerinin yanı sıra sosyal faaliyetlerini sürdürdüğü kurumsal merkez *gymnasion*'dur. *Polis*'te her yaş grubu için ayrı *gymnasion* olmadığı durumlarda, *neoi* kendi *gymnasion*'unu²⁶⁸ *epheboi* ile ortaklaşa kullanmakta, hatta *epheboi* ve *neoi* bazen birlikte eğitim görmektedirler. Bunun yanı sıra, özgür doğumlu yabancıların *neoi* yaş grubuna giren çocukları

²⁶⁰ Yazıt için bkz. Gauthier, 1996 no. I; tarihleme için bkz. age., 5-7.

²⁶¹ IMetropolis 1A str. 19-24. Aynı yazıtta ikinci kararnamede (IMetropolis 1B. str. 23-28) *gymnasion*'daki gençlerden *neoi* olarak söz edilir. Dolayısıyla terimlerin farklı kullanımlarının bağlamsal farklardan kaynaklanabileceği de tamamen göz ardı edilmemelidir. Ayrıca bkz. van Bremen, 2013: 35: "Metropolis'te, başka yerlerde de olduğu gibi, askerî faaliyet ve *gymnasion* arasındaki bağlantının sıkı bir şekilde kurulduğu görülür: (Thyateira'da Roma tarafında şehit düşen) Apollonios'un onur yazıtının bir bölümünde, *neoi gymnasion*'unun yağ tedarikini üstlendiği belirtilir. Metropolis'in gençleri barışta *neoi*, savaşta *neaniskoi* idi".

²⁶² Pol. 4. 34. 6; 4. 35. 1; 5. 29. 9.

²⁶³ Pol. 8. 24. 10; 8. 27. 1; 8. 27. 4; 8. 27. 7.

²⁶⁴ *Neoi/neaniskoi*'un askerî rolleri için bkz. Knoepfler, 1993; Chankowski, 2004; D'Amore, 2007: 167-171; Bremen, 2013: 33-35.

²⁶⁵ Diod. 18. 45; 18. 46. 3. Ancak, söz konusu dönemde Termessos'da *neoi*'un henüz kurumsallık kazanmadığı yönünde görüşler vardır, bu hususta bkz. Bauer, 2014: 222-226; Kennell, 2013: 221-224.

²⁶⁶ Bir kentte, silahlı güçlerin büyük bir kısmını oluşturan, ancak siyasal yaşama katılamayan 30 yaş altındaki genç erkeklerle, yönetim ve siyasi konularda son sözü söyleyen yetişkinler arasında gerginlik olması kaçınılmazdı.

²⁶⁷ IBeroia 1, A, str. 12: B, str. 14, 59, 73, 80, 88, 95. Gauthier ve Hatzopoulos (1993: 77, 177), Beroia Yasası'nda *neoi*, *neoteroi* ve *neaniskoi* ifadelerinin *gymnasion*'a devam eden genç insanları belirtmek için herhangi bir anlamsal fark taşımaksızın kullanılmakla birlikte, *gymnasion*'da toplanan örgütlü bir yaş grubunu ifade etmek için *neoi* ifadesinin; bu yaş grubunun kendisi değil de üyeleri kastedildiğindeyse (örneğin, aktiviteleri, becerileri ya da olası ihlalleri mevzu bahis olduğunda) *neaniskoi* ibaresinin kullanıldığını düşünmektedirler. Yine de *neaniskoi* ifadesi Helenistik Dönem Yunan *polis*'lerinde daha çok askerî bir bağlama sahiptir, krş. Bremen 2013: 33-36 ve dn. 9. Nitekim Metropolis'te gençler için savaş anında *neaniskoi*, barış zamanında ise *neoi* ifadeleri kullanılmıştır (bkz. yk. dn. 261); ayrıca bkz. Dreyer 2007, 214-215; Kennell, 2013: 218.

²⁶⁸ Kos, Kyzikos, Kyaneai, Halikarnassos, Iasos, Mylasa, Pergamon, Smyrna'da *neoi*'a tahsis edilmiş bir *gymnasion* bulunmaktaydı, krş. Forbes, 1933: 47-48, dn. 14; Nysa ve Tarsos için bkz. Strab. 14. 1. 43; 5. 12.

da *gymnasion*'da eğitim faaliyetlerine katılmaktadırlar²⁶⁹. Ancak bunlar tüm faaliyetlerde büyük olasılıkla yurttaşlık hakkına sahip *neoi* ile aynı fırsatlara sahip değillerdir²⁷⁰. Dolayısıyla, İÖ 2. yüzyıldan itibaren tıpkı Atina'da *ephebeia*'da olduğu gibi, *neoi* yurttaş olan ve olmayan şeklinde iki kategoriden oluşmaktadır.

Gymnasion'da verilen eğitimin amacı, gençlere sadece askerî ve sportif beceriler kazandırmak değil, onları gelecekte toplum yararına hizmet etme yeteneğine sahip yurttaşlar olarak yetiştirmektir. Dolayısıyla, hâlihazırda yurttaşlık hakkına sahip *neos*'ların, *gymnasion*'da aldıkları eğitimle iyi bir yurttaşın sahip olması gereken en belirleyici özellikler, εὐταξία (kararlılık), εὐεξία (dayanıklılık), φιλοπονία (isteklilik) gibi değerleri kazanmaları beklenmektedir²⁷¹. Bu bakımdan *neos*'ların yurttaşlık erdemlerini ne derece kazanabildiklerinin yetişkin yurttaşlar tarafından sınanması son derece önemlidir. Bunun için gerek *gymnasion*'daki gerekse *gymnasion* dışındaki yarışmalar, festivaller ve tören alaylarında (*prosession*) diğer yaş gruplarıyla birlikte ya da tek başına halkın karşısına çıkarak değerlendirmeye tabi tutulmakta, aynı zamanda da kamusal yaşama katılma, sosyalleşme deneyimi kazanmaktaydılar. Galip listelerinin verildiği pek çok yazıtın gösterdiği gibi hem *gymnasion*'da hem de *gymnasion* dışında yapılan yarışmaların sonuçları kamuoyuna ilan edilmiştir. Elbette yarışmalarda elde edilen başarılar sadece galip gelene değil, onu yetiştiren hocaya da itibar kazandırmıştır. Nitekim, “çocuklara ve gençlere isteyerek birçok kez hayırlarda bulunan; daha önce derslerine katılmış olanlardan, isteyenlere özel ya da *demos*'la birlikte, istekli bir şekilde dersler veren; çocuklarının, onun derslerine katılmasını isteyen, ama bunun için maddi imkânı bulunmayan vatandaşlardan hiçbir ücret almadan zaman ayıran” Herakleialı gezgin eğitimci Epikrates Halk Meclisi tarafından onurlandırılmıştır²⁷². Aynı şekilde, kentin

²⁶⁹ Acıpayam'da bulunmuş İÖ 115 tarihli bir yazıtta Khares isimli bir hayırhah *gymnasion*'da eğitim gören *epheboi* ve *neoi* ile kentte oturan yabancılar için zeytinyağı bağışında bulunmuştur (Cousin ve Diehl, 1889 no. 4 str. 19-20); ayrıca bkz. aş. dn. 280, 281; Pergamon'da ise adı yazıtta korunmamış bir hayırhah *gymnasion*'da eğitim görenler için yaptığı hayırlardan dolayı *epheboi*, *neoi* ve *ksenoï* tarafından onurlandırılmaktadır; bkz. IPergamon 252, str. 15-16: ἀλλὰ καὶ χρυσοῖς στεφάνοις ὑπὸ τε τῶν νέων καὶ ἐφίβων καὶ ξένων] τιμηθῆναι. *Gymnasion*'da eğitim görüp *gymnasion* çerçevesinde düzenlenen müsabakalarda ödül kazanmış yabancılar için bkz. Forbes, 1933: 39.

²⁷⁰ Örneğin yabancılar kent kasasından karşılanan *aleimma* hakkında, bu bir hayırhah tarafından karşılanmadıkça, faydalanamıyorlardı; bkz. aş. s. 45.

²⁷¹ IGR IV 482 (Pergamon, İÖ 34-29): Paides eğitiminin ardından *ephebeia*'ya seçilenler (str. 4: οἱ ἐνκρίθοντες εἰς τοὺς ἐφίβους ἐ[κ τῶν παιδῶν), yazıtta εὐτακτοί olarak listelenmektedir.

²⁷² IG XII,6,1, 128: διὰ] τῆς αὐτοῦ παιδείας πολλὰ [τοῦ] νέου εὐεργέτηκεν χαρίζεσ[θαι βο]υλόμενος καὶ ἰδία τοῖς ἀπαντῶ[σι τ]ῶν συσχολαζόντων εαυτῶι καὶ [κοιν]ῇ τῶι δήμῳ μεταδιδούς ἀφθόνως [τῆς] καθ' αὐτὸν παιδείας τοῖς βουλομέ[νοι]ς μετέχειν τῶμ πολιτῶν τοῖς τε [μὴ] δυνάμενοις τῶν δ[η]μοτῶν τελεῖν [τὸν] ἐκκεῖμενον ὑφ' αὐτοῦ μισθὸν προῖκα [σχο]λάζων. Ayrıca kendisine vatandaşlık bahşedilmiştir, krş. Dreyer 2007: 230-231 ve dn. 104, 107.

verdiği yetkiyle²⁷³ yaptırım gücüne sahip olarak²⁷⁴ *neoi* kurumunu idare den bir *gymnasiarkhes* de eğer görevini layıkıyla yerine getirirse gerek kent gerekse *neoi* tarafından onurlandırılmıştır.

Gymnasion sadece genç yurttaşlar için bir eğitim kurumu ve örgüt merkezi değil, aynı zamanda tüm kent topluluğu için de oldukça önemli bir kamusal kurum ve sosyal merkezdir. Aslında *gymnasion* kentin küçük ölçekte bir resmini sunar. *Gymnasion* kullanıcıları sadece yurttaşların henüz yurttaşlık hakkına sahip olmayan çocukları (*paides*) ve artık yurttaşlık hakkı edinmiş *epheboi* ve *neoi* ile sınırlı değildi. Aynı zamanda 30 yaşından büyük vatandaşlar (*presbyteroi/geraioi*)²⁷⁵ ve kentte ikamet eden yabancılar da (*metoikoi*, *paroikoi* ve *ksenoi*) *gymnasion*'u kullanmaktaydılar²⁷⁶. Bu gruplar yazıtlarda genellikle “μετέχοντες τοῦ γυμνασίου” ibaresi ile belirtilmektedir. Ayrıca, İS 3. yüzyıl sonlarında Eresos'ta *gymnasiarkhes* Aglanor'un, *neoi* dışında, kendi kesesinden hayırda bulunduğu diğerleri (ἐπιμεληθεῖς δὲ καὶ τῶν νέων καὶ τῶν ἄλλων)²⁷⁷ ile kastedilenler; yukarıda bahsedilen “μετέχοντες τοῦ γυμνασίου” ile aynı kategoride kent sakinleri olmalıdır. Bazı yazıtlarda ise *gymnasion*'un diğer kullanıcıları için *aleiphenomenoi* ifadesi kullanılmıştır²⁷⁸. Bunun yanı sıra, *gymnasion*'a giremeyecek kişiler Beroia'daki *gymnasiarkhia* yasasında “sarhoşlar, deliler, güreşe yatkın olmayanlar (*apalaestropoi*) vd.”²⁷⁹ olarak belirtilmektedir. *Gymnasion*'un dâimi kullanıcıları dışındaki bu kişilere (μετέχοντες τοῦ γυμνασίου) belirli kısıtlamalar çerçevesinde izin verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim *neoi*'a tahsis edilen ve spor faaliyetlerine katılım için gerekli olan zeytinyağından faydalanamamışlardır. Bunun için cömert *gymnasiarkhes*'ler çeşitli bağışlar yapmışlar: Mylasa'da *gymnasiarkhes* Leon bir gün boyunca (sabahtan geceye kadar) yabancıların yağ masrafını kendi cebinden karşılamış²⁸⁰, Phrygia kenti Themisonion'da ise *gymnasiarkhes* Khares (İÖ 2. yy.) *epheboi*, *neoi* ve kentte oturan yabancılarla 13 ay boyunca yağ tedarik etmiştir²⁸¹.

²⁷³ Koresia, IG XII,5, 647, str. 21-22: αἰρεῖσθαι δὲ καὶ γυμνασίαρχον ἅμα ταῖς ἄλλαις ἀρχαῖς μὴ νεώτερον τριάκοντα ἐτῶν· Gauthier ve Hatzopoulos, 1993 str. 22-24: ἡ πόλις αἰρεῖσθω γυμνασίαρχον ὅταν καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς μὴ νεώτερον ἐν τῶν τριά[κοντα] μὴδὲ πρεσβύτερον ἐξήκοντα.

²⁷⁴ Koresia'dan İÖ 3. yüzyıla ait yazıtta göre, eğer bir *neoteris* yarışmalara geçerli bir mazareti olmaksızın katılmazsa, *gymnasiarkhes*'in 1 *drakhme*'ya kadar para cezası verme yetkisi vardı, örn. bkz. IG XII,5, 647, str. 25-26: ὅς δ' ἂμ μὴ παρ'ἡ τῶν νεωτέρων δυνατὸς ὢν, κύριος ἔστω αὐτὸν ζημιῶν μέχρι δραχμῆς.

²⁷⁵ *Presbyteroi*'un *gymnasion*'un alt grupları arasında geçtiğine dair belgeler için bkz. Fröhlich, 2013: 61-63.

²⁷⁶ Gauthier ve Hatzopoulos, 1993: 76-88; Adak ve Stauner, 2018: 6.

²⁷⁷ IG XII Suppl. 122 (= Curty, 2015: 129-134 no. 22) str 15-18: ἐπιμεληθεῖς δὲ καὶ τῶν νέων καὶ τῶν ἄλλων τῶν παραγινομένων εἰς τὸν τόπον εὐτάκτως καὶ ἀρμοζόντως καὶ δαπανάσαις ἐκ τῶν [i]δίων. Bu hususta bkz. Adak ve Stauner, 2018: 13 dn. 38.

²⁷⁸ Bu kişiler büyük olasılıkla, esasen 30 yaşını doldurmuş vatandaşlar (*presbyteroi*) ve kentte oturan *ksenoi* arasından kaydedilmektedir, krş. Adak ve Stauner, 2018: 11 ve dn. 28.

²⁷⁹ IBeroia 1, B 27-29: μὴ ἐγδυέσθω δὲ εἰς τὸ γυμνάσιον δ[ο]ῦ[λ]ος μὴδὲ ἀπε[λ]εῦθερος μὴδὲ οἱ τούτων υἱοὶ μὴδὲ ἀπάλαιστρος μὴδὲ ἡταιρευκὼς μὴ[δ]ὲ τῶν ἀγοραῖαι τέχνη κεχρημένων μὴδὲ μεθῶν μὴδὲ μαινόμενος· Bu konuda ayrıca bkz. Gauthier ve Hatzopoulos, 1993: 78-87; Kobes, 2007, 238-245; Ameling, 2007: 158.

²⁸⁰ SEG 54, 1101; ayrıca bkz. Gauthier, 2005: 432.

²⁸¹ Curty, 2015: 204-221, no. 35 str. 16-21.

Aslında *neoi* tüzel kişilik olarak sahip olduğu mülklerden ya da çeşitli vakıflardan elde ettiği kendi gelir kaynaklarına sahip bir kurumdur. Bu gelirler sayesinde, *neoi* günlük ihtiyaçlarını (zeytinyağı, erzak gibi), müsabaka ödüllерinin ya da onurlandırma anıtlarının masraflarını karşılamıştır. Ancak hizmetlerin kapsamı göz önüne alındığında giderlerin oldukça yüksek meblağlara ulaşabileceği ortadadır²⁸². Bir *gymnasion*'un giderleri sadece öğretmenlerin maaşları²⁸³ ve eğitim olanaklarının (kütüphane odaları ve kitaplar)²⁸⁴ sağlanmasıyla sınırlı değildir. *Gymnasion*'un bakımı ve onarımı, ek binaların yapımı, yarışmaların (ödüllер dahil) ve festivallerin organizasyonu ve finansı gibi hususlarda oldukça büyük meblağlar gerekmektedir. En önemli harcama kalemlerinden birisi de spor faaliyetleri için gerekli olan zeytinyağının kesintisiz temin edilmesidir. Dolayısıyla, *neoi*'un giderlerinin karşılanması için hayırseverlerin bağışlarına da ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağışlar genellikle, antremanlarda ve yarışmalarda kullanmak üzere yağ tahsisi (ἐλαίου θέσις ya da ἄλειμμα) ya da gelir elde edebilecekleri bir mülk tahsisi şeklinde olmuştur. Philetairos İÖ 278-277'de Kyzikos'a *neoi* için 26 talent bağışlamıştır²⁸⁵. Pergamon kralı Eumenes II'nin Phrygia Paroreios'ta vaktiyle Seleukos askerî kolonisi olan Toriaion'a *polis* statüsünün yanı sıra *gymnasion* inşası ve zeytinyağı temini için mali görevlisi Herodes'in tespit edeceği mülk ya da arazinin onda bir gelirinden oluşacak bir fon tahsis etmiştir²⁸⁶. Yaklaşık aynı dönemde Teos kentinde *neoi*, özel bir şahıs tarafından kendisine miras bırakılan bir mülkü kiraya vererek gelir elde etmektedir²⁸⁷. Augustus Dönemi'nde ise Kyme'de Lucius Vaccius Labeo adında bir *negatiotores*, *gymnasiarkh*'lığı sırasında *neoi* için *gymnasion*'a ek bir hamam yaptırmış ve işletim giderleri için kendi arazilerini vakfetmiştir²⁸⁸. Bu konuda verilebilecek bir başka örnekte ise Hadrianus zamanında Iasos'ta [Gaius] Caninius Synallas *neoi gymnasion*'una 5.000 *denarii* bağışlamış²⁸⁹ ve bunun

²⁸² Neoi'un finansal yapısı hakkında bkz. Gauthier ve Hatzopoulos, 1993: 124-128; D'Amore, 2007: 166-169; Kennell, 2013: 226.

²⁸³ Sadece öğretim elemanlarına (3 *grammatodidaskaloi*, 2 *paidotribes*, 1 *kitharistes*, 1 *psaltes*, 1 eskrim hocası, 1 okçuluk eğitmeni ve 1 cirit eğitmeni) yılda 4600 *drakhme* ödendiği belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Dreyer, 2007: 226 ve dn. 80, 81.

²⁸⁴ Helenistik *gymnasion*'larda kütüphaneler için bkz. Nicolai, 1987: 17-48; Scholz, 2007: 125-128; Ameling, 2007: 153-154 dn. 162.

²⁸⁵ Bkz. yuk. dn. 256.

²⁸⁶ Jonnes ve Riel, 1997, str. 40-47: ἐπειδὴ συνκεχωρήκαμεν ὑμῖν πολιτείαν τε καὶ γυμνάσιον, βουλόμεθα φανερόν ποιοῦ[σα] τὸ πρό[θυμον] συναύζοντες ταῦτα, καὶ δίδομεν ὑμῖν εἰς τὸ ἄλειμμα κατὰ τὸ παρὸν τὴν ἀπὸ τῆς ἀγορανομ[ί]ας πρόσδοτον, ἕως ἂν ἐπισκεψάμενος Ἡρωίδης ὁ ἡμιόλιος ἀποτάξῃ ἐτέρων, ἐὰν τε ἀπὸ τινος κτήματος ἢ χώρας, ἐὰν τ' ἀφ' ἐτέρου ἐ[ὑ]δοκιμάζη, καὶ τῶν γεννημάτων πάντων φέρειν [τὴν] δεκάτην.

²⁸⁷ Adak ve Stauner, 2018 str. 5-6: ὁ μισθωσάμενος οἶσει ἄτμενον εἰς αἰὲν τοῖς νέοις ἐκάστου ἔτους δραχμάς ἑκατὸν καὶ πενήκοντα.

²⁸⁸ IKyme 19 str. 39-41: ὄνθέντα δὲ [40 καὶ τὸ βαλανῆον τοῖς νέοις καὶ πρὸς τὰν εἰς αὐτὸ χοραγίαν ταῖς ὑπαρχοῖσιν αὐτῶ κτήσις ἐν Ζμαραγῇ.

²⁸⁹ Iasos 248 str. 35-38: ἀνιερωσθαι δὲ τὰ πε[ν]τακισχίλια δηνάρια εἰς τὸ γυμνάσιον τῶν νέων, ἐφ' ᾧ ἡ πρόσδοτος αὐτῶν ἀναλωθήσεται | [κα]θ' ἑκάστον ἐνιαυτὸν μηνὶ ἑκτῷ.

her ay %0,75 oranla faize verilmesi²⁹⁰ suretiyle *gymnasion*'un her yılın altıncı ayındaki zeytinyağı masrafının karşılanmasını sağlamıştır. Bu şekilde bir yıl boyunca birikecek olan faiz tutarı (yak. 469 *denarii*) kentin mali sorumluları *deka/eikosaprotoi* veya bunların vekili tarafından (ἐπιμελητής) takip eden yılın birinci ayında *neoi*'un büyük ihtimalle mali idarecileri olan *dioiketes*'lere altıncı aydaki zeytinyağı alımı için teslim edilecektir²⁹¹. Iasos'taki bu düzenlemedeki önemli bir husus, bu noktada bir aksama olmaması kaydıyla, vakfedilen meblağın altıncı aydaki zeytinyağı temini dışında sadece *neoi* için arazi alımında kullanılmasına izin verilmiş olmasıdır²⁹². Teos'ta yukarıda değinilen yazıtın dışında bu belge de *neoi*'un mülk sahibi olduğu yönünde kanıt oluşturmaktadır. Bazı kentlerde *neoi*'a ödenen mezar cezaları veya *gymnasirkhes*'in *gymnasion*'daki disiplini bozanlara karşı uyguladığı para cezaları²⁹³ bu grubun önemli gelir kalemlerini oluşturmuştur. Ayrıca, *neoi*'a üyelik için bir giriş ücreti ödenmesi söz konusu olabilir²⁹⁴. Diğer taraftan, Iasos'ta *neoi*'un kendi gelirlerinden kredi verdiği²⁹⁵, Methymna'da ise müşkül bir durumda hububat alımı ve Aristonikos'a karşı girişilecek seferin finansmanında kullanılmak üzere 2300 stater bağışladığı²⁹⁶ bilinmektedir.

Kısacası, bir taraftan kiraya verilen mülklerden, vakıflardan, bağışlardan vb. elde ettiği gelirleri, diğer taraftan eğitim öğretim faaliyetleri, inşaat masrafları, yarışma ödülleri, onurlandırmalar gibi oldukça yüklü giderleri nedeniyle *neoi*'un bütçesinin titizlikle yönetilmesi gerekmektedir. Bunun için Teos'ta, *neoi*'un kendi seçtiği iki *prostates*²⁹⁷ topluluğun ve *gymnasion*'un tam yetkili kişileri olarak kiralama sürecini yürütmekte ve kiracıdan yıllık kira bedelini tahsil etmektedir²⁹⁸. Iasos'ta ise, *tamias*'ın veya Teos'ta *prostatai*'ın yetkileri, *neoi*'a vakfedilen 5.000 *denarii*'nin faiz gelirlerinden sorumlu olan *dioiketai* tarafından sahip olunmuş gözükmektedir.²⁹⁹

²⁹⁰ Iasos 248 str. 47-49: ὁς παραλαβὼν αὐτὰ ἐγδανίσει τόκου ἐπὶ μηνὶ ἑκάστῳ ὥς τῶν ἑκατὸν δηναρίων | ἄσσαρίων στερεῶν δέκα β'.

²⁹¹ Iasos 248 str. 49-54: καὶ τὸν κατ' ἐνιαυτὸν γεινόμενον τόκον δώσει αἰεὶ τοῦ παρελθόντος ἐνιαυτοῦ, μηνὶ πρώτῳ, Σεβαστῇ, | τοῖς διοικηταῖς τῶν νέων οἵτινες ἀναλώσουσιν τὸν τόκον εἰς τὸ ἄλμμα τοῦ ἔκτου | μηνὸς προαγοράζοντες τὸ ἔλαιον.

²⁹² Iasos 248 str. 58-62: ἐκτὸς ἐὰν μὴ χωρίων ἀγορασθησομένων τοῖς | νέοις δεῖσῃ καὶ τοῦτο τὸ ἀργύριον εἰς τὴν τεῖ⁶⁰ μὴν τῶν ἀγορασθησομένων ἀγρῶν χωρῆσαι, | ἐφ' ᾧ καὶ οὕτως μενεῖ ἡ πρόσδοδος αἰεὶ εἰς τὸ ἄλμα | τῶν νέων καθότι προέγραπται.

²⁹³ Gauthier ve Hatzopoulos, 1993: 134-138; IBeroia 1, B str. 101-107; ayrıca bkz. yuk. dn. 274.

²⁹⁴ LBW 1720c: yazıtta geçen ἐσόδιον ibaresi *neoi*'a giriş için bir ücret ödendiği şeklinde yorumlanmaktadır, krş. Forbes, 1933: 41-42.

²⁹⁵ Iasos 23, str. 9-15; ayrıca bkz. Schuler, 2007: 179-180.

²⁹⁶ IG XII Suppl. 116; Bremen, 2013: 52-54.

²⁹⁷ Adak ve Stauner, 2018, str. 22-23: "...τοὺς ἀποδεικνυμένους προστάτας ὑπὸ τῶν νεῶν καθ' ἕκαστον ἔτος..."

²⁹⁸ *Prostates* teriminin dernek başkanını belirtmek için kullanıldığı bilinmekteyken, *neoi prostatai* ilk kez bu yazıtta kanıtlanmaktadır. Teos'ta *neoi*'un *prostatai*'ı, topluluğa miras bırakılan mülkün kiralama ve bu mülk üzerindeki bir kutsal alanda her yıl düzenlenecek olan *heros* bayramı kutlamalarının yerine getirilmesinden sorumludur, yani *neoi* topluluklarında genellikle *gymnasiarkhes*'in ve *tamias*'ın yerine getirdiği görevleri üstlenmiş gözükmektedir, bkz. Adak ve Stauner, 2018: 6.

²⁹⁹ Bkz. yuk. dn. 291.

Neoi örgütlerinin kendi mülklerine ve gelir kaynaklarına sahip olmalarının yanı sıra kendi memurlarıyla yönetimlerini sürdürmeleri onlara *demos* karşısında özerklik sağlamaktadır. Ancak Helenistik Dönem’de özellikle yeni kurulan kentlerin *gymnasion* üzerinde kent tüzüğü uyarınca doğrudan kontrol mekanizması oluşturmalarıyla bu özerk yapı kaybolmaya başlar. Buna en iyi örnek, İÖ 180’de Beroia’daki *gymnasiarkhia* yasasıdır. Beroia’da söz konusu yasa çıkarılıncaya kadar, *neoi*’un *gymnasirkhes*’ini kendisinin seçtiği, muhtemelen birtakım finansal düzensizlikler yaşanması neticesinde *neoi*’un seçtiği son *gymnasiarkhes* olan Amyntas oğlu Zopyros’un da öncülük etmesiyle bu yasanın çıkarıldığı anlaşılmaktadır³⁰⁰. Beroia *gymnasiarkhia* yasasına göre *gymnasiarkhes*’in *neoi*’un bütçesi üzerinde sınırsız denetim yetkisi bulunmakta³⁰¹; bunun yanı sıra, Halk Meclisi, üç ayda bir yapılacak mali denetim için bir memur görevlendirmektedir³⁰².

Buna karşın, Beroia’dan kısa süre önce İÖ 196’da Ksanthos *gymnasion*’u *demos* karşısında özerk yapısını korumaktadır. Ksanthos’ta *gymnasiarkhes* Lyson için alınan bir onurlandırma kararı³⁰³, *neoi*’un herhangi bir kent kurumunun müdahalesi olmadan kendi *gymnasiarkhes*’ini seçtiğini gösterir. P. Gauthier’e göre, Ksanthos’ta *neoi*’un *demos*’tan bağımsız olarak eylemde bulunabildiği hem *gymnasiarkhes*’ini kendilerinin seçmesinden hem de onurlandırmanın sadece *neoi* tarafından *gymnasion*’da yapılmasından açıkça görülmektedir. Çünkü *gymnasiarkhes* Lyson Ksanthos *demos*’u tarafından seçilmiş olsaydı, paralel bir onurlandırmanın mutlaka *demos* tarafından da yapılması beklenirdi.³⁰⁴

Ksanthos kararı ayrıca, *neoi gymnasion*’unun *-ephebeia* statüsünden sonra tam vatandaşlığı edinme yolundaki- gençlere akranlarından oluşan bir toplulukta belli bir kontrol altında bile olsa özerk bir kentin siyasi yaşamını deneyimleme fırsatı sunduğunu gösteren bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim *neoi gymnasiarkhes*’ini onurlandırmaya karar verdikten sonra muhtemelen, *bule*’ye *gymnasiarkhes*’in değerini ortaya koymak ve bu onurlandırmanın kent festivalinde ilanını talep etmekle görevli bir heyet göndermiş olmalıdır³⁰⁵. Böylelikle, onurlandırma sürecinde *neoi*’un *gymnasion*’daki konumu, tüm haklara sahip yurttaşın *polis*’teki konumuna denk düşmekte ve *neoi* bu yolla kentin politik sistemine dahil olmaktadır. Aslında *neoi*, özgür doğumlu ve yurttaş ataların soyundan geldiği sürece diğer tam yurttaşlarla eşit haklara sahip olmakla birlikte, henüz seçim hakkına sahip değildir. Bu bakımdan, *gymnasiarkhes* yönetiminde bir kent kurumu olan örgüt merkezi *gymnasion* ile *neoi* politik bir

³⁰⁰ Gauthier, 1996: 13.

³⁰¹ IBeroia 1, A str. 30-31, 59-60 ve B str. 87-88. Ayrıca bkz. Gauthier ve Hatzopoulos, 1993: 124-128.

³⁰² Gauthier ve Hatzopoulos, 1993: B. str. 87-97; 124-128 ve 143’deki yorumlarla birlikte.

³⁰³ Gauthier, 1996: 1-3.

³⁰⁴ Krş. Gauthier, 1996: 9-12.

³⁰⁵ Gauthier, 1996: 10.

kurum kimliği kazanarak onurlandırma kararlarında *demos* ya da *ekklesia* ile şu veya bu şekilde benzer bir işlevde ve aslında *demos*'un bir unsuru olmakla birlikte kendini bir bakıma onunla eşit konumda göstermek istemiş gözükmektedir³⁰⁶.

Neoi'un kent yönetiminde etkili olma arzusu, Roma Dönemi'nde onların imparatorlarla ilişkilerine de yansımıştır. Bu bağlamda, Suriye'den gelip Anadolu üzerinden geri dönüşü sırasında İmparator Hadrianus'u Pergamon'da *neoi*'un karşılaşmasından ya da Hadrianus tarafından Pergamon *neoi*'una hitaben kaleme alınan iki mektuptan da söz edebiliriz³⁰⁷. *Neoi*'un ilgi sahası kent yönetimiyle de sınırlı kalmamıştır. Nitekim Synnada'da ve Tralleis'te *neoi* Roma'daki merkezi otoriteye ve imparatorlara sadakatlerini belgelemek üzere kendilerini φιλοσέβαστοι olarak tanımlamışlardır³⁰⁸. Kısaca söylemek gerekirse, *neoi* zihinsel ve bedensel eğitim amaçlı bir topluluk olmanın ötesinde sosyal ve politik roller üstlenen bir kent kurumu gibi faaliyet göstermiştir.

Neoi İmparatorluk Dönemi'nde, Pergamon, Smyrna ve Nikaia'da ἡ σύνοδος τῶν νέων³⁰⁹ ya da Synnada'da τὸ συνέδριον νέων³¹⁰ olarak geçer. Bu durum, *gymnasion*'un kendi maddi kaynaklarını kullandığı, kendi *gymnasiarkhes*'ini kendisinin seçtiği ve dolayısıyla da *demos* karşısında özerklik sağladığı şeklinde yorumlanmaktadır³¹¹.

İmparatorluk Dönemi'nde, onurlandırmalarda *bule* ve *demos*'un yanında giderek artan şekilde *gymnasion* grupları da gözükebiliyorsa, olasılıkla kent kurumlarının özellikle de Halk Meclis'nin depolitizasyonundan söz edilebilir. Açıkça, *demos*'un kentin tüm yurttaşlarının tek temsil gücü olduğuna dair bilinç zedelenmiş gözükmektedir. Bu anlayış, zamanla Halk Meclisi üzerinde de etkili olmuş ve *demos*'un, karar alma süreçlerinde giderek artan bir şekilde *gerusia*, *neoi* vb. başka grup ve derneklerle birlikte hareket etmesini hem pratik hem de kavramsal olarak mümkün kılmıştır³¹².

³⁰⁶ Krş. Dreyer, 2007: 234-236.

³⁰⁷ Bkz. IGR IV 375 (İS 140-145); IGR IV 349 (İS 117).

³⁰⁸ IGR IV 709: [τὸ σ]υνέδριον τῶν [φίλ]οσε[β]άστων νέων (Synnada); CIG 2930: το φιλοσέβαστον συστημα τῆς γερουσίας καὶ φιλοσέβαστοι νέοι καὶ οἱ ἐν Τράλλεσ[ι] Πρωμαῖοι ἐτείμησαν (Tralleis).

³⁰⁹ ISmyrna 209: τοῦτου τοῦ μνημείου κήδετα | ἡ σύνοδος τῶν νέων (İmp. Dön.); INikaia II.3. 42 (b-c): Νεικαίεων νέων σύνοδος (İS 116); IPergamon 274: συνόδοι τῶν ἐν Περγάμωι νέων (İS 117). *Synodos*'un dernek değil meclis olarak kabul edilmesi hakkında bkz. Forbes, 1933: 38; Arnaoutoglou, 2002: 35 dn. 22. Küçük Asya'da yaygın kullanılan *synodos*'un, zanaatkâr derneklerinde daha nadir kullanıldığı ve genellikle dernek kurulunu değil derneğin kendisini ifade ettiği konusunda bkz. Zimmermann, 2002: 23 vd.; Sommer, 2006: 126 vd.

³¹⁰ Bkz. yuk. dn.315. *Synedrion* teriminin dernek olarak değerlendirilmesi hakkında bkz. Zimmermann, 2002: 37 vd. Laodikeia'da Elagabalus Dönemi sikkeleri üzerinde συνέδριον νέων lejantı için bkz. Imhoof-Blümer, 1901: 274.

³¹¹ Forbes, 1933: 38; Dreyer, 2007: 233.

³¹² Quass, 1993: 418-421.

Neoi, İÖ 2. yüzyıldan itibaren Lykia'da³¹³ Ksanthos'ta ve Kyaneai'da, Pamphylia'da³¹⁴ Perge'de mevcuttur. Bununla birlikte, Roma Dönemi'nde Lykia'da, Ksanthos'un yanı sıra Tlos, Kandyba, Patara ve Sidyma'da; Pamphylia'da ise Perge ve Attaleia'da *neoi* toplulukları belgelenir.

2.1.3 Geraioi ve Gerusia

Gerusia (γερονσία) da Yunan toplumlarında Arkaik ve Klasik dönemlerden itibaren iyi bilinen *paides*, *epheboi*, *neoi* vb. gibi bir yaş grubunu dile getirir. *Geraioi* ifadesi bir yaşlılar topluğu olarak savaş sırasında görüş alışverişinde bulunmak üzere toplanan bir grup yaşlıyı ifade etmek için en erken Homeros'un Iliada'sında (Il. 2. 53) kullanılmıştır. İÖ 7. yüzyılın ortalarındaysa Sparta *gerusia*'sı, *polis*'in en önemli siyasi kurumu olarak iyi bilinmektedir³¹⁵. Yaşlılar kurulunun politik önem kazanma süreci Klasik Dönem boyunca sürmüş ve Yunan Dünyası'nın diğer *polis*'lerinde de giderek önemli yönetim organlarından biri haline gelmiştir³¹⁶. *Gerusia* Helenistik Dönem'de ise daha çok *gymnasion* merkezli sosyal bir organizasyona dönüşür. Roma İmparatorluk Dönemi'nin ilk üçyüz yılında özellikle Doğu'daki kentlerde dikkate değer bir artış gösteren *gerusia*³¹⁷, *gymnasion* etrafında örgütlenen bir yapı olarak varlığını sürdürür³¹⁸. Bu çalışmanın kapsadığı coğrafyada belgelenen *gerusia*'ların neredeyse tamamı Roma İmparatorluk Dönemi'ne aittir³¹⁹. Doğu'daki Yunan kentlerinde görülen bu *gerusia*'lar 19. yüzyıldan itibaren araştırmacıların ilgisini çekmiş, bu konuda öncü çalışmalar yapılmıştır³²⁰. Daha sonraki yüzyılın ortalarında, J. H. Oliver'in önceki araştırmaları sistematik hale getiren çalışmaları; bazı tezleri çok sağlam temele dayanmasa bazıları yeni

³¹³ Bkz. aş. Ek 1, Tab. 2.

³¹⁴ Bkz. aş. Ek 1, Tab. 5.

³¹⁵ Plut. *Lyk.* 26.

³¹⁶ Örn. Elis'te Sparta'tadakine benzer *gerusia* kurulu için bkz. Aristot. *pol.* 1306a12.

³¹⁷ Eck, 2007: 49; Bauer, 2014: 58-59. Anadolu'da *gerusia* ile ilgili en fazla yazıt Ephesos'ta (toplam 360 yazıtın 90'dan fazlası *gerusia*'ya değinir) ve ardından Aphrodisias'da bulunmaktadır, krş. Bailey, 2006: 1.

³¹⁸ Tez kapsamındaki kentlerden; **Attaleia**: γυμνασιαρχήσα[σαν] γεραιῶν καὶ νέων καὶ π[αί]δων (SEG 2, 696), γυμνα[σια]ρχήσαντα γεραιῶ[v] (SEG 17, 577), γυμνασιαρχήσασαν γεραιῶν καὶ νέων καὶ παιδῶν (SEG 17, 575); **Perge**: γυμνασίαρχος νέων τε καὶ γεραιῶν καὶ παιδῶν (IPerge 56) ve γυμνασίαρχου τῶν τριῶν γυμνασίων (IPerge 61); **Sidyma**: γυμνασιαρχήσαντος τῆς γερονσίας [π]ρώτου (TAM II 175); **Ksanthos**: γυμνασιαρχήσας τῆς σεμνοτάτης γερονσίας (TAM II 294 = Balland, 1981 no. 90), yazıtlarda geçen ifadeler *gerusia*'ların *gymnasion* merkezli topluluklar olduklarını göstermektedir.

³¹⁹ Bkz. aş. Ek 1, Tab. 3, 6, 8.

³²⁰ Menadier, 1880; Hicks, 1890; Hogart, 1891; Lévy, 1895; Mommsen (1921: 326, no.2) Roma Dönemi'ndeki *gerusia*'nın Strabon'un bahsettiği Ephesos *gerusia*'sı ile aynı olmadığını, bir *gymnasiarkhes* yönetiminde *gymnasion* etrafında örgütlenen *neoi* ile kıyaslanabileceğini ileri sürer. A.H.M. Jones da (1940: 353, no.31) Mommsen ile benzer şekilde, *gerusia*'nın aynı yaş grubundan vatandaşların bir *gymnasion* etrafında örgütlendiği, kentten yağ yardımı ve zengin vatandaşlardan fon desteği alan sosyal bir grup olduğunu belirtir. V. Chapot (1967: 221) ise *gerusia*'ların kurumsal yapısının kentten kente değişiklik gösterdiğini düşünür. Ona göre bu yaş grubu, üyeleri *buleutai* ile aynı sosyal tabakaya mensup olmakla birlikte, kentte politik bir rol üstlenmeyen ve üye sayısı *bule*'den daha az olan bir topluluktur. *Gerusia* konusunda yapılan erken tarihli araştırmalar hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Bailey, 2006, özellikle 1-19.

belgelerle geçerliliğini yitirmiş de olsa, yeni araştırmalar için itici güç olmuştur³²¹. Son yıllarda yapılan yoğun araştırmalara rağmen³²², kurumun hukuki statüsü veya resmî bir yönetim yetkisi olup olmadığı ya da *gerusia* üyeliği için bir yaş sınırı bulunup bulunmadığı gibi sorular henüz gizemini korumaktadır.

Bugüne kadar yapılan çalışmaların da gösterdiği gibi her dönem ve her *polis* için geçerli olacak bir *gerusia* tanımı yapmak mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla, her *gerusia*'nın kentteki konumunun ve işlevlerinin kentler özelinde değerlendirilmesi doğru bir yaklaşımdır³²³. Dahası, politik süreçlerde yaşanan değişiklikler aynı kentte bile *gerusia*'nın statüsünün ve işlevinin değişmesine neden olabilmekte; farklı dönemlerdeki *gerusia*'ların birbirleriyle nasıl bir ilişki içinde oldukları her zaman kesin olarak saptanamamaktadır. Örneğin: Iasos *gerusia*'sı hem Helenistik hem Roma Dönemi'nde *gymnasion* merkezli bir yaş grubudur³²⁴; Helenistik Dönem'de Artemis Tapınağı'nın finansal yönetiminden sorumlu olan Ephesos *gerusia*'sı³²⁵ ise Roma Dönemi'nde daha çok *gymnasion* etrafında örgütlenmiş sosyal bir yaş grubu olarak kabul edilir³²⁶.

Sonuç olarak, İmparatorluk Dönemi *gerusia*'sı, neredeyse her durumda, bir *gymnasion*'a bağlı olarak, *gymnasiarkhes* liderliğinde örgütlenen bir kurumdur. Bu durumda kurumun en yetkili memuru olarak *gymnasiarkhes*'in görevi hem *gerusia*'nın *gymnasion* ile ilgili faaliyetlerinin organizasyonunu yapmak hem de *gerusia*'yı *polis* düzeyinde temsil

³²¹ J. H. Oliver (1975) iki ana *gerusia* türü tespit eder: 1) Arkaik ve Klasik dönemde Sparta ve İskenderiye ya da Helenistik Dönem'de Kyrene'deki gibi *polis*'in yönetim organı olan *gerusia*, 2) gençlik örgütleri *epheboi* ve *neoi* gibi sosyal yaş grubu olarak örgütlenen *gerusia*.

³²² van Rossum, 1988; Bailey, 2006; Giannakopoulos, 2008; Bauer, 2014.

³²³ Ephesos, Aphrodisias, Iasos *gerusia*'ları ile Pamphylia ve Pisidia *polis*'lerindeki *gerusia*'ları inceleyen E. Bauer, aynı coğrafyada da olsa her kentin *gerusia*'sının kendine özgü niteliklere sahip olduğunu göstermiştir, bkz. Bauer, 2014; ayrıca bkz. van Rossum, 1988: 239-238.

³²⁴ Iasos *gerusia*'sı İÖ 2. yüzyıldan (İasos 250 ve İasos 23), İmparatorluk Dönemi'ne kadar (İasos 109; İasos 110; İasos 124) devam eden süreçte bir *gymnasion* birliği olarak belgelenmektedir. Ayrıca *gymnasiarkhes*'ler zeytinyağı vakfı (İasos 87) ve *stoa* inşası (İasos 250: Σώπατρο[ς] Ἐπικράτου γ[υμνασιαρχήσας] τῶν τε νέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τὴν στοάν τῷ δήμῳ καὶ τοῖς νέοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις ἀνέθηκεν) gibi *gerusia*'ya kaydedeğer hayırlarda bulunmuşlardır; ayrıca bkz. Bauer, 2014: 329.

³²⁵ Ephesos'ta İÖ 302'de, Artemis Tapınağı'nın vergiden ve askerlerin konaklamasından muaf tutulmasını sağlamak için, *gerusia* ve *epikletoi*'un Lysimakhos'un komutanı Propelaos'a kendi elçilerini göndermesi (IEph 1449); yine aynı tarihlerde Artemis festivalinde görev yapan Boiotialı bir flüt sanatçısı için *gerusia*'nın aldığı onurlandırma kararının *neopoioi* tarafından *Bule*'nin gündemine getirilmesi (IEph 1470), *gerusia*'nın Ephesos'ta önemli görevler üstlenen bir kurum olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Strabon'da geçen bir ifade (14.1.21: τῆς γυναικὸς τὴν πόλιν, ἐπεκράτησε μέντοι τὸ ἀρχαῖον ὄνομα. ἣν δὲ γερουσία καταγραφόμενη, τοῦτοις δὲ συνήεσαν οἱ ἐπικλητοὶ καλούμενοι καὶ διώκουν πάντα) Lyzimakhos'un İÖ 302'de Ephesos'u ele geçirmesinden sonra Artemis Tapınağı'nın yönetimini *gerusia*'ya vererek onu önemli bir politik güç olarak kurguladığı şeklinde yorumlanmakta, buna karşın Strabon'un çeşitli kaynaklardan edindiği bilgileri zamansal ya da nedensel bir bağlantı olmaksızın aktardığı, *gerusia* konusunda söylediklerinin Kroisos Dönemi'ne kadar geri götürülebileceği de ileri sürülmektedir. Bu tartışmalarla konusunda bkz. Bauer, 2014: 80-90.

³²⁶ J. H. Oliver (1975: 26) İS 2. yüzyıldaki *gerusia*'nın işlevinin Lyzimakhos Dönemi'ndekiyle özdeş olmadığını belirtir. A. H. M. Jones (1940: 225-226) Ephesos *gerusia*'sını *gymnasion*'la bağlantılı sosyal bir örgüt olarak görür.

etmektedir. Kurumun bir başka önemli memuru *gerusia*'nın *grammateus*'idir³²⁷. *Gerusia* toplantılarının gündemini belirleme, toplantıları denetleme, kayıtları tutma, kararnameleri yayınlama ve Ephesos'ta olduğu üzere *gerusia*'nın gelirlerinden de sorumlu olmak³²⁸ şeklinde belli bir uzmanlık gerektiren bu görevi bazen Tralleis'te olduğu gibi³²⁹, kentin *grammateus*'u da üstlenebilmektedir. Side'de olduğu gibi³³⁰, bazı *gerusia*'larda hukuku işlerden sorumlu bir *ekdikos* da görevlendirilmiştir. Ayrıca, *tamias*, *argyrotamias*, *dioiketes* gibi³³¹ memurlar, kurumun mali işlerinden sorumludur.

Bu yapıyı tanımlamak için kullanılan *gerontes* (γέροντες)³³², *geraioi* (γεραιοί)³³³ ya da *presbyteroi* (πρεσβύτεροι)³³⁴ gibi sözcükler³³⁵, *gerusia* üyeliği için belirli bir yaşın üzerinde olmak gerektiği konusunda bir fikir verse de kesin bir yaş sınırı tespit etmek mümkün değildir. Antik kaynaklarda da ileri yaş (*senectus*/τὸ γῆρας) konusunda kesin bir sınır yoktur: 42 ile 77 arasında değişen geniş bir yaş aralığı söz konusudur³³⁶. Bununla birlikte, Sparta'da bir vatandaş kentin en önemli yönetim kurumu olan *gerusia*'ya 60 yaşından itibaren seçilebilmekte; İÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Atina ve Sparta'da askerlik görevi 60 yaşına kadar sürmektedir³³⁷.

İmparatorluk Dönemi'nde ise 60 yaş yaşlılık için bu kadar kesin bir sınırlama ifade etmemiş gözükmektedir. Nitekim İmparatorluk sınırları içindeki kentlerde *munera*'dan muafiyet için yaş sınırlaması 55 ile 70 yaş arasında değişmektedir³³⁸. Bunun yanı sıra, *gerusia* üyelerine ait bazı mezar yazıtlarında belirtilen ölüm yaşları (örn. Nikaia'da³³⁹ 45, 55, 63 ve 75, Phrygia Dorylaion'da³⁴⁰ 50) yaşlılar birliğinde üyelik için en düşük yaş sınırı konusunda bir

³²⁷ IEph 26, str. 27: γραμμα[τ]εύοντος τῶν πρ[εσβυτέρων]; IEph 27b; IEph 792 (*gerusia*'nın *grammateus*'lerinin listesi); ayrıca bkz. ITralleis 145; TAM V.3. 1459 (Philadelphia); OGIS 479 (Dorylaion); IPerge 62.

³²⁸ IEph 27b str. 232-246.

³²⁹ ITralleis 66; ITralleis 67.

³³⁰ Bkz. aş. dn. 388.

³³¹ Bkz. aş. dn. 364, 365, 366.

³³² Örn. bkz. IGR IV 783 (Phrygia Apameia); MAMA IV 152 (Apollonia). Tez çalışması kapsamındaki bölgelerden ise Sidyma'da yaşlılar kurulu için *systema gerontikon* (TAM II 175, str. 6: σύστημα γεροντικόν) ifadesinin kullanıldığı bilinmektedir.

³³³ Örn. bkz. Attaleia: SEG 6, 651; 17, 563; 613; IPerge 121; IPerge 138; IPerge 252; Perge teritoryumundaki *geraioi* için bkz. Oktan, 2016: 652 (τῇ φράτρῃ | [γερ]εῶν: Lyrboton Kome); ISide 106; Lanckoronski, 1892: 218; SEG 47, 1763 (Sagalassos).

³³⁴ Örn. bkz. IEph 803; Iasos 23; Iasos 87; Iasos 93; Iasos 121; Iasos 245; Iasos 250; CIG 2220 (Khios).

³³⁵ *Gerontes*, *gerusia*, *presbyteroi* gibi anlam bakımından bağlantılı sözcüklerin teknik anlamda birbirlerinin yerine kullanıldıkları örnekler vardır. Örn. Magnesia ad Meander'den bir yazıtta (IMagnesia 116) karar merci olarak bahsedilirken *presbyteroi* (str. 3-4: ἔδοξεν τῷ συστήματι τῶν πρεσβυτέρων), gelirleri söz konusu olduğunda *gerusia* (str. 13-14: ἐκ τῶν τῆς γερουσίας προσόδων), üyeleri içinse *gerontes* (str. 11: τῶν γερόντων) ifadeleri aslında hep aynı kurum için eş anlamlı olarak kullanılmışlardır. Bu sözcüklerin birbirlerinin yerine kullanıldıklarına dair ayrıca bkz. Bauer, 2014: 91-92; Giannakopoulos, 2008: 569.

³³⁶ Bauer, 2014: 13. Ayrıca bkz. Parkin, 2003: 19 ve 279 tablo 1.

³³⁷ Brandt, 2002: 13; Schmitz, 2003: 98; Bauer, 2014: 13.

³³⁸ Bkz. Parkin, 2003: 290-291; krş. Bauer, 2014: 13 dn. 18.

³³⁹ INikaia I 275; INikaia II.2. 1340; INikaia II.2. 1578.

³⁴⁰ SGO III 2001 no 16/34/31 str. 6-8: ζῶν ὁ γέρων . . . ζήσας πεντήκονθ' ὡς ἔλεγόν που ἔτη.

fikir verebilir. Bauer, Nikaia’da 45 yaşında ölen bir *gerusiastes*’i, *gerusia* için yeteri kadar üyenin sağlanamaması durumunda daha genç insanların da *gerusia*’ya alınmış olabileceği varsayımıyla açıklamaya çalışmaktadır³⁴¹. Ayrıca İS 225 sonlarında Oxyrynchus *gerusia*’sına katılmak için başvuru yapan üç kişinin (Aurelius Theon 53, Aurelius Dorion 63 ve 3. şahıs 58 yaşlarında) 50 yaşın üzerinde olduğu dikkati çekmektedir³⁴². Bu örnekte söz konusu olduğu üzere *gerusia* üyeliği bir başvurunun ardından gerçekleşebildiği gibi örneğin Ephesos’ta babadan oğula da aktarılabilmekteydi (πατρογέρων)³⁴³. Bununla birlikte Vespasianus tarafından Colonia Genetiva Iulia adıyla Roma kolonisi yapılan Urso’nun koloni tüzüğünde (*Lex Coloniae Genetivae Iuliae*)³⁴⁴ 60 yaşından büyüklerin kendi rızaları dışında *angaria*’ya tabi tutulamayacakları hükmü³⁴⁵ yer almaktadır. Dolayısıyla, fiziksel performans gerektiren bazı görevlerden 60 yaşında muafiyet tanınması, yaşlılık başlangıcı için bir yaş sınırı olarak kabul edilebilir.

Gerusia üyelerinin yaşlarıyla ilgili bu verilerden, kesin bir üyelik yaşı tespit edilemese de *gerusia* ismi bu toplulukların üyelerinin belli bir yaşın üzerinde olduklarını ima etmektedir. Ancak *gerusia*’nın bu yönü belgelerde hiç vurgulanmamış, tersine Aphrodisias sikkelerinde³⁴⁶ *gerusia*’nın genç bir adam olarak tasvir edilmesinde söz konusu olduğu üzere göz ardı edilmiştir. Aslında, *gerusia*’nın genç bir adam olarak tasvir edilmesi, *gerusia* üyelerinin sosyal faaliyetlerden elini eteğini çekmiş yaşlı insanlar olmayıp, kent yaşamında etkili bir topluluk olduklarının ilan edilmesidir. Bir başka ifadeyle, *gerusia* üyelerine verilen hakların ve ayrıcalıkların, sırf yaşlılıkları nedeniyle verilen karşılıksız lütuflar olmayıp, yaşlılar topluluğunun çabalarının ve başarılarının bir sonucu³⁴⁷ oldukları vurgulanmak istenmiştir. Tiberiopolis baskısı bir sikkenin³⁴⁸ bir yüzünde *bule*’nin, diğer yüzündeysse *gerusia*’nın bir kadın olarak birarada bulunması *gerusia*’nın hem kentin siyasi yaşamındaki konumunu vurgulaması hem de üyelerinin sosyal yaşama katılma arzularını yansıtmaları açısından önemlidir. Bu noktada, *gerusia*’nın yanı sıra, kent yaşamında etkin olmak için mücadele eden ve olasılıkla bünyesinde önemli insanları barındıran daha birçok sosyal grubun bulunduğu bir kentte yaşlılar topluluğunun diğer bütün grupları geride bırakarak politik arenada üçüncü güç

³⁴¹ Bauer, 2014: 29.

³⁴² POxy 3099-3102.

³⁴³ IEph 972 str. 20-21: Φαλκίδιος Ζώσιμος ὁὗς | γραμματέως πατρογέρων.

³⁴⁴ CIL II 5439 = ILS 6087 = FIRA I, 177-198 no. 21 = Abbott ve Johnson, 1926: 300-317 no. 26 = Crawford 1996 (I), 393-454 no. 25; ayrıca bkz. Kaşka, 2017: 86-103.

³⁴⁵ XCVIII. Uti decuriones censuerint, ita muniendum curanto, dum ne invito eius opera exigatur, qui minor annorum XIII aut maior annorum LX natus erit.

³⁴⁶ <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coin/14339> (erişim tarihi:21.01.2022).

³⁴⁷ Bu bağlamda, Ephesos *gerusia*’sının hakları ve ayrıcalıklarıyla ilgili yorum için bkz. Bauer, 2014: 219.

³⁴⁸ BMC Phrygia 421 no. 2.

odağı olmasının, bu tür sosyal yapıların yeterince gelişmediği kentlere göre kesinlikle daha zor olduğu varsayılmalıdır.

Dolayısıyla, her *gerusia*'nın kendi kentindeki konumunu belirleyen etken, onun kurumsal faaliyetleri kadar üyelerinin statüleridir. Sidyma'da Commodus Dönemi'de ilk kez kurulan *gerusia*'ya ait isim listesi³⁴⁹, üye sayısı ve üye profili hakkında önemli bilgiler içermektedir. Buna göre, Sidyma *gerusia*'sı: 51'i *buleutai* ve 45'i özgür doğumlu, 4'ü azatlı³⁵⁰ olmak üzere 49'u *demotai* arasından seçilen toplam 100 üyeye sahiptir. Üye çoğunluğunun *buleutai* zümresinde bulunması bilinçli bir tercihin sonucu olmuş gözükmemektedir. Ancak toplam üye sayısının ve oranının sonraki dönemlerde de korunup korunmadığı ya da üyelerinin seçiminde daha başka kriterlerin söz konusu olup olmadığı hususunda yazıt ayrıntılı bilgi vermez. *Gerusia* kurulunun üye sayısında elbette kentlerin büyüklükleri de belirleyici olmuş gözükmemektedir. Nitekim Sidyma gibi küçük bir kentte bu sayı İS 2. yüzyılda 100 iken, Ephesos gibi bir metropoliste 400 civarındadır³⁵¹.

Yazıtlar *gerusia* üyelerinin sosyal statüleri ve kentlerinde üstlendikleri memuriyetler hakkında da bilgi verir. Bu konuda Ephesos güzel bir örnek sunmaktadır. Yazıtlar kentin önemli ailelerinden bazı isimlerin *gerusia*'da yer aldığını, ancak önde gelen hayırsever ailelerinden (Publii, Vedii, Iuliani gibi) hiçbirinin *gerusia* üyeleri arasında anılmadığını belgelemektedir. Bu çıkarıma göre Ephesos *gerusia*'sının nispeten orta derecede toplum tabakalarına mensup vatandaşlardan oluşan bir topluluk olduğu varsayılabilir³⁵². Bu noktada, yine her kentin *gerusia*'sının öncelikle yerel koşullara bağlı bir yapıda geliştiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Zira, Ephesos gibi bir metropolisin *buleutikos* zümresinin, Sidyma'ninkinden gerek statü ve zenginlik gerekse üye sayısı olarak daha üst düzeyde olacağı aşikardır.

İmparatorluk Dönemi'nde Pamphylia kenti Sillyon'da *gerusia* üyeleri önemli bir mevkidedir. Kent eşrafından Menodora tarafından kentin tüm yurttaşlarına yapılan üç ayrı para dağıtımında (*dianome*) *gerusia* üyeleri sırasıyla 81, 80 ve 18 *denarii* ile her bir dağıtımda sırasıyla 88, 85 ve 20 *denarii* dağıtılan *buleutes*'lerden sonra en çok para alan zümre olurken,

³⁴⁹ TAM II 176.

³⁵⁰ TAM II 176, str. b29-32: Ἑρμοκράτης ὁ καὶ Ἰμβρῆς | Σύντροφος, Ἑρμῆς, Ἐλευθεῖρος οἱ ἡλευθερωμένοι κατὰ | διαθήκην Αὐρῆ(λίου) Ἰάσονος.

³⁵¹ Ephesos *gerusia*'sının büyüklüğü hakkında 1. yy. ortalarında Gaius Stertinius Orpex'in *gerusia* üyelerine belli bir miktarda *dianome* için tahsis ettiği bir fon bilgi verir. Dağıtımın bir *dianome* olarak tanımlanması, bütün *gerusia* üyelerinin alıcı olduğunu gösterir ki bu dönemde üye sayısının 100/120 olduğu kabul edilebilir (IEph 2113). Bundan sonra gelen, Gaius Vibius Salutaris'in *kleros* (kura ile) şeklinde yaptığı para dağıtımının alıcıları yine *gerusia* üyeleridir. Fakat dağıtımın kura yoluyla olması, dağıtımın *gerusia* üyelerinin bir kısmına yapılacağını gösterir. Bu dağıtımı sağlamak için önceden belirlenen faiz 309 kişiye yetecek miktardadır. *Gerusia*'nın büyük çoğunluğunun pay sahibi olduğunu farz edilirse 2. yy. başında toplam üye sayısının 400 kişi olduğu varsayılabilir (IEph 27); ayrıca krş. Bailey, 2006: 129-130; Bauer, 2014: 217-218 dn. 1107.

³⁵² Bailey, 2006: 113 ve 128.

yine bu dağıtımlarda sırasıyla 78, 77 ve 18 *denarii* dağıtılan *ekklesiastes* üçüncü sırada gelmektedir³⁵³. *Buleutes*'lerden sonra en fazla payı alan *gerusiastai*, toplumsal statü bakımından Halk Meclisi üyelerinden açık bir şekilde ayrılmıştır. Bu veriden hareketle E. Bauer, Sillyon *gerusia*'sının da Sidyma'daki gibi, muhtemelen Danışma ve Halk meclisi üyelerinden oluştuğunu düşünmektedir³⁵⁴. Bir başka Pamphylyia kenti Perge'de (İS 200-250) *dianome* yapılan grupların sırası ise farklıdır: 50 *denarii* ile *buleutai* ilk sırada yer alırken; 20 *denarii* ile *ekklesiastai*, 2 *denarii* alan *geraioi*'un önünde yer almaktadır³⁵⁵. İlk bakışta Perge'de, *gerusia* üyelerinin Sillyon'a göre daha düşük bir konumda oldukları izlenimi hasıl olsa da aslında tam tersi de mümkündür: Sidyma'da olduğu gibi, Perge'de de *gerusia*'nın *buleutai* ve *demotai*'dan oluştuğu kabul edilirse, *buleutai* zümresine mensup bir *gerusia* üyesi toplam 52 *denarii*; *ekklesiastes* ise de 22 *denarii* alarak her iki gruba göre daha fazla pay almış olacaktır³⁵⁶. Bu durumda, Perge'de *gerusia* üyesi olan *buleutes*'ler ve *ekklesiastes*'ler *gerusia* üyesi olmayanlardan daha üst bir statüye sahip olmuşlardır. Lyrboton Kome'den, Hermaios adında bir şahsiyetin mezar yazıtında geçen $\text{ὄντι τοῦ τάγματος τῆς ἐν Πέρῃ γερουσίας καὶ δόντος τῇ γερουσίᾳ}$ ifadesi³⁵⁷, bazı çekincelerle de olsa³⁵⁸, bir *gerusia tagma*'sının (zümresinin) varlığından söz etmektedir. Perge *gerusia*'sının imtiyazlı konumu, Antoninler Dönemi'ne ait bir yazıtla da kanıtlanır. Bu yazıtta *gerusia*, *logistes/curator rei publicae* olan atlı sınıfı mensubu Cn. Pedanius Valerianus'u, *gerusia* üyelerine yapılan dağıtım paylarını iki kat arttırdığı için ($\text{τὸ β' αὐξήσαντα τὰ σειτηρέσια αὐτῶν}$) onurlandırmaktadır³⁵⁹. Cn. Pedanius Valerianus atlı sınıfına mensup bir imparator rahibidir³⁶⁰ ve Perge *gerusia*'sına imparator tarafından *logistes/curator rei publicae* olarak atanmıştır³⁶¹.

Cn. Pedanius Valerianus'un Perge *gerusia*'sının mali yapısını denetlemek üzere imparator tarafından *curator rei publicae* olarak görevlendirilmesi, *gerusia*'nın da tıpkı *neoi* gibi, kamusal fonlar, kendi mülklerinin gelirleri, hayırseverlerin yaptığı bağışlar³⁶², vakıflar, *gerusia*'ya ödenen mezar cezaları³⁶³ gibi kendi gelir kaynaklarına sahip bir örgüt olduğuna dair

³⁵³ IGR III 802; IGR III 801; IGR III 800.

³⁵⁴ Krş. Bauer, 2014: 271.

³⁵⁵ IPerge 323.

³⁵⁶ Ayrıca bkz. Bauer, 2014: 274.

³⁵⁷ IPerge 428.

³⁵⁸ Bu tanımın *gerusia* için tekil bir örnek olması araştırmacılar arasında görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Bununla ilgili tartışmalar için bkz. Bauer, 2014: 278.

³⁵⁹ IPerge 181.

³⁶⁰ IPerge 180.

³⁶¹ Krş. Bauer, 2014: Bauer 2014: 275-276.

³⁶² İS 1. yüzyılın ilk yarısında Marcus Feridius adında bir şahıs, *geraioi* için bir bağ arazisi bağışlamıştır, bkz. IPerge 66 (= Jones, 1999).

³⁶³ Bkz. aş. Ek 1, Tab. 3, 8.

açık bir veridir. Dolayısıyla da finansal yönetimi için özel bir memur (*tamias*³⁶⁴, *argyrotamias*³⁶⁵, *dioiketes*³⁶⁶ vd.) görev yapmaktadır. Bununla birlikte, zaman zaman *gerusia*'ların mali problemler yaşadıkları bilinmektedir: Örneğin, Iasos'ta Antiokhos III zamanında *gerusia*'nın *dioiketes*'i (διοικητής) Kritios, yaşlılar topluluğunun finansal sorunlar yaşadığı bir dönemde görevi devralarak *gerusia*'nın ekonomik sıkıntılarını çözdüğü için onurlandırılmıştır³⁶⁷. Anlaşılan o ki Iasos *gerusia*'sı, belli şartlarda kullanmakla yükümlü olduğu bir fonun yönetimini üstlenmiş ve bununla ilgili ciddi sorunlar ortaya çıkmıştı³⁶⁸. Bu nedenle de Kritios, *gerusia*'nın mali sorunlarla karşı karşıya olduğu bir dönemde *dioiketes*'liği kabul ettiği, ayrıca da vakfin harcamalar için tahsis edilmemiş gelirlerini havale ettiği³⁶⁹ ve kendisinden sonra aynı makama gelecek *dioiketes*'lere düzenli bir bütçe bıraktığı için onurlandırılmıştır³⁷⁰. Bundan yaklaşık 175 yıl sonra Phainippos, ölümünden sonra anısının yaşatılması için her yıl Phyllion ayının onikinci gününde düzenlenecek olan törenlerde harcanmak üzere, Iasos *gerusia*'sına bir anapara vakfetmiştir³⁷¹. Phainippos vakıf düzenlemesini içeren yazıtta, anma merasiminin yerine getirilmemesi ve bu amaç için ayrılan paranın kötüye kullanımına dair pek çok cezai önlem saptanmıştır³⁷². Kritios için alınan onurlandırma kararnamesinin içeriği bu önlemlerinin ne kadar elzem olduğunu açıkça göstermektedir. Her iki yazıt *gerusia*'nın günlük faaliyetlerinin önemli bir kısmını en azından Helenistik Dönem boyunca vakıf idarelerinin oluşturduğunu göstermektedir. Phainippos'u anma merasimlerinde *gymnasiarkhes*'in hazır bulunma zorunluluğu³⁷³, Iasos *gerusia*'nın *gymnasion* etrafında kurulmuş bir örgüt olduğunu da belgelemektedir. Baba Aristes³⁷⁴ ile oğlu Theaitetos için alınmış iki ayrı onurlandırma kararnamesi bir yandan *gerusia* için yapılan vakıfların İmparatorluk Dönemi'nde³⁷⁵ de devam ettiğini, öte yandan da Iasos *gerusia*'sının *gymnasyal* bir birlik olarak kaldığını belgelemektedir³⁷⁶. Her iki onurlandırmada da *gerusia*,

³⁶⁴ Örn. Kadyanda: TAM II 661 str. 14-15: ταμειύσαντα γερουσίας; IPrusaOlymp 5; IPrusaOlymp 19.

³⁶⁵ Örn. TAM V.3. 1470 str. 6-9 (Philadelphia): ἀργυροταμειύσαντα τοῦ | σεμνοτάτου συνεδρίου τῆς γερουσίας; ISardis 48 str. 7-9: [ἀργυρο]ταμίαν τῆς φιλοσεβάστου γε[ρο]υσίας.

³⁶⁶ Örn. Iasos 93 str. 4-5: χειροτονηθεῖς τε καὶ διοικητῆς ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων; Iasos 245 str. 18-19: ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἀποδεικνύμενοι διοικηταί.

³⁶⁷ Iasos 93, str. 01-2 [βουλόμενος Κρί]τιος οὐδ' ἐν τούτοις ἀν[ε]λ[έ]γειν ὑπέμεινεν τὴν κακοπάθειαν ἐπὶ πλήθονα χρόνον γεινομένην.

³⁶⁸ Krş. Bauer, 2014: 333-335.

³⁶⁹ Iasos 93, str. 2-3: καὶ ἀνέγραψεν αὐτὰ διὰ τοῦ δημοσίου Διοφάντου.

³⁷⁰ Iasos 93, str. 6-9: τοὺς τε λόγους | καὶ τὰ χρήματα παρέδωκεν μετὰ τῶν συνδιοικητῶν ὁσίως καὶ δικαίως τοῖς μετ' αὐτοὺς διοικηταῖς.

³⁷¹ Iasos 245, str. 6-9: καθ' ἑκάστον ἔτος ἐν τῷ μηνὶ τῷ Φυλλιώνι τῇ δωδ[εκάτῃ ἢ ἐπιφορὰ γίν[ε]ται.

³⁷² Iasos 245, str. 1-12.

³⁷³ Iasos 245, str. 20-21: καὶ θυσίαν ἐπιτελεσάτωσαν παρόντος τοῦ γυμνασιάρχου.

³⁷⁴ Iasos 87.

³⁷⁵ Iasos 121.

³⁷⁶ Daha fazla bilgi için bkz. yuk. dn. 324.

bule ve *demos*'la birlikte karar almıştır. Burada baba ile oğul *neoi* ve *presbyteroi*'a onuncu ayda zeytinyağı tedariki için vakıfta bulunmuşlardır. Vakıf bir süre bu şekilde devam ettikten sonra oğlun vakitsiz ölümünün ardından baba vakfı oğlunun adına sürdürmüştür³⁷⁷. Oğul Theaitetos hiçbir memuriyet üstlenemeden ölmüş; buna karşın baba Aristeas *stephanephoria* da dâhil kentin en önemli memuriyetlerinin tümünü üstlenmiştir³⁷⁸. Bu memuriyetlerin sıralamasında *presbyteroi*'un *gymnasiarkhia*'sı, en önemli kent memuriyeti *stephanephoria*'nın ardından ikinci sırada anılmaktadır (str. 2-4). Her ne kadar zeytinyağı vakfı hem *neoi*'a hem de *presbyteroi*'a yapılmış olsa da Aristeas sadece *gerusia*'nın *gymnasiarkhes*'i olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan onurlandırma sürecine *neoi* dâhil olmamıştır. Bu veriler Iasos *gerusia*'sının ayrıcalıklı ve önemli konumuna işaret etmektedir.

Gerusia'nın finansal yapısı hakkında tez kapsamındaki bölgelerden de veriler bulunmaktadır. Perge'de Cn. Pedanius Valerianus *gerusia* üyelerinin dağıtım paylarını iki katına çıkarmış olduğu için onurlandırılmaktadır³⁷⁹. Bu amaçla merkezi otorite tarafından bir *curator rei publicae*'ın görevlendirilmesi, Perge *gerusia*'sının ekonomik potansiyelini gösterir. Zira Roma yönetimi sadece ekonomik olarak önemli gördüğü kurumlara *curator rei publicae* göndermiştir³⁸⁰. Perge *gerusia*'sının gelir kaynakları hakkında bilgi veren iki epigrafik belge söz konusudur. Bunlardan birisi, M. Feridius'un *gerusia*'ya yaptığı arazi bağışıyla ilgilidir. M. Feridius, ölünceye kadar gelirleri kendisine ait olmak kaydıyla, Artemis Tapınağı'na sınır olan arazisini ve üzüm bağlarından oluşan mülkünü *gerusia*'ya miras bırakır³⁸¹. Ancak bunun için bir hizmet talep etmektedir: Her yıl, ölümünden sonraki 3. ayın dördüncü gününde, bağışladığı mülklerin geliriyle alınan şarap ve ekmeğin dağıtılacağı bir şölen tertip edilecektir³⁸². Artemis Tapınağı'na yakınlığından dolayı M. Feridius'un bağışladığı arazilerin değeri büyük olasılıkla yüksektir. Bu bakımdan *gerusia*, üzüm bağları ve diğer arazileri kiralayarak ya da işleyerek, hatırı sayılır bir gelir elde etmiş olmalıdır. Bu mülklerden elde edilen gelirin tamamı Feridius için yapılan yıllık anma şölenlerinde harcanmamış, olasılıkla kalan meblağ *gerusia*'nın kasasına aktarılmıştır. İkinci epigrafik belge bir mezar yazıtıdır. Yazıtta geçen ifadeye göre, Hermaios adlı bir şahıs, *gerusia*'ya 600 *denarii* ödeyerek yaşam boyu rahiplik satın almıştır³⁸³.

³⁷⁷ Iasos 87, str. 9-14: καὶ ἀλείφοντα | καὶ ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ Θεαιτήτου τοῦ | Ἀριστεύου Λέοντος ἥρωος τούτῳ | τε νέους καὶ τοὺς πρεσβυτέρους | παρ' ἐνιαυτὸν τὸν δέκατον μῆνα εἰς | τὸ διηνεκές.

³⁷⁸ Iasos 87, str. 2-9.

³⁷⁹ IPerge 181.

³⁸⁰ Ephesos *gerusia*'sına İmparator Hadrianus tarafından görevlendirilen Aristokrates için bkz. IEph 618.

³⁸¹ Jones, 1999: 8: str. 4-5: [. . . ἐδωρήσατο τοῖς ἐπισημοτάτοις γεραιοῖς ἀμπέλους αὐτοῦ τὰς οὐσας ἐν Ἀρονδᾷ | καὶ σειτόσπορον χώραν αὐτοῦ τῇ]ν οὖσαν παρὰ τῷ ἱερῷ τῆς Ἀρτέμιδος; ayrıca bkz. Perge 66.

³⁸² Jones, 1999, str. 5-8: ἐφ' ᾧ τὰς προ[σόδους τῶν προδελου μένων αὐτ]ῶς ἐχῇ εἰς τὸν τοῦ ζῆν χρόνον, μετὰ δὲ τὸ καταβιῶ[σαι αὐτὸν τὸν βίον ἐπώνυμος ἄγ]ηται αὐτοῦ ἡμέρᾳ κατ' ἔτος ἐν μηνὶ τρίτῳ, τετράδι, [αἱ τε πρόσοδοι τῶν ἀμπέλων καὶ τῶ]ν ἐγγαίων χωρῶσιν εἰς τε οἶνον καὶ ἄρτον.

³⁸³ IPerge 428, str. 4-6: δόντος τῇ γερουσίᾳ | ὑπὲρ ἱερωσύνης διὰ βίου δηνάρια ἑξακό[σια].

Bu ifadeden, *gerusia*'nın rahiplik satışından gelir elde ettiği anlaşılmaktadır. Bunların dışında, onurlandırma anıtlarının masraflarını üstlenen Attaleia *gerusia*'sı³⁸⁴, aynı şekilde, Side'deki *gerusia* binasının yemek salonundaki (δειπνιστήριον) onarım masraflarını karşılayan yaşlılar topluluğu³⁸⁵ kendi gelir kaynaklarına sahip olmalıydılar. *Gerusia*'ların önemli gelir kalemlerinden birisi de mezar hırsızlarına karşı uygulanan para cezalarıdır. Buna dair örnekler, özellikle Lykia kentlerinde yoğun olarak bulunmaktadır³⁸⁶.

Epigrafik belgeler, *gerusia*'nın kendi gelir kaynakları ve kendi memurlarıyla yönetimlerini sürdüren; yaş sınırı tam olarak tespit edilemese de belli bir yaş aralığından ve belirli bir sayıda üyeye sahip kurumlar olduğunu kanıtlasa da kurumun hukuki statüsü ve işlevleri hakkında kesin bilgi vermemektedirler. İmparatorluk Dönemi'nde *gerusia*'nın niçin bu kadar yaygınlaştığı ve kurumsal niteliği gibi hususlar uzun süredir araştırmacıları meşgul etmekle birlikte hâlâ gizemini korumaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda, bu konuda ileri sürülen görüşlerin üç başlıkta yoğunlaştığı görülür: 1) *Gerusia* politik bir işleve sahiptir: *Bule*, *demos* ve *gerusia* tarafından kabul edilen birçok onurlandırma kararından bu anlaşılmaktadır. 2) *Gerusia*, sosyal bir kurumdur: Çok sayıda yazıt, *neoi* organizasyonu ile bazı ortak yönleri olan, *gymnasion*'a bağlı sosyal bir örgüt olduğunu göstermektedir. 3) *Gerusia*'nın dini işlevi vardır: Φιλοσέβαστος³⁸⁷ ve ἱερὰ γερουσία gibi unvanlar başta İmparator kültü olmak üzere dini görevler üstlendiğini belgelemektedir. Kısacası, *gerusia* hem bir yaş grubu hem de politik kurum kimliğiyle faaliyet gösteren, ayrıca bu iki yönüyle de ilişkili olabilecek dini işlevler de üstlenebilen bir örgüttür.

Sonuç olarak *gerusia* her kentte farklı örgütsel yapıya ve işleve sahip bir kurumdur. Lykia-Pamphylia ve Güney Pisidia kentlerinin yaşlı topluluklarına dair veriler de bu sonucu desteklemekte, aynı coğrafi bölgede olsa da her kentte *gerusia*'nın örgütsel yapısının ve işlevlerinin aynı olmadığını görmektedir. Örneğin, Side *gerusia*'sı İmparator kültüyle ilgili faaliyetlerde yer alırken, diğer Pamphylia kentleri Attaleia, Perge, Sillyon ve Aspendos'ta yaşlı topluluklarının İmparator kültüyle bağlantısına dair bir veri en azından şu ana kadar bulunmamıştır. İS 212'den önceye tarihlenen en erken belgede³⁸⁸ “ἱερὰ καὶ μεγάλη γερουσία” olarak adlandırılan Side *gerusia*'sının haklarını bir ἑκδικός temsil etmektedir. Aynı yazıtta adı

³⁸⁴ SEG 6, 652: οἱ γεραιοὶ ἐκ τῶν ιδίων ἐτείμησαν.

³⁸⁵ ISide 153 str. 8-13: Πρόκλος | [ὁ καὶ Σώ]φρων ἑκδικός διὰ βίου τῶν δικαίων | [τῆς κρατ(ίστης)] καὶ φιλοσεβ(άστου) ἱερᾶς καὶ μεγάλης Σιδ(ητῶν) · γερ[ουσίας] γενόμενος τὸ ἱερὸν αὐτῆς δειπνιστήριον | [ἐκ τῶν] ιδίων αὐτῆς πόρων ἀνεγείρας ἐντελὲς ταῖς | [vac.] εὐωχίαις ἀποκαθέστησεν.

³⁸⁶ Bkz. aş. Ek 1, Tab. 3.

³⁸⁷ Nollé φιλοσέβαστος unvanının imparator kültü ile ilgili bir anlam ifade edebileceğini belirtmektedir, ISide: s. 96.

³⁸⁸ Metinde *ekdikos* olarak bahsedilen şahsın Aurelius ismine sahip olmaması nedeniyle yazıt İS 212'den önceye tarihlenir, ISide 153, str. 8-11: Πρόκλος [ὁ καὶ Σώ]φρων ἑκδικός διὰ βίου τῶν δικαίων [τῆς κρατ(ίστης)] καὶ φιλοσεβ(άστου) ἱερᾶς καὶ μεγάλης Σιδ(ητῶν) · γερ[ουσίας]

korunmamış bir validen kentin ve *gerusia*'nın *euergetes*'i olarak bahsedilmektedir³⁸⁹. Söz konusu yazıtın verdiği bilgiye göre, Tanrı Dionysos *gerusia*'nın yemek salonunda (δειπνιστήριον) bulunan kutsal alanda tapınım görmektedir. *Gerusia* kendi maddi kaynaklarını kullanarak bu yemek salonunun onarılmasını sağlamıştır. İmparator Tacitus, 276 yılının ilk yarısında, muhtemelen Side'deki iki neokor tapınağı³⁹⁰ için kült imgeleri olarak, iki portre armağan etmiş, *bule*, *demos* ve *gerusia* bu armağana, her iki tapınağa “ἡ ἱερὰ [σύγκ]λητος” heykelleri dikerek karşılık vermiştir³⁹¹. Geç 3. yüzyıl yazıtlarında ἱερὰ, σεμνοτάτη, φιλοσέβαστος ve κρατίστη gibi sıfatlarla anılan Side *gerusia*'sının onur kararlarında *bule* ve *demos*'un yanında yer alması³⁹², *gerusia*'nın kentteki yüksek konumunu gösterir. Ayrıca, *bule*'nin *demos*'u ve *demos*'un *bule*'yi heykelle onurlandırması ve heykellerin dikilmesini *gerusia*'nın üstlenmiş olması³⁹³, 3. yüzyılın kriz ortamında Side *gerusia*'sının kent kurumları arasında arabulucu rolü üstlendiğini göstermektedir. Side *gerusia*'sı -belki de Sidyma'da olduğu gibi- *demotai* ve *buleutai*'dan oluşuyordu ve bu nedenle iki kurum arasında arabuluculuk için özellikle uygundu³⁹⁴.

Side'de *gerusia* İmparator kültüründe belli işlevlere sahipken, Attaleia ve Perge *gerusia*'ları imparatorların ve kentin önemli hayırseverlerinin onurlandırılmasında etkindirler³⁹⁵. Attaleia *demos*'unun, yaşlıların, gençlerin ve çocukların *gymnasion*'unda *gymnasiarkhos*'luk yapan Caecilia Tertulla'ya³⁹⁶ ve yaşlılar *gymnasion*'unda *gymnasiarkhes*'lik yapan Sextus Paccius Valerianus Flaccus'u³⁹⁷ heykelle onurlandırması yaşlılar topluluğunun hem *gymnasyal* bir birlik hem de kentte önemli bir statüye sahip olduğunu gösterir.

Aynı şekilde, Perge'de *gerusia*'nın *bule*'yi³⁹⁸ ve *demos*'un *gerusia*'ya³⁹⁹ onurlandırdığı yazıtlar, yaşlılar topluluğunun *polis*'in en önemli iki siyasi karar organı ile yakın ilişkisini belgelemektedir. Ayrıca Perge *gerusia*'sının *buleuterion*'a yakın önemli bir lokasyonda toplantı

³⁸⁹ ISide 153, str. 6-7: εὐεργέτου τῆς πόλεως καὶ [τῆς γε]ρουσίας.

³⁹⁰ Burrell, 2004: 181-188.

³⁹¹ ISide 26, str. 3-4.

³⁹² ISide 26, 113, 153, 158.

³⁹³ ISide 28: τῇ[v] ἱερὰν | βουλῇ[v] | ὁ σεμνότατο[ς] | δῆμο[ς]· | τὸν δὲ ἀνδ[ριάντα] | ἡ μεγάλη γε[ρουσία] | τῆς πόλ[ε]ως; ISide 29: ἡ ἱερὰ | βουλῇ | [τὸ]ν σεμνότατο[v] | δῆμον· | [τὸ]ν δὲ ἀνδριάντα | [ἡ] μεγάλη γερουσία | τῆς πόλεως.

³⁹⁴ Bu hususta J. Nollé'nin yorumu için bkz. ISide: s. 293-296.

³⁹⁵ SEG 17 558: Vespasianus; SEG 17 563: Commodus; SEG 17 613: Philippus Araps; IPerge 281: Gordian II IPerge 282: Gordian III; Ayrıca bkz. Ek 1, Tab. 6.

³⁹⁶ SEG 2, 696.

³⁹⁷ SEG 17, 577.

³⁹⁸ IPerge 138: [τῇν] | βουλῇν | οἱ γεραιοί

³⁹⁹ IPerge 253: ὁ δῆμος | τοὺς | γεραιοὺς.

mekanına sahip olması da kurumun hem *bule* ile yakın ilişkisini hem de siyasi⁴⁰⁰ ve sosyal yaşamda önemli bir yere sahip olduğunun göstergesidir⁴⁰¹. Bunun dışında para ödüllü yarışmaları (*themis*) kazanan güreşçilerin onurlandırılmasında⁴⁰² *gerusia*'nın, *bule* ve *demos*'un yanında yer aldığı vurgulanmalıdır. Bununla birlikte, daha önce bahsedilen Hermaios'un mezar yazıtında geçen rahiplik satışı⁴⁰³ Perge *gerusia*'sının dini fonksiyonlar üstlenmiş olabileceğini göstermesi bakımından da önemlidir. Söz konusu rahipliğin hangi tanrının rahipliği olduğu yazıtta belirtilmemiştir. E. Bauer'in yorumuna göre, bu, *gerusia*'nın rahipliği olabileceği gibi, *gerusia*'nın sorumlu olduğu bir *polis* kültürünün rahipliği de olabilir ve herkes tarafından bilindiği için hangi tanrıya ait olduğu belirtilmemiştir⁴⁰⁴. E. Bauer ayrıca, Perge *gerusia*'sının Artemis ve Ares rahiplerini onurlandırmasının⁴⁰⁵ *gerusia*'nın bu kültlerden sorumlu olmasıyla bağlantılı olup olmadığını sorgulamakta ve Side'de *gerusia*'nın dini işleve sahip olması gibi bunun Perge'de de mümkün olabileceğini ifade etmektedir⁴⁰⁶.

Pisidia'da *gerusia*'yla bağlantılı olabilecek en erken veri İÖ 319'da Antigonos ile Alketas arasındaki savaş sırasında Termessos'a sığınan Alketas'ın Antigonos'a teslim edilmesini isteyen yetişkin erkeklere (*presbyteroi*) karşı çıkan gençlerden (*neoteroi*) bahseden Diodoros Siculus'un aktarımıdır. Tıpkı *neoi* gibi, Termessos'da *presbyteroi*'un da söz konusu dönemde kurumsallık kazanıp kazanmadığı konusunda fikir ayrılıkları bulunmaktadır⁴⁰⁷. Roma Dönemi'nde, az sayıda da olsa, epigrafik belgeler Termessos'da *gerusia*'nın varlığını kanıtlamaktadır. İS yak. 2. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta⁴⁰⁸, *gerusia*'nın kararlarının συγγραμματα ile ifade edilerek *bule* ve *demos*'un ψηφίσματα'sından açıkça ayırt edildiği dikkati çeker. Zira *gerusia* kararları, Lydia'daki Philedelphia'da olduğu gibi, *psephisma* ile de

⁴⁰⁰ Dio'nun, metafor olarak kenti bir gemi ve *gerontes*'i de *naukleroi* olarak canlandığı, Tarsus konuşmasında (Or. 34.16) *gerusia*'nın siyasi tartışmalarda aktif olarak yer aldığı görülmektedir.

⁴⁰¹ Plinius (Plin. *epist.* 10.33) *gerusia*'nın toplantı yerini kamusal bir bina olarak tanımlamaktadır. Perge'de kentin idari merkezinde bulunan ve üzerinde ΓΕΡΑΙΩΝ sözcüğü yazılı (IPerge 255) bir arşitrav bloğu, burada *gerusia*'nın toplandığı bir yapının varlığına işaret eder; krş. bkz. Bauer, 2014: 262.

⁴⁰² IPerge 315; IPerge 317.

⁴⁰³ IPerge 428.

⁴⁰⁴ Bkz. Bauer, 2014: 277.

⁴⁰⁵ IPerge 252, str. 1-6: [οἱ γερ]αιοὶ ἐτείμη|σαν καὶ ἐστεφάνω|σαν χρυσῶ στεφάνω |κ[αὶ] ἀνδριάντι ἱερέα τῆς |Ἀρτέμιδος καὶ δημοῦργον, ἱερέα Ἀρεως κτλ.

⁴⁰⁶ Bauer, 2014: 277.

⁴⁰⁷ İÖ 281/80 yıllarına tarihlenen TAM III 2'deki yazıtı kanıt gösteren S. Mitchell (1991:142) bu dönemde Termessos'da Yaşlılar Meclisi'ni *bule* ve *demos*'un yanında siyasi karar organı olarak kabul eder. E. Bauer ise (2014: 228) Diodorus'un metninde sözkonusu dönemde yaşlılar kurulunun resmî bir kent kurumu olduğunu kanıtlayan kesin ifadeler bulunmadığı için TAM III 2'nin bu dönem için kanıt teşkil etmediğini belirtir. Mitchell (1991: 124) Polybios'un bir pasajına dayanarak (Pol. 5. 72-77), İÖ 218'de Selge'de de yaşlılar topluluğunun siyasi karar organı olduğunu varsaymaktadır. Helenistik Dönem'de, Termessos ve Selge yaşlı toplulukları hakkındaki görüşler için bkz. Bauer, 2014: 221-232.

⁴⁰⁸ TAM III 3 A, str. 1-4: [τῶν τῆς βουλῆς καὶ τοῦ] [δ]ή[μου ψη]φισμάτων κ[αὶ] τῶν ἢ[... τοῦ] συνεδρίου τῆς γει[τρον]σί[α]ς συγγραμμάτων κτλ.

ifade edilebildiğine göre⁴⁰⁹, burada συνγράμματα'nın kullanılması, *gerusia* ile *bule* ve *demos* arasındaki farkı netleştirmek için bilinçli bir tercihin sonucu da olabilir⁴¹⁰. Termessos'da *bule* ve *demos*'un kentin olağan politik kurumları olduğu açıktır; *psephismata* ve *syngammata*'nın stellere yazılması ve tapınağa yerleştirilmesi için alınan karar, sadece *bule* ve *demos*'a aittir, *gerusia* bu karara dahil edilmemiştir⁴¹¹. Termessos'ta kentin *gymnasion*'larından birinde bulunan ve Tanrı Kastor'a övgü metni içeren bir başka epigrafik belge⁴¹², Termessos *gerusia*'sının da en azından İmparatorluk Dönemi'nde *gerusia*'nın *gymnasyal* bir örgüt olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Termessos'dan konu kapsamında bahsedilmesi gerekli son yazıtta⁴¹³ *gerusia*, Zeus Solymeos'un yanında mezar cezasının ödeneceği kurum olarak karşımıza çıkar. Buna karşın Sagalassos *gerusia*'sına ait üç yazıt da onurlandırma kararıdır. İlkinde *gerusia*, *bule* ve *demos*'un (ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος καὶ οἱ γεραιοὶ) yanında onurlandırmaya katılmakta⁴¹⁴, diğer yazıtta ise tek başına kendi kasasından (οἱ γεραιοὶ ἐτείμησαν ἐκ τῶν ιδίων) bir onurlandırma yapmaktadır⁴¹⁵.

Lykia'da *gerusia* için en önemli belgeler Sidyma'dan iki yazıttır. Bunlardan birisi, Commodus Dönemi'nde ilk kez kurulan Sidyma *gerusia*'nın, daha önce bahsedilen, üye listesidir⁴¹⁶. Diğeri, Sidyma'da ilk kez Commodus Dönemi'nde, *bule* ve *demos*'un kararıyla kentin sosyal yapısına bir *gerusia* yerleştirildiğini ve Roma yönetiminin *gerusia* kurulmasını teşvik eden tavrını göstermesi bakımından önemli bir belgeledir. Kent meclisi validen Sidyma'da bir *gerusia* kurulması için onay isteyince, C. Pomponius Bassus uygun olanın bunu onaylaması değil sadece takdir etmesi olduğunu belirtmiştir⁴¹⁷. Lykia'da Sidyma dışında birçok kentte *gerusia*'nın varlığı bilinmektedir. Tlos kent kararlarında *gerusia*, *bule*'nin yanında ve çoğu kez *demos*'tan önce gelir⁴¹⁸. Bir başka Lykia kenti Oinoanda'da, *gerusia* yine *bule* ve *demos* ile onurlandırma kararlarında yer almaktadır⁴¹⁹. Arykanda'da kentin önemli

⁴⁰⁹ CIG 3429, str. 1-2: ψηφισαμένης βουλῆς γερουσίας, κτλ.

⁴¹⁰ Krş. Bauer, 2014: 242.

⁴¹¹ Bkz. TAM III 3A str. 11-15: ἡ βουλὴ καὶ ὁ σύμπας | δῆμος ἀναγραφῆναι αὐτὰ ἐν στήλαις καὶ ταύτας | στ<αθ>ῆναι ἐν τῷ ἱερῷ τῷ τοῦ | Διός, κτλ.

⁴¹² TAM III 29: θεὸν Κά στορα | ἡ γερουσία.

⁴¹³ TAM III 590, str. 16-19: ὑπόδικος ἔστω ἀδικήματι τυμβωρυχίας καὶ τῇ εἰς τοὺς κατοικομένους ἀσεβεία καὶ ἐκτείσει ἱερῷ τε Διὸς Σολυμέως ,δ | καὶ τῇ γερουσία ,β ἐπὶ τῷ ἐξείναι ἐπεγδικῆσα τὸ ἐσόμενον ἀδίκημα παντὶ | ἐπὶ τῷ λαβεῖν τὰ ἡμίση.

⁴¹⁴ Lanckoronski, 1892 no. 194, 218.

⁴¹⁵ SEG 47, 1763; ayrıca bkz. Devijver ve Waelkens, 1997: 293-296, no. 1.1; bkz. aş. 8.

⁴¹⁶ Bkz. yuk. s. 54.

⁴¹⁷ TAM II 175: Πομπώ(νιος) Βάσσος ἀνθύ(πατος) Σιδυμέων ἄρχουσι βουλῇ δήμῳ χαίρειν· τὰ καλῶς γεινόμενα ἐπαινεῖσθαι μᾶλλον προσήκει ἢ κυροῦσθαι·

⁴¹⁸ Örn. TAM II 569 (İS 69 sonrası): Τλωέων ἡ βουλὴ καὶ ἡ γερουσία καὶ ὁ δ<ῆ>μο<ς>; TAM II 570 (Domitian Dön.): ἡ βουλὴ καὶ ἡ γερουσία καὶ ὁ δῆμος; TAM II 594 (İS 98/99) ἡ βουλὴ καὶ ἡ γερουσία καὶ ὁ δῆμος; TAM II 571 (İS 103-117): Τλ[ω]έων ἡ βουλὴ κα[ὶ] ἡ γερουσία καὶ [ὁ δῆ]μος; TAM II 578 (İS 136): ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος καὶ ἡ γερουσ[ία] Ὁπραμόαν Ἀπολλωνίου[ν].

⁴¹⁹ Bkz. Tablo 3.

memuriyetlerini üstlenmiş olan Hermaios'un, *demos* ile birlikte *gerusia*'ya yaptığı para dağıtımı (ἐπίδοσεις ἀργυρικὰ[ς] πεποιημ[ένο]υ τ[ῷ] δήμῳ καὶ τῇ γερουσίᾳ) ve yaşlılar meclisine sık sık verdiği ziyafetler (δεδειπνικότος τῇ[v] γερουσί[αν] πολλάκις) *gerusia*'nın kentte önemli bir statüye sahip olduğunu göstermektedir⁴²⁰. Lydai'da ise *gerusia* üyeliğinin yaşam boyu sürdüğünü (γενόμενον γεραίων διὰ βίου) gösteren bir veri bulunmaktadır⁴²¹. Patara'da konu kapsamında bilgi veren az sayıda yazıt, *gerusia* üyelerinin kentte önemli bir statüye sahip olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Patara'nın en ünlü sülalelerinden birine mensup olan Claudia Anassa'nın onurlandırılması için alınan, muhtemelen tek bir metne göre yazılan, kent kararlarında⁴²² *gerusia*, *bule* ve *demos*'un yanında yer almaktadır⁴²³. Bununla birlikte, söz konusu kararlarda zeytinyağı masrafı için vakfedilen paradan kalan meblağın kullanımına ilişkin kararın sadece *bule* ve *demos*'un onayıyla alınması⁴²⁴, *gerusia*'nın karar alıcı bir kent kurumu olmadığı yönündeki görüşü destekler niteliktedir. Yine Patara'da bulunan mezar yazıtlarında *gerusia*'ya ödenecek mezar cezasından söz edilmektedir⁴²⁵. Ksanthos ve Kyaenai yazıtlarının neredeyse tamamında *gerusia* mezar cezalarının ödeneceği mercidir; Kadyanda'da kentin en önemli rahipliklerinin yanı sıra Lykia halkının *hypohylaks*'ı, *eikosaprotos*, *prytanis*, *gymnasiarkhes*, *paraphylakes*, *boule*'nin *grammateus*'u, *demos*'un *tamias*'ı olarak onurlandırılan bir şahıs aynı zamanda *gerousia*'nın *tamias*'ı olarak anılmaktadır⁴²⁶. Phaselis *gerusia*'sı Lykia ve Pamphylia Eyaleti'nin *legatus augusti propraetor*'u, *consul designatus* Quintus Voconius Saxa Amyntianus'u onurlandırır⁴²⁷. Phaselis *gerusia*'sı ayrıca ömür boyu *eikosaprotos*'luk yapan, *gymnasiarkhos*'luk, *boule*'nin *grammateus*'liğini, *prytanes* ve iki kez elçilik üstlenen kentin önde gelenlerinden VI. Kolalemis'i kentle birlikte onurlandırmıştır⁴²⁸.

Sonuç olarak, tez çalışması kapsamındaki kentlerin *gerusia*'ları, kentten kente farklı işlevlere sahip olsalar da çoğu *polis*'te onurlandırma kararlarında *bule* ve *demos*'un yanında yer almaktadırlar. Her ne kadar *bule* ve *demos* tartışmasız son karar merci olsa da yaşlı

⁴²⁰ IARYKANDA 162.

⁴²¹ TAM II 130.

⁴²² Adak, 1996 no. 1-4.

⁴²³ Adak, 1996 no. 1, str. 1-5: Παταρέων τῆς μητροπό[λε]ως τοῦ Λυκίων ἔθνους [ἡ βο]υλή καὶ ὁ δῆμος καὶ ἡ γε[ρου]σία Κλαυδίαν Ἀνδρονείκου θυγατέρα Ἀνασσαν Παταρίδα.

⁴²⁴ Adak, 1996 no. 1, str. 17-21: τὴν δὲ τοῦ ἀνδριάντος ἀνάστασιν ἐκύρωσεν ἡ βου[λ]ῆ καὶ ὁ δῆμ[ος] γενέσθαι ἀπὸ τῶν προσπεσόντων μετὰ τὴν θέσιν τοῦ ἐλαοῦ χρημάτων διὰ τῆς τὴν πρόνοιαν ποιουμένης τῆς κρατίστης Κλαυδίας Ἀνάσσης.

⁴²⁵ TAM II 431, str. 3-5: εἰ δὲ μή, ὀφειλέσει ὁ τε συνχωρήσας καὶ ὁ τὸ συνχώρημα λαβὼν καὶ κηδεύσας ἕκαστος αὐτῶν τῇ Παταρέων γερουσίᾳ ἀνὰ δηνάρια χεῖλια; TAM II 454, str. 10-12: ἐὰν δέ τις τολμήσῃ ἐνθάπαι, ὀφειλέσει τῇ Παταρέων γερουσίᾳ (δηνάρια) , α.

⁴²⁶ Bkz. Ek 1, Tab. 3.

⁴²⁷ SEG 31, 1300, str. 1-14; yazıt ve yorum için ayrıca bkz. Tüner-Önen, 2008: 326-328, no. 23.

⁴²⁸ TAM II 1202, str. 16-17; ayrıca bkz. Tüner-Önen, 2008: 332-333, no. 25.

topluluklarının, onları bu iki resmî kent kurumunun konumuna çıkaracak işlevler⁴²⁹ üstlenmiş oldukları göz ardı edilmemelidir. Bu noktada D. H French'in "*bule, demos ve gerusia triumvir*"liği" doğru bir tanımlamadır⁴³⁰. Bununla birlikte, aynı coğrafyadaki farklı *polis*'lerin kurumsal organizasyonu önemli ölçüde değişiklik gösterebilmektedir. Bu, bir ölçüde belge eksikliğinden kaynaklansa da en büyük ve en önemli Pisidia kenti Selge ya da en büyük Pamphylia kentlerinden Aspendos *gerusia*'sı için hiç kanıt olmaması, Karia ve Lykia'nın en küçük *polis*'lerinde bile *gerusia*'ların varlığıyla tezat oluşturmakta ve İmparatorluk Dönemi'nde *gerusia*'nın, *bule* ve *demos* gibi, bir kentin olağan kurumu olduğunu varsayamamızı güçleştirmektedir⁴³¹. Bununla birlikte, kent sakinleri arasında *σιτομετρούμενοι*⁴³², *σιτομετρούμενοι ἄνδρες χεῖλιοι ἑκατόν*⁴³³, οἱ φ'⁴³⁴, *βουλευτικοί, δημοτικοί* ve *ἐκκλησιασταί*⁴³⁵ gibi ayrıcalıklı grupların kurumsallaşması Yunan *polis*'lerinde İmparatorluk Dönemi'ne özgü bir unsur olarak dikkati çekmektedir. İS 152 sonrasına tarihlenen anonym bir bağış listesinde, *bule, gerusia* ve *sitometrumei*'a 1000 *denarii* tahsis edilirken, geri kalan yurttaşlara ve *metoikoi*'a 10'ar *drakhme* verilmiştir⁴³⁶. Aynı yerde *gerusia*'daki Ksanthoslular'a 10.000 *denarii* dağıtılır⁴³⁷. Dolayısıyla, İmparatorluk Dönemi'nde *buleutikoi* gibi, *gerusia* da ayrıcalıklı üyelerden oluşan bir zümredir. Hatta, bazen elit tabakaya mensup kadınlar da *gerusia*'ya dahil edilmiştir⁴³⁸.

Ayrıca, *gerusia polis*'ler dışında kırsal yerleşim birimlerinde de belgelenmektedir. Bununla bağlantılı epigrafik belgelerin büyük çoğunluğu İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenir⁴³⁹. Bu bağlamda, Perge'nin teritoryumunda bulunan Lyrboton Kome'nin de örgütlü bir kırsal yerleşim birimi olduğunu gösteren arkeolojik⁴⁴⁰ ve epigrafik veriler vardır. Hadrianus Dönemi'ne ait bir vakıf yazıtına göre, Lyrboton Kome'de her yıl seçimle bir *komarkhai* kurulu

⁴²⁹ Roma Dönemi'nde *gerusia*'nın işlevleriyle ilgili olarak bkz. Abbott-Johnson, 1926: 77; Jones, 1998: 225 vd; Macro, 1980: 681; Quass, 1993: 419 vd.

⁴³⁰ ISinop: s. 68; Krş. Bauer, 2014: 347.

⁴³¹ Krş. Bauer, 2014: 292.

⁴³² Wörrle 1988: 123-135.

⁴³³ Naour, 1977 no. 1; ayrıca bkz. Akdoğan Arca, 2016: 118-119; Wörrle, 1988: 127-128.

⁴³⁴ Wörrle, 1988, str. 25-27 ve s. 123-127.

⁴³⁵ ISelge 17; IPerge 323; IGR III 802; IGR III 801; IGR III 800.

⁴³⁶ Balland, 1981 no. 67, str. 35-40: καθιερω̃ν τὰ ἔργα ἔδωκεν τῇ μὲν βουλῇ καὶ γερουσίαι [κ]αὶ τοῖς σιτομετρούμενοις ἀν[{αν}δράσι]ν , α τοῖς δὲ λοιποῖς πολεῖται[ς κ]αὶ μετοικοῖς ἀνὰ (δραχμὰς) ι'.

⁴³⁷ Balland, 1981, no. 67, str. 6: Ξανθοῖς δὲ γε[ρουσι]ῃ μ(υριάδας) α'.

⁴³⁸ Bremen, 1996: 56, dn. 60; krş. Dingil, 2006: 175-176 no. 131.

⁴³⁹ Krş. Schuler, 1998: 217. Ayrıca bkz. TIB 8. 2, s. 696-7.

⁴⁴⁰ Schuler (1998: 261-62, dn. 307), Lyrboton Kome'de bulunan, binaya ait yazıtta (IPerge 65) kiremit çatılı bir πύργος (kule) olarak tanımlanan, bir yapı kalıntısının köyün arşivi ya da değerli eşyaların depolandığı bir kamu binası olabileceğini, ayrıca kulenin yanında bulunan işlenmiş blokların da Lyrboton Apollon Tapınağı'na ait olabileceğini ifade etmektedir.

görevlendirilmekte⁴⁴¹, bir başka yazıtta ise iki *strategos gerusia*'ya şükranlarını sunmaktadır⁴⁴². Bu konuda başka bölgelerden de örnekler vardır. Phrygia Kastollos'da, İS 1.-2. yüzyıl aralığına tarihlenen yazıtta, *gerusia* üyeleri, köy sakinlerinin geri kalanından (λοιποὶ κομῆται) açıkça ayrılmaktadır⁴⁴³. Aynı yazıtta dair yorumunda W. Dittenberger'in de işaret ettiği gibi, kırsal *gerusia* işlevsel olarak *polis*'teki *bule*'nin dengidir: Örn. Pisidia'da, Karbokome'de *demos* ve *gerusia* birlikte adak yapmakta⁴⁴⁴; Orkitos'da yine benzer şekilde, *demos* ve *gerusia* Commodus'u heykelle onurlandırmaktadır⁴⁴⁵. C. Schuler, kırsal yerleşimlerdeki *gerusia*'ların işlevinin *polis*'lerdeki *bule*'ye karşılık geldiğini, üyelerinin de tıpkı *bule* üyeleri gibi ayrıcalıklı bir zümre oluşturduğunu düşünmektedir⁴⁴⁶.

2.2 Etnik/Coğrafi Gruplar

Küçük Asya'da, günümüzde de olduğu gibi, aynı coğrafi ya da etnik kökenden gelen sakinler çeşitli derneklerde örgütlenmişlerdir. Küçük Asya'dan, iş veya başka sebeplerle (askerlik, ticaret vs.), imparatorluğun herhangi bir yerine göç edenler arasında da benzer dernekleşme eğilimleri görülür. Helenistik ve Roma dönemlerinde Mısır'da Lykialı, Kilikialı ve İonialılar'ın yanı sıra Helenistik Dönem'de Sidon'da (Phoenikia) yaşayan Lykialı ve Pisidialılar'ın tüzel kuruluşları (*politeumata*) vardır⁴⁴⁷.

Milyas Bölgesi'nde Kozluca'da (Askania Gölü'nün kuzeyinde) bulunan İÖ 5/4 yıllarına tarihlenen yazıtta; Milyaslılar, Romalılar ve Thraklar olmak üzere üç ayrı etnik/coğrafi topluluğun ortaklaşa yaptığı bir adak söz konusudur:

Ῥώμηι καὶ Α[ὐτοκρ]άτ[ορι] Καίσαρι θε[ο]ῦ [υἱῶι] Σεβασ[τ]ῶι ἀρχιερεῖ, δημ[αρ]χικῆς ἐξουσίας ἐννε[α]καιδέκα[τ]ον, ὑπάτῳ δωδέ[κ]ατον, αὐτοκράτορι τεσσαρεσκαίδέκα[τ]ον τῶι ἰδίῳ σωτῆρ[ι] Μιλυάδεις καὶ οἱ πραγματευόμενοι [π]αρ' αὐτοῖς Ῥωμα[ῖ]οι καὶ Θραῖκες οἱ κατοικοῦντες παρ' αὐ[τ]οῖς καθιέρωσαν⁴⁴⁸.

“Milyashılar, onların arasında ticaretle uğraşan Romalılar ve Milyashılar'ın yanında yerleşik olan Thraklar; Tanrıça Roma ve kendi kurtarıcıları, başrahip, halk idaresi yetkisini 11 yıldır elinde tutan, 12. kez consul olan, 14. kez imparator olarak selamlanan, Tanrı'nın (Iulius Caesar'in) oğlu, imparator Caesar Augustus için adadılar”.

⁴⁴¹ IPerge 77, str. 4-5: ἐφ' ᾧ οἱ κατὰ ἔτο[ς] αἰρούμενοι κομάρχαι.

⁴⁴² IPerge 475: Ἀπελλῆς καὶ Ἀρτεμίστις στρατιῶται γερεοῖς χαίρεν χαίρειν.

⁴⁴³ OGIS 488.

⁴⁴⁴ Ramsay, 1906 no. 1: . . . Νεῖλλος πραγματευτ[ῆ]ς [γ]ερεὸς κα[ὶ] δῆμος Καρβοκομη[τ]ῶν, bkz. age. s. 309.

⁴⁴⁵ MAMA I 416 (=IGR IV 550): Θεὸν Κόμμοδον Ὀρκιστηνῶν ὁ δῆμος καὶ ἡ γερουσία.

⁴⁴⁶ Schuler, 1998: 227-229.

⁴⁴⁷ Mendel, 1912 no. 106: Πιναρέων τὸ πολίτευμα (İÖ 250-200); OGIS 592: Καυνίων τὸ πολίτευμα (İÖ 250-200); SEG 8, 573: τὸ πολίτευμα τῶν Κιλίκων.

⁴⁴⁸ SEG 36, 1207; yazıt ve yorum için ayrıca bkz. Hall, 1986 no. 1, s. 137-140.

Yazıt aynı zamanda Milyas Bölgesi'nin kuzey sınırının belirlenmesi bakımından da önemli bir belgedir. S. A. Hall, İÖ 5. yüzyıldan İS 6. yüzyıla kadar antik yazarların Milyas teritoryumu hakkında aktardığı bilgilere dayanarak, Milyas Bölgesi'nin güneyde Baba Dağ ve Kestel havzasından kuzeybatıda Lysis arasında uzanan toprakların merkezinde olduğu sonucuna ulaşır⁴⁴⁹. A. B. Perez'e göre, Roma ve Augustus'a ithaf edilen yazıt Pisidia'da Roma İmparatorluk kültürünün ilk belgesidir⁴⁵⁰.

Milyaslılar bu adağın yapıldığı yerin doğusunda kalan ve Milyas olarak adlandırılan bölgenin yerlileri olabilir. Ancak yazıtta, *koinon* gibi, herhangi bir örgütsel yapıdan, ya da Milyaslılar adına eylemde bulunan bir kent memurundan söz eden bir ibare bulunmadığından, onların ne kadarının bu adağa katıldığı açık olmamakla birlikte yakın çevrede çok sayıda Milyaslı yaşadığı ve çoğunun bu adağa katıldığı varsayılır⁴⁵¹. Roma kültürü, bölgeye barış getiren Apameia Antlaşması'ndan sonra, yeni Pergamon yönetimine bir şükran ifadesi olarak kurulmuş olabilir⁴⁵².

Yazıtta, Roma'nın kontrolünde olan bölgelerde ticaret yapan İtalic kökenli *negotiatores* (οἱ πραγματευόμενοι παρ' αὐτοῖς Ῥωμαῖοι) ve bir ihtimal, Seleukos Krallığı tarafından önemli yol güzergahlarının güvenliğini sağlamak amacıyla bölgeye yerleştirilen askerlerin temsilcileri olabilecek Thraklar (Θράκες οἱ κατοικοῦντες παρ' αὐτοῖς) etnik gruplar olarak aşağıda incelenmektedir.

2.2.1 Romalılar (Ῥωμαῖοι)

Roma'nın, Doğu'ya doğru sınırlarını genişletmesinin ardından İtalic ya da Romalı ailelerin⁴⁵³ yeni kurulan eyaletlere (Akhaia, Asia, Kilikia, Bithynia ve Pontus) yerleştikleri bilinmektedir. Cicero (*Flacc.* 71.), İtalya'dan birçok Romalının ticaret yapmak için Pergamon'a, Smyrna'ya, Tralleis'e geldiğinden söz eder. Plinius (*nat. hist.* 2. 109), İÖ 88 yılında Mithridates'in katliamından kaçan Romalı tüccarların Gyges/Koloe (Marmara) Gölü'ndeki bataklıklarda gizlendiklerini aktarır. Dio Cassius (51. 30. 7), Augustus zamanında Caesar'ın tapınaklarının kuruluşuna değinirken, Ephesos'taki Romalılar'dan söz eder. Aslında, İtalic *negotiatores*'in Anadolu kentleri ile ilişkileri eyaletlerin kurulmasından çok daha önce, İÖ

⁴⁴⁹ Milyaslılar ve Milyas teritoryumu hakkında bkz. Hall, 1986: 142-157; Doğan, 2019: 49-54.

⁴⁵⁰ Bkz. <https://ancientassociations.ku.dk/assoc/395> (erişim tarihi: 27.05.2021).

⁴⁵¹ Hall, 1986: 153.

⁴⁵² age. s. 156.

⁴⁵³ P. A. Brunt'a göre (1971: 206), bu göçmenlere *cives Romani*'den ziyade *Italici* demek daha uygundur.

167’de Delos’ta serbest limanın kurulmasıyla başlar. Bu gelişmeyle birlikte, Delos’da bulunan Romalılar’ın⁴⁵⁴ bir kısmı ticari faaliyetlerini Anadolu’ya aktarır.

Özellikle Mysia, Lydia ve Phrygia bölgelerinden daha fazla olmak üzere, yazıtlar Romalılar’ın Anadolu’nun birçok kentinde topluluk olarak örgütlendiklerini göstermektedir⁴⁵⁵. Bu topluluklar kendilerini genellikle οἱ πραγματευόμενοι⁴⁵⁶ ya da οἱ κατοικοῦντες Ρωμαῖοι⁴⁵⁷ ve daha nadir olarak da οἱ συνπολιτευόμενοι Ρωμαῖοι⁴⁵⁸ olarak tanımlamaktadırlar. S. Mitchell πραγματευόμενοι ya da κατοικοῦντες Ρωμαῖοι’u, ticari ve hatta yeni bölgelerdeki hafif sanayi fırsatları kollayan; genellikle daha büyük ve müreffeh kentlerde cemiyetleşme eğiliminde olan tüccarlar ve iş insanları olarak görmektedir⁴⁵⁹. Bununla birlikte, *pragmateuomenoi participium*’u ile ticari faaliyet açık bir şekilde vurgulanırken, diğer etnik/göçmen gruplar için de kullanılan *katoikountes* ile bu vurgu her zaman çok açık değildir⁴⁶⁰. Bu topluluklar Latince yazıtlarda “*Italici qui . . . ya da cives Romani qui . . . negotiantur*” şeklinde ifade edilir⁴⁶¹. Erken dönemlerde, muhtemelen büyük çoğunluğu sadece Latince konuşan İtalyan göçmenlerin yazıtlarda Yunanca kullanmaları, onların yerleştikleri kente entegre olma çabası olarak yorumlanabilir⁴⁶². Ayrıca İÖ 88 tarihinde Sardeis’te⁴⁶³; İS 50’lerde Phrygia’da Prymnessos’da⁴⁶⁴ *bilingual* yazıtlar da vardır. Özellikle Ephesos gibi büyük kentlerde, ikamet eden Romalılar, muhtemelen yaptıkları işle bağlantılı olarak farklı derneklerde örgütlenmiş gözükmektedir. İS 43/4 yıllarında İmparator Claudius’u onurlandıran “*conventus civium Romanorum qui in Asia negotiantur*” bunlardan birisidir⁴⁶⁵. Ayrıca bazı yazıtlarda “*Italicei, quei Ephesi negotiantur*”⁴⁶⁶; bazılarında “*qui in statario*

⁴⁵⁴ Bu sırada Delos’ta, muhtemelen yerli halktan ve Atinalılar’dan daha fazla bir nüfusa sahip, İtalyan kökenli büyük bir göçmen topluluğu bulunmaktaydı, bkz. Terpstra, 2013: 172; bu hususta ayrıca bkz. Rauh, 1993; Errington, 1988: 144-145; Levick, 1967:56-57; Roussel, 1916: 75-84.

⁴⁵⁵ Bu kentlerin bir listesi için bkz. Magie, 1950: Appendix IV, s. 1615-1616; Harland, 2014: 79-80.

⁴⁵⁶ Örn. IPrusaOlymp 229; IKibyra 47- 61.

⁴⁵⁷ Örn. Phrygia’da Apameia: IGR IV 784; 790; 793; 794; 779; Pisidia’da Konana: SEG 2, 744; IGR III 325; Lydai: IGR IV 713.

⁴⁵⁸ Bkz. aş. s. 68, dn. 476, 477.

⁴⁵⁹ Mitchell, 1978: 311. Ayrıca bkz. Hatzfeld, 1919.

⁴⁶⁰ Harland, 2014: 78. Ayrıca krş. Broughton, 1935: 23.

⁴⁶¹ Bkz. aş. dn. 466, 467, 468.

⁴⁶² Rohde, 2012: 321.

⁴⁶³ SEG 46, 1521: Ἰταλικοὶ οἱ ἐν Σάρδεσιν πραγματευόμενοι: Italicei quei Sardibus vac. negotiantur.

⁴⁶⁴ IGR IV 675: L. [A]rrun[t]i[o] L. f. S[criboniano], Pompei Magni ab[nepoti], Ani(ensi)(?), praef(ecto) urb(is), au[g(uri)], — — —] Prymness(ii) et c(ives) R(omani) [qui ibi nego]tiantur, cura[m agente] C. Caecillio L. f. M[— — —]. Str. 7-12: ὁ δῆμος καὶ οἱ κατοικοῦντες Ρωμαῖδι Λε[ύκιον Ἀρρουν]τιον Λευκί[ο]ν υἱὸν Ἀνίσης(?) Πομπηίου Μ[άγνου ἀπό]γον Σκριβων[ιανόν, ἐπαρ]χον Ρώμ(ης), αὐ[γούρα].

⁴⁶⁵ IEph 3019, str. 1-4: Ti(berio) Claudio Caesari Aug(usto) Germa[nico imper(atori), pont(ifici) max(imo), trib(unicia) pot(estate) III| co(n)s(uli) III, p(atr)ri p(atr)riae conventus c(ivium) R(omanorum) qui in Asia negotiantur.

⁴⁶⁶ IEph 658; IEph 2058.

*negotiantur*⁴⁶⁷ olarak tanımlanan gruplar da belgelenmiştir. Son olarak bahsedilen yazıtta, derneğin *patronus*'u olarak onurlandırılan C. Sallustius Crispus Passienus, İS 42-43'te Asia Eyaleti *proconsul*'udur. Anlaşılan o ki göçmen *negotiatores* olarak gurbette ticaretle uğraşan İtalikler, üst tabakaya mensup Roma vatandaşlarını *patronus*'ları seçerek, nüfuzlu kişilerle yakın ilişkiler kurmaya çabalamışlardır.

Bu çalışma kapsamında Romalılar bugüne kadar Attaleia'da (συνπολιτευόμενοι Ῥωμαῖοι)⁴⁶⁸ ve Milyas Bölgesi'nde Kozluca'da (Askania Gölü'nün kuzeyinde) belgelenmiştir⁴⁶⁹. İÖ 5-4 yılına tarihlenen Kozluca yazıtında geçen “οἱ πραγματευόμενοι παρ' αὐτοῖς Ῥωμαῖοι” ifadesi ile, faaliyetlerini Milyas Bölgesi'nde sürdüren *negotiatores* kastedilmektedir⁴⁷⁰. Milyas çevresinde, ör. Apameia'da, Konana'da, Apollonia'da, Ummidii soyunun mülkiyetindeki Ormeleis'te ve Alastos'ta Attaleia'ya yerleşen Calpurnii'ye; yine Ormeleis'te Claudii Severi soyuna ait arazilerin yanı sıra Sibidunda, Andeda ve Pogla civarında Choria Planciana olarak adlandırılabilir ve Perge'ye yerleşen ünlü Plancii soyuna ait mülkler gibi İtalik kökenli göçmen *negotiatores*'in arazi sahipliklerine dair veriler vardır⁴⁷¹. Bölgedeki Romalı nüfusu ayrıca, Augustus'un Pisidia Torosları ve çevresinde kurduğu *veteran colonia*'larla⁴⁷² güçlendirilmiş, Pisidia'nın kontrol altına alınamayan kısımları bu şekilde gözetim altında tutulmuştur⁴⁷³. Galatia Kralı Amyntas'ın Dağlık Pisidia kavmi Homonadlar tarafından İÖ 25 yılında öldürülmesinin ardından kurulan Galatia eyaletine dahil edilen bölgenin tam anlamıyla denetim altına alınması 20 yılı aşan zorlu bir sürecin sonunda İÖ 5-4'te tamamlanmış olmalıdır. Zira bölge sakinlerinin Roma ve Augustus'a sadakatlerini Kozluca yazıtıyla kamusal alanda teyit etmeleri bu şekilde yorumlanabilir. Dolayısıyla, Roma ve Augustus kültü bizzat onlar için ve onlar tarafından kurulduğuna⁴⁷⁴ göre sunak ya da heykel kaidesini adayan grubun öncülüğünü Romalılar'ın üstlendiği varsayılabilir.

⁴⁶⁷ IEph 3025: [C(aio) Sallustio Crispo Passieno] Equi[— proco(n)s(uli) co(n)s(uli) pr(aetori)] q(uaestori) Ti(berii) Ca[esaris Augusti, VII(septem)]viro [epulo]nu[m, sodali] Au[gu]s[t]ali, soda[li] Titio [qui i]n statario ne[g]otiantur pat[rono] (İS 42/43).

⁴⁶⁸ SEG 17, 580; SEG 6, 646.

⁴⁶⁹ Yazıt için bkz. yuk. s. 64.

⁴⁷⁰ Bölgede *negotiatores*'in varlığına ilişkin önceden bilinen kanıtlar Mitchell (1976: 116-7) ve Levick (1967: böl. IV-V) tarafından özetlenmiştir.

⁴⁷¹ Apameia: MAMA VI 180; MAMA VI 183; Strab. 12.8.15; Konana: IGR III 325; SEG 2, 744; Apollonia: IGR III, 324; Ormeleis, Alastos ve Choria Planciana için bkz. Brandt, 1992: 121-122, 156; Halfmann 1979: 54-56.

⁴⁷² Bowersock, 1966: 70; Levick, 1967: böl. IV-V.

⁴⁷³ İÖ 25'de Galatia'nın ilhakından sonra Augustus'un kurduğu altı *colonia* (Antiocheia, Lystra, Parlais, Kremna, Komama ve Olbasa) stratejik öneme sahiptir. Bu *colonia* kentlerin kuruluş amacı, Galatia Kralı Amyntas'ın ölümünden sonra ciddi bir tehdit oluşturan Toros kabilelerini kontrol altında tutmaktır. *Colonia*'lara yerleştirilen *veteranus*'lar *negotiatores* için bir koruyucu/güvence olmuşlardır. Bu kentlerden özellikle Kremna, Olbasa ve Komama Milyas Bölgesi'ni denetlemektedir, bkz. Hall, 1986: 154.

⁴⁷⁴ A. S. Hall (1986), Milyaslılar arasında Roma tapınının ilk kez bölgeye barış getiren Apameia Antlaşması'ndan sonra kurulmuş olabileceğini varsaymaktadır.

Pamphylia’da Attaleia’da iki yazıtta συνπολιτευόμενοι olarak adlandırılan Romalılar, πραγματευόμενοι ya da κατοικοῦντες Ρωμαῖοι’den farklı bir kategoride değerlendirilmelidir. Συνπολιτευόμενοι Ρωμαῖοι Attaleia haricinde Amissos’da ve Isaura’da da belgelenmiştir⁴⁷⁵. Attaleia’nın İtalic sakinleri, ilk kez İS 5-7’de, Galatia valisi Marcus Plautius Silvanus’un onurlandırıldığı yazıtta belgelenir⁴⁷⁶. Burada, Vali Marcus Plautius Silvanus Romalılar’ın *patronus*’u ve *euergetes*’i olarak onurlandırılmaktadır. Συνπολιτευόμενοι Ρωμαῖοι ayrıca, Tanrıça Roma rahibi Sextus Paccius Valerianus Flaccus’un onurlandırıldığı İS 2. yüzyıla tarihlenen yazıtta da anılmaktadır⁴⁷⁷. T. R. S. Broughton, *sympoliteuomenoi romaiοi*’un kentle politik ilişkilerinin *pragmateuomenoi* ya da *katoikountes romaiοi*’den daha yakın olduğu, dolayısıyla kent yönetiminde daha aktif görev aldıkları sonucuna varmıştır⁴⁷⁸. Broughton ayrıca, *sympoliteuomenoi romaiοi*’un iç savaşlardan sonra azalan refahı canlandırmak için Attaleia’ya- resmî bir *colonia*⁴⁷⁹ olmasa da- Augustus tarafından gönderilen göçmenler olabileceğini savlamaktadır⁴⁸⁰. Ancak *negotiatores*’in gelişmekte olan Attaleia gibi bir kentte ticari fırsatlar elde edilebileceği öngörüsüyle gönüllü olarak geldiklerini varsaymak daha mantıklı gözükmektedir⁴⁸¹. Zira, İÖ 1. yüzyılda kent teritoryumunun *ager publicus* yapılması, aynı yüzyılda Pisidia hinterlandı ile başlayan ticari ilişkileri⁴⁸², ve ayrıca bir limana sahip olmasıyla Attaleia İtalic *negotiatores*’in yerleşmesi için oldukça uygun bir konumdadır. Dolayısıyla, Attaleia’da yerleşik İtaliclerin Augustus tarafından buraya gönderilmediği, belki de daha erken bir tarihte kendi girişimleriyle kente yerleşen İtalicler oldukları varsayımı daha olası gözükmektedir⁴⁸³. Ayrıca, Pamphylia’nın İtalic nüfusu sadece Attaleia ile sınırlı değildir. Perge’de, örn. Plancii ve Cornutii gibi, İtalic ailelerin ikamet ettiği ve hatta kent memuriyeti

⁴⁷⁵ Isaura: IGR III 294: [Ἰσα]υρέων ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος οἱ τε συμπολιτευόμενοι Ρωμαῖοι; Amissos: IGR IV 314: Αὐτοκράτορα Καίσαρα | θεοῦ υἱὸν θεὸν Σεβαστὸν | ὁ δῆμος ὁ Ἀμισσηνῶν καὶ οἱ | συμπολιτευόμενοι Ρωμαῖοι || τὸν ἐατὼν σωτῆρα καὶ κτίστην (İÖ 27-İS 14).

⁴⁷⁶ SEG 6, 646; ayrıca bkz. Gökalp, 2008: no. 4.1.2.1.

⁴⁷⁷ SEG 17, 578; ayrıca bkz. Gökalp 2008: no. 4.1.3.10.

⁴⁷⁸ Broughton, 1935: 18 vd. öz. 23.

⁴⁷⁹ Attaleia İS 3. yüzyıl sonlarından itibaren yazıtlarda (IGR III 785: ἡ λαμ(προτάτη) Ἀτταλέων κολωνία) *colonia* olarak gözükür. Bu *colonia* iddiası ve Roma kültürünün *arkhegetis* olarak tanımlanması burada Roma’nın bir göçmen yerleştirme eylemi olduğu görüşünü destekler gözükse de İS 2. yüzyılla birlikte bazen önemli kentlere *veteran* yerleşimi olmaksızın bu unvanın verilebildiği, dolayısıyla Ἀτταλέων κολωνία’nın da sadece titular *colonia* olduğu kabul edilir, bkz. Levick ve Jameson, 1964: 102.

⁴⁸⁰ Akdeniz kıyılarında faaliyet gösteren korsanlara karşı P. Servilius’un sürdürdüğü mücadele neticesinde ele geçirilen topraklar kamu arazisi (*ager publicus*) yapılmış ve bu topraklara İtalic göçmenler yerleştirilmiştir, krş. Broughton, 1935: 23-24.

⁴⁸¹ Bkz. Levick ve Jameson, 1964: 102 ve dn. 54; *Negotiatores* ailelerin listesi için bkz. Hatzfeld, 1919’da Index.

⁴⁸² Bazı ailelerin Augustus’un *colonia*’sı Pisidia Antiokheia’dan gelmiş olabileceği belirtilmektedir, zira bir *senatus* sınıfı ailesi olan Creperii hem Pisidia Antiokheia’da hem Attaleia’da belgelenir, bkz. Levick ve Jameson, 1964: 103.

⁴⁸³ Bowersock, 1966: 64; Jameson, 1970: 112-113; Gökalp, 2008: 52-53.

üstlendikleri bilinmektedir⁴⁸⁴. Attaleia'daki Romalılar, muhtemelen kentteki θεά ἀρχηγέτις Πώμη kültünden de sorumluydular⁴⁸⁵. Attaleia'da *Thea Arkhegetis Roma* kültünün erken tarihi⁴⁸⁶ ve kültle bağlantılı olarak İmparator Augustus'a herhangi bir atıf olmaması, İtaliclerin Augustus Dönemi'nden önce kente yerleşmiş olabileceği, dolayısıyla da kültün Attaleia'nın da bir Augustus *colonia*'sı olabileceği savı için kanıt sunmadığı söylenebilir⁴⁸⁷.

Anadolu'da pek çok kentte örgütlü bir yapı olarak hareket eden Romalılar, bulundukları kentlerin politik ve sosyal yaşamlarında oldukça etkili olmuşlardır⁴⁸⁸. Romalılar, Attaleia'da olduğu gibi, birçok kentte (örn. Tralleis⁴⁸⁹, Phrygia Apameia⁴⁹⁰, Philadelphia⁴⁹¹, Thyateira⁴⁹², Halikarnassos⁴⁹³ vb.) genellikle kent kurumlarıyla (öz. *demos*) ya da Iasos'ta⁴⁹⁴ olduğu gibi gymnasiyal örgütlerle birlikte onurlandırma faaliyetlerinde yer alırlar. Bir mezar yazıtında ise, ἡ γερουσία, οἱ κάτ<ο>κοι, οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ θιασῶται birlikte zikredilmektedir⁴⁹⁵. Bunun yanı sıra, Ephesos'ta İÖ 100 yılına tarihlenen bir arşitrav yazıtında⁴⁹⁶ belgelendiği üzere, Romalı *negotiatores* bir bina yapımı (ya da onarımı) için karar almaktadır. Yazıta göre, “şarap kaplarının satın alınmasından sorumlu yönetici/ *mag(ister) in emendum dolarium*” olan azatlı P. Vetrius Rodo, büyük olasılıkla dernek tarafından kararlaştırılan bina projesinin sorumlusu olarak atanmıştır⁴⁹⁷. Ayrıca, Tralleis'te Claudianus adında bir hayırseverin üstlendiği görevler arasında *gerusia*, *neoi* ve Romalılar'ın *grammateus*'liği sayılmaktadır⁴⁹⁸.

⁴⁸⁴ Örn. IPerge 44: Γάϊον Ἰούλιον Κορνοῦτον Βρυωνεῖνον, ἀρχιερασάμενον τῶν Σεβαστῶν ἀγωνοθέτην ἀποδειχθέντα τῶν μεγάλων Καισαρείων ἀγώνων; IPerge 120: Πλανκίαν Μάγναν Μ. Πλανκίου Οὐάρου καὶ Πόλεως θυγατέρα, ἱέρειαν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ δημιουργόν.

⁴⁸⁵ Krş. Jameson, 1970: 112, 116; Bauer, 2014: 289.

⁴⁸⁶ Attaleia'da söz konusu kültün belgelendiği en erken yazıtta (SEG 17, 582), Roma'nın yanı sıra, İmparator Tiberius'un İÖ 23 yılında genç yaşta ölen oğlu Drusus'un da rahipliğinden söz edilmektedir.

⁴⁸⁷ Jameson, 1970: 112. Aksi görüş için Mellor, 1975: 87 dn. 387; Mitchell, 1974, 33 dn. 34.

⁴⁸⁸ Ste. Croix, 1981: 521; Sartre, 1995: 160-161.

⁴⁸⁹ ITralleis 77: ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος καὶ τὸ ἱερὸν | σύστημα τῆς γερουσίας καὶ οἱ | φιλοσέβαστοι νέοι καὶ οἱ ἐν Τράλλεσι | [— Ῥωμαῖοι ἐτίμησαν —].

⁴⁹⁰ IGR IV 779, str.1-3: ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ὁ Ἀπαμέων καὶ οἱ κατοικοῦντες Ῥωμαῖοι ἐτείμησαν (Phryg. Apameia, yak. İS 128).

⁴⁹¹ IGR IV 1644, str. 1-3: [ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος] καὶ οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ἡ γερουσία ἐτείμησαν (Philadelphia, İS 69).

⁴⁹² TAM V.2. 924=IGR IV 1235, str. 1-4: ὁ δῆμος καὶ οἱ πραγματευόμενοι Ῥωμαῖοι ἐτείμησαν (Thyateira).

⁴⁹³ French, 1984, 75-83: ὁ δῆμος καὶ οἱ πραγματευόμενοι ἐνταῦθα Ῥωμαῖοι (İÖ 1. yy ilk yarısı).

⁴⁹⁴ Iasos 90, str. 1-2: ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος καὶ οἱ νέοι καὶ ἡ γερουσία καὶ οἱ Ῥωμαῖοι οἱ ἐν Ἰασῶι πραγματευόμενοι (İS 4/7).

⁴⁹⁵ ISmyrna 534.

⁴⁹⁶ IEph 2074: P(ublius) Veturius, P(ublili) l(ibertus), Rodo mag(ister) in emendum dolarium[m - - -]pidianum ded[it] ex decretu conlegei . .

⁴⁹⁷ Bkz. Terpstra, 2013: 194.

⁴⁹⁸ ITralleis 145, str. 10-12: γραμματεύσαντα καὶ τῆς φιλοσεβάστου γερουσίας καὶ τῶν φιλοσεβάστων νέων καὶ Ῥωμαίων.

2.2.2 Thraklar (Θράκες) Θράκες οἱ κατοικοῦντες

“Yerleştirmek/ yurt edinmek; kolonileştirmek” vb. anlamlara sahip κατοικέω fiilinden türetilen bir partikipium olan κατοικοῦντες genel olarak “belli bir yerde ikamet eden sakinler”i tanımlar ve aynı kökten türetilen κάτοικοι ve κατοικία terimleriyle yakından ilişkilidir. Örneğin, Asia Eyaleti’nin kuruluşundan önceki bir tarihte, Apollonia teritoryumundaki Rhyndakos’da ikamet eden *katoikountes*, *katoikia*’nın iki hayırseveri için bir onurlandırma kararı alır: Οἱ κατοικοῦντες ἐν Δαφνοῦντι τοὺς εὐεργετηκότας τὴν κατοικίαν⁴⁹⁹. Bundan yaklaşık 200 yıl sonra İS 42-43’te Apollodoros adında bir *euergetes*’in κατοικία’ya yaptığı hizmetlerden söz edilir⁵⁰⁰. Söz konusu yazıtlarda *katoikia*’nın yerleşim yerini değil topluluğu ifade ettiği anlaşılmaktadır. Küçük Asya yazıtlarında κατοικία, κόμη’den sonra *polis* statüsüne sahip olmayan ve genellikle kırsal bir karaktere sahip toplulukları tanımlayan en yaygın terimdir. Ancak Küçük Asya’nın her yerine dağılmış olan κόμη yazıtlarından farklı olarak κατοικία özellikle Lydia’da yoğundur; Mysia ve Phrygia’da da sıkça karşımıza çıkar. Κατοικοῦντες, κάτοικοι ve κατοικία terimlerinin bazı belgelerde Yunan-Makedon kolonistlerle bağlantılı olması bu yerleşimlerin Geç Helenistik Dönem askerî kolonilere kadar geri gittiği yorumlarına neden olsa da belgelerin çoğunun İmparatorluk Dönemi’ne, hatta büyük bölümünün de İS 2-3. yüzyıllara ait olduğu görülmektedir⁵⁰¹.

Bununla birlikte, κατοικία ya da κατοικοῦντες’in kullanımına ilişkin iki istisnai duruma dikkat edilmelidir: İlki, Hieropolis’te ikamet eden Yahudilerin *katoikia*’sıdır (κατοικία τῶν Ἱεραπόλει κατοικούντων Ἰουδαίων)⁵⁰². Zira, çok sayıda κατοικοῦντες Ῥωμαῖοι belgesine rağmen, *katoikia* terimi Romalılar için hiçbir zaman kullanılmamıştır. İkinci olarak, muhtemelen Hadrianus zamanında(?) Sardeis’te *bule* ve *demos*’un bir Artemis rahibesini onurlandığı metinde, κατοικία dernek benzeri bir organizasyona atıfta bulunmaktadır⁵⁰³. Burada muhtemelen tapınakta ikamet edenlerin (κατοικοῦντες ἐν τῷ ἱερῷ) bir gruplaşması söz konusu olabilir⁵⁰⁴.

⁴⁹⁹ Tanrıver ve Kütük, 1993 no. 1.

⁵⁰⁰ TAM V.3. 1435: οἱ κατοικοῦντες ἐν Κα[πολ]μήοις ἐτείμησαν Ἀπολλόδ[ω]ρον. . . . ἔνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς[ις] ἑαυτοῦς, ἐν πολλοῖς εὐεργε[τη]κότα τὴν κατοικίαν τελη[ότα]τα, κτλ.

⁵⁰¹ Κατοικία’nın esasen İmparatorluk Dönemi epigrafine özgü bir kavram olduğu ve κόμη yerine kullanılabilen daha güçlü bir ifade ya da eş anlamlı bir terim olduğu kabul edilir. Bu görüş *kome* ve *katoikia*’nın yan yana geçtiği yazıtlarla da desteklenir. Aynı topluluk farklı belgelerde bazen *kome* bazen *katoikia* olarak geçer: Kaystros Almyra’da bir vakıf yazıtı (IEph 3252) *katoikia*’nın *arkhon*’larına göre tarihlenirken (str. 23: ἐπὶ ἄρχοντος τῆς κατοικίας) *kome* adı da (str. 7-8: προκαθήμενος τῆς κόμης Μήν) kullanılır. *Katoikountes*, *katoikia* ve *katoikoi* konusunda daha fazla belge ve detaylı yorum için bkz. Schuler, 1998: 31vd.

⁵⁰² IJO II 205 (= IHierapJ 212 = Miranda, 1999 no. 16).

⁵⁰³ ISardis 52, col. I.

⁵⁰⁴ Bkz. Schuler, 1998: 36.

Κατοικοῦντες terimi çeşitli kurumsal bağlamlarda farklı şekillerde karşımıza çıkabilir. Bununla birlikte, verilerdeki ortak nokta, bir kolonizasyondan ziyade ikamet edilen yere işaret edilmesidir. Teknik terim olarak en yaygın kullanımı, οἱ πολῖται καὶ οἱ ἄλλοι οἱ κατοικοῦντες την τε πόλιν καὶ τὴν χώραν, şeklinde çeşitli biçimlerde belgelenir⁵⁰⁵. Bu formülasyonla, bir *polis*'in sakinleri, yurttaşlar ve yurttaşlık hakkına sahip olmayan diğerleri şeklinde ayrılarak her iki grubun da sadece kentte değil teritoryumda da yaşadığı belirtilmiş olur. Vatandaş topluluğu içindeki gruplar, kırsal topluluklarla karşılaştırma için daha önemlidir. Stratonikeia'daki οἱ κατοικοῦντες ἐν τῷ ἱερῷ⁵⁰⁶; Ephesos'taki οἱ τὴν πλατεῖαν κατοικοῦντες ve οἱ κατοικοῦντες Κορησόν veya Pergamon'daki οἱ τὴν ἀκρόπολιν κατοικοῦντες⁵⁰⁷ gibi semt dernekleri ile Smyrna ve Ephesos çevresindeki müstahkem alanlardaki οἱ κατοικοῦντες ἐν τῷ χωρίῳ ya da ἐμ Φυγέλοις⁵⁰⁸ bunlar arasında sayılabilir⁵⁰⁹.

Tez kapsamında Milyas Bölgesi'nde (Kozluca) bulunan, İÖ 5/4 yıllarına tarihlenen yazıtta⁵¹⁰ κατοικοῦντες παρ' αὐτοῖς olarak tanımlanan Thraklar, Seleukos Kralları tarafından önemli yolların güvenliğini sağlamak amacıyla bölgeye yerleştirilen askerî kolonistlerin temsilcileri olabilir⁵¹¹. *Katoikoi* terimi, topluluğun *polis* statüsünde olmayan kırsal bir yerleşim olduğunu gösterir. Lysis Vadisi'nde iskân edilen Thrak göçmenler, Lykos Vadisi'nden güneydoğuya Tefenni'ye giden ve Lysis Vadisi'nden günümüzde de kullanılan bir rota ile dağların üzerinden Isinda'ya ve oradan da Pamphylia Ovası'na ulaşan yol güzergahının⁵¹² batı yakasını korumakla yükümlü olmalılar. Thraklar muhtemelen Apameia'dan Askania Gölü'nün kuzeyine, oradan Baris/Kılıç ve Lysinia üzerinden aşağı inen Lysis Vadisi'ne girmeden Bozova'ya giden yolun denetiminden de sorumlu olmuşlardır⁵¹³.

Pisidia'nın tam anlamıyla kontrol altına alınması, İÖ 6'da tamamlanan Via Sebaste yol ağıyla birbirine bağlanan *colonia* kentlerde iskân edilen *veteran* askerlerle sağlanmıştır⁵¹⁴. Seleukos'ların bölgedeki en önemli kolonisi, Büyük Phrygia satraplığının eski başkenti ve Maiandros Vadisi'nin başında önemli bir konumda olan Apameia-Kelainai'dır. Güneybatı Pisidia'da Olbasa, Komama ve Kremna *colonia*'ları burada kalıcı bir askerî koruma

⁵⁰⁵ Bkz. yk. böl. 2.2.1; ayrıca bkz. Schuler, 1998: 37, 195 vd.

⁵⁰⁶ IStratonikeia 536; IStratonikeia 539.

⁵⁰⁷ IEph 2298A; IEph 3013; IGR IV 330; IGR IV 424.

⁵⁰⁸ Örn. ISmyrna 609; ISmyrna 610; IEph 1408.

⁵⁰⁹ Bkz. Schuler, 1998: 37.

⁵¹⁰ Bkz. yuk. s. 64-65.

⁵¹¹ Hall, 1986: 153-154.

⁵¹² Bu hat muhtemelen daha sonra Via Sebaste'nin Komama'ya kadar olan güzergahında yer almıştır. Via Sebaste için bkz. Hild, 2008.

⁵¹³ Hall, 1986: 154.

⁵¹⁴ Levick, 1967: 29-55; Hall, 1986: 154; Hil, 2008: 59-60.

sağlamışlardır. Bir başka ifadeyle, bu *colonia*'lardaki *veteran*'lar *negotiatores* için bir güvence olmuştur. Dolayısıyla Kozluca yazıtı bu bağlamda değerlendirilebilir.

İÖ 5/4'te söz konusu yazıtın dikildiği tarihlerde, muhtemelen Olbasa tarafından denetim altında tutulan Pisidia'nın bu bölgesi huzura kavuşmuş ve yeni tamamlanan Via Sebaste'nin⁵¹⁵ çok yakınındaki bölgenin sakinleri, Roma ve Augustus'a ortak bir sadakat yemini için biraraya gelmişlerdi⁵¹⁶. Farklı amaçlarla ve farklı zamanlarda Milyas bölgesine yerleşen etnik gruplar tarafından yapılan bu adak bir anlamda bütün bir toplum olarak aralarında isyan tehlikesi olmadığı ve sadakat konusunda vali ya da temsilcileri tarafından sert muamele gerektirecek bir zemin bulunmadığı mesajını içermektedir⁵¹⁷.

Roma Dönemi'nde Milyas bölgesinde Thrak varlığını belgeleyen başka veriler, ör. Olbasa'da Thrak tanrısı Maron için bir adak⁵¹⁸, Burdur gölünün güneybatısında Yazı Köy'de ve Burdur'da Thrak isimleri (Σεύθης, Κοτης) sayılabilir. Thraklar, doğuda Apollonia'da (Uluborlu), Seleukeia Sidera'da ve Killinian Ovası'nda Neapolis'te de belgelenir. İS 2. yüzyıl Apollonia sikkelerinde⁵¹⁹ ve yazıtlarında⁵²⁰ ve ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ὁ Ἀπολλωνιατῶν Λυκίων Θρακῶν Κολώνων; Neapolis'de⁵²¹ bulunan bir fragmanda ise Θρακῶν Κολώνων şeklinde gözükmektedir. Apollonia yazıtlarında ve sikkelerinde adı geçen grupların birbirleriyle bağlantısı konusunda farklı görüşler vardır⁵²². L. Robert'in, κολώνες teriminin yazıtta Apollonia nüfusunun sonuncu unsuru olarak yer alması nedeniyle *colonia* statüsüne sahip olmayan İtalik göçmenler şekilde anlaşılması gerektiği⁵²³, yorumunu kabul eden S. Mitchel de

⁵¹⁵ Via Sebaste için bkz. Hild, 2008.

⁵¹⁶ Paphlagonia'daki göçmenler ve orada iş yapan İtalik *negotiatores* tarafından Gangra'da da aynı tarihlerde benzer bir sadakat yemini yapılmıştır: Studia Pontica III no. 66, str. 4-7: ἐν Γάνγροις ἐν [κ]ά[στροις(?), ὄρ]κος ὁ τελευθ[εῖς] ὑπὸ τῶ[ν] κατοικ[ούντων] Πα[φλαγονία]ν καὶ τῶν πραγ[ματευομ]ένων πα[ρ'] αὐτοῖς Ρ[ωμαίων]. Gangra, Paphlagonia'nın son Kralı Deiotarus Philadelphos'un eski başkentidir. Tören, İÖ 6/5'de krallığın ilhakından ve Galatia eyaletine dahil edilmesinden üç yıl sonra ve muhtemelen Kaisareion'da yapılmıştır. Amyntas ve Deiotarus'un eski krallık halklarının İmparatorluk hane halkına sadakat ifadelerini ortaya koyması Galatia eyaletinin güvenliğini pekiştirici bir unsurdur.

⁵¹⁷ Hall, 1986: 155.

⁵¹⁸ IGR III 410.

⁵¹⁹ Bkz. <http://snible.org/coins/hn/pisidia.html#Apollonia-Mordiaecum> (erişim tarihi: 02.06.2021).

⁵²⁰ Örn. IGR III 318; MAMA IV 147; MAMA IV 150. W. M. Ramsay tarafından (1890: 172 = IGR III 324) kopyalanan yazıtta ise ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ὁ Ἀπολλωνιατῶν Λυκίων καὶ Θρακῶν Κολώνων şeklinde geçmektedir. Ayrıca bkz. Head, 1911²: 706.

⁵²¹ MAMA VIII 350.

⁵²² W. M. Ramsay (1922: 184), Apollonia'daki Thraklar'ın Seleukos I tarafından, Lykialılar'ın ise, tıpkı bölgedeki Makedonlar gibi, Pergamon Krallığı tarafından yerleştirildiğini; Waddington, Plinius'un (*nat. hist.* 5. 95) "Thrak soyu" ifadesiyle bağlantısı olduğunu belirtir ki bu, Kozluca (Hall, 1986: 139) yazıtıyla da doğrulanır; A. H. M. Jones (1971: 411), Thrakyalı ve Lykialılar'ın Roma tarafından bölgeye yerleştirilen ama *colonia* statüsü verilmeyen Amyntas komutasındaki emekli askerler olabileceğini önermekte; buna karşın B. Levick (1967: 17, dn.6), Apollonia'nın resmî bir Roma *colonia*'sı olmadığını dolayısıyla da kendilerini tanımlamak için kullandıkları unvanın hukuki bir statüye sahip olmaksızın (*usurpation*) kullanıldığını düşünmektedir.

⁵²³ Robert, 1958 no. 467; age. s. 320 vd.

συνπολιτευόμενοι Ῥωμαῖοι olarak bilinen gruplarla kıyaslanabileceklerini düşünmektedir⁵²⁴. W. M. Ramsay'ın, "Pergamon Krallığının hüküm sürdüğü sırada Askania Gölü civarında Thrakyalı tüccarların yerleşip yerleşmediğini" sorusunu hatırlatan S. A. Hall, İÖ 2. yüzyıl ortalarında cereyan eden Πόλεμος Πισιδικός sırasında Pisidia saldırılarıyla baş etmek için buraya yerleştirilmiş olabileceklerini öne sürer⁵²⁵.

2.2.3 Yahudiler (Ἰουδαῖοι)

Yahudilere ilişkin gerek grup dışından gerekse kendi toplulukları tarafından yapılan tanımlamalar Antik Dönem'de bu grupları etnik dernekler arasında ele alabileceğimizi göstermektedir⁵²⁶. Küçük Asya'da, Romalılar'dan sonra, en çok belgelenen göçmen toplulukları muhtemelen Yahudi gruplarıdır⁵²⁷. Yahudilerin Küçük Asya'ya yerleştiğine dair ilk veri, Josephus'un İÖ 212 ile 204 yılları arasında Seleukos kralı Antiokhos III tarafından yazılan bir mektuba yaptığı atıftır⁵²⁸. Mektupta Antiokhos, Lydia valisinden bölgedeki kargaşayı kontrol altına almak amacıyla 2000 Yahudi ailenin Phrygia'da ve Lydia'da iskân edilmesini istemektedir. Mektubun gerçekliği hususunda tartışmalar olmakla birlikte, diğer Helenistik hanedanlar gibi, Seleukosların da ticaret yollarını ve sınır bölgelerini korumak ya da isyanlara engel olmak amacıyla çok sayıda askerî koloni kurdukları bilinmektedir. Yahudilerin Lydia'ya ve Phrygia'ya yerleştirilmesi de bu genel uygulama çerçevesinde değerlendirilebilir⁵²⁹. Daha sonraki dönemlerde de Küçük Asya'da Yahudi topluluklarının varlığını gösteren belgeler mevcuttur. Söz konusu mektuptan yaklaşık altmış yıl sonra Roma *Senatus*'u, Pergamon Kralı II. Attalos ve Kapadokia Kralı V. Ariarathes'e Karia (Myndos, Halikarnassos ve Knidos), Lykia (Phaselis) ve Pamphylia (Side) kentlerine Yahudileri desteklemeleri için bir genelge gönderir⁵³⁰. Josephus'a göre⁵³¹, Antiokhos VII Sidetes (İÖ 138-129) veya Antiokhos IX Kyzikenos (İÖ 113-95) Dönemi'nde Yahudi elçilerin Roma'yı ziyareti neticesinde *senatus* I. Hyrkanos'un faaliyetleriyle ilgili lehte bir kararname çıkarmış; elçiler, Roma'dan dönüşte Pergamon'a uğrayarak kentten Roma'nın bu kararını tanıyacağına ve Yahudiler için ellerinden gelen her türlü katkıyı vereceklerine dair söz almışlardır. Bu olaydan iki kuşak sonra İÖ 59'da Cicero, Pergamon'dan Kudüs'e gönderilen altın ile bağlantılı

⁵²⁴ Mitchell, 1978: 316.

⁵²⁵ Hall, 1986: 154, dn. 72.

⁵²⁶ Harland, 2009: 25-46; ayrıca bkz. Harland, 2013.

⁵²⁷ Harland, 2014: 96. Ayrıca bkz. <http://philipharland.com/greco-roman-associations/?s=Judeans> (erişim tarihi: 26.05.2021)

⁵²⁸ Ant. 12. 3; 4; ayrıca bkz. Trebilco, 1991: 5-7.

⁵²⁹ Küçük Asya'da Yahudi topluluklarının iskanına ilişkin tarihsel gelişime dair antik kaynaklar ve bunlarla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Trebilco, 1991: 5-36.

⁵³⁰ 1 Macc. 15. 16; 22; 23.

⁵³¹ Ant. 14. 10. 22.

yolsuzluk iddialarından söz eder⁵³²; altının bir kısmı büyük ihtimalle kentte ikamet eden Yahudilerden gelmiştir. Dolayısıyla, Yahudi elçilerin Roma'dan Kudüs'e dönerken Pergamon'a uğramalarının bir nedeni de oradaki Yahudi cemaatini ziyaret etmek olmalıdır⁵³³. İS 1. yüzyılda Philon, Pamphylia, Kilikia, Bithynia'ya kadar Asia'nın çoğu ve Pontus'un uzak bölgeleri dahil olmak üzere birçok yerde Yahudi kolonileri olduğunu söyler⁵³⁴.

Ayrıca Yahudilerin toplanma ve inançlarına uygun yaşama haklarıyla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Consül Iulius Gaius, Parium kentine gönderdiği mektupta Caesar'ın Roma'daki Yahudi sinagoglarını *collegium* yasağından açıkça muaf tuttuğunu belirterek, kentte ikamet eden Yahudilerin kendi geleneklerine göre yaşamalarına veya ortak akşam yemekleri ve kutsal bayramlar için bağış toplamalarına izin vermelerini ister⁵³⁵. Iulius Caesar'ın Roma'da çok eski olanlar dışında tüm *collegia*'yı yasakladığı bir dönemde Yahudilere toplanma özgürlüğü verilmesi dikkate değer bir ayrıcalıktır. Sardeis'te Yahudi cemaatinin belirli günlerde toplanması ve geleneklerine uygun bir şekilde ibadet etmeleri için bir yer verilmesine; bunun için amaçlarına hizmet edecek bir bina inşa etmelerine ve pazarda dini geleneklerine uygun yiyeceklerin satılmasına ilişkin talepleri kabul edilir⁵³⁶. Benzer şekilde, Laodikeia'daki Yahudilerin Şabat günlerini ve diğer kutsal ayinlerini kendi geleneklerine göre yapmaları için izin verilmiştir⁵³⁷. Yahudiler'in muafiyet istediği önemli bir alan da askerliktir. İÖ 49'da çıkarılan zorunlu askerlik yasasıyla Yahudilerin de askere alınması söz konusu olmuş, ancak İÖ 43'te Asia'daki tüm Yahudileri kapsayan bir muafiyet verilmiştir⁵³⁸. Yahudilerin askerlikten muaf tutulma nedenleri şunlardır: Yahudiler Şabat günlerinde silah taşıyamayacak ve yürüyemeyecekleri ve de alışık oldukları yerel yiyecekleri elde edemeyecekleri için askerlik yapmaları mümkün değildir⁵³⁹.

Küçük Asya'daki bazı Yahudilerin İS 212'den önce Roma vatandaşlık hakkı elde ettiklerine dair veriler var: (a) Aziz Paulos, (b) Π. Τυρρώνιος Κλάδος (Akmonia), (c) Μ(ἄρκος) Ἀρ(ήλιος) Μούσσιος (Ephesos), (d) Titus Flavius Aleksandros (Akmonia), (e) tarihlenemeyen bir yazıtta, Smyrna'daki Yahudi cemaatinin *grammateus*'i Λούκιος Λόλλιος Ἰοῦστος⁵⁴⁰. İS

⁵³² Cicero, *pro Flacco* 28. 68. Cicero, İÖ 62'de Asia valisiyken yolsuzluk yapmakla suçlanan L. Valerius Flaccus'u savunur. Suçlamaya konu olan kamu fonları arasında dört kentten (Apameia, Laodikeia, Adramyttion ve Pergamon) toplanan Yahudi Tapınak vergisi de vardır.

⁵³³ Trebilco, 1991: 7, 152-166.

⁵³⁴ Phil. *leg.* 281-282: εἰς δὲ τὰς πόρρω διφεκισμένας, Παμφυλίαν, Κιλικίαν, τὰ πολλὰ τῆς Ἀσίας ἄχρι Βιθυνίας καὶ τῶν τοῦ Πόντου μυχῶν.

⁵³⁵ Joseph. *Ant.* 14. 10. 8.

⁵³⁶ Joseph. *Ant.* 14. 10. 24.

⁵³⁷ Joseph. *Ant.* 14. 10. 20.

⁵³⁸ Joseph. *Ant.* 14. 228; Roma vatandaşı olan Yahudilere uygulanan muafiyet için ayrıca bkz. Joseph. *Ant.* 14. 231; 234; 236; 240.

⁵³⁹ Joseph. *Ant.* 14. 226; ayrıca bkz. 14. 228; 232; 237; Ant 18. 84; 13. 251-3.

⁵⁴⁰ Trebilco, 1991: 173.

212'deki Constitutio Antoniniana'dan sonra tüm eyalet sakinleri gibi bütün özgür Yahudiler de Roma vatandaşı olur.

İS 198 ve 211 yılları arasında Severus ve Caracalla Yahudilerin memuriyet üstlenmelerine izin verir; ancak bunlar yalnızca dini inançlarıyla çalışmayacak yükümlülüklerdir. Muhtemelen pagan ayinlerinden bir muafiyeti de içeren bu ayrıcalığın pratikte nasıl uygulandığı bilinmese de bu önemlidir. Muhtemelen Severus ve Caracalla dönemlerinde memuriyet üstlenmek külfetli hale geldiğinden, görev üstlenmeye uygun olanların çerçevesini genişletmek için bu yasa çıkarılır. Bu aynı zamanda, üçüncü yüzyılın başlarında Küçük Asya'da yerel vatandaşlığa sahip olup (memuriyet üstlenmek için bir ön koşul) servet kriterini de sağlayan önemli sayıda Yahudi olduğunu göstermektedir⁵⁴¹. İS 3. yüzyıldan itibaren Küçük Asya kentlerinde yerel memuriyet üstlenen Yahudiler bilinmektedir. Örneğin Sardeis'te βουλευτής olan Yahudiler vardır⁵⁴². Kilikia'daki Korykos'tan İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen bir mezar yazıtına göre, Aurelius Eusanbatiōs Menandros *bule* üyesidir⁵⁴³. Phrygia'da Akmonēia'da Aurelius Phrugianus, İS 248-249 yıllarına tarihlenen mezar yazıtında *agoranomos*, *seitones*, *paraphylakes*, *strategos* olup, tüm *arkhai* ve *leitourgia*'yı yerine getirmiştir⁵⁴⁴. Ephesos'ta muhtemelen Ιουλίος adında bir Yahudi, olasılıkla kamu hekimi olduğunu gösteren ἀρχίατρος unvanına sahiptir⁵⁴⁵. İS 5. yüzyılda Side'de, iki Yahudi, Leontios ve babası Jacob, ζυγοστάτης olarak görev yapmaktadırlar⁵⁴⁶. Bu memuriyet, kentteki sikkenin ve değerli metalin ağırlığının kontrolünü yapan, mütevazı ama sorumluluk gerektiren bir görevdir⁵⁴⁷. Görünen o ki, Yahudiler yaşadıkları kentlerde önemli makamlar üstlenmişlerdir.

Belgeler ayrıca, Yahudilerin kent yaşamına katılımı hususunda da bilgi verir. Yahudiler hem bireysel hem topluluk olarak yaşadıkları kentlerde aktif rol almışlar ve mümkün mertebe kent hayatına entegre olmuşlardır. İmparatorluk Dönemi'nde Miletos tiyatrosunda Yahudiler (τόπος Εἰουδέων τῶν καὶ Θεοσεβίων) için ayrılan koltuklar⁵⁴⁸, onların kentin kültürel yaşamının merkezi olan tiyatroda düzenli olarak bulunduklarını göstermektedir. Phrygia'da, Arameia kentinde yaşayan Yahudi cemaatinin etkisiyle kentin adına Yunanca'da Nuh için

⁵⁴¹ Trebilco, 1991: 174.

⁵⁴² SEG 51, 1628; SEG 51, 1635A; SEG 51, 1636-1637; SEG 51, 1642-1643; SEG 51, 1648; SEG 51, 1651; SEG 51, 1669.

⁵⁴³ MAMA III 262, str. 1-2: σωματοθήκη Αὐρ(ηλίου) Εὐσανβατίου Μενάνδρου Κορυκιώτου | βουλευτοῦ.

⁵⁴⁴ MAMA VI 335a, B: ἀγορανομία | σειτωνεία | παραφυλακεία | πάσας ἀρχάς | καὶ λειτουργίας τελέσας καὶ | στρατηγήσαντα; ayrıca bkz. Trebilco, 1991: 61.

⁵⁴⁵ Bkz. Trebilco, 1991: 173-174.

⁵⁴⁶ ISide 190: [ἐ]πὶ Λεοντίου πρεσβ(υτέρου) καὶ ζυγ(οστάτου) | [κ]αὶ φροντιστοῦ, υεῖοῦ Ἰακωβ | ἄρχ(οντος) καὶ ζυγ(οστάτου), ἐγένετον ἡ κρήνη | σὺν τῷ μεσαύλῳ, ἰνδ(ικτιῶνος) γ, μη(νὸς) ζ'.

⁵⁴⁷ Krş. *Cod. Theod.* 12.7.2.

⁵⁴⁸ Harland, 2014 no. 135f.

kullanılan Κίβωτός ismi eklenmiş ve bu kent sikkelerinde tasvir edilmiştir⁵⁴⁹. Smyrna'da Hadrianus (İS 117-138) zamanından bir yazıtta (ISmyrna 697), kente imar faaliyetleri için bağışta bulunanların listesinde 10.000 *drakhmai* veren, οἱ ποτε Ἰουδαῖοι adlı bir grup vardır. Atributiv pozisyonundaki belgisiz zaman zarfı bunların artık Yahudi inancını taşımadıklarını ifade etmektedir⁵⁵⁰.

Epigrafik belgeler ayrıca, *ephebeia*'ya katılan yani *gymnasion*'a devam eden Yahudiler olduğunu göstermektedir. *Ephebeia*, askerî ve sportif egzersizlerin yanı sıra entelektüel eğitimin de verildiği bir kurumdur. Iasos'ta İmparatorluk Dönemi'nin başlarına tarihlenen bir *epheboi* listesinde, Euodos oğlu Ioudas adlı bir Yahudi vardır⁵⁵¹. Sardeis'in güneyinde yer alan Hypaipa'dan muhtemelen İS 2. yüzyılın sonlarına tarihlenen bir yazıtta geçen, Ἰουδαίων νεωτέρων⁵⁵² muhtemelen genç erkeklerden oluşan bir dernektir. Yazıt, belki Yahudi *neotoroi*'un palaestradaki yerini ya da grup tarafından yapılan bir bağışı belirtebileceği gibi belki de Yahudi *neotoroi*'un diğer *neotoroi*'la tam olarak eşit olmadığını gösteren bir işaret olarak da anlaşılabilir⁵⁵³.

Yazıtlar ayrıca tıpkı diğer dernekler gibi Yahudi cemaatlerinin de mezarlara karşı bazı yükümlülükler üstlendiklerini belgelemektedir. 3. yüzyılda Bithynia'da Nikomedia'da, bir mezarın herhangi bir saldırıya maruz kalması durumunda uygulanacak para cezası için alıcı kurum olarak bir Yahudi topluluğu (*sinagog*) atanmıştır⁵⁵⁴. Ephesos'ta bir baş hekimin mezarının bakımından sorumlu bir Yahudi grubu vardır⁵⁵⁵. İS 2-3. yüzyıllarda Smyrna'da bir mezar yazıtında, mezara zarar verenlere karşı uygulanacak para cezasının, en kutsal hazineye 1500 *denarii* Yahudi Halkı'na 1000 *denarii* olarak ödeneceği belirtilir⁵⁵⁶. Hierapolis'te (İS 2-3. yy), Publius Aelius Glykon, kendisi, karısı ve çocukları için yaptırdığı mezarın her yıl Hamursuz Bayramı'nda (ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν ἁζύμων) çelenkle süslenmesi için Mor Boyacılar loncasına (προεδρία τῶν πορφυραβάφων) 200 *denarii* ve Gül paskalyası/Hamsin Bayramı'nda (ἐν τῇ ἑορτῇ πεντηκοστῆς) mezarın süslenmesi için Halı Dokuyucular'a (ἁκαίροδαπῆς?) 150 *denarii* para bırakmıştır⁵⁵⁷.

Tez kapsamında Lykia ve Pamphylia'da Yahudi topluluklarına ilişkin veriler vardır.

⁵⁴⁹ SNGvA no. 3506, Septimius Severus; no. 8347, Gordianus III.

⁵⁵⁰ ISmyrna II: s. 195.

⁵⁵¹ Iasos 284 str. 4: Ἰούδας Εὐόδου.

⁵⁵² IEph 3822.

⁵⁵³ Bkz. yuk. s. 45 vd.

⁵⁵⁴ IJO II 157 (= TAM IV 377).

⁵⁵⁵ IJO II 32 (= IEph 1677).

⁵⁵⁶ ISmyrna 295 (= IJO II 43) str. 7-9: δώσει τῷ ἱερωτάτῳ ταμείῳ (δην.) ἀφ' καὶ τῷ ἔθνει τῶν Ἰουδαίων (δην.) α'.

⁵⁵⁷ IJO II 196 (= SEG 46, 1656); ayrıca bkz. Harland, 2014 no. 116, s. 166-178.

Lykia'daki veriler Limyra, Tlos ve Andriake'den gelir. Limyra'daki belge⁵⁵⁸, eski bir Lykia mezarı üzerine muhtemelen İmparatorluk Dönemi'nde⁵⁵⁹ kazınmış olan, Εἰούδα EIPON ifadesidir. M. Wörrle, Petersen ve Luschan'ın da düşündüğü ἡπίον'u dikkate almaya değer bulunmaktadır. ἡπίον'dan ἱερον'a geçiş dilbilimsel olarak da oldukça mümkündür ve ἡπίον mezar ifadesi olarak belgelenmiştir⁵⁶⁰. İkinci yazıt Tlos'tan gelir: Ptolemaios adında bir şahsın Yahudi cemaatinin *arkhonteia*'sına atanmasına katkılarından dolayı Tlos Yahudilerine şükran olarak bir heroon yaptırdığını söyler⁵⁶¹. İmlası ve harf karakteri itibarıyla İS 1. yüzyılın sonlarına tarihlenen yazıt, Tlos'ta bir Yahudi cemaatinin varlığına işaret etmektedir⁵⁶². Andriake'de 2009 yılında yapılan kazılar sırasında apsisli bir yapıda menorah tasvirli panolar üzerinde bulunan üç adak yazıtı ile Lykia'daki Yahudi varlığını daha güçlü bir şekilde belgelenir⁵⁶³. Bununla birlikte, Oinoanda'da, ünlü filozof Diogenes'in Epikürcü düşüncelerinin kaleme alındığı yazıt⁵⁶⁴, Yahudilerin ve Mısırlılar'ın genel yaşam görüşünden bahsetmekte, ancak özel olarak Likya Yahudileri hakkında hiçbir şey söylememektedir. Pamphylia'da Yahudi varlığı ile ilgili olarak, daha önce bahsedilen Side'deki yazıt ve menora tasvirli bir levha parçası bilinmektedir⁵⁶⁵.

2.3 Mahalle/Komşuluk/Arkadaşlık ve Sporsever/Taraftar Grupları

Derneklerin kuruluş temelini oluşturan sosyal ağlardan birisi de mahalle ve komşuluk bağlarıdır. Belli bir caddenin ya da semtin sakinleri ortak amaçlarla birlikte hareket ederek, sürekliliği olan örgütlü gruplar kurmuşlardır. Bu gruplar genellikle *geitosyne/geitniasis* (komşuluk), *plateia* (sokak/cadde) gibi sözcüklerle ya da Side'de olduğu gibi kentin önemli yapılarına göre tanımlanmıştır. Bunlar, kentsel organizasyonun idari bir parçası olmayan

⁵⁵⁸ IJO 221; yazıt için ayrıca bkz. Petersen ve Luschan, 1889 no. 129; Krauss, 1922 no. 70, s. 235

⁵⁵⁹ M. Wörrle (1995: 400-401), italik harf biçimlerinin kullanılması ve önemli harflerin eksik olması nedeniyle tarihlendirilmesinin sorunlu olduğunu ancak, her halükârda yazıtın mezarın kendisinden çok daha sonra yazıldığını ve İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenebileceğini dile getirir.

⁵⁶⁰ Örn. Patara (TAM II 470); ISmyrna 1; daha fazla belge için bkz. IJO: s. 471-472 dn. 10 ve 11.

⁵⁶¹ IJO 223: Πτολεμαῖος Λερκίου Τλωεύς κατεσκεύασεν ἐκ | τῶν ἰδίων τὸ ἥρῳον ἀπὸ θεμελίων αὐτὸς καὶ ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Πτολεμαίου β' | τοῦ Λευκίου ὑπὲρ ἀρχοντείας τελου|μένας παρ' ἡμεῖν **Ἰουδαίοις**, ὥστε αὐτὸ εἶναι **πάντων τῶν Ἰουδαίων** καὶ | μηδένα ἐξὸν εἶναι ἕτερον τεθῆναι | ἐν αὐτῷ. ἐὰν δέ τις εὐρεθῇ τινὰ | τιθών, ὀφειλέσει Τλωέων τῷ δήμῳ | [.] = "Tloslu Lukios oğlu Ptolemaios biz Yahudilere karşı yerine getirdiği arkhon'luğu nedeniyle, hem kendisi hem de Lukios'un torunu oğlu Ptolemaios için masraflarını kendi kesesinden karşılayarak bu heroonu temelinden itibaren inşa ettirdi. Bu mezar bütün Yahudiler içindir ve hiçkimse ona başka birini (ceset) gömmeye izinli değildir. Eğer herhangi birisi buna teşebbüs ederse, Tlos Demos'una ... ödemek zorunda kalacaktır" (=TAM II 612); yazıtla ilgili detaylı yorum için bkz. IJO: s. 478; yazıt ve yorum için ayrıca bkz. Harland, 2014: 410-417.

⁵⁶² IJO: s. 478.

⁵⁶³ Çevik *et al.*, 2010 no.1-3, s. 345 vd.

⁵⁶⁴ IJO 222; ayrıca bkz. Smith, 1998: 125 vd.

⁵⁶⁵ ISide 190; ISide 192; ayrıca bkz. IJO: s. 456-469.

gönüllü derneklerdir⁵⁶⁶. Tez kapsamında Lykia’da belgelenen mahalle grupları Σαρπηδόνιοι, Βελλεροφόντειοι, Ἰοβάτριοι ise, *phyle*’nin alt birimleri olan kentsel idari birimlerdir.

2.3.1 Mahalle Grupları

2.3.1.1 Phyle (Σαρπηδόνιοι, Βελλεροφόντειοι, Ἰοβάτριοι)

Epigrafik belgeler Ksanthos ve Tlos’un Yunan Dünyası’nda iyi bilinen kentsel idari birimlere (*demoi*) ayrıldığını⁵⁶⁷ ve *demos*’lara ünlü Lykia kahramanları Bellerophon, Sarpedon ve Iobates’in⁵⁶⁸ adlarının verildiğini göstermektedir. Bu yazıtlardan birisi, Küçük Asya’da (Dionysos *tekhnitai* hariç) meslek dernekleri için en erken belge olarak Mesleki Dernekler başlığında ele alınan, büyük ihtimalle Tlos’a ait İÖ 2. yüzyıl ortalarına tarihlenen yazıttır⁵⁶⁹. Yazıtta Ksanthos ve Tlos’un Bellerophonteioi, Sarpedonioi ve Iobateioi *demos*’larına ayrıldığı görülmektedir. Bundan başka, İÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında Ksanthos ve Myra arasında yapılan *isopoliteia* anlaşmasında, Ksanthos’u temsil eden vatandaşlar Iobateios ve Sarpedonios adlarını taşırmaktadırlar⁵⁷⁰. Yine Ksanthos’tan bir yazıtta kaydedilen, αἱ Τληπολέμου δήμου Ἰοβατείου ibaresi⁵⁷¹ bu adların kentsel idari birimleri temsil ettiğini açık bir şekilde göstermektedir⁵⁷². Bellerophonteioi terimi Tlos’tan iki yazıtta geçmektedir⁵⁷³. Sarpedonioi Ksanthos’ta ve Tlos’ta belgelenir⁵⁷⁴. Lykia’da kentsel organizasyonun Yunan Dünyası’nda iyi bilinen idari birimlere (*demos*) ayrıldığını buna karşın *demos*’lara yerel kahraman isimlerinin verildiğini gösteren epigrafik belgeler aynı zamanda yabancı ve yerli unsurlar arasındaki etkileşimin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir⁵⁷⁵.

2.3.2 Komşuluk Grupları

Side’de, semtlerin ünlü anıtlarına göre adlandırılan ve her biri kendi *gerusia*’larına sahip semt grupları vardır. Şimdiye kadar, kuzeydoğudaki Μεγαλοπυλείται (Büyük Kapı semti sakinleri), güneydoğudaki Μέγα Συνέργιον (Büyük atölye semti), kent merkezinde bulunan

⁵⁶⁶ Pont, 2013: 133.

⁵⁶⁷ *Polis*’in idari birimleri konusunda bkz. Jones, 1987.

⁵⁶⁸ Bkz. Benda-Weber, 2005.

⁵⁶⁹ Bkz. aş. 97 vd.

⁵⁷⁰ Bousquet ve Gauthier, 1994: 327; ayrıca krş. Brixhe, 1995: no. 555.

⁵⁷¹ Baker ve Thériault, 2005: 353. Bu ifade, C. Schuler’in (1998: 41-45, 211-215) “Lykia’daki yazıtlarda *demos* kelimesinin siyasi bir alt bölümünü değil siyasi bir topluluğu nitelediği” şeklindeki görüşünü geçersiz kılmıştır, bkz. Arnaoutoglu, 2012: 210, dn. 29.

⁵⁷² Tlos ve Ksanthos’ta Iobates kültü için bkz. Frei, 1990: 1805.

⁵⁷³ TAM II 548; TAM II 590 (İÖ yak. 1. yy). Ayrıca bkz. Frei, 1990: 1782 (Bellerophon kütü).

⁵⁷⁴ Ksanthos: TAM II 264; TAM II 265 (İÖ 1. yy. başl.); Tlos: TAM II 552 (İÖ 2.-1. yy.); TAM II 597a (İÖ 1-2. yy.); TAM II 609 (İS 1. yy.). Ayrıca bkz. Frei, 1990: 1825.

⁵⁷⁵ Bkz. Arnaoutoglu, 2012.

Τετραπωλεῖται (Tetrapolon semti sakinleri) ve onun güneyinde Βωμεῖται Ζηνὸς (Zeus sunağı semti sakinleri) belgelenmiştir. Side’de şu ana kadar tespit edilen dört semt kentin büyük bir kısmını kapsamış olsa da kentin Doğu Kapısı olarak adlandırılan bölge ve liman bölgesi de kentin diğer semtleri olarak kabul edilebilir⁵⁷⁶. Side’deki bu semt örgütlerine dair halihazırdaki belgeler, semtlerin kendi *gerusia*’larına sahip oldukları ve kente önemli hizmetleri dokunan *euergetes*’leri onurlandırdıkları dışında bilgi içermemektedir⁵⁷⁷. Yine de Side semtlerinin gerektiğinde kendi bölgelerini savundukları ya da kent surlarının belli bölgelerinin onarımını üstlendikleri varsayılabilir. Zira Helenistik Dönem’de Stratonikeia’da ve Smyrna’da bu tür askerî bölgeler (ἄμφοδον) bilinmektedir⁵⁷⁸. Bu askerî bölgeler İS 1.-2. yüzyıllarda *pax romana* nedeniyle önemini kaybeder, fakat 3. yüzyıl ortalarında başlayan barbar saldırılarına karşı kentler kendilerini savunmak için surlarını onarırlar. Gallienus ve Valerianus dönemlerine ait Side sikkelerinde kent surlarının restorasyonu betimlenmiştir⁵⁷⁹. Kentin Gotlar tarafından kuşatılmasından sonra Side semtleri kentin güvenliğini sağlamaya yönelik görevler de üstlenmiş olabilir.

2.3.2.1 Τετραπωλεῖται

Τετραπωλεῖται, Side’nin sütunlu ana caddesi üzerinde bulunan Zafer Takı’nın (Quadrige) çevresindeki semtin sakinlerinin adıdır⁵⁸⁰. Τετραπωλεῖται, *quadrige*’nin Yunancası τετράπωλον sözcüğünden türetilmiştir⁵⁸¹. Bu semte adını veren *quadrige*’nin, İmparator Septimius Severus’un Parth zaferini kutlamak için dikilen Zafer Takı’nın üzerinde durduğu kabul edilir⁵⁸². *Tetrapoleitai gerusia*’sının yaptığı onurlandırmaların bu takın çevresinde bulunmuş olması da bu görüşü desteklemektedir. Bu onurlandırma yazıtlarından ikisi, Bryonianus Lollianus’u ve karısı Quirina Patra’yı onurlandırmak için dikilen heykellerin kaideleri üzerinde yer almaktadır⁵⁸³. Bryonianus Lollianus Roma ordusundaki *primipilarius*

⁵⁷⁶ ISide: s. 403. A. M. Mansel (1978: 34), kentin büyük olasılıkla bilinen dört semtten oluştuğunu belirtir.

⁵⁷⁷ Bu isimlerden, *gerusia*’nın kentin göze çarpan topografik simge yapılarına odaklanan bir tür bölgesel birimleri temsil ettiği açıktır. Yazıtların hiçbirinde son terim tamamen veya kısmen korunmadığı için, *gerusiai*’ın mevcudiyetinden *phylai*’e karşılık geldiğine dair bir değerlendirme yapılamaz, bkz. Jones, 1987: 373; ISide: s. 403 vd.; Kunnert, 2012: 175; Pont, 2013: 135.

⁵⁷⁸ IStratonikeia 1004; ISmyrna 613 ve ayrıca bkz. s. 107-108’deki yorum.

⁵⁷⁹ ISide I: s. 95, dn. 144.

⁵⁸⁰ Jones, 1987: 373; ISide: s. 403 vd.; Kunnert, 2012: 373-4.

⁵⁸¹ Τετράωλος’un yanı sıra κοδρίγα transliterasyonu da kullanılmıştır. Kilikya-Suriye sınırında bulunan ve Septimius Severus’un Pescennius Niger karşısındaki zaferini simgeleyen quadrige ile süslenmiş zafer takı, “Ev Κοδρίγαις” şeklinde toponym olarak kullanılmıştır, bkz. ISide: s. 408-409 dn. 132, 135.

⁵⁸² İlk kez Lanckoronski tarafından burada görülen *quadrige* heykeli, daha sonra 1947’de A. M. Mansel tarafından gerçekleştirilen kazılar sırasında ortaya çıkarılmıştır, bkz. Mansel, 1978: 31-33. Roma imparatorlarının *quadrige*’ları için, ayrıca bkz. Pekáry, 1985: 88-90.

⁵⁸³ ISide 106, str. 1-7: Βρυωνιανὸν Λολλιανόν, | τὸν κράτιστον δοικηνάριον, | ἀπὸ ἐπιτρόπων, πρεμποπειλάριον, ἔγγονον καὶ ἀπόγονον ὑπατικῶν, τὸν κτίστην καὶ φιλόπατριν, γερουσία Τετραπολεϊτῶν;

görevinin ardından atlı sınıfına terfi ederek *procurator* ve *ducenarius* rütbelerinde hizmet etmiş bir Side vatandaşıdır⁵⁸⁴. Melas Irmağı'ndan kente su getiren ancak muhtemelen İS 269'da Got akınları sırasında zarar gören *aqueductus*'u yeniden ayağa kaldırarak Side kentinin suya kavuşmasını sağlayan Bryonianus Lollianus *tetrapoleitai gerusia*'sı tarafından φιλόπατρις ve κτίστης⁵⁸⁵ olarak onurlandırılır. Quirinia Patra, bir *senator* kızı ve torunudur (θυγατέρα και ἐγγόνην ὑπατικῶν); ayrıca Side'ye komşu kentlerde eşraf tabakadan olası akrabaları belgelenmiştir⁵⁸⁶. Quirinia Patra'nın yazıtta Πηγάσιος diye adlandırılması⁵⁸⁷, onun da su kemerinin tamir edilmesiyle bağlantılı olarak onurlandırıldığını gösterir. J. Nollé'nin ifadesiyle, "Side'liler, kentlerine Melas Irmağı'nın suyunu mucizevi bir şekilde geri getiren kaynak perisine saygılarını sunmuşlardı"⁵⁸⁸. *Tetrapoleitai gerusia*'sının diğer iki onurlandırması da yine tanınmış ve köklü bir aileye (γένος) ya da (προγόνων) atalara sahip Modestus ve *arkhiereia* Modesta için yapılmıştır. İki onurlandırma metni de gladyatör ve vahşi hayvan dövüşlerinin tasvir edildiği kabartmalarla süslenmiş sütunlar üzerindeki *tabula ansata*'larda yer almaktadır⁵⁸⁹. Modestus ve Modesta'nın isim benzerliği büyük olasılıkla tesadüfi değildir, ancak burada evli bir çiftten çok bir akrabalık bağı (Modestus'un Modesta'nın babası, oğlu veya erkek kardeşi olduğu) varsayımı daha olasıdır. Onurlandırma anıtlarında gladyatör ve vahşi hayvan dövüşlerinin tasvir edilmiş olması, Modestus ve Modesta'nın Side'de gladyatör ve vahşi hayvan (*venationes*) dövüşleri düzenlemiş olabileceklerini akla getirmekte, ayrıca Modesta'nın *arkhiereia* unvanına sahip olması bu olasılığı güçlendirmektedir. *Tetrapoleitai gerusia*'sının bu iki onurlandırma metninde de Side'nin *metropolis* olarak tanımlanması

ISide 108: [εὐτύχε]ι Πηγάσι | Κυρεινίαν Πάτραν, |τὴν κρατίστην, γυ|ναῖκα Βρυωνιανοῦ | Λολλιανοῦ, τοῦ | κρατ(ίστου) | δουκηναρίου, ἀπὸ ἐπι|τρόπων, πριμιπιλαρίου, | κτίστου καὶ φιλοπάτριδος, |[θ]υγατέρα καὶ ἐγγόνην ὑπα|τικῶν, γερουσία Τετραπο|λειτῶν τὴν φιλόπατριν.

⁵⁸⁴ PIR² B 172; ayrıca bkz. ISide: s. 402; Foss, 1977: 161-171.

⁵⁸⁵ ISide 106, str. 5-6.

⁵⁸⁶ PIR² A 1671. Etenna'dan bir yazıtta, *senatus* sınıfına mensup bir Volussia Quirinia Patra'dan (Nollé, 1992: 115 vd.) bahsedilir. Bu Volussia Quirinia Patra, Selge'de γένους συγγκλητικοῦ καὶ ὑπατικοῦ olarak onurlandırılan (ISelge 20) Aurelia Volussia Quirinia Atossa ile akraba olabilirdi; ayrıca, Syedra'daki yazıtlarda geçen Tineius Sacerdos Clemens'in (bkz. ISide 60; ISide 61) karısı Volussia Ladike bu aileye mensup olabilir, krş. ISide II: s. 402.

⁵⁸⁷ Pegasos kadim insanlar tarafından "su kaynağı" (πηγή) ile ilişkilendirilmiştir: Efsaneye göre, Pegasos Helikon kayalığına toynağıyla bir darbe indirerek Hippokrene kaynağından su çıkmasını sağlamıştır, bu konuda detaylı bilgi ve antik kaynaklar için bkz. Sittig, 1913: 1853-1856; ayrıca bkz. Robert, 1989: 160, dn.3; Robert, 1960: 224; Foss, 1977: 164, dn.4.

⁵⁸⁸ "Sie hatte ihnen auf wunderbare Weise wieder Wasser verschafft; sie war ihre Quellnymph, der sie huldigten": ISide II: s. 405.

⁵⁸⁹ ISide 111: Μόδεστον τὸν | καὶ Ἀρτέμιον τὸν |ἐγ γένους φιλόδοξον |ἡ Τετραπολειτῶν γε|ρουσία κοινῶ δόγματι τῆς | λαμπρᾶς μητροπόλεως Σίδης. α' | ἐ(νδόξου); ISide 112: Μοδέεσταν τὴν ἀρχίεριαν | τὴν ἐκ προγόνων φιλότε[ι]μον, ἡ Τετραπολειτ[ῶν γε]|ρουσία κρίσει τῆς μητρο|πόλεως Σίδ[ης ἐξά]κις νεωκόρ[ου. vac.] | α' | [ἐ(νδόξου)]. Her iki anıtın malzeme, biçim ve rölyeflerinin yanı sıra, yazı karakterleri ve yazıt formülasyonlarının benzerliği nedeniyle her iki onurlandırmanın eş zamanlı üretildiği ve dikildiği kabul edilebilir, krş. ISide II: s. 418, dn. 156. belki de gladyatör oyunlarının düzenlenmesi Modestos ailesinde bir gelenektir, bkz. Bosch, 1951: 52.

nedeniyle yazıtlar İS 276'dan sonraya tarihlenir, zira *metropolis* unvanını alan ilk Pamphylia kenti olan Perge'ye bu unvan İmparator Tacitus tarafından bahşedilmiştir.

İlk kez Bryonianus Lollianus'un onurlandırma yazıtlarında belgelenen Side semt örgütleri, muhtemelen bu dönemden daha erken bir tarihte, en azından Side *gerusia*'sının μεγάλη sıfatı taşıdığı dönemde mevcut olmalıdır⁵⁹⁰. *Tetrapoleitai* semtine adını veren *quadriga* Septimius Severus için bir zafer anıtı olarak tanımlanabiliyorsa⁵⁹¹, Side semtleri de en geç Severus Dönemi'nde, yani yaklaşık İS 198 ve 212 arasında mevcut olmalıdır.

2.3.2.2 Μεγαλοπυλείται

Helenistik Dönem'de, Perge'de olduğu gibi, Side'de de sütunlu caddenin başladığı yerde iki kule ile çevrili büyük temsili bir kapı vardı. Kentin Büyük Kapı'sındaki (Μεγάλη Πύλη) avlu, İmparatorluk Dönemi'nde Perge'ninkine⁵⁹² benzer şekilde tanrı heykelleriyle süslenmiş bir tören avlusuna dönüştürülmüştü⁵⁹³ ve Severus Dönemi'nde, kent surunun dışında, Büyük Kapı'nın hemen önünde kentin büyük *nymphaion*'u durmaktaydı⁵⁹⁴. Side yakınındaki Talmenia'da geçen Kindaios efsanesinde, Ἱερὰ Πύλη olarak muhtemelen bu Büyük Kapı'dan bahsedilmektedir⁵⁹⁵. Valerianus – Gallieanus Dönemi sikkelerinde Apollon ve Nike'nin birlikte betimlendiği kapı, muhtemelen *μεγαλοπυλείται* ya da Ἱερὰ Πύλη'yi simgeler. *Μεγαλοπυλείται*, Helenistik Dönem'den itibaren mevcut olan Büyük Kapı'nın bulunduğu bölgenin sakinlerinin adıdır⁵⁹⁶.

Muhtemelen 269'da Got akınları sırasında Melas nehrinden kente su getiren *aqueductus*'un zarar görmesi ve işlevini yerine getirememesi nedeniyle Büyük Kapı önündeki *nymphaion* kullanılamaz duruma gelmiştir. Side gibi büyük bir kentin, kesintisiz su temini olmaksızın sadece sarnıçlarda toplanan su ile uzun bir süre ayakta kalması imkansızdır. Oldukça cömert bir *euergetes* olarak Bryonianus Lollianus kentin su ihtiyacını karşılayan *aqueductus*'un onarılmasını sağlamış, böylelikle Severus Dönemi'nden itibaren Büyük

⁵⁹⁰ J. Nollé (ISide II: s. 403 ve dn. 108), Side *gerusia*'sı için en erken belgede (ISide 153) *gerusia*'nın *ekdikos*'u olarak adlandırılan Πρόκλος [ὁ καὶ Σώ]φρων'un Roma vatandaşı olmaması nedeniyle, yazıtın İS 212'den önceye tarihlenmesi gerektiği ve kent *gerusia*'sının μεγάλη sıfatı ile diğer semt örgütlerinden ayrıldığı varsayar; A.-V. Pont ise (2013: 135, dn. 26), tıpkı *bule*'nin ἱερὰ, σεμνοτάτη ve λαμπροτάτη olarak adlandırılması gibi, *philosebastos*, *hiera* ve *megale*'nin *gerusia*'nın unvanları olduğunu ve kentin *gerusia*'sı ile mahallele *gerusia*'ları arasında bir karşılaştırma ya da rekabetin söz konusu olamayacağını belirterek Nollé'nin varsayımını ikna edici bulmaz.

⁵⁹¹ Bkz. yuk. dn. 581, 582.

⁵⁹² IPerge I: s. 134-145.

⁵⁹³ ISide II: s. 405.

⁵⁹⁴ Mansel, 1963: 53-64; Mansel, 1978: 95-108.

⁵⁹⁵ ISide TLit 58.

⁵⁹⁶ ISide II: s. 405.

Kapı'nın önündeki görkemli *nymphaion* tekrar suya kavuşmuştur⁵⁹⁷. Bryonianus Lollianus'un Side'ye bu olağanüstü iyiliği karşılıksız kalmamış ve tıpkı *tetrapoleitai* gibi, *megalopoleitai* sakinleri de kendisini φιλόπατρις, κτίστης ve εὐεργέτης ἐν πᾶσιν olarak onurlandırmışlardır⁵⁹⁸. *Megalopoleitai gerusia*'sı ayrıca, Lollianus'un oğlu Bryonianus Iasonianus Seleukos'u da onurlandırmıştır⁵⁹⁹.

2.3.2.3 Μέγα Συνέργιον

Side'de belgelenen γερουσία τοῦ Μεγάλου Συνεργίου⁶⁰⁰, *Tetrapolitai* ve *Megalopoleitai* semtleri için de söz konusu olduğu gibi adını kentin güneydoğu kısmında yer alan büyük bir dernek veya atölye binasından (Μέγα Συνέργιον) alan bir semt *gerusia*'sıdır⁶⁰¹. Συνέργιον'un fabrika/atölye anlamı olup, mesleki dernekler tarafından da sıklıkla kullanılmakla birlikte, mesleki bir derneğin *gerusia*'sı henüz belgelenmemiştir⁶⁰². Dahası, hangi endüstriyel veya zanaatsal faaliyet için kullanıldığı bilinmeyen γερουσία τοῦ Μεγάλου Συνεργίου'yu da tıpkı γερουσία Μεγαλοπυλειῶν, Τετραπυλειῶν ve Βωμειτῶν Ζηνός gibi Side'de belli bir semtin sakinlerinin *gerusia*'sı olarak varsaymak daha doğru gözükmetedir.

Tetrapoleitai gerusia'sı gibi, γερουσία τοῦ Μεγάλου Συνεργίου da Quirina Patra'yı bir heykelle onurlandırmıştır. Her iki onurlandırma metninde de benzer ifadeler yer alır: Μέγα Συνέργιον *gerusia*'sı da Quirina Patra'yı bir *senator* kızı ve torunu (θυγατέρα καὶ ἐγγόνην ὑπατικῶν) olarak onurlandırır.

2.3.2.4 Βωμεῖται Ζηνός

Zeus, Side'nin önde gelen bir tanrısıdır. Kentte o kadar çarpıcı bir Zeus Altarı vardı ki, Side'de kent merkezinin güneyinde yer alan dördüncü semt, “Zeus sunağı sakinleri” yani

⁵⁹⁷ Yazıtta *ducenarius* unvanıyla verilen Bryonianus Lollianus'un bu unvanı İS 267'de alması *aqueductus*'un onarımının da bu tarihten sonra yapıldığını gösterir, krş. Pflaum, 1970: öz. 178-179.

⁵⁹⁸ ISide 105: Βρυωνιανόν Λολλιανόν, τ[ὸν κράτ(ιστον)] |δοικηνάριον, πρεμιπειλά[ριον, ἀπὸ] |ἐπιτρόπων, συγγενῇ ὑπατικῶν, τὸν] |κτίστην καὶ φιλόπατριν, · γ[ερουσία] |Μεγαλοπυλειῶν. Ayrıca bkz. ISide 106 ve s. 402; Foss, 1977: 161-171.

⁵⁹⁹ ISide 110.

⁶⁰⁰ ISide 109.

⁶⁰¹ Robert ve Robert, 1951: 219a; Robert, 1989: 163, dn. 1; ISide: s. 413-414, dn.148 ve 150.

⁶⁰² F. Poland (1909: 122 ve 1932: 1361-1362) gibi bazı araştırmacılar συνέργιον'un ἔργον'la ilişkisine ve bir Thyateira yazıtında belgelenen (bkz. aş. dn. 725) ἔργον τῶν βαφέων'a atıfta bulunarak συνέργιον'u bir meslek derneği, Side'deki γερουσία τοῦ Μεγάλου Συνεργίου'yu da mesleki bir derneğin *gerusia*'sı olarak görme eğilimindedir. Buna karşın, L. Robert (1958: 22, dn.1) Thyateira yazıtındaki ἔργον τῶν βαφέων'u “boyacıların binası” anlamına geldiğini, yani συνέργιον'un sadece meslek derneği anlamına sahip olmadığını belirterek, diğer Side semtlerindeki gibi burada da bir semt *gerusia*'sının söz konusu olduğunu düşünür. Üstelik J. Nollé'nin (ISide II: s. 413) belirttiği gibi böyle bir meslek derneği *gerusia*'sı henüz belgelenmemiştir.

Βωμεῖται Ζηνὸς adını almıştı⁶⁰³. Side’de bulunan kırık bir heykel kaidesinin sol alt köşesinde korunan Βωμεῖται sözcüğü, J. ve L. Robert tarafından Τετραπωλεῖται ve Μεγαλοπωλεῖται gibi adını kentin ünlü bir yapısından (Βωμός/Altar) alan ve onurlandırma faaliyetleri yapan “etnik” bir semt olarak tanımlanmıştır⁶⁰⁴. J. Nollé, Βωμεῖται Ζηνὸς’un Zeus Nikator kültüyle bir ilişkisi olabileceğine dikkati çekerek Hellenistik Dönem’den bir yazıtta bir Zeus Nikator rahibinden bahsedildiğini⁶⁰⁵; Roma İmparatorluk Dönemi’nde, taht üzerinde oturan ve yukarı doğru kaldırdığı sağ elinde bir Nike tutan Zeus sikkelerinin çok sık olmasa da basımına devam edildiğini ve Side’de kutlanan Olimpia Oyunları’nın Zeus kültüyle bağlantılı olabileceğini dile getirir⁶⁰⁶. Side’nin diğer semt *gerusia*’ları gibi, Βωμεῖται Ζηνὸς *gerusia*’sı da kentin ünlü *euergetes*’i Bryonianus Lollianus’u onurlandırmıştır.

2.3.2.4 ἱερᾶ Λητοῦς γειτνίαςις ve Ἀχιλλέως Ἰητήρος γειτνίαςις

Γειτνιάω (komşu olmak) fiilinden türetilen, γειτονία, γ(ε)ιτνία, γειτ(ο)νίαςις, γειτοσύνη ve benzer terimler komşuluk derneklerini gösterir⁶⁰⁷. Bu tür gruplar Lydia, Phrygia ve Bithynia’daki kentlerde ya da kırsal yerleşimlerde daha çok karşımıza çıkar. Örneğin, Lydia’da Saittai’da, komşuluk dernekleri ölen üyelerinin mezarlarını yaptırmışlar⁶⁰⁸; Tabilla *katoikia*’sında ikamet eden köylüler ise hem özelde çatısı altında birleştikleri komşuluk derneği (ἐν τῇ γειτονιάσει) hem de genelde her ihtiyaç anında (ἐν πάσῃ χρήῃ) *katoikia*’ya yardımlarını esirgemeyen bir üyesini onurlandırır⁶⁰⁹. Phrygia’da, Tataion’da (Gölpazarı), *geitosyne* kendi *euergetes*’i ve *ekdikos*’unu onurlandırır⁶¹⁰; Akmonia’da⁶¹¹, Αὐρ. Ἀριστεᾶς adında bir şahış, her

⁶⁰³ ISide 107, str. 9-10: Βωμεῖται[ι Ζ]ηνὸς στήσαν ἄγα[λμα σέθεν]. [[εὐ]τύχει [Κτί[στι]. C. E. Bosch tarafından sütunlu caddenin sağ tarafında, tiyatrodan yaklaşık 200 metre ötede bulunmuş ve 1951 yılında yayımlanmıştır, bkz. Bosch, 1951: no. 9. Tiyatronun karşısında daha geç bir duvarda kullanılan ve bu kaideye ait olduğu anlaşılan bir fragmanın Bean tarafından yayınlanmasıyla burada Zeus’a ait sunağın olduğu anlaşılmıştır, bkz. Bean, 1965: no. 119.

⁶⁰⁴ Robert ve Robert, 1951 no. 219a.

⁶⁰⁵ ISide 90.

⁶⁰⁶ ISide I: s. 115, dn. 326.

⁶⁰⁷ LSJ: s.v. γειτνιάω; ayrıca bkz. Poland, 1909: 85.

⁶⁰⁸ TAM V.1. 90 (İS 198): ἔτ(ους) σπγ’, μη(νός) Ξανδ[ικοῦ] | προτέρᾳ. ἐτείμη[σεν] | ἡ γειτοσύνη Εὐ|τυχανὸν ζήσαν|τα ἔτη κγ’; Naour, 1983 no. 21 (İS 204-205) ἔτ(ους) σπθ’, μη(νός) Δύστρου θι’, Διονύσιον Νεικομήδους ἐτείμησεν ἡ γειτονία τὸν ἱερέα ζή(σαντα) ἔτη μγ’; Malay ve Gül, 1981 no. 16 (İS 193-194): ἔτ(ους) σοή’, μη(νός) Γορπιέου ζ’ ἁ(πίοντος), Εἰορτικὸν Μάρκου ἐτίμησεν ἡ γιτονία ζή(σαντα) ἔτ(η) νε’.

⁶⁰⁹ ILydia 42, str. 3-8: οἱ ἐν Ταβίλλοις κάτοικοι ἐτείμησαν Γλύκιππον Ἀλεχάν|δρου ἄνδρα ἀγαθόν, ἐν τε τῇ | γειτονιάσει καὶ ἐν πάσῃ χρήῃ | εὐεργε[σί]ας ἑατοῖς {ἑαυτοῖς} προσφερό|μενον

⁶¹⁰ INikaia II.1. 1202, str. 5-9: ἡ [τὸν Τ]οτα[ι]α|νηῶν γειτοσ[ύ]νη ἐτείμησεν Δημοσθένην Λουκίου τὸν εὐε[ργε]τήν καὶ ἑγδικον κτλ. (İS 102-114).

⁶¹¹ Ramsay, 1889 no. 2. Metin, ἔσται αὐτοῖς πρὸς τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ ile sona ermesi nedeniyle, bir Hristiyan yazıtı olarak sınıflandırılır (Robert, 1960: 409-410). Yazıt, ölü kültüyle ilişkili ροδισμός bayramı kutlamaları için bağışlanan bir fonla ilgilidir (Laum, 1964: no. 174); Nikaia ve çevresinden neredeyse tüm metinlerde ροδισμός’un finansmanının para veya arazi vakıfları tarafından sağlandığı görülmektedir, bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Adak ve Öztürk, 2017: 47.

yıl karısının mezarını güllerle donatmaları şartıyla (ἐφ' ᾧ κατὰ ἔτος ῥοδίσωσιν⁶¹² τὴν σύμβιον μου Αὐρηλίαν), kent kapısının yakınında bulunan bir mahalleye (γειτοσύνη τῶν Πρωτοπυλειτῶν) bir fon bırakır. Bithynia'da, Prusa ad Olympum'da⁶¹³ ve Prusias ad Hypium'da⁶¹⁴ komşuluk dernekleri tanrılarına adaklar yapmışlardır. Benzer şekilde, Anazarbos'ta komşuluk derneği (ὕπερ τῆς γιτνίας) tanrıya bir adak yapar⁶¹⁵.

Tez kapsamında Pisidia'da Termessos'da bulunan iki *sarkophagos* yazıtında ise, komşuluk dernekleri, ἱερᾷ Λητοῦς γειτνιάσις ve Ἀχιλλέως Ἰητήρος γειτνιάσις mezar cezasının ödeneceği merci olarak atanmıştır. Komşuluk derneklerinin mezarların korunmasını garanti altına alacak merciler olarak atanması, bunların sürekliliği olan örgütlü yapılar olduğunu göstermektedir. Opletiane Perikleia'nın azatlısı olan Hermainos oğlu Aurelius Syriarkhes, mezarının korunmasını, Ζεὺς Σολυμεὺς ve ἱερώτατος ταμεῖον'un yanı sıra ἱερᾷ Λητοῦς γειτνιάσις'a (*Tanrıça Leto'nun Kutsal Komşuluğu'na*) emanet eder⁶¹⁶. Termessos'daki birçok mezar yazıtında belgelendiği üzere, mezar ihlali durumunda uygulanacak para cezasının ödeneceği merci büyük çoğunlukla kentin baştanrısı Zeus Solymeus⁶¹⁷ iken, bazen Zeus Solymeus ve Leto birlikte⁶¹⁸ ya da tek başına Tanrıça Leto'dur⁶¹⁹. Termessos'ta Tanrıça Leto'nun bir tapınağının varlığı anlaşılır ancak *Leto'nun Kutsal Komşuluğu* ile Tanrıça arasında nasıl bir bağlantı olduğuyla ilgili kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Yine de ἱερᾷ Λητοῦς γειτνιάσις'in Leto Tapınağı'nın yakınındaki bir bölgede oturanlardan oluştuğu varsayılabilir.

Diğer mezarda ise, Ἀχιλλέως Ἰητήρος γειτνιάσις (*Akhilleus Ieter Komşuluğu*) mezar cezasının alıcısı olarak atanmıştır: Hoplon oğlu Marcus Aurelius Artemon'un mezarına karşı suç işleyen, *Akhilleus Ieter Komşuluğu'na* 500 *denarii* ödeyecektir⁶²⁰. Yazıt, *Akhilleus Ieter*

⁶¹² Genellikle Mayıs ayının sonunda, ölü kültünün bir parçası olarak düzenlenen; mezarları güller ve diğer çiçeklerle donatma, adaklar sunma ve en önemlisi, merhumun mezarının önünde ortak bir ziyafet düzenlenme şeklinde kutlanan bu Roma kökenli (*rosalia*) festivali, İS 1. yüzyıldan itibaren Doğu'da bazı bölgelere de yayılmıştır, bkz. Adak ve Öztürk, 2017: 46; rosalia hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Kokkina, 1999.

⁶¹³ IPrusaOlymp 50: Ἐπικράτης Ἀσκληπιίδου τὴν ἐπανγγελίαν τῇ γειτοσύνῃ. T. Corsten, buradaki "komşuluk" derneğini Anadolu tanrıçası Kybele etrafında toplanan bir kült derneği olarak yorumlar.

⁶¹⁴ IPrusias 63: Διὸς | Σωτ[η]ρος | ὑπερ τῆς | πόλεως | ἡ γειτν[ι]ασις; 64: [Διὸς] | Σωτ[η]ρος | ἡ γειτν[ι]ασις; W. Ameling (IPrusias: s. 136-137), *geitniasis*'in bir kült derneği veya tapınağının bulunduğu bölgenin bir komşuluk derneği olabileceğini varsayar.

⁶¹⁵ Gough, 1952 no. 36: Διὸ Σωτῆρι | Ποσιδῶνος | Ασφαλείω | Γῆς Ἑδραίας | Μηνόφιλος | ὑπερ τῆς | γιτνίας. Ayrıca bkz. age. s. 148.

⁶¹⁶ TAM III 765, str. 7-10: . . . ἐκτείσει ὁ | πειράσας τι τοῦτων Διὶ Σολυμῇ (δην.) ,α καὶ τῷ ἱερωτάτῳ | ταμεῖω (δην.) ,αφ' καὶ τῇ ἱερᾷ Λητοῦς γειτνιάσει (δην.) ,α, παντὶ ἔχοντος ἐξο[υ]σίαν ἐκδικεῖν ἐπὶ τῷ | ἡμίσει. Termessos'daki birçok *sarkophagos* yazıtında, mezarın ihlali durumunda uygulanacak para cezası kentin baştanrısı Zeus Solymeus'a (bkz. TAM III 354 vdd.); bazen Zeus Solymeus ile (örn. TAM III 522; TAM III 526) ya da tek başına (örn. TAM III 380; TAM III 628) Tanrıça Leto'ya ödenecektir.

⁶¹⁷ TAM III 354 vdd. bir çok yazıtta Zeus Solymeus mezar cezasının ödeneceği mercidir.

⁶¹⁸ Örn. TAM III 522; TAM III 526.

⁶¹⁹ Örn. TAM III 380; TAM III 628.

⁶²⁰ TAM III 348, str. 3-7: ἐτέρω [δὲ οὐκ ἐ]ξέσται ἀνῶϊσαι [ῆ] ἐπιθάψαι τινά, ἐπεὶ ὑποκεισθῆ|σεται τῇ γειτον|άσει Ἀχιλλέως Ἰητή<ρ>ος (δην.) φ'.

Komşuluğu hakkında başka bilgi içermemektedir. Bununla birlikte, Termessos’da Akhilleus’in sağaltıcı kimliğiyle⁶²¹ bir külte ve bu külte ait bir kutsal alana sahip olduğu; söz konusu komşuluk derneğinin de bu kutsal alan civarında oturan sakinlerden oluştuğu anlaşılmaktadır⁶²². Ayrıca Ilias’ın baş kahramanının Termessos’da bir külte sahip olması kent sakinlerinin Yunan kültürüne olan bağlılığının da bir göstergesidir⁶²³.

2.3.3 Οἱ προστάται τῆς σεβαστῆς πλατείας

Plateia (πλατεῖα) terimi, geniş cadde anlamına gelir ve bu anlamda Klasik Dönem’de kullanılmıştır. Roma Dönemi’nde ise (özellikle İS 2. ve 3. yüzyılların başları) Doğu’nun kentsel peyzajının standart bir bileşeni olarak bir kenti boydan boya geçen; yan yana dükkanların sıralandığı, sütunlar, kemerler, *eksedra*’lar ve çeşmelerle süslenmiş geniş caddeler için özel bir terim haline gelir⁶²⁴. Bu caddeler işlevsel olarak sadece kent içi ulaşım sağlayan yollar değil, aynı zamanda ticari merkez, kentin gözde gezi ve sosyalleşme alanlarıdır. Bu caddeler boyunca, sütunlar arasında esnaf ve tüccarların atölyeleri ve dükkânları vardır.

Plateia terimi, bir dernek adı olarak ya da dernek adının bir parçası olarak Phrygia, Lydia, Ionia ve Lykia’da belgelenir: Örneğin Apameia’da οἱ ἐν τῇ σκυτικῇ πλατείᾳ τεχνεῖται⁶²⁵ (ana caddedeki deri esnafları); Saittai’da ve teritoryumunda toplam dört mezar yazıtında ἡ πλατεῖα τῶν σκυτέων⁶²⁶ (dericiler caddesi); Smyrna’da bronz bir levha üzerinde συνβιώσεως ξυστοπλατεϊτῶν⁶²⁷ (spor sahası caddesi sakinleri derneği), Ephesos’ta ἡ πλατεῖα⁶²⁸ vardır. Ancak, mevcut veriler *plateia* ile dernekler arasındaki bağlantı hususunda kesin bir yargıya varmak için yeterli değildir. Bununla birlikte, *plateia* sözcüğünün dernek adı ya da dernek adının bir parçası olmasının, söz konusu derneklerin üyelerinin belli bir bölgenin sakinleri ya

⁶²¹ Antik kaynaklara göre sağaltıcı kimliğiyle bilinen Khiron, Akhilleus’i büyütüp yetiştirirken ona, sahip olduğu iyileştirme gücünü de vermiştir (Hom. *Il.* 11.832). Akhilleus’in eğitimi ve sağaltıcı yetenekleriyle ilgili olarak bkz. Mackie, 1997.

⁶²² TAM III, s. 126. Termessos’ta düzenlenen cenaze *agon*’u da (ἐπιτάφιος ἀγών, yazıt için bkz. İplikçioğlu *et al.*, 2007 no. 29) Akhilleus kültüyle ilişkilendirilebilir. Zira bu uygulamanın en erken örneği Akhilleus tarafından yoldaşı Patroklos için düzenlenmiştir.

⁶²³ Köken olarak İÖ 3. binyıla kadar uzanan bir yerleşim olan Termessos, Anadolu’nun yerli halklarından Luvilerin soyundan gelme Solym’ler tarafından kurulur; Aleksandros’un Doğu’ya seferinden sonra hızlı bir Hellen’leşme süreci yaşayan Termessos tüm kurum ve kuruluşlarıyla bir Yunan *polis*’i kisvesine bürünür; Roma İmparatorluk Dönemi’nde de bir Hellenistik-Roma metropolüdür, bu hususta bkz. Çelgin, 2007: 38.

⁶²⁴ Robert, 1980: 155 vd.

⁶²⁵ IGR IV 790.

⁶²⁶ TAM V.1. 79-81 (İS 152- 174); TAM V.1. 146 (Halokome: İS 166/7); ayrıca bkz. Dittmann-Schöne, 2001: 194-195.

⁶²⁷ ISmyrna 714: συνβιώσεως | ξυστοπλατεϊτῶν, ταμειούοντος | Στεφάνου. L. Robert (1937: 536) yazıtta bir dernek adı olarak kullanılan ξυστοπλατεῖα ya da ξυστή πλατεῖα sözcüğünü, Liddell-Scott’ın “*ksystoplateia*’da ikamet edenler” olarak yorumlamasının yanlış olduğunu ve *ksystoplateia* adının sporcuların antrenman yaptığı tesislere (*ksystos*) giden “*ksystos* caddesi”yle ilişkili olduğunu düşünmektedir.

⁶²⁸ IEph 3080. *Plateia*’nın belgelendiği başka yazıtlar için ayrıca bkz. Robert, 1937: 532-534.

da orada iş yapan esnaf ya da zanaatkârlar olmasından kaynaklandığı varsayılabilir. Ancak, caddelerin orada iş yapan zanaatkârlara veya diğer mesleklere göre adlandırılması, aynı iş kolunda faaliyet gösteren esnaf ya da zanaatkârların bir arada bulunmasının bir zorunluluk olduğu anlamına gelmez⁶²⁹.

Tez kapsamında, Lykia'da Sura Apollon kutsal alanında bulunan beş yazıtta οι προστάται σεβαστῆς πλατείας listeleri belgelenmiştir⁶³⁰. İS 237'deki Roma *consul*'üne göre tarihlenen biri hariç dört yazıt görevdeki Birlik baş rahibine göre tarihlenmiştir. Aynı formülasyona göre yazılan beş metinde de gün / ay olarak tarih belirtilmemiş olması, yazıtların Birlik *arkhiereus*'lerinin görev yaptığı yılda kayda geçirildiğini göstermektedir⁶³¹. *Arkhiereus*'den sonra Apollon rahibi, *grammateus* ve *hierokeryks*'in adları verilmiş οι προστάται σεβαστῆς πλατείας listesi eklenmiştir. Προστάται grubuna üye olanların statüsü ya da üyelerin ne kadar süreyle bu gruba ait olduğu veya grubun kaç üyeden oluştuğu gibi hususlarda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Bununla birlikte, *arkhiereus* [Heraklianos?] III. *alias* Aristainetos⁶³² ve Antikhares *alias* Dionysios'a⁶³³ göre tarihlenen her iki προστάται listesinde de geçen bazı kişilerin sıralamasının değiştiği göze çarpar: Artemon II. *alias* Ptolemaios ilk listede dördüncü sıradayken, ikinci listede birinci sıraya yükselmiş; Marcianus oğlu Antigonos ise yine ikinci listede bir sıra öne geçmiştir. Dolayısıyla, listedeki sıralamanın üyeler arasında hiyerarşinin bir işareti olup olmadığı hususunda kesin bir yargıya varılamasa da σεβαστῆ πλατεία'nın προστάτης'liğinin bir yıldan daha uzun süreli bir üyelik olduğu varsayılabilir.

Yazıtlar dernek görevlileri ve görev süreleri hakkında da bilgi verir. *Grammateus* ve *hierokeryks* bir yıldan fazla görev yapmış olabilir. Çünkü Iulius Demetrios'un⁶³⁴ ve Antikhares *alias* Dionysios'un⁶³⁵ *arkhiereus*'lukları ve 237'de *arkhiereus*'liğin boş kaldığı⁶³⁶ toplam üç dönemde, Marcus Ksanthos *hierokeryks* olarak görev üstlenmiş gözükmektedir. Ayrıca, söz konusu Marcus Ksanthos ile, [Heraklianos?] III. *alias* Aristainetos'un *arkhiereus* olduğu dönemdeki, προστάται Σεβαστῆς πλατείας listesinde yer alan T. Marcus Ksanthos ve

⁶²⁹ Krş. Zimmermann, 2002: 34.

⁶³⁰ IGR III 711 ve 712; Heberdey ve Kalinka, 1897 no. 48-50.

⁶³¹ Reitzenstein, 2011: 226.

⁶³² Heberdey ve Kalinka, 1897 no. 48.

⁶³³ IGR III 712.

⁶³⁴ Heberdey ve Kalinka, 1897 no. 50.

⁶³⁵ IGR III 712.

⁶³⁶ IGR III 711.

arkhiereus Aelius Telemakhos *alias* Dikaiarkhos'un⁶³⁷ dönemine ait *prostatai*⁶³⁸ listesindeki *grammateus* Ksanthos da (Marcius olmaksızın) aynı şahıs olabilir. Dört yazıtta da aslında aynı (Marcius) Ksanthos söz konusu ise, o zaman dört Birlik rahipliği de en azından bir insan ömrünü kapsayabilir ve eğer *προστάται Σεβαστῆς πλατείας* üyeliği yalnızca yetişkinler için mümkünse, belki de görev süresi 25-30 yıllık bir süre olarak varsayılabilir⁶³⁹. Sonuç olarak, Sura'da beş yazıtla belgelenen Sebaste Plateia derneği, bir ya da daha uzun süreyle görev yapan bir *grammateus* ve bir *hierokeryks*'ün görevli olduğu ve sürekliliği olan bir derneğe işaret etmektedir. Her ne kadar Sura'da Apollon kehanet merkeziyle, bilhassa da tapınağa düzenlenen geçit alayıyla bağlantılı gözükse de burada dini bir derneğin söz konusu olduğunu söylemek için yeterli veri yoktur⁶⁴⁰. Kısacası, derneğin ana kuruluş ve faaliyet amacının ne olduğu konusunda kesin bir yargıya varılamamaktadır.

2.3.4 Arkadaşlık ve Akrabalık Grupları

2.3.4.1 Oἱ φίλοι/ἑταῖροι

Oἱ φίλοι (arkadaşlar/dostlar), Küçük Asya'da bazı dernekleri tanımlamak için yaygın olarak kullanılmaktaydı⁶⁴¹. Oἱ φίλοι gruplarının dernek olarak değerlendirilebileceklerine dair en iyi örnekler Lykia, Lydia, Kilikia'da ve az sayıda olsa da Bithynia, İonia ve Mysia'da belgelenmiştir. *Philoī*, muhtemelen yakın arkadaşlık bağları ile oluşan, çoğu yazıtta belgelendiği gibi genellikle 10-20 kişilik küçük gruplardır. Bu gruplar, hukukçu Gaius'un Yunancası'nın *ἐταιρεία* olduğunu belirttiği⁶⁴², orta tabakanın meydana getirdiği *collegia* ile eşdeğer olmalıdır⁶⁴³. Gaius aynı pasajda bir kentin aynı mahallesi (δῆμος) ya da sokağında (φράτορες) yaşayan insanların, ayrıca denizcilerin dini merasimler, ortak yemekler, ortak mezarlar, ortak ticaret ve girişimler için, resmî yasalarda aksi yönde bir yasaklama bulunmadığı

⁶³⁷ Heberdey ve Kalinka, 1897 no. 49.

⁶³⁸ Küçük Asya'daki meslek dernekleri hakkındaki kitabında C. Zimmermann'ın (2002, 47, tab. 10) bir dernek kurulunun *προστάτης* olarak anıldığı yazılı ve papirolojik belgeler listesinde sadece dört belge var. Bunlardan sadece biri Küçük Asya'dan, yani Ephesos'tan gelir (IEph 636; ayrıca bkz. Dittmann-Schöne, 2001: 138, no. II.1.21.); N. E. Akyürek-Şahin (2019: 90-91) tarafından yayımlanan, muhtemelen bir şarap tüccarları derneğine ait yazıtta da *prostates* heyeti belgelenmektedir.

⁶³⁹ Reitzenstein, 2011: 226.

⁶⁴⁰ Poland, 1909: 123.

⁶⁴¹ Poland, Atina'da tüm *ephebos* topluluğu arasında görülen arkadaşlık gruplarının daha yakın arkadaşlar arasında oluşan kısa süreli gruplar olduğunu ve *ephebos*'ların sosyal amaçlar için kurdukları dernekler olarak değerlendirilmesinin doğru olmayacağını ancak Küçük Asya'da belgelenen *philoī*'un (örn. Hicks, 1890 no. 23; Hicks, 1891 no. 5) dernek olmasının muhtemel olduğunu düşünür, bkz. Poland, 1909: 53-54.

⁶⁴² Dig. 47. 22. 4 (metin için bkz. yuk. dn. 89).

⁶⁴³ Krş. Takmer, 2010: 123.

sürece, bir tür dernek çatısı altında bir araya gelmelerine dair düzenlemelerin Solon Yasaları'na kadar geri gittiğini aktarmaktadır.

Oi φίλοι, Kilikia'da Selukeia Kalykadnos'da *arkhiereus* Apollonios'u; Elaiussa Sebaste'de (tamamlama doğruysa) kendi *euergetes*'i Marcianus'u; Hierapolis Kastabala'da ise, bir şair, övgü yazarı, avukat (νομικός) ve *philoí*'un *prostates*'i olan Onesikles'i onurlandırır⁶⁴⁴. *Philoí*, Lydia'da Saitta'da iki yazıtta, οι φίλοι τὸν φίλον ifadesiyle sadece onurlandırılan şahısların adı verilmekteyken⁶⁴⁵, bir yazıtta muhtemelen dernek üyelerinin isimlerinden oluşan 14 kişilik bir liste yer alır⁶⁴⁶. Lydia'daki bazı belgelerde olduğu gibi arkadaşlık dernekleri için bazen *philoí*'u tanımlayıcı ek sözcükler kullanılabilmekteydi: Χρυσάνθινοι⁶⁴⁷ οι φίλοι; φράτορες φίλοι⁶⁴⁸; φίλοι ἄνδρες φράτορες⁶⁴⁹. Bithynia'da Prusa'da ise, ἑταῖροι καὶ συνήθεις φίλοι⁶⁵⁰ olarak adlandırılan bir grubun Ophelion adında ve yaşça daha büyük olan bir şahsın (οἱ τοῦ πρεσβυτέρου Ὡφελίωνος ἑταῖροι καὶ συνήθεις φίλοι) etrafında örgütlendiği bilinmektedir⁶⁵¹. Burada grup üyelerinin ἑταῖροι καὶ συνήθεις φίλοι olarak iki farklı

⁶⁴⁴ Duchesne, 1880 no. 1: οι φίλοι | Ἀπολλώνιον | Πύθωνος τὸν ἀρχιερέα | μ[ν]ήμης χάρι[ν], (Kalykadnos ad Seleukeia); Hicks, 1891 no. 5: Μαρκιανὸν | Μηνοδότου | οἱ φίλοι μνήμης χάριν || τὸν αὐτ<ω>ν | [εὐεργέτην(?)] (Elaiussa Sebaste civarı); Hicks, 1890 no. 23: Ὀνησικλέα Διοδώρου | ἐπὼν καὶ κωμωδίας τῆς νέας | ἱαμβῶν ποιητὴν καὶ λόγον | ἐγκωμιαστικῶν συγγραφέα, || νομικὸν ἐν τοῖς ἀρίστοις· | οἱ φίλοι τὸν προστάτην | τειμῆς ἕνεκα (Anazarbos civarı, Hierapolis Kastabala).

⁶⁴⁵ Malay ve Gül, 1981 no. 19 (IS 223/4): ἔτ(ους) τη', μη(νὸς) Δαισίου | η', ἐτείμησαν οἱ | **φίλοι τὸν φίλον** Ἀρ|τεμυλλιανὸν | ζή(σαντα) ἔτ(η) κη'; Malay, 1999 no. 103 (IS 194/5): ἔτ(ους) · σοθ' ·, μη(νὸς) Δαισίου | ·θι' · ἐτείμησαν | οἱ φίλοι τὸν φίλον | Ἰουλιανὸν Ἀπελλᾶ νν | vac. ζή(σαντα) ἔτ(η) κη'. vacat.

⁶⁴⁶ Naour, 1985 no. 6 (IS 195): ἔτους ρε', μη(νὸς) Δύστρου, | οἱ φίλοι Μηνογένης, Εὐάρεστος | Ἀπολλώνιος, Γάϊος, Νέστωρ, Ἀπολλώνιος, Ἐλευθερος, Ἑρμίας, Ἐλενος, Κορινθαῖς, Ἀντίοχος, Φίλητος, Δημήτριος, Φίλιππος ἐτείμησαν Τηλέμα|χον Αππου.

⁶⁴⁷ Herrmann, 1962 no. 13 (IS 225/6): ἔτους τι', μη(νὸς) Δύστρου | ζ' ἀ(πιούση). Αὐρ. Πρεῖμον ἐτείμησαν Χρυσάνθινοι | οἱ φίλοι τὸν φίλον, | ζή(σαντα) ἔτ(η) κε'. (=TAM V.1. 93). Genç yaşta ölen Aur. Primus'un meza taşı, kendilerini Χρυσάνθινοι olarak adlandıran arkadaşları tarafından dikilmiştir. P. Herrmann'a (1962: 17) göre, Philadelphía'da bir bina yazıtında geçen "...νθίων συμβίωσις (TAM V.3. 1524)" ifadesi Χρυσάνθινοι'un bir dernek adı olduğunu belgelemektedir. P. Herrmann aynı yerde, Χρυσάνθινοι isminin Sardeis'te kutlanan özellikle de Artemis'le ilişkilendirilen Χρυσάνθινα *agon*'unu anımsattığını, dolayısıyla Artemis için kutsal olan Χρυσανθές çiçeğinden ya da doğrudan tanrıçanın kültünün adı olan Χρυσανθή'den türetilmiş olabileceği (ISardis: s. 82-83) gibi, ayrıca Sardunyalı filozof Khrysantios adına kutlanan bir festivalle de bağlantılı olabileceğini belirtir.

⁶⁴⁸ Malay, 1999 no. 109: Ἐτ(ους) τγγ', μη(νὸς) Αὐδναίου γι' Ἀλεξάνδρῳ λινουργῷ | φράτορες φίλοι || στήλην νέῳι θαινόντι θῆκαν ἐνθάδε ζή(σαντι) ἔτ(η) λ'. *Phratores*, bu tür arkadaş gruplarının üyeleri için ya da grubun adı olarak kullanılabiliirdi, bu yazıtta ise *philoí* birlikte kullanılmıştır. Dernek adına bu şekilde eklemeler yapılması belki de bir kentte aynı türde birkaç tane dernek olması durumunda birbirlerinden ayırt edilebilmesini sağlamak için yapılmış olabilir.

⁶⁴⁹ SEG 47, 1649: [Λο]ύκιος ἐνθάδε [κεῖ]ται, ὃν ἔκτανε νοῦς[ος] | ἀμειδῆς | καὶ νέον εἰς | Αἶδην ἡγαγεν αἰνόμολρον | εἴκοσι καὶ δὺ' ἔτη | ζωῆς βίον ἐξανύσαν|τα, | σωφροσύνην αἰεὶ | πᾶσιν ἐνεκάμενον· || τόνδ' ἔτι καὶ μετὰ μοῖραν || | ἐτείμησαν φίλοι ἄνδρες | φράτορες ἀεναίου | μνημοσύνης ἕνεκεν.

⁶⁵⁰ IPrusaOlymp 24: οἱ τοῦ πρεσβυτέρου Ὡφελίωνος ἑταῖροι καὶ συνήθεις φίλοι ἐτείμησαν Σακέρδοτα | Μενανδρὸν τὸν ἀρχιερέα || καὶ γυμνασίαρχον τὸν ἑαυ[τ]ῶν διὰ βίου εὐεργέτην ὑποσχομένου τὸν τελαμῶνα δω[ρ]εᾶν ἀναστήσαι ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ Θεμιστο|κλῆς Λυσικλέους ὁ καὶ Φοῖβος.

⁶⁵¹ T. Corsten (IPrusaOlymp: s. 46) Ophelion'un ἑταῖροι ve συνήθεις φίλοι grubunun aynı kurum ile ne kastedildiğinin çok açık olmadığını ancak Saittai'daki Χρυσάνθινοι οἱ φίλοι gibi bir dernek olabileceğini belirtir; ayrıca bkz. Harland, 2012: 383.

tanımlamayla verilmesi dikkat çekicidir⁶⁵². N. Giannakopoulos, Ophelion'un *presbyteros* sıfatıyla verilmesi göz önüne alındığında, *hetairoi* ile Ophelion'un *gymnasion*'daki arkadaşlarının kastedildiği, *syntheis philoi*'un ise onun *gymnasion* dışındaki arkadaşları olabileceğini belirtir⁶⁵³. *Syntheis philoi*, Bithynia dışında sadece Mysia-Phrygia sınırında Ankyra Sidera'da belgelenir⁶⁵⁴. Smyrna'daki veri ise bu arkadaşlık gruplarına kadın üyelerin de (derneğin Artemisia ve Sostris adlarından iki kadın üyesi listelenmiştir) dahil olabildiklerini göstermesi bakımından önemlidir⁶⁵⁵.

Philoi Lykia'da Sidyma'da, son yıllarda bulunan iki yazıtla birlikte, altı yazıtta belgelenir⁶⁵⁶. Lydia'da olduğu gibi⁶⁵⁷, Sidyma'da da dernek ve onurlandırılan merhum dernek üyesi için, üç yazıtta *οἱ φίλοι τὸν φίλον* ifadesi kullanılır. Sidyma yazıtları, *philoi*'un bir adak ya da onurlandırma için biraraya gelen geçici gruplar değil, uzun süreli organizasyonlar olduğunu göstermesi bakımından önemli belgelerdir. Zira söz konusu yazıtlarda geçen isimlerin çoğunun özdeş olduğu dikkati çekmektedir. Frézouls ve Morant'ın (1985: 241-43) üç yazıtta da bulunan (dn. 528: 1, 2 ve 4 nolu yazıtlar) özdeş isimlerin aynı şahıslara ait olabileceği varsayımı, son bulunan iki yazıtla daha ikna edici bir şekilde doğrulanmış ve bir kronoloji oluşturulmuştur⁶⁵⁸. Dolayısıyla Sidyma'da *philoi*'un kalıcı bir organizasyon olduğu; buradaki üyeliğin yaşam boyu devam ettiği kesin olarak belgelenmektedir. Buna göre Sidyma'da *philoi*'un, sadece mezar sahibi olma amacıyla kurulmuş bir tür kooperatif işlevi taşıyan bir *collegium* olmayıp, aynı zamanda vefat eden üyelerin cenaze törenlerine diğer tüm üyelerin katılma ve belli sorumlulukları yerine getirme zorunluluğu bulunan, dolayısıyla farklı bir sosyal

⁶⁵² T. Corsten'in (IPrusaOlymp: s. 46), Ophelion'un *gymnasion*'dan arkadaşları olabileceğini dile getirdiği *hetairoi*'un, Traianus'un, kolayca siyasi bir gruba dönüşerek kargaşaya sebep olabileceği endişesiyle yasakladığı *hetaeriae*'yi çağrıştırdığı düşüncesi çelişkili gözükmektedir. T. Corsten'in tulumbacı yorumu ikna edici değildir.

⁶⁵³ Bkz. <https://ancientassociations.ku.dk/assoc/140> (erişim tarihi: 17.12.2020).

⁶⁵⁴ Munro, 1897 no. 53: ἔτους ρμ<β>', μη(νὸς) Πανήμου δι'. οἱ συνήθεις **φίλοι** ἐτίμησαν Διογένην Ῥούφου (IS 57-8).

⁶⁵⁵ ISmyrna 720: φίλοι | Δημοσθένης | Διοφᾶς | Σέλευκος | φίλοι | Νικίας | Ἀρτεμισία vacat φίλοι | Ἀπολλᾶς | Ἀπολλόδωρος | Ἀπελλῆς | Σωτήριχος | Φιλόχαρις | Μᾶτρος | Σῶστρις | Μηνόδοτος vacat φίλοι.

⁶⁵⁶ **1)** TAM II 230: οἱ φίλοι τὸν φίλο[v] | Κοίντον Εὐφρό|συνον | Ἐπάγαθος [ό?] | καὶ Ποσει|δεῖος | Φίλτατος | Καλότυχος | Ἐπάγαθος νέος | Θαλλίαρχος | Ἐπαφρόδεῖτος | Θάλαμος | Δημητῤῥᾶς | Διογᾶς | Κάρπος | Πιξᾶς; **2)** TAM II 231: Σύμφορον | Πρυτανικό[ς] | Νεικοφῶν | Εὐφρόσυνος | Τληπόλεμος | Πτολεμαῖος | Ζώσιμος | Εὐφρόσυνος νέ[ος?] | [Ε]ξωτικὸς | <Π?>ίγ[ρ?]ης | Σα<σ>ας | Ὀπ[ρ]?αορας | Δάμων | οἱ φίλοι; **3)** TAM II 238: [Αρ] ιστόδημον | [Μ]<ελ?>ε<ά?>γρου Σιδ[υμέα] | Σύμφορος | Εὐ[δ]ωρος | [Κ]αλότιμος | Φιλήμων | Μιτ[ρ?]?οδάτης | Αἰσχ[ί]ν[η] ζ? | Στέφανο[ς] | Εὐδα[.]ήσιος | Φ[ίλ]ό[θ]εο[ς] | τὸν φίλο[v] | ἥρω[α]; **4)** Frézouls ve Morant, 1985 no. 7: Σόναμα ζόντα | οἱ φίλοι | μνεῖας ἔνεκεν | Ἐπάγαθος β' | Κάρπος | Εὐφρόσυνος | Δεῖος | Καλότυχος | Φίλτατος | Καλλικλῆς | Θαλλίαρχος | Θάλαμος; **5)** Takmer, 2010 no. 5: οἱ φίλοι τὸν φίλον Κλαύδιον Δαφνικὸν Ἐπάγαθος Δεῖος [Φί]λτατος; **6)** Avcu ve Uzunoğlu, 2019 no. 3: Οἱ φίλοι τὸν φίλον Θάλαμον Ἐπάγαθος β' Δεῖος vac. Κάρπος Φίλτατος vac. Πιξας Ἐπάγαθος vac. Ἐπαφρόδεῖτος Δημητῤῥᾶς Διογᾶς vac. ἥρωα Θαλλίαρχος.

⁶⁵⁷ Bkz. yuk. dn. 645.

⁶⁵⁸ Avcu ve Uzunoğlu, 2019: s. 329-330.

işlev de üstlenen bir *collegium* olma ihtimali de düşünülmelidir⁶⁵⁹. Bir başka ifadeyle, Sidyma'da *philoî* üyeleri, mezar sahibi olamayacak kadar yoksul bir toplum tabakasının değil, *honestiores*'inki gibi kalabalık cenaze törenleriyle gömülme arzusuyla bir *collegium*'da toplanan *plebs media*'nın üyeleri olarak da değerlendirilebilir.

2.3.4.2 φράτρα (= Koinon veya Thiasos)

Homerostan klan anlamında kullandığı φράτρα (Homerostan φρήτην) sözcüğünü⁶⁶⁰, Aristoteles *phyle*'nin alt birimlerinden birini tanımlamak için kullanır⁶⁶¹. Yani *phratra*, aslen akrabalıkla ilgili bir birliktir. Helenistik Dönem'den itibaren, özellikle de Roma Dönemi'nde φράτρα (ya da bazen φρατρία) özel dernek adı olarak kullanılır⁶⁶². Bu isimle anılan dernekler Küçük Asya'da özellikle Lydia ve Phrygia bölgeleri ile bu bölgelerin yakınlarında, daha ziyade küçük yerleşim birimlerinde belgelenmiştir⁶⁶³. *Phratra*'lar genellikle bir lider etrafında toplanan kült gruplarıdır⁶⁶⁴. Bu gruplar yazıtlarda çoğunlukla, ή φράτρα περί τὸν δεῖνα ya da ή φράτρα τοῦ δεῖνα formülasyonu ile tanımlanır⁶⁶⁵. Ancak, bazı durumlarda *phratra*'nın özel ya da resmî bir topluluk olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varılamamaktadır⁶⁶⁶.

Phratra üyesi için φράτηρ (*phrater*) ya da çoğul formu φράτορες (*phratores*) kullanılmıştır. *Phratores* bazı belgelerde dernek adı olarak da karşımıza çıkar⁶⁶⁷. *Phratra*'lar, her ne kadar dini yönleri vurgulansa da aynı zamanda sosyal yönü de ağır basan gruplardır⁶⁶⁸. Günümüzde de olduğu gibi, insanların birbirini yakından tanıdığı ve birbirlerine yardım ettiği kırsal yerleşimlerde *phratra* toplulukları aynı zamanda yardımlaşma amaçlı

⁶⁵⁹ Bkz. Takmer, 2010: 123-125. Aynı yazıt için T. Corsten'in SEG 60, 1567'de, *philoî*'u bir adak için biraraya gelen geçici bir grup olarak değerlendirmesi geçersiz gözükmetedir, ayrıca krş. Avcu ve Uzunoğlu, 2019: s. 329.

⁶⁶⁰ Sözcük ilk olarak Homeros'ta (II. 2, 360: κατὰ φύλα κατὰ φρήτρας Ἀγάμεμνον, ὡς φρήτην φρήτηφιν ἄρηγη...) kullanılır.

⁶⁶¹ Aristoteles (*frag.* 385): τῶν δὲ φυλῶν ἐκάστη μοῖρας εἶχε γ', αὖς φρατρίας καὶ τριττύας ἐκάλουν, aynı soya mensup yurttaşların kaydolmak zorunda oldukları *phyle*'lerin alt birimini tanımlar.

⁶⁶² *Phratra* teriminin içeriğinde zamanla meydana gelen değişiklikler ve özel dernek adı olarak kullanılması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Seyfarth, 1955: 28-36; Poland, 1909: 52.

⁶⁶³ Saittai civarında (Iaza) TAM V.1. 451; TAM V.1. 470a; Thyateira civarında (Montana) TAM V.1. 806; Thyateira'da TAM V.2. 1148; Apameia Kelainai civarında (Pluristra) MAMA IV 230; Akmoneia civarında (Sebaste) Ramsay, 1897 no. 506, s. 609; Kyme yakınlarında (Aliağa) IKyme 39; Ilion'da, Pleket, 1958 no. 4.

⁶⁶⁴ Seyfarth, 1955: 28-36; Pleket, 1958: 5-6; Robert, 1983: 50.

⁶⁶⁵ Örneğin MAMA IV 230: οἱ περὶ Αὐρ. Ἀρτέμωνα Ἑρμοκλ[έ]ους φράτρα; Ramsay, 1897 no. 506: . . . φράτρα Ἡλιοφῶντος Ἀντιόχου καὶ Πονπείου Μάρκου ἀνέθηκαν; IKyme 39: ή] φράτρα ή] περὶ Διλο[v]u<σ>[όδο]τον; Pleket, 1958 no. 4: φράτρα Πηγᾶς||ων. | φράτρα || Φιλοκε[σαρέω]v. *Philokaisar* sıfatı, bireyler için imparatora karşı dostluk ve sadakatlerini vurgulayan bir onursal sıfat olarak kullanılır.

⁶⁶⁶ Örneğin Hierapolis civarında Thiunta (Ramsay, 1897 no. 30-31; Ritti, 2002: 48-51) ve Saluda (Ramsay, 1897 no. 64) stellerinde geçen *phratra*'ların özel bir dernek mi yoksa bir yurttaşlık kurumu mu olduğu kuşkuludur, ayrıca bkz. Robert, 1983: 50.

⁶⁶⁷ Seyfarth, 1955: 35; Poland, 1909: 52.

⁶⁶⁸ P. Herrmann (1962: 42-43), Küçük Asya'da *phratra*'ların *symbiosis* toplulukları gibi sosyal yönü de ağır basan gruplar olduğunu belirtir.

arkadaşlık/kardeşlik dernekleri gibi sosyal amaçlara da hizmet etmiştir. Aynı soya mensup bireylerden oluşan *phratra*’larda üyeler birbirlerine her zaman nasıl yardım ediyorsa, bu topluluklar da kendi üyelerine destek olmuş, yani bugünkü anlamda bir sivil toplum örgütü olarak işlev görmüşlerdir⁶⁶⁹: Örneğin, Saittai’da kendisini *phratores philoi* olarak adlandıran grup, genç yaşında hayata veda eden keten işçisi Alexandros için bir mezar yaptırmıştır⁶⁷⁰. Iulia Gordos’da bir *phratores* topluluğu kendi hemşehrileri (συνπολείτης) olarak adlandırdığı bir kişiyi onurlandırmaktadır⁶⁷¹. Sonuç olarak, *phratra/phratores* toplulukları genellikle kült dernekleri olarak tanımlansalar da örneğin yukarıdaki örnekte olduğu gibi bir tür mezar kooperatifi olarak (οἱ φίλοι – arkadaşlık gruplarının benzer işlevi için bkz. aş. böl.) sosyal amaçlara hizmet eden faaliyetlerde de bulunmuşlardır.

Tez çalışması kapsamında Pisidia ve Pamphylia bölgelerinde tespit edilen *phratra*’lar, söz konusu toplulukların hem dini hem de sosyal yönüne dair kanıt oluşturmaktadır. Pisidia’da Takina’da belgelenen *phratra* Zeus Heliopolites’e adanmış bir kült derneğidir⁶⁷². Zeus Heliopolites kültü, Suriye kökenli diğer kültürler gibi, Küçük Asya’ya Severuslar Hanedan’lığı sırasında gelmiştir⁶⁷³. Takina’daki *phratra*, muhtemelen derneğin önemli bir üyesi olan Ligys’un karısı ve çocuklarının selameti için bir adak adanmış ve ayrıca Zeus Heliopolites için bir *naos* inşa ettirmiştir. T. Corsten (2011: 137), Ligys’in bölgede büyük bir mülkün sahibi ve yazıtta isimleri listelenen şahısların onun arazisini çalıştıran çiftçiler olduğunu varsaymıştı⁶⁷⁴. Corsten (2020: 53-61), daha önce kimliği tam olarak teşhis edilemeyen Ligys’ün, Ramsay (1895 no. 109) tarafından yayınlanmış bir yazıtta, Poseidon’a adak sunan (Λ. Λικίνιος Λίγυς Ποσειδῶνι εὐχὴν) Licinnius Ligys’le aynı kişi ve Zeus Heliopolites *phratra*’sının onun ailesinin selameti için bir tapınak inşa ettirdiği arazinin (daha önce Calpurni ve Ummudii ailelerinin mülküdür) yeni sahibi olduğunu tespit eder. *Phratra*’da toplanan köylü nüfusunun

⁶⁶⁹ Oktan, 2016: 653.

⁶⁷⁰ SEG 49, 1673: "Ετ(ου)ς τ(κ)γ', μ(η)ν(ός) Αὐδναίου γι' Ἀλεξάνδρῳ λινουργῶ | φράτορες φίλοι || στήλην νέωι θαλόνντι θῆκαν ἐν|θάδε ζή(σαντι) ἔτ(η) λ'.

⁶⁷¹ TAM V.1. 762: οἱ φράτορες Ἀσκληπίδην | Ξενάρχου τὸν ἑαυτῶν συν|πολείτην ἀρετῆς ἔνεκεν | καὶ εὐνοίας τῆς εἰς ἑαυτοῦ[ς].

⁶⁷² Labarre *et al.*, 2010: no. 3: Ὑπογραφή Διὸς Ἡλιοπολίτου· Ἄνθος Λίγυος οἰκονόμος, Μῆνις Καβαλος, Σάλυος Ἀρτάδος, Ἀθηναγόρας Μενάνδρου, Ἀπολλώνιος Μενεστράτου, Εὐτακτος Λίγυος οἰκονόμος, Χάρης Ἀσκληπίδου, Διονύσιος Μενεσθέος, Ὑμνος Ἰστάτου (?), Τέρτιος Τερτίου, Μενεσθεὺς Διονυσίου, Φλόγιος Ἀντιόχου, Παπῶς Μήνιδος, Τατας Παπου, Ἀρτᾶς Σαλῶου, Κράτερος Μήνιδος, Σάλβιος Μενίπου, Τιμογένης Εὐτάκτου, Χάρης Μήνιδος, Ξένων Ἑρμοκράτου· ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς Λίγυος καὶ γυνεκὸς καὶ τέκνων· τὸν ναὸν ἐπόησε ἢ προγεγραμμένη φράτρα· Ζώσιμος Ἀπολλωνίου ΚΑΠΙΟΝΕΜΕΥΣ[- - -]; ayrıca bkz. Corsten, 2011: 135-140.

⁶⁷³ Labarre *et al.*, 2010: 77; Corsten, 2011: 137.

⁶⁷⁴ Corsten aynı yerde ayrıca, yazıtın 1-2 ve 5. satırlarında geçen *oikonomoi*’ın (Ἄνθος Λίγυος οἰκονόμος ve Εὐτακτος Λίγυος οἰκονόμος) bu arazinin münferit bölümlerinin sorumluları olduğunu ve bu yazıtın bulunduğu bölgenin kuzeyinde, Karamanlı ve Tefenni bölgesindeki Ummidii mülkünün sorumlusu πραγματευταί’a karşılık geldiğini belirtir ve Ummidii mülkünün bulunduğu bölgede Zeus Sabazios’a adanmış bir *mystai*’ın, kendi üyeleri ve toprak sahiplerinin kurtuluşu için yaptıkları adakla bir paralellik kurar.

mütevazı de olsa bir tapınak inşa edebilmek için önemli bir miktarda para toplayabilmiş olması da ayrıca dikkat çekicidir.

Perge'nin kırsal yerleşimi Lyrboton Kome'de belgelenen *phratra*'ların herhangi bir kültle bağlantısını gösteren bir işaret bulunmamaktadır. Her iki yazıtta da *phratra*'lar mezarlarda yapılacak anma faaliyetlerinden sorumludur. İlkinde (yak. İS 2. yüzyıl sonu- 3. yüzyıl başları), Publius Attius Rufus “[Yaşlı]lar Phratrası”na bir arazi alımı için 100 *denarii* bağışlamakta ve bu arazide yetişen ürünlerden elde edilecek gelirle, her ayın ilk gününde onun adına sonsuza kadar anma törenleri düzenlemesini vasiyet etmektedir⁶⁷⁵. İkinci yazıt (harf karakterine göre İS 2. yüzyıl) Hermaios adında bir adamın, ölümünden sonra her yıl mezarı başında içkili ziyafetler düzenlemesi için *phratra*'ya bıraktığı para bağışından söz etmektedir⁶⁷⁶. Hermaios'un vasiyetinin yerine getirilmesinden *phratra*'nın yıllık olarak seçtiği *garmmateus* sorumludur⁶⁷⁷. Bu yazıtta *koinon* sözcüğü ile *phratra* eşanlamlı olarak birbirinin yerine kullanılmıştır. *Koinon* ve *phratra*, Philadelphia / Fayum'dan (İÖ 1. yüzyıl) bir papirüste⁶⁷⁸, ayrıca Abonuteikhos'ta Alkimos için alınan onurlandırma kararnamesinde⁶⁷⁹ de eş anlamı olarak kullanılmıştır.

Muhtemelen Geç Helenistik Dönem'de Myra'da ve yaklaşık aynı dönemde Tlos'ta *thiasos*'ların kendi üyeleri için yaptırdıkları mezar sunaklarının gösterdiği gibi, *thiasos*'lar da Hellenistik dönemden itibaren özellikle de Roma Dönemi'nde, dini dernek anlamının yanında *hoi philoi* ve *phratra* gibi, daha çok sosyal amaçlı dernekler olarak yaygınlaşır. Bu *thiasos*'ların temel amacı da tıpkı yukarıdaki *hoi philoi* ve *phratra* gibi, üyelerinin cenazesinin kaldırılması, mezar merasimleri yoluyla anısının yaşatılmasıdır⁶⁸⁰.

⁶⁷⁵ Oktan, 2016: Πόπλιος Ἀττιος | Ῥοῦφος ἐπανγγελάμενος τῇ φράτρᾳ [γερ]εῶν δηνάρια ἑκατὸν, ἅτινα ἐχώρησεν εἰς χωρίον. ἦν ἐκ τῆς ἀναφορᾶς ἄγεσθαι αὐτῷ ἡ[μ]έ[ρα]ν Καλάνδαις εἰς vac. ἐῶνα.

⁶⁷⁶ Adak ve Oktan, 2018: Ἑρμαῖος Ἀπελλέου Ἑρμαίου ὑποσχόμενος[ος]τῇ φράτρᾳ μερί[σαι εἰς δι]α[ν]μῆν. ἴσαι εἰς δι]α[ν]ο[μ]ῆν Ж ..'] |ἐχαρίσατο, ἐφ' οἷς πό[τος ἀ]χθήσεται πεινόντων| [Φι]λώτου | γραμματέως, | ὄντος αὐτοῦ ὑποπρὸς[τεῖμου τῷ κοινῷ Ж λε'] νᾶ καὶ παραδώσι τῷ ὑπ' αὐτὸν γραμματῇ διὰ | τοῦ | κοιν[ο]ῦ vac.

⁶⁷⁷ Bkz. age. 98-9.

⁶⁷⁸ PLond 7. 2193, str. 10–14: ὑπακούσιν δὲ πάντα τοῦ τε ἡγουμέ|νου καὶ τ[οῦ] τούτου ὑπηρετοῦ ἐν τε τοῖς ἀνήκουσι τῷ κοινῷ καὶ παρέσσονται ἐπὶ τὰ[ς] | δοθει[σομ]έναις (*legendum* -νας) αὐτοῖς παραγγελίας καὶ [σ]υνλόγους καὶ συναγωγὰς καὶ ἀποδημί[ας] | καὶ μ[η]ν[ι]δ[ε]νὶ αὐτῶν ἐξέστωι συντευματαρχήσιν μηδὲ σχήματα συνίστασ[θαι] | μηδ' ἀπ[ο]χωρήσει[ν ἐκ] τῆς τοῦ ἡγ[ο]υμένου φράτρας εἰς ἐτέραν φράτραν, ayrıca krş. Adak ve Oktan, 2018: 99.

⁶⁷⁹ Reinach, 1905: 113-119 = Marek, 1993: 155: İnebolu, 1 nolu yazıtta Alkimos için alınan iki kararname söz konusudur. Bunlardan ilkinde Alkimos üyesi olduğu φράτρα'yı çeşitli hayırlarla yücelttiği için (str. 9-10: <η>ὑξήσεν τὴν φρά[τρ]αν) *koinon* tarfindan altın bir tacla onurlandırılırken (str. 6-7: τιμηθεῖς ὑπὸ τοῦ κοινοῦ χρυσῷ στεφάνῳ); övülmesine ve bu övgü ve taçlandırmanın kamuya ilanının ilelebet sürmesi için bunların *phratra*'nın tüzüğüne yazılmasına dair ikinci kararname ise *phratra* üyeleri (φράτορες) tarafından alınmıştır (str. 13-20: δεδόχθαι τοῖς φράτορσιν ἐπαινεῖσαι τε αὐτὸν, καὶ προσγράψαι || τῷ τῶν φρατόρων νόμῳ πρὸς τὸ μὴ | μόνον ἐπὶ τῆς νῦν ἡλικίας τὰς τε | τῶν στεφάνων ἀναγορεύσεις καὶ | ἐπαίνων ἀεὶ συντελεῖν κατὰ τὸ δοχθὲν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὸν ἐγγόνων || διὰ τέλους).

⁶⁸⁰ Bkz. aş. böl. 2.5.

2.3.5 Sporsever/Taraftar Grupları

Φίλοπλοι veya grup adı olarak φιλοπλία (silahseverler = gladyatör dövüşü sevenler), φιλοκύνηγοι (vahşi hayvan dövüşü sevenler), φιλοπάλαιστροι⁶⁸¹ (güreş müsabakası sevenler), φιλογυμνασταί (sportif müsabakaları sevenler) veya φιλοπαίκτορες (sahne veya sportif oyun sevenler) toplulukları bu tür faaliyetleri aktif olarak yapanlardan değil, bunları izlemeyi sevenlerden oluşur.

Φίλοπλοι daha ziyade Hierapolis'te ve Ephesos'ta; ayrıca Ephesos ya da Smyrna'ya ait bir yazıtta ve Miletos'ta belgelenmiştir⁶⁸². Φίλοπλοι Hierapolis'de, Marcus Aurelius Ammianos Menandrianos'un kendisi, karısı ve çocukları için yaptırdığı mezarın sekizinci ayın yirmisinde taçlandırılması için (στεφανωτικο<ῶ> νόματι) keten üreticileri derneğine, her bir üyeye birer *denarii* verilecek şekilde, toplam 250 *denarii* miras bırakır. Şayet dernek üyeleri aldıkları parayla (τὸ καταλιφθὲν στεφανωτικόν) belirlenen günde mezar taçlandırmasını yerine getirmezlerse, iki katını φίλοπλοι (gladyatör dövüşü sevenler) derneğine ödemek zorundaydılar⁶⁸³. Miletos'ta ise, daha sonra bir binada devşirme malzeme olarak kullanılmış bir blokta geçen ιεροπλατί τῶν φιλόπλων ifadesi *philoploi* derneğinin muhtemelen bir topos yazıtıdır⁶⁸⁴.

Ephesos yazıtları *philoploi* hakkında daha fazla bilgi verir. Hieropolis'teki örneğe paralel bir şekilde mezar düzenlemeleriyle bağlantılı olarak Ephesoslu fırıncı Nikon da mezarına zarar verecek kişinin hem φιλοπλία φιλοβηδίων'a (Vedii'nin himayesindeki gladyatörlerin taraftarlar derneği) hem de φιλοπλία ιεροῦ μακέλου'ya (kutsal pazardaki gladyatörlerin taraftarlar derneği) ödenmesini istemiştir⁶⁸⁵. Φιλοβήδιοι φίλοπλοι, *agora*'da bulunan dernek merkezinde (οἱ ἐπὶ τῷ τόπῳ φιλοβήδιοι φίλοπλοι), birinde *euergetes*⁶⁸⁶, diğerinde *prostates*⁶⁸⁷ olarak tanımladıkları iki yazıtta iki *asiarkhai*'i onurlandırır. Bu φιλοβήδιοι φίλοπλοι, Ephesoslu ünlü Vedii himayesindeki bir gladyatör takımının (φαμλία μονομάχων) fanatikleri olmalıdırlar. Zira, arenadaki dövüşler sırasında, Vedii'in gladyatör takımını cesaretlendirecek ve takdir edecek taraftarlarının (φιλοπλία φιλοβηδίων veya φίλοπλοι φιλοβήδιοι) olması beklenirdi⁶⁸⁸. Ayrıca Ephesos'ta φαμλία μονομάχων sahibi başka

⁶⁸¹ Krş. Vett. Val. *anthog.* 9.43.17; 9.201.27; ayrıca bkz. Hesych. s. v φιλέψιος· φιλοπαίγμων. φιλοπάλαιστρος; Firmicus Maternus, *math.* 3.11.19: alios amatores palaestrae faciet, alios armorum...

⁶⁸² SEG 56, 1501 (Hierapolis); SEG 51, 2246 (Ephesos / Smyrna); IEph 2226; IEph 2905; IEph 3055; IEph 3070; Robert, 1940 no. 197a.

⁶⁸³ SEG 56, 1501. Hierapolis'deki *philoploi* hakkında ayrıca bkz. Ritti ve Yılmaz, 1998: 535-536.

⁶⁸⁴ Bkz. Robert, 1940: 25, dn.4.

⁶⁸⁵ IEph 2226: δώσει τῇ φιλοπλίᾳ Φιλοβηδίων (δην.) μ(υ)ρ(ίας). Ayrıca bkz. Robert, 1940 no. 202.

⁶⁸⁶ IEph 3070, str. 17-20: οἱ ἐπὶ τῷ τόπῳ φιλοβήδιοι φίλοπλοι τὸν ἑαυτῶν εὐεργέτην προνοησαμένου τῆς τειμῆς Αὐρ(ηλίου) Ῥηγείνου φιλοσεβάστου

⁶⁸⁷ IEph 3055, str. 12-13: [φ]ιλοβήδιοι φίλοπλοι τὸν ἴδιον προστάτην.

⁶⁸⁸ Robert, 1940: 27.

şahsiyetler de bilinmektedir⁶⁸⁹. Roma yasalarına göre toplumun en aşağı tabakası olarak kabul edilen gladyatör takımının (*familia gladiatorum*), yüksek bir görevlinin (genellikle eyalet veya kent *arkhiereus*'i ya da bir gladyatör eğitmeninin (*lanista*) himayesinde veya sahipliğinde bulunuyor olması nedeniyle bağımsız bir dernek olma ihtimali düşüktür⁶⁹⁰. Bununla birlikte, Aigai'da (Aiolis), köle ve azatlardan oluşan bir grup gladyatör Augustus'lara, Apollon Khresterios'a ve *Demos*'a adak sunmak için toplanırlar⁶⁹¹. Ne var ki şu veya bu şekilde bir araya gelen bu gladyatörlerin söz konusu adağı bir dernek çatısı altında yerine getirip getirmediikleri hususunda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Ancak, Ankyra'da bulunan bir yazıt emekli gladyatörlerin bir dernek çatısı altında toplanabildiklerini kesin olarak belgelemektedir. Pergamonlu Publius Aelius için eşi Aelia tarafından yaptırılan mezarın yazıtına⁶⁹² göre Publius, Hadrianus Dönemi'nde *summarudis*⁶⁹³ mertebesiyle azat edilince Roma vatandaşlık hakkı da almıştır. Kendisine ayrıca Thrakia, Makedonia ve Bithynia'da pek çok kentin onursal yurttaşlığı verilmiştir. 37 yaşında vefat eden Publius, azat edildikten sonra *summarudis*'lerin toplandığı ve merkezi Roma'da bulunan derneğin (κολλήγιον τῶν σουμπαρουδῶν) üyesi olmuştur.

Ephesos dışında da Pontus'daki Amisoss'da, Aphrodisias'da, Phrygia'da Temenothyrai'da, Smyrna'da varlıklı ve statü sahibi kişilerin himayesinde olan gladyatör grupları belgelenmiştir⁶⁹⁴. Bu kişiler genellikle, örneğin Ionia'da Ephesos'ta⁶⁹⁵, Smyrna'da⁶⁹⁶ ya da Karia'da Stratonikeia'da olduğu gibi *arkhiereus* ya da *asiarkhes* unvanlarına sahiptir⁶⁹⁷. Söz konusu *asiarkhes* ve *arkhiereus*'ler yalnızca gladyatör topluluklarının sahipleri değil, aynı zamanda gladyatör ve vahşi hayvan dövüşlerinin finansörleri olmalıdırlar.⁶⁹⁸ Nitekim

⁶⁸⁹ IEph 1620; IEph 1182 (Asiarkhes Ti. Cl. Tatianus Iulianus); IEph 1621 (Asiarkhes Ti. Iul. Reginus); IEph 4346 (Asiarkhes Ti. Cl. Pankratides Attikos); diğer gladyatör takımları için bkz. IEph 1172; IEph 1173.

⁶⁹⁰ Robert, 1940: 26.

⁶⁹¹ Robert, 1940 no. 257.

⁶⁹² IGR III 215; ayrıca bkz. Ritti ve Yılmaz, 1998: 530-33.

⁶⁹³ Gladyatör müsabakaları, *summarudis* ve *secundarudis* unvanlarına sahip iki hakemin denetimi altında yapıldı. *Summarudis* ve *secundarudis*'in genellikle azatlı gladyatörler olduğu kabul edilir. Ancak, kesin bir veriye dayanmamakla birlikte, bir hakemin önce *secundarudis* ardından *summarudis* olduğu kabul edilirse, köle statüsünde *secundarudis* olarak hakemlik kariyerine başlayanların *summarudis*'liğe terfi edince azat edilmiş olabilecekleri de varsayılabilir, bkz. Ville (1981: 369-72; ayrıca bkz. Ritti ve Yılmaz, 1998: 530-32. Küçük Asya'da *summa/secundarudis* unvanına sahip başka gladyatörler de bilinmektedir. Örn. Karia'da L. Vetonius Aleksandros (IMylasa 533); Lykia'da Telmessos'da Quintus (TAM II 117); Hierapolis'de Apollonios Menandros ve Zosimos (Ritti ve Yılmaz, 1998 no. 22-23).

⁶⁹⁴ Robert, 1940 no. 78 (Amisoss); IAPH 11.507; Robert, 1940 no. 127 (Temenothyrai); ISmyrna 842; ISmyrna 416.

⁶⁹⁵ IEph 1620: φαμιλίας μονομάχων Τι(βερίου) Κλαυδίου Τατιανοῦ Ἰουλιανοῦ ἀσιάρχου; IEph 1182: φαμιλίας μονομάχων Τι(βερίου) Κλαυδίου Τατιανοῦ Ἰουλιανοῦ ἀσιάρ[ρ]χου; IEph 4346: φαμιλία μονομάχων Τι(βερίου) Κλαυδίου Πανκρατίδου Ἀττικοῦ ἀσιάρχου; IEph 1621: φαμιλία μονομάχων Τι(βερίου) Ἰουλίου Πηγείνου ἀσι[άρχου]⁹⁴⁸.

⁶⁹⁶ ISmyrna 842: φαμιλία [μ]ονομάχων [Κ]λαυδίου Τιμῶνος ἀσιάρχου νεωτέρου;

⁶⁹⁷ SEG 58, 1256: φαμιλία [μ]ονομάχων ἐπὶ ἀρχιερέω[ς] Τι(βερίου) Ο[. . .] vac. I[. . .]

⁶⁹⁸ Robert, 1940: 55-64.

Smyrna'dan İS 3. yüzyıldan bir yazıt, beş gün boyunca yarışmalara ev sahipliği yapan bir *asiarkhes*'i onurlandırır⁶⁹⁹. Attaleia'da, dört yıl süreyle *arkhireus* olarak hizmet eden ve *pentaeterik* bayramların *agonotethes*'liğini üstlenen Quadratus oğlu Calpurnius Diodoros, ayrıca *κυνηγέσια καὶ μονομαχία* düzenlemiştir⁷⁰⁰. Pisidia'da Sagalassos'da *Klareia* ve *Vareia* bayramlarının yaşam boyu *agonothetes*'i ve *arkhiereus* P. Aelius Quintus Claudius Philippianus Varus, dört gün boyunca beş çift gladyatörün keskin demir çivilerle dövüştüğü gladyatör oyunları organize etmiştir⁷⁰¹. Aynı şekilde Side'de, *arkhiereia* Modesta ve Modestus (ISide 111-112) tarafından gladyatör müsabakaları ve vahşi hayvan dövüşleri düzenlendiği bilinmektedir⁷⁰². Termessos'ta ise daha özgün bir durum söz konusudur. Burada *philoploi* derneği, büyük ihtimalle kendileri de dernek üyeleri olan Diogenes ile oğlu Aur(elius) Diogenes için lahit yaptırmışlardır⁷⁰³. Bu durumda, an azından Termessos için, *philoploi* derneklerinin aynı zamanda, tıpkı arkadaşlık dernekleri gibi (οἱ φίλοι), mezar kooperatifi işlevi gösterdikleri düşünülebilir. Ephesos'ta olduğu gibi, Termessos'da da farklı *philoploi* dernekleri de söz konusu olabilirdi. Ayrıca, gladyatör oyunlarının düzenlendiğini bildiğimiz Attaleia, Sagalassos ve Side gibi kentlerde de belli taraftar gruplarının olması muhtemeldir.

2.4 Mesleki Dernekler

Roma Dönemi'nde Küçük Asya'da Ephesos, Smyrna veya Miletos gibi büyük kıyı metropollerinden ayrı olarak, Thyateira (Lydia), Hierapolis (Phrygia) gibi iç kentlerde, hatta az bilinen Saittai'da (Lydia), ayrıca Makedonya'da ve Trakya'da zanaatkâr dernekleri yaygın olarak belgelenir. Aynı mesleği icra eden ve bu unsuru kolektif kimliklerinin temel taşı olarak dernek adında açıkça ifade eden esnaf ve zanaatkâr dernekleri iki temel gruba ayrılabilir. Aralarındaki en temel ayrım, malların üretiminde ve dolaşım döngüsünde hangi konumda yer aldıklarına bağlı olarak yapılır. Zanaatkârlar, hammaddeyi işleyerek mal üretimi yapan grupta yer alırken, esnaflar pazara bitmiş ürün sağlamışlardır. Yine de bu ayrım kesin değildir: zanaatkârlar, ürünlerini toptan veya perakende olarak tüccarlara satmak zorunda kaldıkları için

⁶⁹⁹ ISmyrna 637, str. 6-14: Ἰούλιον Μενεκλέα Διόφαντον ἀσιάρχην ἐνδόξως φιλοτειμησάμενον ἐξῆς ἡμερῶν πέντε τοῖς ὀξέσιν.

⁷⁰⁰ IGR III 780, str.12-18: ἀρχι[ε]ρασάμενον τετραετίαν καὶ ἐπιτελέσαντα κυνηγέσια[ς] καὶ μονομαχίας μεγαλοπρεπῶς καὶ ἀγωνοθετήσαντ[α] τοὺς μεγάλους πενταετηρικοὺς ἀγῶνας. Ayrıca bkz. Gökalp, 2008: 108-109.

⁷⁰¹ IGR III 360.

⁷⁰² Yazıtların bulunduğu sütunlar üzerindeki dövüş sahnelerinin detayları için bkz. ISide: s. 415-19.

⁷⁰³ TAM III 400: οἱ φίλοπλοι τὴν σωματοθήκην Διογένηι Θεοδώρου καὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ Αὐρ(ηλίου) Διογένηι μόνοις ἄλλω δὲ οὐδενὶ ἐξέσται ἀνῶξαι ἢ ἐπιθάψαι τινά, ἐπεὶ ἐκτεῖσει Διὶ Σολυμεῖ (δην.) Α. (= "Silahseverler (philoploi) bu mezarı yalnızca Theodoros oğlu Diogenes ve onun oğlu Aur(elius) Diogenes için [yaptırdılar]. Başka hiç kimse birini buraya gömmeye izinli değildir aksi takdirde Zeus Solymeus'a 1000 denarii ödeyecektir".)

ara sıra, küçük ölçekli tüccarlar olarak da iş yapmışlardır⁷⁰⁴. Ayrıca Yunan-Roma meslek derneklerinin ekonomik çıkarlardan ziyade dini ve sosyal amaçlara hizmet ettiği genel olarak kabul görmüştür⁷⁰⁵.

2.4.1 Bakırcılar Derneği (τὸ κοινὸν τῶν χαλκέων)

Metal endüstrisi, günümüzde olduğu gibi, Antik Dönem’de de oldukça önemliydi⁷⁰⁶. Bir başka ifadeyle, demir külçelerini ya da bakır cevherlerini, günlük yaşamda kullanılan eşyalara ve aletlere ya da savaşlarda kullanılacak silahlara dönüştürecek çeşitli işkolları ve bu alanlarda uzmanlaşmış zanaatkârlar vardı. Ksenophon, Agesilaos’un Ephesos’ta (İÖ 395) talim yapan askerlerinden söz ederken, aynı zamanda kent meydanında bulunan zanaatkârların (demirciler, doğramacılar, bronz işçileri, saraçlar, boyacılar) ordunun ihtiyaçlarını üretmek için çalıştıklarını dile getirir⁷⁰⁷. Plutarkhos, Numa tarafından örgütlendiğini ileri sürdüğü zanaatkârları sayarken bakır ustalarını üçüncü sırada zikreder⁷⁰⁸. Vespasianus Dönemi’nde Doğu’da yaşanan olayları aktaran Tacitus, sefere çıkıldığında öncelikli olarak askerî birliklerin toplandığını, emekli askerlerin göreve geri çağrıldığını ve güçlü kentlerin orduya silah üretimine⁷⁰⁹ tahsis edildiğini belirtir⁷¹⁰. Metal iş kolunda üretim belli bir bilgi birikimi, tecrübe ve donanım gerektirdiğinden demir, bronz, bakır zanaatkârları kentler için son derece önemliydi. Kısacası, metal işkolunda üretim yapan zanaatkârlar hem insanların gündelik yaşamda kullandıkları malzemelerin üretimi hem de savaş hali gibi olağanüstü durumlarda orduların silah ihtiyaçlarının karşılanması bakımından hayati bir öneme sahipti.

Anadolu’da metal işkoluna dair en erken yazılı belge, Herodotos’un (7.76) metal

⁷⁰⁴ Arnaoutoglou, 2021: 266 vd.

⁷⁰⁵ Bir asır öncesinde J. P. Waltzing’in (1895-1900 I:181-183) iddia ettiği gibi, meslek derneklerinin belirli bir ekonomik sektörü kontrol etmek için kurulduğunu gösteren ikna edici bir kanıt olmadığı; bir meslekle ilişkili görünen derneklerin çoğunun genellikle bazı dini faaliyetlerle bağlantılı olarak sosyalleşmek amacıyla toplandığı genel olarak kabul edilmiştir. Diğer birçok araştırmacı gibi bu görüşü kabul eden J. S. Kloppenborg (2019), daha sonraki bir makalesinde (2019) bu görüşü sorgulamakta, meslek derneklerinin ekonomik rollerinin tamamen göz ardı edilemeyeceğini dile getirmektedir.

⁷⁰⁶ Antik Dönem’de metal işçiliği ve teknikleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Blümner, H. (1886); Forbes, R. J. (1964a.)

⁷⁰⁷ Ksen. *hell.* 3.4.17: ἀξίαν δὲ καὶ ὅλην τὴν πόλιν ἐν ᾗ ἦν τὴν Ἐφεσον θεὰς ἐποίησεν: ἡ τε γὰρ ἀγορὰ ἦν μεστὴ παντοδαπῶν καὶ ἵππων καὶ ὄπλων ὀνίων, οἱ τε χαλκοτύποι καὶ οἱ τέκτονες καὶ οἱ χαλκεῖς καὶ οἱ σκυτοτόμοι καὶ οἱ ζωγράφοι πάντες πολεμικὰ ὄπλα κατεσκευάζον, ὥστε τὴν πόλιν ὄντως οἶεσθαι πολέμου ἐργαστήριον εἶναι.

⁷⁰⁸ Plut. *numa* 17. 2: ἦν δὲ ἡ διανομὴ κατὰ τὰς τέχνας, αὐλητῶν, χρυσοχόων, τεκτόνων, βαφέων, σκυτοτόμων, σκυτοδεψῶν, χαλκέων, κεραμέων, τὰς δὲ λοιπὰς τέχνας εἰς ταὐτὸ συναγαγὼν ἐν αὐτῶν ἐκ πασῶν ἀπέδειξε σύστημα.

⁷⁰⁹ Roma Cumhuriyetinde yedi lejyondan oluşan bir ordunun silah ve mühimmat üretimi için 1600 usta marangoz ve demirciye ihtiyacı vardı (Cic. *de Repub.* 2. 39).

⁷¹⁰ Tac. *hist.* 2. 82: Prima belli cura agere dilectus, revocare veteranos; destinantur validae civitates exercendis armorum officinis.

işçiliğiyle ünlü olduğunu dile getirdiği Lykia'da bulunmuştur⁷¹¹. İÖ 2. yüzyıla tarihlenen yazıt, οἱ Διονυσιακοὶ (veya οἱ περὶ Διόνυσον) τεχνῖται hariç, Anadolu'daki mesleki dernekler için de en erken belge niteliğindedir⁷¹². Söz konusu yazıtta göre, Symmassis adında bir şahıs kendisi ve karısı adına, henüz onlar hayatta iken başlayacak ve öldükten sonra da devam edecek olan yıllık kurbanlar ve anma törenleri düzenlemesi için Bakırcılar Derneği'ne (τὸ κοινὸν τῶν χαλκέων) bir miktar para bağışlamaktadır. Bağışlanan paranın, kurbanların ve şölenlerin Symmassis'in vasiyetine uygun bir şekilde yerine getirilmesinden bakırcılar arasından bir yıllık dönem için seçilen heyet sorumlu olacaktır⁷¹³. Bakırcılar Birliği, mali sorumluluklarının yanı sıra, Symmassis ve karısı Mamma için düzenlenecek yıllık anma şölenlerine katılma hakkı olan şahısların vefat etmesi durumunda onların yerine geçecek kişilerin seçiminden sorumludur. Bakırcılar bu konuda ihtilafa düşerlerse anlaşmazlığın çözüleceği yer Leto Tapınağı'dır⁷¹⁴.

Bu belge, bazı açılardan Yunan kentlerindeki dernek yaşamının tipik özelliklerini yansıttığı gibi, özellikle Likya'daki kültürel etkileşimle ilgili unsurlar barındırmaktadır. Yazıttaki onomastik veriler baba adlarının büyük oranda *epikhorik* isimler, buna karşın çocuk adlarınınsa daha ziyade Yunan isimlerinden oluştuğunu, dolayısıyla yazıtta bahsi geçen ailelerde Yunan isimlerinin benimsenmesinin, Lykia'da Helenizasyon süreciyle paralel bir şekilde oldukça yeni bir tercih olduğunu gösterir⁷¹⁵.

Söz konusu belgede dikkati çeken Likya'ya özgü bir başka kültürel özellik de ölümünden sonra Symmassis'in mezarında düzenlenecek olan anma ziyafetiyle ilgilidir. Symmassis'in vasiyetine göre, onun ve karısı Mamma'nın ölümünden sonra Bakırcılar derneğinden seçilen yöneticiler (*arkhontes*), kendisi tarafından adanan sunakta her yıl bir keçi kurban edeceklerdir⁷¹⁶. Lykia'da cenazeyle ilgili merasimlerde hayvan kurban edildiği

⁷¹¹ 2007'de yasadışı kazılarda ele geçen anıtın hangi kente ait olduğuna dair kesin bir veri olmamakla birlikte Tlos ya da daha zayıf bir olasılıkla Ksanthos'a ait olabileceğini gösteren bazı ipuçları vardır. Yazıtta geçen kentsel alt bölümlerin (*demoi*) veya mahallelerin birçoğu Tlos'ta (Βελλεροφόντειοι, Ιοβάτειος ve Σαρπηδόνιοι) ve Ksanthos'ta (Ιοβάτειος, Σαρπηδόνιοι ve ἄστικοι) mevcuttur. Ksanthos'un Myra ile yaptığı *isopoliteia*'da *Iobateioi* açıkça “*demos*” olarak tanımlanırken *Bellerephonteioi* yoktur, eğer Ksanthos'ta *Bellerephonteioi* *demos*'u mevcut olsaydı bu *isopoliteia*'da mutlaka temsil edilmeliydi, bkz. Bousquet ve Gauthier, 1994: 321-322 ve 326-328. Ayrıca bkz. Baker ve Thériault, 2005: 353; Parker, 2010: 103.

⁷¹² Köse ve Tekoğlu, 2007: 67; Arnaoutoglou, 2012: 209-210; Parker 2010: 104. Küçük Asya'da bakırcılarla ilgili epigrafik belgeler için bkz. C. Zimmermann 2002: 212-213.

⁷¹³ Bu bağlamda, Martin Zimmermann'ın (1992: 166), bir mezarın bakımı ile görevlendirilen mesleki derneklere dair bir kanıt bulunmadığı şeklindeki değerlendirilmesi ciddi şekilde zayıflatılmıştır.

⁷¹⁴ SEG 58, 1640 A, str. 28-34: ἐὰν δέ τις | ἀνφιζήτησις γένηται, κρίνει || τὸ κοινὸν τῶν χαλκέων ἐν τῷ τῆς | Λητοῦς ἱερῷ ὅποιον δεῖ παρῆναι, κ[αί] | ὥς κρείωνσιν ἔσται κύρια <ι> ὥς τε μὴ πλείονας παρῆναι τῶν | ἀνχιστέων ἀν[δ]ρῶν δέκα. Ksanthos'ta bir Leto Tapınağı'nın bulunması (TAM II 287; TAM II 495), Tlos'ta ise bu tanrıçaya ait bir tapınağın henüz tespit edilmemiş olması nedeniyle, Ksanthos daha zayıf bir ihtimal de olsa yazıtın çıkış yeri olarak gösterilebilir, krş. Parker, 2010: 104.

⁷¹⁵ Harland, 2014: 407- 408. Yerli Likya isimlerinin Helenleşme süreci hakkında bkz. Colvin, 2004: 61-62, 65-66; ayrıca bkz. Arnaoutoglou, 2012: 208.

⁷¹⁶ SEG 58, 1640 B str. 30-35: θύσουσιν δὲ ἀεὶ κατ' ἐνιαυτὸν ο[ἱ] || αἰρούμενοι ἄρχοντες τοῦ κοινοῦ | τῶν χαλκέων ἥρωι Συμμασιος | καὶ Μαρμας ἐπὶ τοῦ ἱδρυθησομένου ὑπ' αὐτοῦ βωμοῦ ἱερεῖον αἵ|γεον <ῆ> προβάτεον.

bilinmektedir. Örneğin Bubon'dan bir yazıt Likya'da mezar başında kurban geleneğini açıkça ortaya koymaktadır⁷¹⁷.

Bakırcılar, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'nun diğer bölgelerinde de belgelenir. Bunlardan bazısı, tıpkı Symmasis vakfında olduğu gibi, cenaze törenleriyle ilgili görevler üstlenmiştir. Örneğin, Hierapolis'de Aurelius Zotikos, mezarında yıllık taçlandırma/süsleme törenleri düzenlemesi için çivi ustaları loncasına (συντεχνία τῶν ἡλοκόπων) 1500 *denarii* verir; ancak hizmeti sağlayamazlarsa bunun bakırcılara devredilmesini, eğer onlar da yapamazsa paranın purpur boyacılarına (πορφυραβαφεῖς) verilmesini şart koşar⁷¹⁸. Bakırcılar Sigeon'da (συμβίωσις τῶν χαλκέων) mezarlara zarar verenlere karşı uygulanacak para cezalarının ödeneceği kurumdur⁷¹⁹. Lydia'da Thyateira'da χαλκεῖς χαλκοτύποι kendi gelir kaynaklarından onurlandırma yapar⁷²⁰. Nikaia'da, Bakırcılar (χαλκεῖς), derneğin *euergetes*'i T. Flavius'u onurlandırır⁷²¹. T. Flavius'un bir *Asiarkhes*, *timetes*, *proegoros* olarak bakırcılar derneğinin *euergetes*'i olması onların üst tabakadan seçkin kişilerle kurdukları yakın ilişkileri göstermesi açısından önemlidir.

2.4.2 Boyacılar Derneği (συντεχνία βαφέων)

Boyacı (βαφεύς) ve boya atölyesi (βαφεῖον) için kullanılan sözcükler, boya suyuna daldırma eylemini belirten βάπτω fiilinden gelir. Sanatsal bir faaliyet olarak da tanımlayabileceğimiz boyacılık, belli bir beceri gerektirir. Dolayısıyla, Antik Dönem'de ilk zamanlarda iplik eğrilmesi ve kumaş dokuma çoğu durumda genellikle kadınlara ve kölelere düşen bir ev işi olsa da kumaş boyama, genellikle evde yapılması zor ve ustalık isteyen bir uğraş olduğundan erken bir dönemde ticari bir faaliyete dönüşmüş olmalıdır⁷²². Numa'nın esnaf loncalarıyla ilgili düzenlemesinde βαφέων üçüncü sırada gelir⁷²³.

⁷¹⁷ TAM II 715; IBubon 58: Καλλικλῆς Κόμωνος Ἐφέσου ἀνέστησεν ἑαυτὸν λέοντα καὶ τὴν γυναικα Ταταν Κλεάρχου ἀγάλατι καὶ θυγατέρα αὐτοῦ Μειν τετελευτηκυ[ί]α ἀγάλατι [μ]νήμης ἔνεκεν. Εὐοχηθήσονται δε καθ' ἕ[τ]ος καὶ θυσιάσουσιν οἱ κληρονόμοι μου ἐν μηνὶ Ἀρτεμεισίῳ.

⁷¹⁸ IHierapJ 133: κατα[λείπω δὲ τῇ συν[τ]εχνίᾳ τῶν ἡλοκόπων (δην.) ρν' πρὸς [στεφάνωσιν (?)] | κατὰ ἔτος ἐπὶ τῇ σορῶ στεφανωτικοῦ. ἐὰν δὲ μὴ δώσουσιν, εἶναι τῆς συν[τεχνίας] | τῶν {καλ}καλκέων<v>· εἰ δὲ μὴ <δώσουσιν (?)> δοθῆναι [ὥς (?)] ἐπιμεμελημένον τῶν πορ[φυραβά]||φων.

⁷¹⁹ Illion 171 (IS 2. yy.): [τ]ῇ γυναικί μου Μαξίμα καὶ τέκνο[ις] μου· [ἐὰν δέ] τις ἔ[τε]ρον | πτώμα ἐπεισβάλῃ, δώσει τῇ συμβιώσει [τ]ῶν χαλκέων προστείμου [δ]η(νάρια.) φ'.

⁷²⁰ Clerc, 1886 no. 10: [Μᾶ]ρκον Ἀντώνιον Μά[ρκ]ου υἱὸν Σεργία Γαλάτη[v | χα]λκεῖς χαλκοτύποι ἐκ τῶν | [ιδ]ίων ἀνέθηκαν (IS 1.-2. yy.). Χαλκεῖς ve τύπος sözcüklerinden oluşan χαλκοτύποι'un χαλκεῖς'le birlikte kullanılmasının açıklamak pek mümkün değildir. Bir olasılık belki, χαλκοτύποι bakır dövme zanaatında uzmanlaşmış ustalar belirtmek için olabilir, krş. Robert, 1974: 254 no. 1259: "Ne pas corriger le mot "chalkotypoï"; emplois de ce terme dans des inscriptions; différence avec "chalkeis" et spécialisation du terme ici et dans Xénophon".

⁷²¹ INikaia II.1. 73* (ek s. 327): τὸν ἀρχιερέα | καὶ τειμητὴν καὶ π[ρ]ο[ι]ήγορον δίκα[ιον καὶ] | ἀσιάρχη[v] || T. Φλάουιο[v] | χαλκεῖς τὸ[v] ἑαυτ[ῶν] | εὐεργέτην.

⁷²² Blümner, 1875: 216-217.

⁷²³ Plutark. *Numa*, 17; metin için bkz. yuk. dn. 102.

Antik Dönem’de Anadolu, yünlü ve boyalı kumaşlarıyla oldukça ünlüydü⁷²⁴. Özellikle Phrygia’da Hierapolis ve Lydia’da Thyateira gibi kentler renkli kumaşlarıyla tüm antik dünyada haklı bir üne sahipti. Thyateira’da⁷²⁵ ve Hierapolis’de⁷²⁶ boyacı derneklerinin kendi *euergetes*’lerini onurlandırdıkları yazıtlar oldukça sık karşımıza çıkar. Başrahiplik, *strategos*’luk, *grammateia*, *dekaproteia* gibi en önemli kent memuriyetlerini yapmış eşraf tabaka mensuplarını, hatta *procurator Augusti* gibi üst makama yükselmiş atlı sınıfı mensuplarını onurlandıran boyacı derneklerinin sadece kent eşrafiyla değil, Roma elitleriyle de yakın ilişkilere sahip olmaları, dernek üyelerine çeşitli maddi ya da politik faydalar sağlamış olmalıdır. Diğer pek çok dernek için söz konusu olduğu gibi boyacılar derneği (πλητος των βαφέων) Thyateira’da mezara karşı işlenecek herhangi bir suç karşısında cezanın ödeneceği kurum olarak da atanmıştır⁷²⁷.

Tez kapsamında Boyacılar, Pisidia’da Sagalassos’da İS 2.- 3. yüzyıla tarihlenen bir yazıtle belgelenir⁷²⁸. Boyacılar Derneği (συντεχνία βαφέων), *Klareia* ve *Vareia* bayramlarının yaşam boyu *agonothetes*’i⁷²⁹ ve *arkhiereus* P. Aelius Quintus Claudius Philippianus’u *bule* ve *demos*’un kararıyla bir heykelle onurlandırır. Sagalassos’un elit tabakasının en zengin şahsiyetleri arasında yer alan Publius Aelius Quintus Claudius Philippianus Varus⁷³⁰, *arkhiereus* olarak olağanüstü bir *munus gladiatorum* gerçekleştirmiştir. Zira, sosyal tabakalar

⁷²⁴ Strab. 13.4.14; Plin. *nat. hist.* 7. 196; ayrıca bkz. Blümner, 1875: 242; Forbes, 1964: 108.

⁷²⁵ Asia Eyaleti kökenli (büyük ihtimalle Thyateira) olan ve Caracalla Dönemi’nde *procurator Augusti* makamına kadar yükselen atlı sınıfı mensubu T. Antonius Claudius Alfenus Arignotus’u (TAM V.2. 935; şahıs için bkz. PIR² A 821); İS 3. yy. ilk yarısında pek çok memuriyetinin yanı sıra Boyacıların mülkünü/ atölyesini veya işini (τὸ ἔργον βαφέων) denetleyen (genişletme ve yenileme sırasında) Glykon oğlu Aurelius Artemagoros’u (TAM V.2. 945); İS 127’de Hadrianus’un bir mektubundan da bilinen, *Asiarkhes* Ti. Cl. Sokrates’i onurlandırıyor (TAM V.2. 978); yine pek çok kent memuriyetinin yanı sıra çocukları adına da pek çok kez Boyacıların işini denetleyen Menandros oğlu Marcus’u (TAM V.2. 991) ve kent eşrafından bir hanımefendi olan ve imparator kültü rahibeliği ve başrahibeliğin yanı sıra *agonothetes* de olan Claudia Ammion’u (TAM V.2. 972) onurlandırmıştır.

⁷²⁶ Kutsal mor rengi boyacıları derneği, kendi velinimetleri olarak, adı yazıtta korunmamış bir *procurator Augusti*’yi (IHierapJ 42); yine Kutsal mor rengi boyacıları derneği (ἐργασία των πορφύραβαφών), Asya’daki tapınakların *grammateus*’i, ayrıca *arkhiereus* olan Ti. Claudius Zotikos Boas’ı onurlandırmakta (IHierapJ 41); *Bule*’nin heykelini dikmektedir (SEG 41, 1201);

⁷²⁷ TAM V.2. 1081 (İS 3. yy.).

⁷²⁸ IGR III 360: Π. Αἴλ. Κουίντων Κλ(αύδιον) Φιλίππιανὸν Οὐᾶρον, ἀγωνοθέτην διὰ βίου ἀγώνων Κλαρείων καὶ Οὐαρείων, ἀρχιερέα τοῦ Σεβαστοῦ καὶ φιλόδοξον ἡμερῶν δ’ ὁλοκλήρων ὀξέσι σιδηροῖς ἐπὶ ἀποτόμοις ἐκάστης ἡμέρας ε’ καὶ σιδηροκόντρα, συντεχνία βαφέων τὸν ἴδιον εὐεργέτην βουλῆς καὶ δήμου δόγματι, ἐπιμελησαμένου Κλ. Μήνιδος = (Boyacılar (*bapheis*) Derneği, *Klareia* ve *Vareia* bayramlarının yaşam boyu *agonothetes*’i İmparator kültü baş rahibi ve dört gün boyunca kesintisiz olarak, beş çift gladyatörün keskin demir çivilerle dövüştüğü gladyatör oyunları düzenleyen, aynı zamanda kendilerinin *euergetes*’i olan P. Aelius Quintus Claudius Philippianus’u, *bule* ve *demos*’un kararı ile Cl. Menis’in *epimeletes*’liği sırasında [onurlandırdı]).

⁷²⁹ P. Aelius Quintus Claudius Philippianus, *Klareia* ve *Vareia* bayramlarının ilk *agonothetes*’idir, bkz. Devijver, 1996: 126.

⁷³⁰ Bu yazıtta onurlandırılan Philippianus’un, bir başka yazıtta (Lanckoronski, 1892 no. 202) *Klareia agon*’larının yaşam boyu *agonothetes*’i olarak söz edilen Claudius Philippianus Varus ile aynı kişi olduğu ve muhtemelen P. Aelius Quintus tarafından evlat edinildiği için bu yazıtta P. Aelius Quintus Claudius Philippianus olarak adlandırıldığı yorumu için, bkz. Devijver, 1996: 118 vd.

nezninde şöhret ve prestij kazanmayı sağlayan en iyi *euergesia* araçlarından biri de hayvan dövüşleri ve gladyatör oyunları düzenlemektir. Claudius Philippianus Varus tam dört gün boyunca (ἡμερῶν δ' ὅλοκληρῶν), keskin silahların kullanıldığı (ὀξέσι σιδηροῖς), ölümüne bir savaş anlamına gelen (ἐπὶ ἀποτόμοις), çok daha acımasız ve dolayısıyla daha muhteşem bir gladyatör dövüşü düzenlemiş, her gün beş çift gladyatör (ἐκάστης ἡμέρας ε') demir mızraklarla (σιδηροκόντρα) dövüşmüştür. Yazıtın sonunda bahsedilen *epimeletes* Cl(audius) Menis, bu işin yapılmasından sorumlu ve muhtemelen συντεχνία βαφέων'un bir üyesidir⁷³¹. Sagalassos'da başrahiplik ve *agonothesia* gibi önemli görevler üstlenmiş bir şahsiyet olan P. Aelius Quintus Claudius Philippianus'un boyacılar derneğinin *euergetes*'i olması, onların kentin eşraf tabakasıyla iyi ilişkiler kurmaya çalıştıklarını ve bunda başarılı olduklarını göstermektedir. Zira, kentin önemli bir şahsiyetini hem kendi *euergetes*'i hem de kent için yerine getirdiği önemli görevleri nedeniyle onurlandıran συντεχνία βαφέων, derneğin kamusal alanda görünür olmasını ve tüm kent sakinleri tarafından tanınmasını sağlamıştır.

2.4.3 Deri Zanaatkârları Derneği (τεχνεῖται σκυτεῖς)

Antik Dönem'de, giysiden mobilyaya silah endüstrisinden sanat ve edebiyata kadar birçok alanda deri kullanılmıştır⁷³². Homeros'un aktarımları, günlük hayatta kullanılan (ayakkabı vb.) deri eşyaların, tıpkı kumaş dokuma ya da boyamada olduğu gibi ev temelli üretimle karşılandığını, ancak bazı alanlarda uzmanlaşmanın da başladığını gösterir⁷³³. Dolayısıyla, oldukça erken bir dönemde, deriyi işleyip hammadde haline getirenler (βυρσεῖς) ile deriden çeşitli eşyalar yapan zanaatkârlar (σκυτεῖς, σκυτοτόμοι vd.) farklı ustalardır⁷³⁴. Antik kaynaklarda dericilik mesleği için zaman zaman aşağılayıcı ifadeler kullanılmış⁷³⁵ olsa

⁷³¹ Krş. Dittmann-Schöne, 2001: 236.

⁷³² Antik Dönem'de hayvan derisinin kullanıldığı üretim alanları için bkz. Yıldız, 1993: 30-237.

⁷³³ Homeros (*Od.* 14. 23) bir dizisinde Odysseus'un sürülerini otlatan çoban başı Eumaios'un, parlak bir sığır derisinden kendisine bir çarık yaptığından, bir başkasında Aias için yedi kat boğa derisinden parlak bir kalkan yapan Tykhios adlı deri ustasından söz eder (*Il.* 7. 220-224); daha sonra Plinius (*nat. hist.* 7. 196) ve Ovidius da (*fast.* 3. 824) Tykhios'dan ilk deri ustası olarak söz etmiştir; Plutarkhos'a göre (Plut. *Numa*, 17), Numa Pompilius'un toplumu meslekler göre ayırdığı sekiz grup arasında deri eşya ustaları ile sepiciler ayrı gruplarda yer almaktadır; Aristophanes (*Plut.* 513-514), sanat ve endüstrilerin icadından söz ederken, çeşitli meslekler arasında ayakkabıcıları ve dericileri de zikreder. Antik Dönem'de kullanılan deri tabaklama teknikleri ile kürk, parşömen ve ayakkabı üretimi hakkında detaylı bilgi için, bkz. Forbes, 1966: 1-79.

⁷³⁴ Dericilik mesleğiyle ilgili Yunanca ve Latince terminoloji için bkz. Yıldız, 1993: 288-290.

⁷³⁵ Örn. Aristophanes βυρσοδέψης Παφλαγῶν tiplmesiyle bu işle uğraşanların kaba saba bir karaktere sahip olduklarını (*equ.* 44); bu meslekle uğraşanların etrafa kötü deri kokusu saçtıklarını (*equ.* 892; *vesp.* 38) ima eder. Artemidoros ise kentten uzakta pis hayvan derileriyle uğraşan βυρσοδέψης'in, mesleğini gizlese bile, üzerine sinen kötü kokudan kolayca tanınabileceğini söyler ve onu akbabaya benzetir (Artem. *oneir.* 1. 51. 29-31: τὸ δὲ βυρσοδέψην πᾶσι πονηρὸν· νεκρῶν γὰρ ἄπτεται σωματῶν ὁ βυρσοδέψης καὶ τῆς πόλεως ἀπώκισται· ἐτι καὶ τὰ κρυπτὰ ἐλέγχει διὰ τὴν ὀδμήν; 2. 20. 39-40: Γῦπες δὲ κεραμεῦσι καὶ βυρσοδέψαις ἀγαθοὶ διὰ τὸ τῆς πόλεως ἀπώκισθαι καὶ τὸ νεκρῶν ἄπτεσθαι σωματῶν; 4. 56. 38-41: τὰ δὲ νεκροῖς ἐφεδρεύοντα καὶ μηδὲν θηρεύοντα ἀργοὺς καὶ νωθεῖς ἀνθρώπους ἢ νεκροστόλους ἢ ἐνταφιοπῶλας ἢ βυρσεῆας ἢ ἀπεληλαμένους πόλεως, ὥς γῦπες).

da Klasik Dönem’de Atina’da Peiraeus’de deri kalkan üretimi yapan bir imalathane ile 120 köleye sahip olan Lysias ve kardeşi Polemarkhos’un kentin en zengin şahsiyetleri arasında yer aldıkları da bir gerçektir⁷³⁶.

Küçük Asya’da dericilik, Helenistik Dönem’den itibaren gelişmiş bir iş kolu olarak karşımıza çıkar⁷³⁷. II. Eumenes’in Pergamon’da Aleksandreia ile yarışacak bir kütüphane kurma çabası, parşömen üretiminin önem kazanmasına yol açmış, dolayısıyla deri üretimi ve işçiliği daha o dönemlerde gelişmiştir. İÖ 256 tarihli bir papirüse göre, Mısır’da işlenmemiş derilerin satın alınmasından sorumlu bir memur olduğu anlaşılmaktadır⁷³⁸.

Küçük Asya, deri üretiminde kullanılan hayvanların (at, eşek, sığır, koyun) çeşitliliği ve bolluğunun yanı sıra kaliteli deri işçiliğiyle Roma Dönemi’nde de dericilikte ileri bir düzeydedir⁷³⁹. Özellikle Lydia Bölgesi önemli bir deri üretim merkezidir ve dericilerin esnaf birliklerine dair veriler çoğunlukla bu bölgede karşımıza çıkar: Saittai’da İS 147/8 tarihli ἡ σύνοδος τῆ(ς) σκυτικῆς⁷⁴⁰; İS 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen üç mezar yazıtında ve ayrıca Saittai teritoryumundan bir yazıtta ἡ πλατεῖα τῶν σκυτέων⁷⁴¹ belgelenir. Thyateira’da İS 220/230’da οἱ βυρσεῖς (tabaklar)⁷⁴² ve οἱ σκυτοτόμοι (ayakkabıcılar)⁷⁴³ kentin eşraf tabakasına mensup üst düzey memuriyetler üstlenmiş kişileri onurlandırmıştır. Thyateira’da οἱ βυρσεῖς ve οἱ σκυτοτόμοι tarafından onurlandırılan şahısların dernekler için somut bir yararının olmadığı ancak kent ekonomisi için deri sektörünün önemi ve karşılıklı çıkarlar doğrultusunda *euergesia* ve onurlandırma faaliyetleriyle bu ilişkinin güçlendirildiği anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle, dericiler kentin önde gelen şahsiyetleriyle iyi ilişkilere sahip olmanın gereğini yerine getirmiştir⁷⁴⁴. Yine Thyateira’da Apollonides adında bir ayakkabıcı mezar epigramında kendisini “en yetkin ayakkabı ustası” olarak tanımlarken⁷⁴⁵ Homeros’tan ilgili kısmı motomot alıntılanmış; böylece büyük olasılıkla kendisini Aias için kalkan üreten Homeros’un Tykhios’u

⁷³⁶ Ste. Croix, 1981: 92, dn. 26.

⁷³⁷ Rostovtzeff, 1941: 564, dn. 331; Magie, 1950: 49, dn. 90; Plin. *nat. hist.* 13. 70.

⁷³⁸ PMich 28, str. 14-16: ἀνήγγελλεν δέ μοι Χάρμος | δοῦναι Πυρρίχῳ ἀργύριον εἰς βύρσας, ὅπως | ἐξ Ἡρακλέους πόλεως ἀγοράσῃ.

⁷³⁹ Örn. Patara’nın sandaletleri (Lukian. *dial. meret.* 14.2), Tralleis’in, muhtemelen özel işlenmiş derisi (Dioclet. 8,1) ünlüdür.

⁷⁴⁰ SEG 29, 1183.

⁷⁴¹ TAM V.1. 79-81; TAM V.1. 146 (Halokome: İS 166/7); ayrıca bkz. Dittmann-Schöne, 2001: 194-195; Poland, 1909: 117.

⁷⁴² *Senatus* sınıfına mensup Augustus’un dostu, vatanın kurucusu ve hayırseveri Gnaeus Licinius Rufinus’u, (TAM V.2. 986, İS 220) onurlandırır; οἱ κηπουροί (bahçıvanlar) tarafından onurlandırıldığı yazıtta göre, *senatus* sınıfına kabul edilmeden önce atlı sınıfı kariyerini tamamlamıştır, yazıt ve Rufinus’un *cursus honorum*’u hakkında yorum için bkz. Herrmann, 1997; Millar, 1999; SEG 47, 1656, s. 480; ayrıca bkz. PIR² L 236.

⁷⁴³ Altı ay boyunca cömert bir şekilde *agoranomos*’luk yapan, Romalı tüccarların temsilcisi, üç kez Roma’ya İmparatora elçi olarak giden, halk avukatı ve Artemis rahibi Titus Flavius Aleksandros’u onurlandırır (TAM V.2. 1002, İS 1. yy. sonu). Ayrıca bkz. Dittmann-Schöne, 2001: 183.

⁷⁴⁴ Buckler, 1923: 28.

⁷⁴⁵ Petzl, 1991 no. 5 str. 1-2: σκυτοτόμων ὄχ’ ἄρι[σ]τος; ayrıca bkz. SGO I 1998 no. 04/05/03.

ile aynı mertebeye taşımak istemiştir. Herhalükarda Apollonides'in mezar epigramına yansıyan bu aşırı kibir onun ayakkabıcılar loncasının üyesi olup olmadığı sorusunu doğurmaktadır.

Lydia Bölgesi haricinde, İS yak. 150'de Kibyra'da ἡ σεμνοτάτη συνεργασία τῶν σκυτοβυρσέων⁷⁴⁶; Ephesos'ta bir grafitide [β]υρσορέκται⁷⁴⁷; Apameia'da οἱ ἐν τῇ σκυτικῇ πλατεῖα τεχνεῖται⁷⁴⁸ belgelenir. İS 2. yüzyılda Mısır'ın Teb kentinde deri işçilerinin mezarlıkta özel yerleri vardır⁷⁴⁹. Yine aynı kentte bir arazinin satış sözleşmesinde “Memnoneia mahallesinin deri işçileri”nden söz edilmektedir⁷⁵⁰.

Tez kapsamında, Termessos'ta τεχνεῖται σκυτεῖς (deri esnaf ve zanaatkârları) belgelenmiştir⁷⁵¹. Yazıta göre, τεχνεῖται σκυτεῖς Tanrıça Roma Augusta ve Zeus Solymeus'in yaşam boyu rahibi ve kendilerinin *euergetes*'i Marcus Aurelius Meidianos Varus'u onurlandırmaktadır. Termessos'ta dericilerin οἱ κατὰ πόλιν τεχνεῖται σκυτεῖς olarak tanımlanması, kentte bu işkolunda faaliyet gösteren bütün esnaf ve zanaatkârların aynı dernekte toplandığını akla getirmektedir. Tanrıça Roma ve kentin en önemli tanrısı Zeus Solymeus'in yaşam boyu rahibi olan Marcus Aurelius Medianos Varus'un, dericilerin *euergetes*'i olması, kentin eşraf tabakasıyla iyi ilişkilere sahip olduklarının bir göstergesidir. Taş ustaları, gençlik dernekleri çeşitli gruplar için yer rezervasyonları bulunan Termessos Tiyatrosu'nda dericiler için de yer ayrılmış olması muhtemeldir.

2.4.4 Taş Ustaları Derneği (λατύποι)

Antik Dönem'de, taş işçiliği (mimari, heykel, mücevher vd.) birçok farklı alanda karşımıza çıkan bir işkoludur. Ancak, mimaride, özellikle kalıcı ve anıtsal eserler söz konusu olduğunda taş her zaman önemli bir yapı malzemesi olmuştur.

Mimari, heykel vd. alanlarda kullanılacak malzemenin taş ocaklarından çıkarılmasına ve daha sonraki kullanım alanlarına ilişkin terminoloji, λίθος (ya da λᾶας > λᾶς) ve taş

⁷⁴⁶ IKibyra 63, s. 97: Onurlandırma heykeli str. 5-7'de ifade edildiği gibi *bule* ve *demos*'un kararıyla tabakçılar derneği tarafından dikildi. Tabakçılar derneğinin Polemon'u kendilerine sağladığı bir fayda nedeniyle onurlandırması beklenirken, str. 17-20'de görüldüğü gibi, onurlandırma sebebi olarak ailesi adına kamu binalarına yaptığı hizmetler zikredilir; ayrıca bkz. Dittmann-Schöne, 2001: 234.

⁷⁴⁷ IEph 596. Grafitide geçen ifade tek başına bir dernek olarak tanımlanamaz, ancak Ephesos'tan diğer meslek birliklerine ait yer rezervasyonları doğrultusunda, örneğin Vedius *gymnasion*'undaki tuvaletler gibi, Varius hamamındaki bir alan sepiciler için ayrılmış olabilir.

⁷⁴⁸ IGR IV 790; ayrıca bkz. Dittmann-Schöne, 2001: 217. *Plateia* sözcüğünün bir dernek adıyla birlikte kullanılmasına dair bkz. yuk. böl. 2.3.3. Her halükârda zanaatkârların ikamet ettiği cadde ya da sokakların adları ile dernekler arasındaki ilişkiyi kesin olarak tespit etmek mümkün değildir.

⁷⁴⁹ Forbes, 1966: 36, dn. 81.

⁷⁵⁰ Forbes, 1966: 36, dn. 82.

⁷⁵¹ TAM III 114: Πελαγι. ιερέα θεᾶς Ῥώμης Σεβαστῆς καὶ Διὸς Σολυμέως διὰ βίου Μᾶρ(κον) Αὐρ(ήλιον) Μειδιανὸν Οὐᾶρον οἱ κατὰ πόλιν τεχνεῖται σκυτεῖς τὸν ἴδιον αὐτῶν εὐεργέτην (= *Pelagios. Kentteki Deri Zanaatkârları Tanrıça Roma Augusta ve Zeus Solymeus'un yaşam boyu rahibi kendi euergetes'leri Mar(cus) Aur(elius) Meidianos Varus'u [onurlandırdı]*). Ayrıca bkz. Dittmann-Schöne, 2001 no. 238.

işçiliğindeki belirli bir aktiviteyi ifade eden diğer sözcüklerle birlikte kullanılmasından oluşmaktadır: Örneğin, taşın ocaklardan çıkarılıp işlenmek üzere hazırlanması, günümüzde “taş kırma” (λίθους τέμνειν) olarak tanımladığımız işlemidir; kayadan taşın kırılarak çıkarılmasını ifade eden τέμνειν’in λίθος’a eklenmesiyle oluşan λιθοτόμος taş ocağında çalışan ve taşları hazırlayan kişi; “parlatma, kazıma, düzleştirme” eylemlerini ifade eden ξέειν’in birleşimi olan λιθοξόος, taş parlatıcı, taş ustası ve heykeltıraş için kullanılır⁷⁵². Λιθοξόος, İmparatorluk Dönemi yazıtlarında oldukça sık görülen λατύπος ile eşanlamlıdır⁷⁵³. Λιθοξόοι ayrıca lahit de üretmektedir: Zira, Lykia’da Sidyma’da Aristodemos adında bir entelektüel İS 2-3. yüzyılda kaleme aldığı akrostiş şiirde, ölüme katlanmanın yolu olarak bedeni toz olduktan sonra dahi kasasının geride kalacağı düşüncesiyle onu (yetkin) bir taş ustasına yaptırdığını vurgular (τοῦνεκα δὴ τόδ’ ἔτευξα λιθοξοικῇ χερὶ ἄνγος)⁷⁵⁴.

İmparatorluk Dönemi’nde birçok kentte meslek birlikleri için hamam, tuvalet, tiyatro, *stadion* gibi kamusal alanlarda yer ayrıldığı bilinmektedir. Termessos’un yerleşim seviyesinin yüksekliği, kentte λατύποι’un özel bir öneme sahip olmasına neden olmuş gözükmektedir. Zira, Termessos tiyatrosunun (İÖ 1- İS 1. yy) *topos* yazıtlarının gösterdiği gibi, tiyatrodan bir sıra λατύποι’a ayrılmıştır (Ορρεων λατύπων)⁷⁵⁵. Ayrıca, bu tür *topos* yazıtlarının kamusal binalara muhtemelen yöneticilerin izni ile yazıldığı göz önüne alındığında, söz konusu iş kolluyla uğraşanların statülerinin kamu otoritesinin gözünde yüksek olduğunu söylemek mümkündür⁷⁵⁶. Nitekim Klaros’a Heraklea Salbakè’den gelen elçiler arasında bir λαοτύπος’un oğlunun da yer alması⁷⁵⁷ bu görüşü desteklemektedir.

2.4.5 Sıvacılar Derneği (πηλοῦντες)

Duvar işçiliği, bir binanın hem iç hem dış görünüşü açısından önemlidir. Günümüzde olduğu gibi Antik Dünya’da da binaların duvarlarında farklı kaplama teknikleri kullanılmaktaydı⁷⁵⁸: Örneğin Pompeii’deki bir duvar resminde, yeşil renkte kısa zanaatkâr tuniği giymiş ve ahşap iskele (*machina*)⁷⁵⁹ üzerinde durarak, elinde bir mala (*trulla*) ile muhtemelen sıva yapan genç bir sıva işçisi tasvir edilmiştir⁷⁶⁰. İnşaat sektörünün farklı

⁷⁵² Terminoloji konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Blümner, 1884: 1-6 ve 69-70; ayrıca bkz. Robert, 1960: 28 vd.

⁷⁵³ Robert, 1960: 30.

⁷⁵⁴ TAM II 203. Ayrıca bkz. SGO IV 2002 no. 17/08/04.

⁷⁵⁵ TAM III 872, A IX, 30. Atina’daki Bakkhus tiyatrosunda da taş kesiciler (*lithokopoi*) için oturma yerleri ayrılmıştır (IG II² 5087).

⁷⁵⁶ Dernekler için oturma yeri rezervasyonları hakkında ayrıntılı bilgi için bak. van Nijf, 1997: 220-225.

⁷⁵⁷ Robert ve Robert, 1954 no.146, str. 12: Διονύσιος Ἑρμογένους λαοτύπου

⁷⁵⁸ Blanc, 1983: 861 vd.

⁷⁵⁹ İskelede çalışan işçiler hususunda bkz. Dig. 13. 6. 5. 7: si servum tibi tectorem commodavero et de machina ceciderit.

⁷⁶⁰ Blümner, 1884: 183, res. 23.

alanlarında iş yapanlar; taş işçileri (λιθοτόμος, λατύπος vb.), inşaatçılar (οικοδόμοι), marangozlar (τέκτονες), ustalar/zanaatkârlar (τεχνῖται) vd. gibi, sıvacılar da (πηλοῦντες) örgütlü gruplar halinde çalışmaktadırlar. Bazen, bir bina projesinde çalışan tüm ustalar ve işçilerden, Didyma’da belgelendiği gibi ([οἱ] ἀπὸ τῆς Ἀσίας τεχνεῖται οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἐν Διδύμοις ναόν/Asia’dan gelen ve Didyma’daki tapınakta çalışan *tekhnitai*) tek bir grup olarak söz edilir⁷⁶¹.

İS 120 civarına tarihlenen Miletos yazıtından anlaşılan o ki, inşaatçılar (οικοδόμοι) Epigonos adında bir şahsın yönetiminde çalışmakta ve çalıştıkları proje hakkında kâhine danışmaktadırlar⁷⁶². W. H. Buckler, bu istişarenin ardında bir iş anlaşmazlığı olduğunu; Epigonos ve çalışanlarının sözleşme yaptıkları işten herhangi bir nedenle memnun olmadıklarını ve işi tamamlamaları gerekip gerekmediğini hususunda tanrıya danıştıklarını düşünmektedir⁷⁶³. İS 459 tarihli bir yazıt ise, inşaat sektörünün sıkı denetime tabi tutulduğunu göstermektedir⁷⁶⁴. Söz konusu yazıt, işlerin zamanında bitirilmemesinden şikayetçi olan işverenlerin resmî makamlara başvurmaları neticesinde Sardeis’teki inşaat işçileri ve zanaatkârların (οικοδόμοι καὶ τεχνῖται οἱ τῆς λαμπροτάτης Σαρδιανῶν μητροπολέως), üstlendikleri işlerle ilgili hak ve yükümlülükleri konusunda imzaladıkları bir anlaşma metnidir. Metinde özetle, işlerin zamanında bitirilmesi için derneğin uygulayacağı tedbirler ve işlerin zamanında bitirilememesi durumunda cezai yükümlülüklerin dernek tarafından üstlenileceği belirtilmektedir. W. H. Buckler, Sardeis’teki derneğin, üyelerinin ücretlerini belirleyen ve kendisine bağlı olmayanların çalışmasına engel olan bir örgüt olduğunu düşünmektedir⁷⁶⁵. Bu görüşe karşı çıkan P. Garnsey ise, söz konusu derneğin Roma İmparatorluk Dönemi’ndeki meslek derneklerine benzeyen, isteğe bağlı olarak girilen bir örgüt olduğunu varsaymaktadır. Her halükârda Sardeis’teki inşaat ustaları ve zanaatkârları hem çalışanların hem de işverenin çıkarlarını korumak üzere resmî makamlar huzurunda bir anlaşma imzalamıştır. Kısacası, inşaat sektöründe işlerin zamanında ve usulüne uygun bir şekilde tamamlanması oldukça önemlidir. Plinius’un aktardığına göre, Nikaia’da büyük bir kısmı inşa edilmiş, ama yer yer çatlaklar oluştuğu için yarım bırakılan bir tiyatro binası vardır. Plinius’a göre bu durum, tiyatronun inşaat için uygun olmayan yumuşak bir zemine yapılmasından ya da kolay kırılan taşlar

⁷⁶¹ IDidyma 107.

⁷⁶² Buckler, 1923 no. 3.

⁷⁶³ Buckler, 1923: 34-36. J. Fontenrose ise, belki de müteahhitlerin bir sonraki adımda hangi işin yapılması gerektiği konusunda anlaşamadıklarını ve yapılacak işle ilgili olarak kehanete başvurmuş olabileceklerini düşünür, yazıt ve detaylı yorum için bkz. Fontenrose, 1988: 193-194, no. 19.

⁷⁶⁴ ISardis 18 (= Buckler, 1923 no. 4).

⁷⁶⁵ Buckler, 1923: 42-43.

kullanılmasından kaynaklanmış olabilirdi⁷⁶⁶. Dolayısıyla, doğru zemin ve malzeme kullanılması, binaların sağlamlığı açısından önemliydi ve denetime ihtiyaç vardı.

Aynı şekilde, binaların iç ve dış duvar kaplamalarında kullanılan malzeme ve işçilik kalitesi de oldukça önemli bir husustur. Sıva yapmak için kireç ve kum karışımından oluşan kireç harcı ya da ezilmiş mermer kullanılmaktadır. Kullanılan malzemeye dikkat etmeleri -örn. çukur kumu, nehir kumu, deniz kumu aynı şekilde kullanılamazdı- gerekmekteydi⁷⁶⁷. Sonuç olarak, inşaat sektöründe, kullanılan malzemeden işçiliğe kadar her aşamanın denetim altında yapılması gerekmekteydi.

Olympos'ta muhtemelen depo/ambar olarak kullanılan binanın dış cephesinin inşaat masrafları, Arrianos ve yazıtta adı korunmayan (eşi?) iki hayırsever tarafından karşılanmış (τὰ πρὸνῶπια) ve θεὸς Ὀλύμπιος'a adanmıştır⁷⁶⁸. Binanın dış cephesinin sıva işini Agathopus adında bir ustabaşının yönetiminde yapan (πελοῦσι ὑπηρετησαμένου Ἀγαθόποδος πραγματευτοῦ) sıvacıların (πηλοῦντες)⁷⁶⁹, bir dernek çatısı altında örgütlendikleri anlaşılmaktadır. Agathopus'un πραγματευτής olarak tanımlanması, inşaatın zamanında ve düzgün bir şekilde tamamlanmasından onun sorumlu olduğunu gösterir. Adağı yapan iki kişiden biri olan Arrianos da muhtemelen bu derneğin bir üyesiydi ve Tanrı Olympos'a adanan binada sıvacıların toplandığı bir oda ya da bölüm yer almış olabilirdi.

2.4.6 Zanaatkârlar Derneği (τεχνῖται)

“Sanat, yetenek, el becerisi vb.” anlamlara sahip τέχνη sözcüğünden türetilen τεχνίτης (zanaatkâr, usta ya da sanatçı, aktör, müzisyen) sözcüğünün çoğul formu olan τεχνῖται hem el becerisi ve ustalık gerektiren meslekler hem tiyatro, müzik gibi gösteri sanatlarıyla uğraşanlar için kullanılan bir terimdir. Genellikle τεχνῖται tanımlayıcı bir sözcükle birlikte kullanılır. Koruyucu tanrıları Dionysos ile bağlantılı olarak, οἱ Διονυσιακοὶ τεχνῖται ya da οἱ περὶ τὸν Διόνυσον τεχνῖται vb. isimler alan sahne sanatçıları aşağıda ayrı bir bölümde değerlendirilecektir (aş. böl. 2.6.4: Kutsal, Sahne Sanatçıları Derneği (ἱερὰ θυμαλικὴ σύνοδος). Belli bir ustalık ve el becerisi gerektiren işlerle uğraşan zanaatkârlar ise τεχνῖται'ı genellikle ustalık alanlarını gösteren bir sözcükle birlikte kullanırlar⁷⁷⁰. Örneğin deri işçiliğiyle uğraşanlar

⁷⁶⁶ Plin. *epist.* 10. 39.

⁷⁶⁷ Blümner, 1884: 179-184.

⁷⁶⁸ Adak ve Tüner, 2004 no. 2: Θεῷ Ὀλυμπίῳ Ἀρριανὸς [ἔ]παφροδε[ῖ]τον καὶ . . . [ἰ]θία Ο[. . . ? τὰ πρὸνῶπια κ[α]θιέρωσαν ε[ἰ]ς τ[ὴν] οἰκ[η]ματ[ί]αν κατὰ εὐχὴν vac. πελοῦσι ὑπηρετησαμένου Ἀγαθόποδος πραγματευτοῦ (= Tanrı Olympos'a. *Epaphrodeitos* oğlu *Arrianos* ve (*filanca*) kızı -*ithia*, *Agathopus*'un sıva ustalarının iş takipçiliğini yaptığı dönemde (binanın) ön cephesini şükran borcu olarak adadılar).

⁷⁶⁹ Sözcük, “sıvamak”, “bir şeyin üstüne sürmek” anlamında kullanılan πηλόω fiilinden gelir (LSJ: s.v. πηλόω).

⁷⁷⁰ Poland, 1909: 122.

Termessos'ta κατὰ πόλιν τεχνεῖται σκυτεῖς⁷⁷¹; Apamea'da οἱ ἐν τῇ σκυτικῇ πλατείᾳ τεχνεῖται⁷⁷²; Miletos'ta Didyma Apollon Tapınağı'nda çalışanlar [οἱ] ἀπὸ τῆς Ἀσίας τεχνεῖται οἱ ἐργαζόμενοι τὸν ἐν Διδύμοις ναὸν⁷⁷³ gibi isimler almışlardır. Miletos yazıtındaki τεχνεῖται ibaresi büyük ihtimalle Apollon Tapınağı'nın yapımında çalışanlar tüm ustaları kapsamaktadır. Sardeis'te İS 459 tarihli daha değinilen anlaşma metninde ise yapı ustaları için οἰκοδόμοι ve τεχνῖται terimleri eş anlamlı kullanılmış gözükmektedir⁷⁷⁴. Öte yandan zanaatkârlar bazen τεχνεῖται ifadesi olmaksızın sadece iş kolunu gösteren sözcükleri dernek adı olarak kullanmışlardır. Nitekim Thyateira'daki ayakkabıcılar için σκυτοτόμοι⁷⁷⁵; Miletos'taki inşaatçılar için οἱ οἰκοδόμοι οἱ περὶ Ε[.... ..]ΝΙ... Ἐπίγονον kullanılmıştır⁷⁷⁶. Ustalık alanlarını gösteren belli bir tanımlanma olmadan sadece τεχνῖται'nın kullanıldığı örneklerde hangi meslek grubunun söz konusu olduğunu anlamak pek mümkün değildir.

Tez kapsamında Termessos'ta belgelenen zanaatkârlar hem belli bir meslek grubunu tanımlayıcı bir terimle birlikte hem de herhangi bir tanımlama olmadan sadece τεχνῖται olarak iki farklı şekilde karşımıza çıkar. Termessos'ta, yukarıda da bahsedilen yazıtta geçen, κατὰ πόλιν τεχνεῖται σκυτεῖς, yani kentte ayakkabıcılık sektöründe iş yapan tüm esnaf ve zanaatkârlar⁷⁷⁷, Tanrıça Roma Augusta ve Zeus Solymeus'un yaşam boyu rahibi olan, *euergetes*'leri Marcus Aurelius Meidianos Varus'u onurlandırmışlardır⁷⁷⁸. Termessos'un eşraf tabakasına mensup Atalante'yi onurlandıran τεχνῖται'nın ise hangi iş kolunda faaliyet gösterdiklerine dair bir ibare yoktur⁷⁷⁹. Termessos'taki *tekhnitai* kentteki tüm zanaatkârları bir çatı altında toplayan merkezi bir örgüt olabilir. Ancak bu varsayımı destekleyecek bir veri henüz mevcut değildir.

Bununla birlikte, Atalante yazıtı kentlerde bu tür anıtların dikilme sürecinin anlaşılması için önemli bilgiler verir. Böyle bir süreçte, genel kontrolün kent yetkilileri tarafından yapıldığı, diğer grup ve kuruluşların ancak kent kurumlarından izin alarak kendilerine ayrılan yerde bir

⁷⁷¹ TAM III 114; yazıt için bkz. yuk. dn. 751.

⁷⁷² IGR IV 790.

⁷⁷³ IDidyma 107.

⁷⁷⁴ Buckler, 1923 no. 4 (= ISardis 18) str. 1-2: [ἐξ]ομοσία τ[ῶν τε] οἰκοδόμων κ[αὶ τεχνιτῶν τῶν τ]ῆ[ς] | λαμ(προτάτης) Καρδ(ιανῶν) μητρο[πόλεως]. Yorum için bkz. Di Branco, 2000: 181-208. C. Tanrıver'in (1996: 30), buradaki τεχνῖται'nın, οἰκοδόμοι'dan ayrı bir grup olarak, inşaatlardaki ince işçiliği yapanlar şeklindeki yorumu yanlış gözükmektedir.

⁷⁷⁵ TAM V.2. 1002; Petzl, 1991 no. 5 (= SGO I 1998 no. 04/05/03); yazıt için bkz. yk. dn. 745.

⁷⁷⁶ Buckler, 1923 no. 3.

⁷⁷⁷ Krş. Poland, 1909: 125.

⁷⁷⁸ TAM III 114; ayrıca bkz. yuk. böl. 2.4.3.

⁷⁷⁹ TAM III 62: οἱ τεχνεῖται ἐτείμησαν Ἀταλάν|την, Πιατηραβιος Πύλλακοου Κιννουני|ος θυγατέρα, χήραν, εὐεργέτιν αὐτῶν | γενομένην ἐν ἣ παρέσχετο παντὶ τῷ | πλήθει εὐθηνία σειτοδεῖας γενομένης (= Zanaatkârlar Kinnunes'in büyük-büyük torunu Pillakoos'un torunu Piaterabes'in kızı olan, yiyecek kutluğu olduğunda bütün halk için tahıl temin ederek kendilerinin euergetes'i olan dul Atalante'yi onurlandırdılar.); yazıt ve yorum için ayrıca bkz. Dittmann, 2001: 237-238; Harland, 2014: 388-389.

heykel ya da yazıt dikebildiklerini açıkça ortaya koymaktadır. *Tekhnitai*'ın Atalante'yi bir heykelle onurlandırması için öncelikle kent kurumları tarafından bir kararname çıkarılmıştır⁷⁸⁰. Kararname özetle şu şekildedir: *Bule*'nin teklifi üzerine, *demos*'un Atalante'yi bronz bir heykel ve altın bir çelenkle onurlandırmasına, heykelinin Attalos *stoa*'sının yakınında, *gymnik agon*'da ödül kazanan gençlerin heykellerinin durduğu, kentin gözde yerine dikilmesine; aynı yerde *tekhnitai*'ın da Atalante'yi bir heykelle onurlandırmasına karar verilmiştir. Sonuç olarak, dikilecek anıtın yerini ve üzerine yazılacak metni *bule* ve *demos*'un önceden incelediği anlaşılmaktadır⁷⁸¹. Onurlandırmanın asıl odak noktası yiyecek kıtlığı sırasında Atalante'nin tahıl arzına destek olmasıdır. Bununla birlikte, Atalante *bule*'nin karar metninde, tıpkı diğer kadın hayırseverler gibi, σωφροσύνη (tevazu) ve γυναικείαν ἀρετήν'ye (kadınlık erdemlerine) sahip olduğu için de övülmüş, ayrıca, εὐγένεια'sı (asil soyu) vurgulanarak, yaptığı iyilikler daha önce (erkek) akrabaları tarafından yapılan hayırların devamı olarak nitelendirilmiştir⁷⁸². Bu karar *demos* tarafından dikilen heykelin kaidesine yazılacak; τεχνῖται da kendi diktiği heykel üzerinde istediği şekilde bir onurlanma metni yazabilecektir. Kendileri için özel bir hayırseverlik yapmış olmasa da τεχνῖται, kentin bir *euergetes*'i olarak Atalante'ye şükranlarını ifade etmek için onu bir heykelle onurlandırmak istemiştir. Heykel *bule*'nin kararı doğrultusunda kentinkine çok yakın bir mevkide dikilecektir. Kuşkusuz heykeller vb. anıtların konumu önemli bir husustur. Yazıttan anlaşıldığı üzere, heykel kentte gözde bir mekânda dikilecektir. Bu dernekler açısından kent yaşamına katılımın ve toplum içinde yer edinmelerinin bir aracı olmuştur⁷⁸³.

2.4.7 Balıkçılar Derneği (τὸ κοινὸν ἀλιέων)

Platon avcılar ve balıkçıların yasal statüsünü şu şekilde ele alır⁷⁸⁴: Kuş avcılarını işlenmemiş arazilerde ve dağlarda kimse engellememeli ancak eğer birisi onlarla sürülmüş veya kutsal tarlalarda karşılaşırsa, uzaklaştırmalı; aynı şekilde, bir balıkçının limanlar ve kutsal

⁷⁸⁰ TAM III 4, str. 25-31: συνκεχωρήσθαι δὲ καὶ τοῖς τεχνεῖταις ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ἀναστῆσαι ὃν πεφλοτεῖμηνται ἀνδριάντα τῆς Ἀταλάντης, καθὼς ἡτήσαντο, ἐπιγραφῆναί τε || τῷ μὲν τοῦ δήμου ἀνδριάντι τόδε τὸ || ψήφισμα, τῷ δὲ τῶν τεχνειτῶν, ἦν ἂν | αὐτοὶ θελήσωσιν ἐπιγραφῆν (= *Aynı yerde esnafların da (tekhnitai) aynı şekilde Atalante'nin bir heykelini dikerek istedikleri gibi onurlandırmalarına izin verildi. Bu karar demos tarafından dikilen heykel üzerine kazınacaktır fakat "Esnaflar" diktikleri heykel üzerine istedikleri her neyse yazabilirler*).

⁷⁸¹ Dittmann-Schöne, 2001: 237 vd.; ayrıca bkz. van Nijf, 2011: 222, 227-228.

⁷⁸² Atalante'nin seçkin soyağacında (Heberdey 1929: 135) vurgulanan erkek ataları yazıtlar aracılığıyla belgelenmiştir. Atalarının adları onların Yunan değil, Pisidialı ve hatta Solymos kökenli olduklarını düşündürür. Piaterabis, PHI veritabanında on iki kez ve sadece Termessos'ta belgenir. Anıt, babası Piaterabis'in vasiyetinde belirtildiği üzere dedesi Pillakoas için Atalante tarafından yaptırılmıştır (SEG 41, 1258; yak. İS 180-200), krş. Harland, 2014: 390.

⁷⁸³ Bu hususta detaylı yorum için bkz. van Nijf, 2011: 222; Harland, 2013: 137-138.

⁷⁸⁴ Plat. *leg.* 824b-c: τὸν ὀρνιθευτὴν δὲ ἐν ἀργοῖς μὲν καὶ ὄρεσιν μὴ κωλύετω, ἐν ἐργασίμοις δὲ καὶ ἱεροῖς ἀγρίοις ἐξαιρεγέτω ὁ προστυγχάνων, ἐνυγροθηρευτὴν δὲ, πλὴν ἐν λιμέσιν καὶ ἱεροῖς ποταμοῖς τε καὶ ἔλεσι καὶ λίμναις, ἐν τοῖς ἄλλοις δὲ ἐξέστω θηρεύειν, κτλ.

nehirler, bataklıklar ve göller dışındaki tüm sularda balık tutmasına izin verilmelidir. E. Lytle (2012b: 8), Platon'un bu ilkesinin "Antik Yunan hukukunda iç sular ve deniz balıkçılığı arasında geleneksel bir ayırım olduğu, birincisi bazı düzenlemelere tabi tutulurken ikincisinin modern terminolojiye göre "erişime açık olduğu" şeklinde yorumlanabileceğini öne sürmektedir⁷⁸⁵.

Anadolu topraklarının, deniz ulaşımı ve balıkçılık konusunda oldukça elverişli bir konumda olduğu açıktır. Antik kaynaklar bu çalışmanın kapsadığı Lykia'da balıkçılığın önemli işkollarından birisi olduğunu göstermektedir. Lykia Eyaleti Gümrük Yasası'nda purpur (str. 5: κ[ο]νχυλίων τῶν ἰσαγο[μέ]νῃ) ve deniz ürünleri (str. 23: καὶ ἰχθυῖ[κ]ῇ) tekel olarak gümrüğe tabiidir⁷⁸⁶. Khelidoniai Nesoi açıklarında *Anthias* adlı balığın yakalandığı bilinmektedir⁷⁸⁷. Kefal (κέφαλος) ve levrek (λάβραξ) yumurtlama mevsiminde Kalbis üzerinden Köyceğiz civarına gelmekte ve mevsim sonunda burada avlanmaktadır⁷⁸⁸. Balıklar Kaunos'ta elde edilen tuzla tuzlanıp ihraç edilmektedir⁷⁸⁹. Kaunos'ta elde edilen tuz büyük oranda tuzlanmış balık üretiminde, bunun yanında kısmen göz merhemi imalatında kullanılırdı⁷⁹⁰. Bir papirüs Kaunos'taki tuzlanmış balıktan bahseder⁷⁹¹. Bunun dışında Tristomon'da büyük miktarda tuzlanmış balık üretimi yapıldığı, burada bulunan ve içinde çok sayıda küçük, dörtgen teknelerin olduğu yapılar aracılığıyla belgelenmektedir⁷⁹². Benzer yapılar Megiste⁷⁹³ ve Aperlai'da⁷⁹⁴ da bilinmektedir⁷⁹⁵. Lykia'da balıkçılık, kurutulmuş balık üretiminde kullanılan tuzun elde edildiği tuzlalara dair bunca veri olmasına rağmen, bu iş kollarına dair bir dernek yapısı için veri bulunmaması dikkat çekicidir.

⁷⁸⁵ Bu husustaki farklı görüşler için bkz. Lytle, 2012b: 8; Antik Dönem'de karasal su kaynakları ve deniz balıkçılığı hakkındaki detaylı bilgi ve konuyla ilgili geniş bir bibliyografya için ayrıca bkz. Lytle, 2012a,b.

⁷⁸⁶ Takmer, 2007: 171, 174; Takmer, 2012: 209, 214.

⁷⁸⁷ Plin. *nat. hist.* 9. 180-182; Ritter, 1859: 745; Marx, 1894: 2376-7; Magie, 1950: 1372vd. dn. 10.

⁷⁸⁸ Spratt ve Forbes, 1847: 88 vd.; Bean, 1954: 85 no. 20; Dallyan hakkında krş. Bean, 1953: 14 dn. 15; ayrıca bkz. Broughton, 1938: 566, 799; Pekáry, 1980: 629.

⁷⁸⁹ Bean, 1954: 101; Bean, 1971: 174; Pekáry, 1980: 629.

⁷⁹⁰ Plin. *nat. hist.* 31. 99-100; Broughton, 1938: 624; Bean, 1971: 174; Robert, 1984b: 525 vd. (=Robert, 1987: 513 vd.); Pekáry, 1980: 629; G. Traina, Salinen, şurada: Sonnabend, Mensch und Landschaft, 434.

⁷⁹¹ PCairZen 4. 59680. Tuzlanmış ve taze balık tüketiminin sosyal bağlamı ve balıkçılık endüstrisinin organizasyonu, özellikle balık tuzlama tesisleri ile balığı sağlayan balıkçılar arasındaki ilişki hususunda bkz. Marzano, 2018.

⁷⁹² Thomsen, A. ve Zimmermann, M. (2002). "Bericht über die Feldforschungen auf dem Gebiet von Kyaneai (mit den Siedlungen von Teimiussa und Tyberissos) in den Jahren 1999/2000", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 19 (2), 2001 [2002], 63 vd.: bunu yıllık yaklaşık 400 ton olarak hesaplamaktadır; ayrıca bkz. Brandt ve Kolb, 2005: 101.

⁷⁹³ Pirazzoli, P. A. (1987). "Submerged remains of Ancient Megisti in Castellorizo Island (Greece): A preliminary survey", *The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration* 16: 59, 61 fig. 5; kurutulmuş balık ticareti için krş. Adak ve Atvur, 1999: 23 vd.

⁷⁹⁴ Hohlfelder ve Vann, 2000: 132 fig. 8.

⁷⁹⁵ Tuzun balık endüstrisinde kullanılması hakkında bkz. Plin. *nat. hist.* 31. 99; krş. Bean, op. cit., 101.

Ephesos'ta (İS 54-59) balıkçılar ve balık tüccarları (οἱ ἁλιεῖς καὶ ὠψαριπῶλαι), kent kararnameşi ile belirlenen yerde bir gümrük binası yaptırarak, Nero, annesi Agrippa, karısı Octavia ile Roma ve Ephesos halklarına ithaf etmişlerdir⁷⁹⁶. Yaklaşık yüz kişilik bağış listesine göre dernek üyeleri kendi imkanları ölçüsünde (para, inşaat malzemesi ya da her ikisi), τὸ τελωνεῖον⁷⁹⁷ τῆς ἰχθυϊκῆς'in⁷⁹⁸ (deniz ürünleri gümrük binası) yapımına katkıda bulunmuşlardır. Bağış listesinde adı geçen yaklaşık 100 kişiden 43/44'ü yazıtın ithaf edildiği dönemde hâlâ çok nadir bir ayrıcalık olan *Roma* vatandaşlığına sahiptir (18/19'ü İtali 9'u Yunan kökenli). Listede ayrıca 36/ 41 Ephesos vatandaşı, 16 azatlı, 2/10 köle ve yasal statüsü anlaşılmayan 9/11 kişi bulunmaktadır. Roma vatandaşlarının oranı, birçoğu muhtemelen azat edildikten sonra vatandaşlık kazanmış olsa bile, bir balıkçılık derneği için alışılmadık derecede yüksek gözükmemektedir⁷⁹⁹. G. H. R. Horsley, tüm bağışçıların dernek üyesi balıkçılar ya da balık tüccarları olduğunu kabul ederek, hepsinin kendi teknesinde küçük çaplı balık avcılığı yapanlar değil, teknelerinde veya dükkanlarında gündelik işçilerin ve kölelerin çalıştığı büyük iş sahipleri olduğunu varsaymıştır⁸⁰⁰.

Kyzikos ve Parion'dan bazı yazıtlar her ne kadar dernek üyeliğine dair kesin bir veri içermeseler de Antik Dönem'de balıkçılık endüstrisi hakkında önemli bilgiler sunmaktadırlar. Kyzikos'ta İÖ 1. yüzyılda Poseidon ve Aphrodite'ye yapılan bir adak⁸⁰¹ sürü balıkçılığının bu sırada devlet tekelinde olduğunu göstermektedir⁸⁰². Söz konusu adak Ο...ρου'daki balık sürüsü gözetleme/tuzaklama sahası için kentle sözleşme imzalayan (ἀρχώνης σκοπιᾶς Ο...ρου)

⁷⁹⁶ IEph 20; ayrıca bkz. Robert, 1937: 526-527; Dittmann-Schöne, 2001: 33-34, 150; Zimmermann, 2002:128; Rohde, 2012: 308-309.

⁷⁹⁷ Τελωνεῖον'un gümrük binası olarak kullanılması hakkında bkz. Takmer, 2006: 45. Dittmann-Schöne (2001: 150), söz konusu binanın "dernek ve kapalı pazar binası" olarak hizmet vermiş olabileceğini düşünmektedir.

⁷⁹⁸ Antoninus Pius Dönemi'nde dikilen bir yazıtta da (IEph 1503) bu τελωνεῖον τῆς ἰχθυϊκῆς'den söz edilir.

⁷⁹⁹ Krş. Dittmann-Schöne, 2001: 33-34; Ephesos'taki *teleneion*'un yapımına katkıda bulunanların statüsü ve binanın kullanımı hakkında yorum için ayrıca bkz. Zimmermann, 2002: 128.

⁸⁰⁰ Horsley, 1989: 110. E. Lytle (2012a: 220) ise, yazıtın 11. satırındaki οἷδε προσκατήνευκαν ifadesinin bağışçıların sadece balıkçılar ve balık tüccarları derneği üyeleri değil, dernek üyeleri haricinde ek katkı sağlayanlar olduğunu gösterdiğini düşünmektedir: Örneğin bir bağışçı ve aynı zamanda projenin yöneticisi olarak tanımlanan Lucius Fabricius Vitalis (str. A, 67-71), muhtemelen bir balıkçı veya balık tüccarı değildir; bağışçıları arasında, kente karşı cömertlik duygusu ile hareket eden ancak dernek üyesi olmayan başka yurttaşlar da olmalıdır. Buna karşın P. A. Harland (2014: 256), yazıtta geçen "kendi kaynaklarından inşa ettiler" (str. 9-10: κατασκευάσαντες ἐκ τῶν ἰδίων ἀνέθηκαν) ibaresinin E. Lytle'nin bu yorumunu geçersiz kıldığını öne sürer.

⁸⁰¹ Mordtmann, 1885 no. 30, s. 204-207.

⁸⁰² Bosporos ve Hellespontos'un dar alanlarından, çok miktarda balık sürüsünün mevsimsel geçişine bağlı olarak kıyı tuzak ağlarının en önemli balıkçılık teknolojisini oluşturduğu bu bölgedeki yerleşimler diğer yerlerden farklı olarak çok çeşitli düzenlemelere tabi tutulmuştur. Bazılarına erişim açık; diğerleri bireysel mal sahiplerine ait ya da belirli limanlardan gelen balıkçılar için ayrılmış; büyük bir kısmı da devlet tarafından bireylere veya balıkçı gruplarına kiralanmıştır (Lytle, 2012b: 31-33). Aristoteles'e göre (Arist. oik. 2. 2. 3a: καὶ τῆς θαλάττης τὴν ἁλιείαν· καὶ τὴν τῶν ἁλῶν ἁλατοπωλίαν: deniz balıkçılığı ve tuz ticareti hakkını da sattılar) Byzantion'da deniz balıkçılığının devlet tekelinde olduğunu anlaşılmaktadır; ayrıca bkz. Takmer, 2016: 262-262.

Agatharkhos ve 11 ortağı (μέτοχοι) tarafından yapılmıştır⁸⁰³. İki sıra kabartmalı stelde, üstte Kybele ve Apollon, altta ise bir sunak ve adak yapan bir kişi tasvir edilmektedir. Poseidon ve Aphrodite Potnia için ithaf yazıtları kabartmada tasvir edilen tanrılarla eşleşmemektedir. Yine de adağın denizle bağlantılı tanrılar Poseidon ve Aphrodite'ye yapılmış olması bereketli geçen bir av sezonuna duyulan şükranın ifade edildiğini düşündürmektedir. Roma kolonisi Parion'dan Priapos'a yapılan bir adakta da (İS 1.-2. yy.) balık endüstrisinin tüm çalışanları listelenmiştir⁸⁰⁴. A. Marzano'ya göre yazıt, en az beş balıkçı teknesinde çalışan 40 kişilik bir insan kaynağını belgelemektedir⁸⁰⁵. Bu yazıtta kaydedilen farklı görevliler ve meslekler, balıkçılık endüstrisinin karmaşıklığını kanıtlamaktadır: οἱ δικτυαρχήσαντες (ağ ustaları); τεμαρχήσαντες (balık tuzlama ustaları); κυβερνώντες (dümenciler); φελ[λο]χαλαστών (şamandıra çözücüler); ἐφημερεύων (muhasibeciler); ἀντιγραφόμενος (sekreter/kâtip); λεμβαρχοῦντες (gemi kaptanları); συνναῦται (tayfa). Parion, antik çağda ton balığı ve uskumru avcılığı ile ünlü bir bölgeydi. Caesar tarafından bir Roma kolonisi olarak kurulmuş ve Hadrianus zamanında yeniden organize edilmiştir. Yazıt muhtemelen azatlı veya azatlıların soyundan gelen (onomastik temelde), Romalı ve Yunanlılar'ın bir araya geldiğini göstermektedir. Ayrıca, Avii ailesine mensup bazı üyelerle ilişkiler de dikkati çeker⁸⁰⁶. Bu yazıtlarda balıkçılık endüstrisinde yer alan bu gruplar bilim çevrelerinde çoğunlukla mesleki bir derneğin üyeleri olarak yorumlansalar da bir iş kolunun tüm çalışanlarının ortak faaliyetleri tek başına bir grubu özel bir dernek olarak tanımlamak için yeterli değildir⁸⁰⁷.

Smyrna ve Kyzikos yazıtları, balıkçı derneklerinin ticari faaliyetleriyle ilgili olarak kent yönetimiyle ilişkilerine ve mezarların korunmasıyla ilgili işlevlerine ışık tutar. Smyrna'da (İS 3. yüzyıl) συνεργασία κυρτοβόλων (sepet balıkçıları) için *bule*'nin kararıyla (κατὰ τὸ ψήφισμα τῆς βουλῆς) mallarını satacakları bir yer ayrılır⁸⁰⁸. Kyzikos'da συνέδριον τῶν ἀλιέων mezar cezasının ödeneceği kurum olarak atanır⁸⁰⁹.

Tez kapsamında, özellikle Lykia kentlerinde önemli bir işkolu olduğu açık olmasına karşın balıkçıların örgütlendiğini gösteren bir verinin bugüne kadar bulunamamış olması tamamen raslantısal bir durum olarak açıklanabilir. Çalışma kapsamına giren bölgelerde,

⁸⁰³ Yazıt hakkında yorum için bkz. Robert, 1950: 80-97; Lytle, 2006: 68-80; Marzano, 2013: 41-43, 80.

⁸⁰⁴ IParion 5.

⁸⁰⁵ Marzano, 2013: 75, 87.

⁸⁰⁶ Robert, 1950: 85.

⁸⁰⁷ Bu hususta yorum için bkz. Dittmann-Schöne, 2001: 33-34, 145-151; Zimmermann, 2002: 128-129; Harland, 2014: 255-260.

⁸⁰⁸ ISmyrna 715: συνεργασία | κυρτοβόλων vac. κατὰ | τὸ ψήφισμα || τῆς βουλῆς· | ταμειούντων Σεβήρου κ|αὶ Ὀνησίμου.

⁸⁰⁹ IKyzikos 260: [. . .]δ κατε|[σκε]ύασεν ἐα[υτῷ . . .] | [καὶ] Κλ. Δημοκρ[ίτω . . .] | [τῷ] ὑῷ· εἰ δὲ τολμ[ήσει] ἔτερον θέσθαι,] | [δῶ]σει τῷ ἱερωτ[άτῳ συνεδρίῳ] || [τῶν ἀλιέων (δην.)] [. . . καὶ ὑπεύθυνος] | [ἔστω τῷ τῆς] τυμβωρ[υχίας ἐγκλήματι].

sadece Pisidia'dan bir veri bulunmaktadır. Karain Mağarası'nın girişinde bulunan sekiz adak yazıtından biri, bir balıkçı derneğine atıfta bulunmaktadır⁸¹⁰. Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait yazıtın büyük bir bölümü eksiktir. Yazıtın okunabilen kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla bir *μυστηριάρχης* ve babası, muhtemelen yakın civarda tatlı su balıkçılığı yapanların meslek derneğine (τῷ κοινῷ [= κοινῷ] τῶν ἀλιέων) adak yapmıştır. Balıkçılık bölgesi muhtemelen Karain yakınlarındaki Düden (Katarrhaktes) ya da Kırkgöz kaynakları civarında olmalıdır⁸¹¹. Kült topluluğunun başkanı *mysteriarkhes*, aynı yerde Meter Oreia'ya adak yapan *arkhimystes* Samos ile aynı kişi olabilir. Karain'de ayrıca bir *thiasos* da Meter-Oreia'ya adak yapmıştır (bkz. aş. s. 123).

2.4.8 Un Eleyiciler (ἀλευροκαθάρται) Derneği ve Somuncular (ἀβακῖται) Derneği

Kentlerin tahıl ve ekmek ihtiyaçlarının karşılanması, toplumsal ve politik öneme sahip bir üretim ve ticaret alanı olarak her dönemde olduğu gibi Roma Dönemi'nde de oldukça önemli olmuştur. Geç Antik Dönem'de denetimler daha da sıkılaştırılır, yerel yönetimler ve valiler, halk için yeterli ve uygun fiyatlı ekmek teminini garanti altına almak için daha katı önlemler alırlar. Ancak bazı durumlarda *collegia* ücret veya emtia fiyat değişikliklerini protesto etmek için muhtemelen hizmeti durdurmuş ya da firincıları isyana teşvik etmiştir. Ephesos'ta yak. İS 200'de firincıların kalkışması sonucunda, isyan ve toplantıları yasaklayan bir *proconsul* fermanı yayımlanmıştır⁸¹². Dahası, İS 4. yüzyıla ait birçok yasal düzenlemede Roma İmparatorluğu'nun vatandaşın ekmek ihtiyacını karşılamaya yönelik çabalarını görmek mümkündür⁸¹³. Bununla birlikte, firincılar Roma ordusunun ekmek ihtiyacını ucuz bir fiyattan karşılamakla yükümlüydüler. Dolayısıyla, sıkı denetim altında tutulan bir meslek olması bakımından firincılığın ekonomik açıdan fazla cazip olmadığı düşünülebilir. Zira Traianus, firincılığı teşvik etmek amacıyla bazı düzenlemeler yaparak günde 100 *modius*'tan fazla ekmek üreten büyük işletmelere bazı ayrıcalıklar vermiş ve azatlıları firincılık işine girmeye teşvik etmiştir. Devletle sözleşme imzalayan bir firincı asker iaşesi için (*annona*) ucuz fiyata ve günde en az yüz kile (*centenarium pistrinum*) ekmeği⁸¹⁴ üç yıl boyunca üretmesi durumunda tam vatandaşlık hakkı elde edebiliyordu⁸¹⁵. Bu tedbirler sonuç vermiş gözükmektedir. Zira Marcus

⁸¹⁰ SEG 41, 1330, str. 2-4: . . . μυσ[τη]ριάρχης ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔφιλο|τειμήσαντο τῷ κοινῷ τῶν ἀλιέων | τῶν ἐν ἑλικοῖς ΑΠΙ . . . κεφαλέου κτλ.

⁸¹¹ Şahin, 1991: 132; ayrıca bkz. Dittmann-Schöne 2001: 235.

⁸¹² Buckler, 1923: 30-31; ayrıca bkz. SEG 4, 512 ve IEph. 215.

⁸¹³ *Cod. Theod.* 14. 3.

⁸¹⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Hug, 1950: 1826.

⁸¹⁵ *Gai. inst.* 1. 34: Denique Traianus constituit, ut si Latinus in urbe triennio pistrinum exercuerit, quod in dies singulos non minus quam centenos modios frumenti pinseret, ad ius Quiritium perueniat (= *Kısacası Traianus, üç yıl boyunca Kentte bir değirmen işleten ve her gün en az 100 kile mısır öğüten bir Latin olursa Roma*

Vergilius Eurysakes'in Roma'da inşa ettirdiği görkemli mezarı⁸¹⁶ devletin sözleşmeli bir fırıncısının (*pistor redemptor*) ne kadar zenginleşebildiğine dair kayda değer bir örnek sunmaktadır. Mezarın yazıtında Eurysakes'in baba adı anılmaz⁸¹⁷. Bu nedenle onun bir azatlı olarak Roma vatandaşlık hakkına sahip olmaması gerektiği söylenebilir. Özetle, mesleği ve devletle yaptığı sözleşme Eurysakes'e sadece vatandaşlık hakkı değil, aynı zamanda mezarında dışa vuran kayda değer bir servet de kazandırmış gözükmemektedir⁸¹⁸.

İÖ 3. yüzyılın başlarına tarihlenen bir metinde geçen ὀλυροκόποι (değirmenciler) Mısır'da fırıncıların oldukça erken bir tarihte örgütlendiklerini gösterir⁸¹⁹. Küçük Asya'da ekmek üreticileri (ἄρτοκόποι) dernekleri, en erken İS 2. yüzyılda Thyateira'da⁸²⁰ ve Ephesos'ta⁸²¹ karşımıza çıkar. İS 4. yüzyılda fırıncılarla ilgili çok sayıda yasal düzenleme yapılır ve ayrıca resmî olarak bir loncaya kaydolma zorunluluğu getirilir⁸²². Sardeis'te İS 4. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta⁸²³ geçen “fırıncılar (ἄρτοποιοί), beyaz ekmek satıcıları (σιλευροί) ve diğerlerinin mezarı” ifadesi, ekmek üretimi ve satışıyla uğraşan esnafların ortak bir mezar yeri olduğunu belgelemektedir. İS 3.-4. yüzyıla ait bir mezar epigramına göre, halka bedava ekmek dağıtmakla yükümlü olan (ἄρτοπῶλης πολιτικός)⁸²⁴ Sardeisli fırıncı Aurelius Zotikos aynı zamanda bir *gerusia* üyesidir⁸²⁵.

Tez kapsamında Side'de (İS 220-250), ekmek yapım sürecinin farklı aşamalarında çalışan gruplar, un eleyiciler (ἄλευροκαθάρται) ve somun yapıcılar (ἄβακῖται) belgelenmiştir⁸²⁶. Yazıttan anlaşıldığı kadarıyla, iki işçi grubu arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkmış ve muhtemelen bu durumun çözüme kavuşturulması vesilesiyle söz konusu yazıt kaleme alınmıştır. Burada yer alan terimlerin (ἄλευροκαθάρται ve ἄβακῖται) her ikisi de görünüşe göre

vatandaşlık hakkı verilmesini sağlayan bir yasa çıkardı). Fırıncılık hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hug, 1950: 1826.

⁸¹⁶ Bkz. http://www.aeria.phil.uni-erlangen.de/photo_html/topographie/italien/rom/eurysaces/eurysaces.html (erişim tarihi: 13.04.2021).

⁸¹⁷ CIL VI 1958d-f: Est hoc monumentum Marcei Vergilei Eurysaces pistoris redemptoris apparet [*Bu mezar anıtı (devletin) sözleşmeli fırıncısı Marcus Vergilius Eurysakes'e aittir*].

⁸¹⁸ Takmer, 2016: 572-574.

⁸¹⁹ Mısır'daki değirmenciler ve ekmek üreticileriyle ilgili belgeler için bkz. San Nicolò, 1913: 72-73.

⁸²⁰ TAM V.2. 966.

⁸²¹ IEph 215. Yazıt hakkında yorum için ayrıca bkz. Buckler, 1923: 32; Dittmann-Schöne, 2001: 143; Doğan, 2015: 145-146.

⁸²² *Cod. Theod.* 13. 5. 2; 14. 3. 1-3; bu yasalarla ilgili olarak ayrıca bkz. Jones, 1964: 699-701.

⁸²³ Malay, 1994 no. 431.

⁸²⁴ Roma'nın halka bedava ekmek dağıtması (ἄρτοι πολιτικοί=*annonae civicae*) hususunda bkz. Jones, 1964: 629, 699-700.

⁸²⁵ ISardis 166, str. 3-4: Αὐρ. Ζωτικοῦ Σαρδιανοῦ, | γερουσιαστοῦ, ἄρτοπῶλου πολιτικοῦ.

⁸²⁶ ISide 30: Αὐρ. Κενδεᾶς Κενδεοῦ τῆ ὁμονοίᾳ τῶν συνβιωτῶν· ἄλευροκαθάρτες (ἄλευροκαθάρταις) καὶ ἄβακῖταις ὁμονοίας χάριν ἀνέστησα τὸ κιόνιν· εὐτυχοῦμεν (= Kendeas oğlu Aur(elius) Kendeas meslekdaşlarının (synbiotai) birlik ve dirliğine (adadı): Un eleyiciler (aleurokathartai) ve somun yapıcılar (abakitai) arasındaki anlaşma şerefine bu küçük sütunu (diktik). Bahtıyarız!).

bu yazıt haricinde kanıtlanmamıştır (*hapax legomana*)⁸²⁷. İlki ekmeklik unun artırılması/elenmesi, ikincisi de somunun şekillendirilmesi ile ilgili olmalıdır. Fırıncı (*pistor*) M. Vergilius Eurysakes'in Roma'da inşa ettirdiği ve bir fırında ekmek üretim sürecinin bütün aşamalarının betimlendiği mezar anıtının kabartmalarında her iki işçi grubu da tasvir edilmiştir⁸²⁸.

Side'deki belge aynı zamanda kentte ekmek üretim sürecinin farklı alanlarında uzmanlaşmış işçilerin çalıştığı, büyük bir fırının da varlığına işaret etmektedir⁸²⁹. İS 4. yüzyılda Ephesos'ta hamurcular (*φουραταί*) iş koluna ait mekânın varlığı⁸³⁰, tek bir fırının farklı iş kollarından uzmanların işletme içi bir dernek oluşturmaya yetecek sayıda uzmana sahip olup olmadıkları sorusunu gündeme getirmektedir. Her ne kadar sadece un eleyiciler ve somuncular arasında Side'deki *homonoia*'ya dayanarak tek bir fırının çalışanlarından oluşan bir dernek ihtimali göz ardı edilemese de bunu daha ziyade kentteki tüm fırınların çalışanlarının üye oldukları bir dernek olarak değerlendirmek daha olasıdır⁸³¹. Her halükârda Side'deki fırıncıların açıkça belli branşlarda uzmanlaştıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, büyük bir fırında unun öğütülmesi, somunun şekillendirilmesi ve pişirilmesi gibi farklı branşlarda çalışan işçiler de muhtemelen fırıncılar derneğinin üyeleridir.

Side'de bu çapta bir fırının, bunun Aurelius Mandrianus Longinus'un Severus, Caracalla veya daha düşük olasılıkla Gordianus III'ün Doğu seferleri sırasında Syria eyaletinde konuşlu askerî birlikler için üç kere *annona militaris* temin etmesi⁸³² süreciyle bağlantılı olup olmadığı veya başka bir ifadeyle bu süreçte yer alıp almadığı sorusu açık bırakılmalıdır.

2.4.9 Epikürosçu Filozoflar Derneği (Ἐπικούρειοι φιλόσοφοι)

Felsefe, gramer ve retorikten sonra çok az kişinin ulaşabildiği en yüksek eğitim düzeyini temsil etmektedir⁸³³. İlk felsefî etkinlik Thales'le birlikte Ionia'da başlamış ve insan evreni, doğayı kendi aklıyla açıklamaya çalışmıştır. Thales'in eylemi doğa filozofları, Phythagoras, Ela Okulu, atomcular, Platon, Diogenes ve Aristoteles (4. yüzyıl), sonrasında Epiküros ve Zenon (3. yüzyılın başları) gibi pekçok farklı felsefe okulu tarafından devam ettirilmiştir.

⁸²⁷ Nollé, 1983: 131-140.

⁸²⁸ Bu hususta bkz. P. Cinacio Rossetto, *Il sepolcro del fomaio Marco Virgilio Eurisace*, Rom 1973.

⁸²⁹ ISide: s. 297.

⁸³⁰ IEph 553: τόπος τῶν | φουρατῶν.

⁸³¹ Zimmermann, 2002: 167-168.

⁸³² ISide TEp 1 str. 6: παραπέμψαντα ἱερὰς ἀννῶνας εἰς τὸ Σύρων ἔθνος τρίς; yorum için bkz. s. 200.

⁸³³ Filozof, sofist ve retor birbirinden ayırmak çok kolay olmamakla birlikte, filozof kendine ait bir düşünce sistemine sahiptir ve bir felsefî düşünceyi takip eder; filozofların genelde ait oldukları okullarla anılmalarının bir nedeni de budur. Sofist ise, daha çok bir öğretmen, eğitimci, rehber ve kenti ilgilendiren meselelerin savunucusudur. Retor ise daha çok bir politikacı, danışman ya da *panegyrist*'tir (övgücüdür): Bu hususta daha detaylı bilgi için bkz. Akgün-Kaya, 2016: 31-49.

Felsefe okullarının öğretileri ya da belirleyici özellikleri bu çalışmanın konusu değildir. Dolayısıyla, bu kısa girişin ardından antik kaynaklar ve epigrafik veriler ışığında felsefe okullarının sosyal ve yasal statüleri hakkındaki bazı tespitlerde bulunulacaktır.

İÖ 20-İS 50 tarihleri arasında yaşayan Aleksandreialı Philon, “Pythagorasçıların son derece kutsal cemaati”nden (τῶν Πυθαγορείων ἱερώτατος θίασος) söz eder⁸³⁴. Strabon, Platon ve Pythagoras takipçilerini “Musaların hizmetkarları olan tüm eğitilmiş erkekler ve özellikle müzisyenler” (πρόπολοι δὲ τῶν Μουσῶν οἱ πεπαιδευμένοι πάντες, καὶ ἰδίως οἱ μουσικοί) olarak tanımladığı paragrafta filozof gruplarını kehanetlerle uğraşan μύσται grupları ile karşılaştırır⁸³⁵. Akademia’nın kurucusu Platon’un, filozofların Musalar’ın takipçisi olduğunu ve eğitimin Apollon ve Musalar’dan geldiğini savunması⁸³⁶, ayrıca Akademia’da Musa’ların bir tapınağının olması⁸³⁷ okulun kültürel bir yapıya sahip olduğu şeklinde algılanmıştır. Benzer bir çıkarım belki Peripatetik okul için de söylenebilir. Okulun Aristoteles’ten sonraki idarecisi Theophrastos’un vasiyetnamesinde Musa heykelleriyle birlikte *museion*’un inşasının tamamlanmasıyla ilgili bir düzenlemeye yer vermesini⁸³⁸; ayrıca Athenaios’un okulun Lykon zamanında idaresi hakkında Karystoslu Antigonos’tan yaptığı bir alıntıda Musalar’a gösterilecek hürmetle ilgilenmesi gereken (τῶν Μουσείων ἐπιμελητὴν γενέσθαι) bir görevliden bahsedilmesini⁸³⁹, U. von Wilamowitz-Möllendorf okulun dini karakteri için kesin bir kanıt olarak değerlendirmektedir⁸⁴⁰. Bununla birlikte Theophrastos vasiyetnamesinde Peripatos’la ilgili düzenlemeler arasında Musalar’la ilgili kült faaliyetlerini anmamış, sadece felsefi çalışmaların yürütülmesi için gerekli önlemleri sıralamıştır (DL 5,52–53). Antigonos da aktarımının sonunda Platon ve Speusippos’un takipçilerine ait okulların kuruluş amacı olarak dini hiçbir öge sunmaz, bunun yerine düşünsel faaliyetleri vurgular⁸⁴¹. Buna göre Peripatetik okulun temel amacını dini bir öğeden ziyade teorik yaşamın kendinde aramak gerektiği söylenebilir⁸⁴².

Üstelik dini gruplar ve felsefe okulları farklı faaliyetlerle meşgul olan, farklı sosyal ve ruhsal ihtiyaçları karşılayan topluluklardır. Dini dernekler, daha fazla halka hitap eden, belirli ritüeller çerçevesinde deneyimsel ve duygusal odaklı faaliyetlerde bulunurlar. Dini ya da başka amaçlarla örgütlenen gönüllü dernekler, herşeyin ötesinde yerel gruplardır. Buna karşın, felsefe

⁸³⁴ Phil. *prob.* 2.

⁸³⁵ Strab. 10.3.10.

⁸³⁶ Plat. *leg.* 654a; *leg.* 653-54; Phaedrus 259b-d; *rep.* 499d, 545c-546d.

⁸³⁷ D.L. 4,1: Χαρίτων τ’ ἀγάλματ’ ἀνέθηκεν ἐν τῷ μουσείῳ τῷ ὑπὸ Πλάτωνος ἐν Ἀκαδημείᾳ ἰδρυθέντι.

⁸³⁸ D.L. 5,51: πρῶτον μὲν τὰ περὶ τὸ μουσεῖον καὶ τὰς θεὰς συντελεσθῆναι.

⁸³⁹ Athen. *deipn.* 12,69. Paragrafin Türkçe tercümesi için bkz. Takmer, 2016: 123-124.

⁸⁴⁰ von Wilamowitz-Möllendorf, 1881: 194-197.

⁸⁴¹ Athen. *deipn.* 12,69: ἵνα φαίνωνται καὶ τὸ θεῖον τιμῶντες καὶ μουσικῶς ἀλλήλοις συμπεριφερόμενοι, καὶ τὸ πλεῖστον ἕνεκεν ἀνέσεως καὶ φιλολογίας.

⁸⁴² Bu hususta bkz. Takmer, 2016: 123-127.

okulları dünya çapında organizasyonlardır. Herhangi bir okuldaki üyelere diğerleriyle aynı bilgiler ve gelenekler doğrultusunda profesyonel öğretmenler tarafından eğitim verilmiştir. Dolayısıyla, felsefe okullarında Musalara gösterilen hürmet her ne kadar bir kült faaliyeti olarak değerlendirilse de bu okullar modern araştırma enstitüleri ve üniversitelerle mukayese edilebilirler⁸⁴³. Sadece Tanrı'ya bağlılıkla değil, kutsallığın tüm bileşenlerini ve bunun beşerîyetle ilişkisini anlamakla uğraşmışlardır. Dahası, okullar bazı davranışlar (beslenme, iş, para vd.) için belli kuralları savunmuşlar; dolayısıyla üyelerinden de buna uygun bir “davranış ve/veya dönüşüm” talep etmişlerdir.

Epikürosçuların teorik olarak tanrılara mesafeli ve insanlara özgü işlerden uzak durdukları bilinmektedir. Bu nedenle, tanrıların insan hayatına aktif olarak katıldığını düşündükleri kehanet gibi uygulamaları eleştirmişlerdir. Bununla birlikte, epigrafik belgeler Epikürosçu filozofların, kehanet ocaklarında ya da diğer tapınaklarda rahiplik görevi üstlendiklerini ortaya koymaktadır⁸⁴⁴. Örneğin, Amastris'te bulunan bir yazıt, Ti. Cl. Lepidus adında bir imparatorluk kültü başrahibinden söz eder⁸⁴⁵. Samosatalı Lucianus'a göre, Amastris'te Epiküros'un yoldaşlarına (*hetairoi*) liderlik eden Tiberius Claudius Lepidus (yazıtta anılan imparator kültü başrahibi ile aynı kişi), Tanrı Glykon'un kehanet kültürüne aktif olarak katılır⁸⁴⁶. Benzer şekilde, Epikürosçu filozof Philidas İS 2. yüzyılın sonu 3. yüzyılın başında Didyma Tapınağın'da *prophetes*'lik görevini üstlenmiştir⁸⁴⁷. Bir başka ifadeyle, Epikürosçu filozof Philidas sadece bir kült görevlisi değil, aynı zamanda bir kehanet tapınağının lideri olmuştur⁸⁴⁸. Son olarak Rhodiapolisli filozof-hekim Herakleitos (eğer bir Epikürosçu ise) dahil Anadolu'da toplam üç Epikürosçu rahip belgenmiştir. Ayrıca Pergamon veya daha büyük olasılıkla Roma'ya ait olan ve İS 198-209 arasına tarihlenen bir yazıtta, Aleksandreialı filozof L. Septimius Tryphon, *thymelik synodos*'un Roma'daki merkezinde fahri rahiplik ve başrahiplikler üstlenmiştir: Dionysos'un iki kez *hiereus*'i olduktan sonra *syndos*'un baş tanrısı Dionysos Kathagemon'un yaşam boyu *arkhiereus*'i; ayrıca selef imparator Caracalla'nın da *arkhiereus*'i olmuştur⁸⁴⁹. Epikürosçu filozoflar dini memuriyetlerin yanında diğer idari

⁸⁴³ Bu konudaki farklı görüşler ve konuyla ilgili antik ve modern kaynaklar için bkz. Harland, 2014: 371-385; felsefe okulları ve *collegium* arasındaki ilişki için ayrıca bkz. Mason, 1996: 38 vd.; Haake, 2015: öz. 81-82.

⁸⁴⁴ Smith, 1996; ayrıca bkz. Harland, 2014: 371.

⁸⁴⁵ Marek, 1993: 162, Kat. Amastris no. 12; eşî için bkz. 162 Kat. Amastris no. 13.

⁸⁴⁶ Lucian. *Aleks.* 25 ve 43; kişi için ayrıca bkz. PIR² C 910.

⁸⁴⁷ IDidyma 285: προφήτης Φιλίδας Ἡρακλέωνος φιλόσοφος ἐπικούρειος γένος ἀπ' Αἰαντος. Ayrıca krş. Akgün-Kaya, 2016: 149.

⁸⁴⁸ *Prophetes* için bkz. Fontenrose, 1988: 45-55; Busine, 2006: 275-316.

⁸⁴⁹ CIG 6829, str. 8-11: ... ἱερᾶς συνόδου Λ. Σεπτίμιος Τρύφων καὶ ὡς | χρηματίζω, Ἀλεξανδρεὺς φιλόσοφος, γενόμενος ἱερεὺς | κατὰ τὸ ἐξῆς δις καὶ ἀρχιερεὺς τοῦ καθηγεμόνος Διονύσου διὰ | βίου κτλ.; R. Merkelbach (1985), yazıtın IGR IV 468'de önerildiği gibi Pergamon'dan değil, Roma'dan geldiğini göstermiştir. *Thymelik synodos*'un fahri memuriyetleri için bkz. Fauconnier, 2018: 189-190, 195.

memuriyetleri üstlenmişlerdir⁸⁵⁰. Örneğin İÖ 1. yüzyılda Epikürosçu filozof Demetrios oğlu Apollopheanes, Pergamon adına Roma'ya elçilik görevini üstlenmiştir⁸⁵¹.

Felsefe grupları, tıpkı diğer dernekler gibi, üyelerini ἐταῖροι (yoldaşlar) ya da φίλοι olarak adlandırmıştır. Samosatlı Lucianus, Epiküros takipçilerinin Roma Dönemi'nde ἐταῖροι olarak adlandırıldığını aktarmaktadır⁸⁵². İS 2. yüzyılda Bithynia'da Prusa'da (veya Hadrianoi'da) Stoacı filozoflar, kendi üyelerini φίλος olarak tanımlamaktadırlar⁸⁵³.

Felsefe okulları ve *collegia* arasındaki benzerlikler sadece ortak terminolojiyle sınırlı değildir. Filozoflar da düzenli olarak yemek yemek, diğer filozoflarla sohbet etmek, tanrılar için kült törenlerinde buluşmak, kimi zaman hayırseverleri topluca onurlandırmak vb. amaçlar için toplanmaktaydılar⁸⁵⁴. Athenaios'un bir aktarımında Epiküros onuruna onun ölüm günü olan Gamelion ayının yirmisinde (εἰκάς) gerçekleştirilen şölen, grubun bu tür kült faaliyetleri için ayrılmış ortak binasına atıfta bulunur⁸⁵⁵.

Roma İmparatorluk Dönemi'nin en ünlü Museion'u İskenderiye'deydi. Üçüncü yüzyıl yazarı Philostratos'un, Aleksandreia'daki Museion'u "tüm dünyadaki en saygı değer olanların Mısır'da toplandığı sofrası" olarak tanımlaması, buradaki yemeklerin önemini altını çizer⁸⁵⁶. Benzer şekilde Strabon, Aleksandreia Museion'unda yemek yemek için bir araya gelen bilginlerden (φιλόλογοι, muhtemelen filozofları kapsar) söz eder⁸⁵⁷. Philostratos'a göre, Miletoslu Dionysios ve Smyrnalı Polemon'a⁸⁵⁸ Hadrianus tarafından ücretsiz olarak

⁸⁵⁰ Memuriyet üstlenen sofist, retor ve filozoflar için ayrıca bkz. Akgün-Kaya, 2016: 103-215, Ek 1 Tablolar.

⁸⁵¹ Jacobsthal, 1908 no. 38: ὁ δῆμος ἐτίμησεν | Ἀπολλοφάνην Δημητρίου φιλό[σοφον] | Ἐπικούρειον πάσης ἀρετῆς ἕνεκεν [ἐν] | πολλο[ί]ς καὶ ἀναγκαίοις καιροῖς ἐν [Ρώ]μῃ κ[ατορθ]ώσαντα τὰ τῆς πατρίδος | πράγματα. Elçilik görevi üstlenen sofist, retor ve filozoflar için ayrıca bkz. Akgün-Kaya, 2016: 194-198.

⁸⁵² Lucian. *Aleks.* 25 ve 43.

⁸⁵³ IPrusaOlymp 17: ἀγαθῇ τύχῃ | κατὰ δόγμα τῆς βουλῆς | καὶ τοῦ δήμου Π. Ἀβιάνιον Βαλέριον Λυσιμάλλου υἱὸν φιλόσοφον | τὸν φιλόπολιν Τ. | Ἀβιάνιος Ἀρριανὸς | τὸν φίλον; IPrusaOlymp 18: vac. ἀγαθῇ τύχῃ vac. | Τ. Αουιάνιον Βάσσον | Πολύαινον στωϊκὸν φ[ι]λόσοφον Αουιάνιος Ἀπολλωνίου φιλόσοφος | κατὰ τὸ δόγμα τῆς πόλεως τῆς Ἀδριανῶν | τῶν πρὸς τῷ Ὀλύ[μῳ] | τὸν ἑαυτοῦ φί[λον] || [ἐκ τῶν ιδίων ἀνέστη]σεν. T. Corsten, Prusa ad Olympum (ya da Hadrianoi) yazıtlarında onurlandırmayı yapanlar ile onurlandırılanların hepsinin Avianius adını taşımasının aynı aileden olduklarını gösterdiğini, dolayısıyla da aynı aileden kişilerin birbirlerini φίλος olarak anması tuhaf olacağından *philos*'un – Küçük Asia'da birçok örnekte de görüldüğü gibi, dernek üyesi anlamında kullanıldığını düşünmektedir (IPrusaOlymp I: s. 33-36).

⁸⁵⁴ Ptolemaioslar egemenliğinde ve Roma Dönemi'nde Mısır'da ιατροί, φιλόλογοι, φιλόσοφοι toplulukları için krş. San Nicolò, 1913: 195-196.

⁸⁵⁵ Athen. *deipn.* 298d: Ἐπικούρειος δέ τις εἰκαδιστῆς κτλ. Bu şöleniden dolayı Epikürosçu filozoflar için εἰκαδισταί unvanı kullanılıyordu.

⁸⁵⁶ Philostr. VS 524.

⁸⁵⁷ Strab. 17. 1. 8: τῶν δὲ βασιλείων μέρος ἐστὶ καὶ τὸ Μουσεῖον, ἔχον περίπατον καὶ ἐξέδραν καὶ οἶκον μέγαν ἐν ᾧ τὸ συσσίτιον τῶν μετεχόντων τοῦ Μουσείου φιλολόγων ἀνδρῶν. ἐστὶ δὲ τῇ συνόδῳ ταύτῃ καὶ χρήματα κοινὰ καὶ ἱερεὺς ὁ ἐπὶ τῇ Μουσείῳ τεταγμένος τότε μὲν ὑπὸ τῶν βασιλέων νῦν δ' ὑπὸ Καίσαρος.

⁸⁵⁸ Filozof Polemon sayesinde Hadrianus tarafından Smyrna'ya verilen ayrıcalıklarla ilgili olarak bkz. ISmyrna 697, str. 35-40.

Aleksandreia'daki Museion'a üye olma ve orada yemek yeme (σίτησις) ayrıcalığı verilmiştir⁸⁵⁹. Lydia'daki Saittai yakınlarında bulunan bir heykel kaidesi, "Museion'un sofrasında yer alan Aleksandreialı filozoflardan" olan Fronto'ya atfedilmiştir⁸⁶⁰. Ephesos'ta kent kurumları tarafından onurlandırılan Aleksandreialı Eklektik filozof ya Aleksandreia'daki Museion'un ya da Ephesos'taki, hekim ve eğitimci dernekleri için de bir toplantı yeri olarak kullanılmış olması muhtemel olan yerel Museion'un üyesidir⁸⁶¹. Mysia'da Pergamon'da, Ionia'da Smyrna'da, Karia'da Mylasa ve Stratonikeia'da, Pisidia'da Antiokheia'da, Pamphylia'da Side ve Perge'de de yerel *museion*'lar epigrafik olarak belgelenmiştir⁸⁶². Ne yazık ki, tüm bu belgelerde, hangi grupların veya derneklerin bu yerel *museion*'ları bir buluşma yeri olarak kullanmış olabileceğine dair neredeyse hiçbir veri bulunmamaktadır. H. Dörrie ve M. Baltes'e (1993: 132) göre, Perge'de bir filozoflar derneği vardır⁸⁶³.

Epikürosçu filozoflar tez kapsamında Lykia'da Rhodiapolis'te belgelenir. Muhtemelen kendisi de Epikürosçu bir filozof olan hekim Herakleitos Epikürosçular ve *hiera thymelik*

⁸⁵⁹ Philostr. VS 524, 533. Strabon yukarıdaki paragrafta, Museion'a imparator tarafından bir rahip (ιερεύς) atandığını aktarır. Delos'tan İÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir yazıtta Ptolemaioslar egemenliği sırasında Museion'un idaresinden bir ἐπιστάτης'in sorumlu olduğu bilinmektedir: IDelos 1525, str. 1-4: Χρύσερμον Ἡρακλείτου Ἀλεξανδρέα | τὸν συγγενῆ βασιλέως Πτολεμαίου | καὶ ἐξηγητὴν καὶ ἐπὶ τῶν ἰατρῶν | καὶ ἐπιστάτην τοῦ Μουσείου. İS 130 yılına tarihlenen bir başka yazıtta ise Museion'u müdürü atlı sınıfı mensubu bir *procurator ducenarius*'tur: IGUR I 62, str. 1-3: ἀρχιερεῖ Ἀλεξανδρείας καὶ Αἰγύπτου πάσης Λευκίῳ Ἰουλίῳ Οὐρησίῳ καὶ ἐπιστάτῃ τοῦ Μουσείου κτλ. Bu görevli en azından Septimius Severus'a kadar aynı zamanda Alesandreia ve tüm Mısır'ın başrahipliği görevini de üstlenmekteydi. Tentyris'ten İS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir başka yazıtta *epistates*'in Museion'da verilen ziyafetlerden sorumlu bir yardımcısının (ἀντεπιστάτης) da görev yaptığı bilinmektedir: Bernard, 1984 no. 32, str. 2-5: ἐπὶ τῆς | εὐθηνίας τῶν ἐν τῷ Μουσείῳ σιτουμένων | ἀτελῶν, ἀντεπιστάτῃ[ν τοῦ] | Μουσείου.

⁸⁶⁰ TAM V.1. 498 (İS 2-3. yy): Φρόντων τῶν ἐν τῷ | Μουσείῳ(!) σειτουμένων φιλοσόφων | τῶν Ἀλεξανδρία[ν]ων — — —]. P. A. Harland (2014: 378) burada Fronto'nun Aleksandreia Museionu'na mı katıldığı veya bir grup Aleksandreialı filozofun Saittai'da ya da başka bir Lydia yerleşiminde mi toplandığı hususunda belirsizlik olduğunu düşünmektedir.

⁸⁶¹ IEph 719.

⁸⁶² IAsklepion 152 (İS 175); ISmyrna 191, str. 16-17; IMylasa 413, str. 5; IStratonikeia 310, str. 53; Calder, 1912 no. 25, s. 95-97 (Antiokheia, İS 3. yy); ISide: s. 84; IPerge 193.

⁸⁶³ Krş. IPerge I: s. 213, dn. 22.

synodos tarafından onurlandırılır⁸⁶⁴. Yazıt Herakleitos'un önceki hayırlarına⁸⁶⁵ ve hekim gruplarının her zaman koruyucu tanrı ve tanrıçası olarak kabul edilen şifacı Asklepios ve Hygeia'nın ömür boyu rahipliği görevine atıfta bulunmaktadır. Epikurosçu filozoflar Atina'da İmparator Traianus Dönemi'nde önem kazanmış ve eşi Plotina bu öğretiye büyük ilgi göstermiştir⁸⁶⁶. Rhodiapolis yazıtında değinilmemekle birlikte, Epikurosçular tarafından onurlandırılan Herakleitos muhtemelen Epikuros okulunun bir filozofudur. Zira felsefe ve tıbbın yakın ilişkisi, edebi ve epigrafik olmak üzere çok sayıda örnekten bilinmektedir⁸⁶⁷. Pergamonlu hekim Galenus, tıp alanındaki çalışmalarına başlamadan önce felsefe eğitimi almış ve *ιατροὺς καὶ φιλόσοφος* ve *περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων* adlı eserleriyle felsefi literatüre de katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Roma'da Ortesinus⁸⁶⁸ ve Asklepiades⁸⁶⁹; Pisidia Antiokheia'dan C. Calpurnius Collega Makedon⁸⁷⁰; Lydia'da Sosandra'da Menekrates⁸⁷¹ gibi hekim-filozoflar epigrafik olarak belgelenmiştir.

2.5 Dini Dernekler

Yunan-Roma Dünyası'nın kült ya da dini faaliyetlerini, günlük yaşamın diğer yönlerinden ayırmanın zorluğu ortadadır. Kurban törenleri ve diğer ritüeller (dualar, ilahiler)

⁸⁶⁴ TAM II 910: Ἀσκληπιῶν καὶ Ὑγίαι. | Ῥοδιαπολειτῶν ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος | καὶ ἡ γερουσία ἐτείμῃσαν ταῖς διηγε|κέσιν κατ' ἔτος τεμαῖς Ἡράκλειτον | Ἡρακλείτου Ὀρείου τὸν πολεῖτην καὶ | Ῥόδιον, φιλόπατριν, ἱερέα Ἀσκληπιῶν | καὶ Ὑγίας · ἱκόνι ἐπιχρύσῳ καὶ τῷ τῆς | παιδείας ἀνδριάντι· ὃν ἐτείμῃσαν ὁμοίως Ἀλεξανδρεῖς Ῥόδιοι Ἀθηναῖοι καὶ ἡ | ἱερωτάτη Ἀρεοπαγειτῶν βουλὴ καὶ οἱ | Ἀθήνησιν Ἐπικούρειοι φιλόσοφοι καὶ ἡ | ἱερὰ θυμελικὴ σύνοδος, πρῶτον ἀπ' αἰ|ῶνος ἱατρὸν καὶ συγγραφέα καὶ ποιη|τὴν ἔργων ἱατρικῆς καὶ φιλοσοφίας, | ὃν ἀνέγραψαν ἱατρικῶν ποιημάτων | Ὅμηρον εἶναι, ἀλειτουργήσιμᾳ τιμηθέντα, | ἱατρεύσαντα προῖκα, ναὸν κατασκευ|ῆσαντα καὶ ἀγάλματα ἀναθέντα Ἀσκλη|πιῶν καὶ Ὑγείας καὶ τὰ συγγράμματα αὐ|τοῦ καὶ ποιήματα τῇ πατρίδι Ἀλεξαν|δρεῦσι Ῥόδιοις Ἀθηναίοις, χαρισά|μενον τῇ πατρίδι εἰς διανομὰς καὶ | ἀγῶνας Ἀσκληπίων καὶ ἀργυρίου | Ζ μύρια καὶ πεντάκις χίλια· ὃν ἐτεί|μῃσεν ἡ πατρίς καὶ προεδρία. (*Asklepios ve Hygeia* 'ya. *Rhodiapolis* 'in danişma ve halk meclisleri ile gerusia'sı, yurttaş, Rodoslu, vatansever, Asklepios ve Hygeia rahibi Herakleitos oğlu Herakleitos'a altın kaplama bir büst ve eğitimi sembolize eden bir heykelcik ile sonsuza kadar sürecek ebedi onurlar bahşetti. Aynı şekilde İskenderiyeliler, Rodoslular ve En Kutsal Areopagos Meclisi ve Atina'daki Epikurosçu Filozoflar ve kutsal tymelik synodos, onu döneminin önde gelen hekimi, tıbbi ve felsefi eserlerin yazarı ve şairi olarak onurlandırdılar. Para almadan hekimlik yaptığı için aleiturgia ile onurlandırıldı. Bir tapınak inşa ettirerek Asklepios ve Hygeia heykelleri diktirdi. Onu tıbbi şairlerin Homeros'u olarak telakki ettiler. Bilimsel çalışmalarını ve şiirlerini anavatanına, İskenderiyelilere, Rodoslulara ve Atinalılara ithaf etti. Asklepios müسابakaları ve dağıtımlar için vatanına 15.000 gümüş denarii bağışladı. Anavatanında ön sırada oturma hakkı (proedria) ile onurlandırıldı). Ayrıca bkz. Samama, 2003: 397-399.

⁸⁶⁵ TAM II 906.

⁸⁶⁶ Samama, 2003: 398, dn. 50.

⁸⁶⁷ Örn. Empedokles hem doktor hem de filozof olarak biliniyordu; Sokrates'in annesi Phaenarete, bir ebeydi ve onun öğretilerinde ve terminolojisinde açık izler bıraktığı bir gerçektir; Aristoteles'in babası Nikomakhos'un soyu, Makhaon'un oğlu ve Asklepios'un torunu olan, Messenia şifa tanrısı Nikomakhos'a kadar giden bir Stagirit doktoruydu, bkz. Tod, 1957: 138-139 (*non vidi*).

⁸⁶⁸ IGUR II 835 (= Samama, 2003 no. 478) str. 2-6: Ὀρτησεῖνος · ἐνθάδε κεῖται γενόμενος μὲν ἀνὴρ ἄρι|στος, ἱατρὸς δὲ τὴν τέχνην, ἐν | λόγοις φιλοσόφοις καὶ ἡθεῖ θαυ|μαστός, κτλ.

⁸⁶⁹ Samama, 2003 no. 481.

⁸⁷⁰ SEG 32 1302; ayrıca bkz. Samama, 2003 no. 334; Akgün-Kaya, 2016: 75.

⁸⁷¹ IGR IV 1359; ayrıca bkz. Akgün-Kaya, 2016: 160, 275.

vasıtasıyla tanrıları uygun biçimde onurlandırmak neredeyse bütün dernekler için önemli bir faaliyettir. Bundan başka derneklerin çoğu zaman üyelerinin cenaze merasimlerinin düzenlenmesinden sorumlu olduğu görülmektedir. Yine de belli bir tanrıyla bağlantılı bir kült ya da bir kutsal alanla bağlantılı dernekler (*thiasoi*, *eranoi*, *mystai* vd.) ayrı bir kategoride incelenebilir⁸⁷². Bununla birlikte, dini dernek kategorisine giren ancak tapınak görevlileri ya da kent tarafından oluşturulan ve finanse edilen resmî gruplarla, bu çalışmanın konusu olan gayri resmî gruplar arasındaki çizgi de bazen çok net değildir⁸⁷³.

2.5.1 Thiasos / Thiasotai (Θίασος / θιασῶται)

Θίασος (*thiasos*) ya da θιασῶται (*thiasotai*), σύλλογος, κοινόν ve ἔρανος'un yanı sıra dernekler için en yaygın kullanılan Yunanca terimler arasındadır⁸⁷⁴. Klasik Dönem'den itibaren, özellikle kült dernekleri, eğlence amaçlı gruplar ve daha geniş anlamda her tür topluluk için belgelenmiştir⁸⁷⁵. Ancak, genellikle belirli bir kült etrafında biraraya gelen dini gruplarda karşımıza çıkar.

Muhtemelen İS 2. yüzyılda yaşamış olan gramerci Harpokrates, *thiasos* için şu ifadeleri kullanır: *Thiasos, tanrıyı onurlandırmak ve ona ibadet etmek için toplanan halk yığıdır . . . Thiasoi'da yer alanlara (= üyelere) da thiasotai adı verilirdi*⁸⁷⁶. Hesychios Θίασος'u, *dans topluluğu veya toplanma yahut basit halk yığını, bazen de Bakchos'a inananların oluşturduğu topluluk*⁸⁷⁷; θιασῶται'ı *koro eşliğinde dans edenler*⁸⁷⁸, θιασῶνες'i *topluluğun (οἱ θίασοι) bir*

⁸⁷² Dernekler için “kült derneği” veya “dini dernek” gibi terimlerin gereksiz olduğu, çünkü tüm derneklerin, üyelerinin sosyalleşmesine hizmet ettiği gibi, ortak kültür temelinde geliştiği görüşü genellikle kabul edilmektedir (örn. bkz. Scheid, 2003: öz. 64; ayrıca bkz. Scheid, 2011 [*non vidi*]). İplikçioğlu ve Schuler'e göre (2011: 41, dn. 6) derneğin ana amacının vurgulanması için “kült derneği” veya “mesleki dernek” gibi sınıflandırmalar yapılabilir.

⁸⁷³ Yunan *polis*'i ve kent kültürleri hakkında kısa bir değerlendirme için bkz. Burkert, 1995.

⁸⁷⁴ *Thiasos* hakkında bkz. Poland, 1909: 16-28; Atina ve genel olarak terim hakkında bkz. Parker, 1996: 161-163, 193, 338 vd.; N. F. Jones, 1999: 216-220, 308vd., 317vd.; I. Arnaoutoglou (2003: 61 vd.), *thiasos* ve *thiasotai* kelimelerinin aynı varlığı tanımladığını ve her zaman Dionysos kültüyle ilişkilendirildiklerini, ancak bu terimlerin hem edebi hem de epigrafik belgelerde değişken ve tutarsız kullanıldığını vurgular.

⁸⁷⁵ Örneğin, Atina'dan İÖ 4. yüzyıl başlarına tarihlenen, maddi katkıda bulunan şahısların listelendiği yazıtta genitiv formdaki bir isimle bağlantılı olan (IG II² 2345, str.18: Ἀγνοθεο θίασος | Ἀγνόθεος Ἀγνωνος | Ἀγνων Ἀγνοθεο | [Εὐ]ξίθε [ο]ς Ἀγνωνος Γ^Δ Γ | [Διό]τιμος? Ὀλυμπιοδόρο Γ κτλ.); bir *phratra*'nın alt bölümlerini gösterirken, Aigina'dan İmparatorluk Dönemi'ne ait bir mezar stelinde belgelenen (IG IV 44: ὁ θίασος ὁ Φαιν<ε>μάχου); Teos'ta ölümden sonra yapılan onurlandırmalardan sorumlu (Hauvette-Besnault ve Pottier, 1880 no. 35-36: ὁ θίασος ὁ [Σι]μαλ[ίων]ος ve ὁ θίασος ὁ Ἀναξινόλιδος) *thiasos*'lar özel dernek olmalıdır; yorum için ayrıca bkz. İplikçioğlu ve Schuler, 2011: 41; *thiasos* bazı belgelerde ticari derneklerin üyelerini de belirtebilir, bkz. Petzl, 2005 no. 9: ἔτ(ους) τγγ', μη(νός) Ὑπερβερταίου ci' ἑταιμῆσεν ὁ | θίασος τῶν μουσικῶν Πρεμιγνῆν || ζή(σαντα) ἔτ(η) νθ'. *Thiasos*'un ticari dernekler için kullanımı ve cenazelerle için görevler üstlenmesi hususunda ayrıca bkz. Poland, 1909: 27.

⁸⁷⁶ Harp. *lex. s. v.* θιασός· θιασός ἐστὶ τὸ ἀθροϊζόμενον πλῆθος ἐπὶ τελετῇ καὶ τιμῇ θεῶν ... θιασῶται δ' ἐκαλοῦντο οἱ κοινωνοῦντες τῶν θιάσων.

⁸⁷⁷ Hesych. *lex. s. v.* θιασός· χοροῦ σύστασις ἢ σύλλογος καὶ τὸ ψιλὸν πλῆθος· ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ τὸ Βακχικόν.

⁸⁷⁸ Hesych. *lex. s. v.* θιασῶται· χορευταί.

*araya gelerek yemek yediği bina*⁸⁷⁹ ve θιάσαι filini ise *dans etmek*⁸⁸⁰ olarak açıklar. Hesykhios θιάσον başlığıyla yazdığı bir başka maddedeysse *thiasos*'un hem genel olarak şölen (εὐωχία) hem de sadece Bakkhos'a inanların topluluğu (πλήθος τὸ Βακχικόν) değil, herhangi bir kült topluluğu/derneği (πλήθος τὸ ἐρανικόν) anlamına geldiğini belirtir⁸⁸¹. Dolayısıyla *thiasos* terimi, öncelikle Dionysos müminleri gibi, coşkulu geçit törenleri düzenleyen gruplar⁸⁸² veya şenlik alayları için⁸⁸³ kullanılmıştır.

Dernekleri adlandırırken, ilgili toplulukta öne çıkan bireylerin isimlerinin vurgulanması yaygın bir olgudur⁸⁸⁴. Bu durumda dernek adı, ya genitiv formda bir şahıs ismiyle (ὁ θιάσος ὁ Φαιν<ε>μάχου, ὁ θιάσος ὁ Ἀναξιπόλιδος, ὁ θιάσος ὁ [Σι]μαλ[ίων]ος)⁸⁸⁵ birlikte veya οἱ σὺν τῷ δεῖνι / οἱ περὶ τὸν δεῖνα formülasyonu ya da sadece μετά + şahıs adı⁸⁸⁶ ile verilir⁸⁸⁷. Dolayısıyla, herhangi bir tanrı adının verilmediği durumlarda, sadece θιάσος / θιασῶται terimlerine dayanarak, bir topluluğun Dionysos ya da başka bir tanrıyla ilişkili olup olmadığını söylemek mümkün değildir. Benzer bir durum tez kapsamında Myra ve Tlos'da belgelenen⁸⁸⁸, ölen dernek üyeleri için adak yapan, *thiasoi* için de geçerlidir. Bu belgeler Sidyma'daki İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen φίλοι dernekleri ile karşılaştırılabilir⁸⁸⁹. Belirtilen hususlar dikkate alındığında, Tlos ve Myra'da belgelenen *thiasos*'ların da asıl kuruluş amacı arkadaşlık ya da üyelerin cenazesi ve ölümlerin anılması olan sosyal amaçlı gruplar olması daha güçlü bir olasılıktır.

Bu bölümde irdelenen dini amaçlı gruplar kapsamındaki *thiasos* derneklerinin gerektiğinde yerel yönetimler ve valilerle temas kurarak dernek üyelerinin haklarını savundukları görülmektedir. Kyme'den İÖ 27 yılına tarihlenen yazıta göre⁸⁹⁰, Dionysos cemaati Roma valisine bir elçi göndererek üyelerinin tapınak üzerinde sahip olduğu hakların derneğe geri verilmesini sağlamıştır: Augustus/Octavianus Actium Savaşı'na hazırlanmak için Asya vilayetinden büyük miktarda para talep edince kentler, kamu veya tapınak mülklerini

⁸⁷⁹ Hesykh. *lex.* s. v. θιασῶνες· οἱκοι, ἐν οἷς συνιόντες δειπνοῦσιν οἱ θιάσοι.

⁸⁸⁰ Hesykh. *lex.* s. v. θιάσαι· χορεῦσαι.

⁸⁸¹ Hesykh. *lex.* s. v. θιάσον· εὐωχίαν. καὶ πλήθος, οὐ μόνον τὸ Βακχικόν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐρανικόν.

⁸⁸² Eurip. *bacch.* 680: ὁρῶ δὲ θιάσους τρεῖς γυναικείων χορῶν.

⁸⁸³ Demosth. *or.* 18, 260: ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις τοὺς καλοὺς θιάσους ἄγων διὰ τῶν ὁδῶν, τοὺς ἐστεφανωμένους τῷ μαράθῳ καὶ τῇ λεύκῃ κτλ.

⁸⁸⁴ Bu hususta detaylı bilgi ve daha fazla belge için bkz. Poland, 1909: 25vd., 73-78 ve 271-274.

⁸⁸⁵ Bkz. yuk. dn. 875.

⁸⁸⁶ Kyme çevresinden, Aphrodite'e adak yapan, Ἀφροδενσνασται οἱ μετὰ Ἀριστφάῃ τῷ Φαινία (IKyme 32); Kyzikos'tan İsis ve Serapis'e adak yapanlar, θεραπευταὶ οἱ μετὰ τοῦ δεινός (RICIS 301/0401; RICIS 301/0402). F. Poland (1909: 35 vd.) bu grupların sürekli organizasyonlar değil, geçici festival grupları olarak kabul eder.

⁸⁸⁷ Ayrıca krş. İplikçioğlu ve Schuler, 2011: 41.

⁸⁸⁸ SEG 49, 1925 (Myra); SEG 54, 1448; TAM II 649 (Tlos).

⁸⁸⁹ Bkz. yuk. dn. 656. Ayrıca bkz. yuk. böl. 2.3.4 Arkadaşlık ve Akrabalık Grupları.

⁸⁹⁰ IKyme 17.

varlıklı yurttaşlara ipotek etmekten başka bir yol bulamamışlardı. Genellikle de bu mali yükü kendi özel mülklerini ipotek etmek zorunda kalan vatandaşlarına da yüklemişlerdi. Kyme yazıtı, Dionysos cemaatinin (*thiaseitae*) bu süreçte derneğin en önemli faaliyet alanı olan Dionysos tapınağını Lysias adında bir özel şahsa ipotek ettiğini belgelemektedir. Savaşın kazanılmasının ardından Augustus eyalet valilerine, bu müşkül zamanda ipotek edilmiş olan tüm kamu veya tapınak mülklerinin asıl amacına döndürülmesini sağlama talimatı vermiş ve bu amaç doğrultusunda alacaklıların en azından kısmen tazmin edilebileceği büyük meblağlar ayırmıştır⁸⁹¹. Augustus'un (ve eş *consul* Agrippa'nın) bu kararına dayanarak, Dionysos *thiasos*'u da kutsal alanlarını kurtarmak istemiş; ama Lysias bu talebi geri çevirmiştir. Bunun üzerine de Apollonides adında bir üyesini valiye temsilci olarak göndermiş ve görünüşe göre bu başvuruda başarılı sonuca ulaşmıştır. Sonuç olarak, Kyme yazıtı derneklerin gerektiğinde üyelerinin haklarını korumak ve savunmak için yerel yöneticiler ve valilerle temas kurduklarını gösteren önemli bir belgedir⁸⁹².

Teos'ta (İÖ 1. yy.-İS 1. yy.) Dionysos *thiasos*'unun (ὁ θιάσος Διονυσιαστῶν), on yıldır rahibeliğini yapan ve topluluğa katkılarda bulunan rahibe Hediste'yi onurlandırma kararında⁸⁹³ dernek görevlileri olarak *prostatai* ve *tamiai* anılmaktadır⁸⁹⁴. Bu çok parçalı yazıttan, *thiasos*'un, Hediste'yi onurlandırmak için kurbanlar ve ziyafetlerle özel bir festival düzenlediği anlaşılmaktadır. *Thiasos*'un aldığı onurlandırma kararlarından *προστάται*, onurlandırma kapsamındaki masrafların idaresinden *ταμίαι* sorumludur (str. 25-37). Yazıttan anlaşıldığı kadarıyla, özel dernekler tarafından çıkarılan kararlarla pek çok benzerliğe sahiptir⁸⁹⁵.

Apollonia Salbake civarında (Tabai) bulunan, İÖ 50- İS 200 tarihli bir yazıtta ise, *thiasos*'un *grammateus*'inden (ὁ γραμματεὺς τοῦ θιάσου) söz edilmektedir⁸⁹⁶. Yazıt, muhtemelen *thiasos*'lar tarafından ibadet edilen, Helios Theos Megistos'a adanmış bir sunağın

⁸⁹¹ *Res gestae* 24.

⁸⁹² Kyme yazıtının içeriği hakkında ayrıca bkz. IKyme: s. 48-52; ayrıca bkz. <http://ancientassociations.ku.dk/assoc/954> (erişim tarihi: 30.04.2021).

⁸⁹³ SEG 4, 598, str. 34-36: ὁ θιάσος [ἐπ]αι[νεῖ καὶ] στεφανοῖ Ἡδίστην Κλείτου [ιέρειαν | ἀρετ]ῆς [ἐνεκ]εν καὶ εὐσε[βε]ίας τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τῆς πρὸς | τὸν θιάσον [φιλα]γα[θ]ίας; <http://philipharland.com/greco-roman-associations/honors-by-a-society-of-dionysiasts-for-hediste-the-priestess-i-bce-i-ce/> (erişim tarihi: 30.04.2021).

⁸⁹⁴ SEG 4, 598, str. 25: ἐπιμελεῖσθαι δὲ προστάτας καὶ ταμίαις; str. 36-37: ἐὰν δὲ τῶν θιασωτῶν οἱ προστάται μὴ ἐπιτελέσωσι[ν τ]ὴν ἐπώ[νυμον αὐτ]ῆς ἡμέ[ρ]α[ν κ]ατὰ τ[ὴν] προ]γεγρ[αμ]μένα, κτλ.

⁸⁹⁵ Ancak, Teos'un resmî kurumlarla yakın ilişkisi; Dionysos'un tüm kutsal alanlarındaki her kült gereci (ὄργια) üzerindeki otoritesi (SEG 4, 598, str. 19-20: καὶ ὄργια [π]αντὸς ἱερο[ῦ] τοῦ Διονύσου κατοικομένου ἔτους . . . ταῖς θυσ[ί]αις ἐπ[ι]τ[ᾶ]σ[α] τῷ τε κοινῷ τοῦ θ[ιάσου]); ve yazıtın yalnızca derneğin kendi tapınağında değil, aynı zamanda Eleusis tanrıçalarının kutsal alanında da dikilmesi (str. 52-54: οἵτινες προ[ο]γρά[ψ]ουσιν περὶ τούτων ἐν τῇ πρώτῃ ἀγορᾷ τοῦ θιάσου ἐν τῷ ἱερῷ [.] | [— τῶν θεῶν] τ[ῶν] Ἐλευσινίων ἐν[.] . . .) gibi gerekçelerle özel bir dernekten ziyade resmî bir derneğe daha yakın olarak değerlendirilir. Bu hususta bkz. Boulay 2013.

⁸⁹⁶ Robert ve Robert, 1954 no. 35: Ἡλῖος θεῶ | μεγίστω | Μουσαῖος | Μουσαίου || ὁ γραμματεὺς | τοῦ θιάσου (İÖ 50 -İS 200).

üzerindedir. Teos ve Apollonia Salbake'de *thiasoi*'un belli bir tanrı etrafında örgütlendikleri, yani söz konusu *thiasos*'ların dini amaçlı dernekler oldukları açıktır.

Thiasoi dernekleri, tez kapsamında Lykia'da⁸⁹⁷, Limyra ve Elmalı yakınlarında Bozhüyük'de⁸⁹⁸ bulunan bir yapı yazıtında; Pisidia'da Termessos/Ariassos yakınlarında Karain Mağarası'nda karşımıza çıkmaktadır. Helenistik Dönem'e tarihlenen Limyra yazıtında, Serapis'e inananların *thiasos*'u ve Khoirinos adında biri (Σαράπι Χοιρῖνος καὶ ὁ θίασος τῶν Σαραπιαστῶν) Serapis'e bir adak yapmıştır⁸⁹⁹. İS 100-212 yıllarına tarihlenen Bozhüyük (Akarassos) yazıtına göre⁹⁰⁰, θίασος derneği Dioskuroi ve Helena'nın (τῶν μεγίστων θεῶν Διοσκόρων καὶ τῆς Ἑλένης) tapınağını, sunaklarını ve kült heykellerini (νάον καὶ ἀφιδρύματ[α καὶ ἀγάλ]ματα) yazıtta listelenen üyelerinin katkısıyla yaptırmıştır⁹⁰¹. Yazıttan, *thiasos*'un Dioskuroi ve Helena kültü etrafında örgütlendiği anlaşılmaktadır. Dioskurlar, çoğunlukla acil durumlarda yardıma çağrılan tanrılar olarak, genellikle σωτήρες ve ἐπίκοοι *epitheton*'larını taşırlar. Μέγιστοι θεοί *epitheton*'uyla ilk kez burada belgelenmişlerdir⁹⁰². Küçük Asya'daki belgeler Dioskuroi kültünün güneybatıda, ağırlıklı olarak Lykia'yı kuzeyden çevreleyen bölgede, yani Kibyatis, Kabalis ve Söğüt civarında- Manay Gölü (antik Kabalitis Gölü), ayrıca bugünkü Elmalı çevresindeki Milyas Bölgesi'nden ve Batı Pisidia'dan gelmektedir⁹⁰³. Bunun dışında Batı Lykia'da Lydai'da⁹⁰⁴ ve Doğu Lykia'da İdebessos'da Dioskuroi tapınımı resmî kültler arasında yer almış gözükmemektedir⁹⁰⁵. Ayrıca Pisidia'da Termessos Tiyatrosu'nun orkestrasında bulunan bir heykel kaidesinde yer alan epigram Dioscuri'ye adanmıştır⁹⁰⁶.

⁸⁹⁷ Tlos (TAM II 649; SEG 54, 1448) ve Myra'da (SEG 49, 1925) belgelenen *thiasoi*'ların asıl kuruluş amacı arkadaşlık ya da üyelerin cenazesi ve ölümlerin anılması olan sosyal amaçlı gruplar olması daha güçlü bir olasılıktır, krş. yuk. s.120-120.

⁸⁹⁸ Bozhüyük, yaklaşık 6 km batı-güneybatıda bulunan Elmalı'da lokalize edilme olasılığı yüksek olan Akarassos teritoryumuna ait olabilir, bkz. İplikçioğlu ve Schuler, 2011: 39.

⁸⁹⁹ RICIS 306/0601: Σαράπι Χοιρῖνος καὶ ὁ θίασος τῶν Σαραπιαστῶν (= Sarapis müminleri topluluğu Sarapis'e [adadı]).

⁹⁰⁰ İplikçioğlu ve Schuler, 2011: 39-59 (= SEG 61, 1230): [ὁ . . .] | [B]ακχίου Κλεάρχ[ου . . .]|[.]ωνίου θίασος κατ[εσκεύασεν] | | ναὸν καὶ ἀφιδρύματ[α καὶ ἀγάλ]ματα τῶν μεγίστων [θεῶν] || [Δ]ιοσκόρων καὶ τῆς Ἑλένης | | καὶ οἱ συννέμοντες Δ[.] . . | | θιασεῖται Μέντωρ Ε[.] . . | . . .] Ἀπολλώνιος Ε[.] . . | vac. || [.] . .] Οσαεὶς Μη[.] . . | [.] . .] Κάστωρ Δ[.] . . | [.] . .] ΠΟΓ[.] . . | [.] . .]

⁹⁰¹ Yazıtın kazındığı duvar bloku büyük ihtimalla tapınağın veya çevresindeki bir duvarın üzerinde durmaktaydı. Çünkü mütevazî de olsa bir tapınak inşası hatırı sayılır bir maliyet gerektirmekte ve yazıt muhtemelen θίασος'un kutsal alandaki mülkiyet hakkını, üyelere mahsus ve(ya) ayrıcalıklı erişim haklarını güvence altına almaya yarıyordu, krş. İplikçioğlu ve Schuler, 2011: 40.

⁹⁰² age. s. 46.

⁹⁰³ Muhtemelen İmparatorluk Dönemi'ne ait olan belgeler, İplikçioğlu ve Schuler (2011: 48-50) tarafından derlenmiştir. Bu belgelerin çoğunlukla kırsal bölgelerden geldiği ve Dioscuri ibadetinin kentsel biçimleriyle olan farklılıkları hususunda bkz. Robert, 1983: 567, 573; Milyas ve Kabalia bölgelerinde *dioskuroi* kültü hususunda ayrıca bkz. Doğan, 2019: 159-161.

⁹⁰⁴ TAM II 130.

⁹⁰⁵ TAM II 845; TAM II 855; TAM II 866; TAM II 870.

⁹⁰⁶ İplikçioğlu *et al.*, 2007 no. 3; heykel kaidesinin tiyatronun yakınındaki bir Dioskuri Tapınağı'na ait olabileceği yorumu için bkz. age. s. 51 dn. 25. Yazıtın J. Nollé tarafından yapılan edisyonu ve heykel kaidesinin tiyatroya (muhtemelen sahne önüne) yerleştirildiği hususunda bkz. Nollé, 2007: 197-198.

Karain Mağarası'ndaki kutsal alanda belgelenen *thiasos* derneği ise Ana Tanrıça Oreia kültüne bağlıdır⁹⁰⁷. Mağaranın girişinde bulunan, içinde tanrıçanın heykelinin durduğu küçük bir nişin her iki yanına kazınmış olan yazıta göre, *thiasos* derneği, duaları işiten Meter Oreia için, üyelerinin katkılarıyla küçük bir niş ya da bir oda? (ἀναυλιτήριον)⁹⁰⁸ yaptırmıştır. Buradaki nişin yakınında bulunan plaka şeklindeki diğer yazıtlar Ana Tanrıça Oreia'ya edilen yeminlerden ibarettir⁹⁰⁹. *Thiasos*'a, bir ἀρχιθιασεΐτης başkanlık etmektedir. Adağı yapan dernek üyelerinin birçoğu yerel isimlere sahiptir: Bunlar arasında, Pisidia, Lykia, Pamphylia ve Kilikia'da da belgelenen, Luwi-Hitit tanrısı Tarhunt'tan türetilen *teophoroik* isim Τροκόνδας⁹¹⁰; adağın yapıldığı yerin yakınındaki Termessos'da oldukça yaygın olan Κενδέας⁹¹¹; muhtemelen Luwi kökenli Μολῆς⁹¹² sayılabilir. Listede yer alan dernek üyeleri arasında sadece bir kişi, Μᾶρκος Κοκκήϊος Τροΐλλος, Roma vatandaşıdır.

2.5.2 Mystai (μύσται)

Kendine özgü gelenekleri olan gizem (μυστήριον) kültlerinin uygulandığı ve kent dininin aksine, insanın zihinsel/ruhsal gelişimine odaklanan *mystai* dernekleri Antik Dönem'in dinsel yaşamında özel bir yere sahiptir⁹¹³. “Gizemler” (μυστήρια, ὄργια, τελεταί), kurban törenleri, ortak yemekler, tanrıların mitlerinin yeniden canlandırılması, kutsal alaylar ve ilahiler okunması gibi uygulamaları içermektedir. Μυστήρια terimi, Demeter ve Kore (ya da Persephone) adına, Eleusis'te her yıl kutlanan törenlerin adı olarak, Homerik Demeter ilahisinden (İÖ 650-550) bilinmektedir. Diğer iki terim, τελεταί ve ὄργια, gizemlerin “dini

⁹⁰⁷ SEG 41, 1329 A: [. . . τ]ῆ Μητρὶ θεᾷ ἐπηκόφῳ Ὁρείᾳ τὸ ἀναυλιτήριον κατεσκεύασεν θίασος αὐτῆς, ὑπογεγραμένοι: ἀρχιθιασεΐτης Σάμος Ἀρτείου Σάμου δις Μολέους Μαδάχου, Γ . . . ὦν Μολέο[υς] Λητῖ, Ἀρτεμίδη Καλαυῇ Κενδέας Ουβέ Μολῆς Ἀρτεμάνου, Ἀπολλώνιος vac. (?) | Κοηδῖος Τροκόνδας Μονοσαονο[ς] ?, | ΒΑΡΑΤΕΡ Διότειμος Λητῶ, Λαφείδης Τ Μουσαίου, Μᾶρκος Κοκκήϊος Τροΐλλος, θεᾷ κ[ατε]σκεύασαν ἐκ τῶν ἰδίων (= Duaları işiten ana tanrıça Oreia'ya anauliterion'u onun cemaati (*thiasos*), aşağıda ismi yazılı olanlar yaptırdı(lar): Cemaat başkanı (*arkhithiasites*) Madakhos oğlu Moles oğlu Moles (soyundan) Samos'un oğlu Artemios oğlu Samos, Leti oğlu Moles'in oğlu G., Artemide, Kalaue, Kendeas, Oube, Artemanos oğlu Moles, Apollonios, Koedios, Trokondas, Monosaon ?, Barater, Dioteimos, Leto, Lapheides, Musaios oğlu ve Marcus Cocceius Troillos kendi paralarıyla inşa ettirerek tanrıçaya adadılar). Krş. Şahin, 1991 no. 5.7 (a).

⁹⁰⁸ Sözcük ἀνά + αὐλιτήριον'dan (ayrıca bkz. αὐλιστήριον = küçük oda/bölüm) oluşmakta ve mağara içinde kült amaçlı küçük bir oda ya da bir alanı ifade etmektedir, bkz. Şahin, 1991: 132.

⁹⁰⁹ SEG 41, 1323; SEG 41, 1325-1327. Kilikia Seleukeia'dan, Oreia epitheti taşıyan bir başka tanrıça Krisoua Oreia'ya benzer bir mağara adağı için bkz. MAMA III 33: Αθηνᾶ] Κρισούα Ὁρείᾳ Ῥωνδας [τὸ] ἄτρον ἐπόησα. S. Durugönül (1987: 115-6), tanrıçayı Athena Krisoua Oreia olarak tanımlanmıştır.

⁹¹⁰ Örn. IARYKanda 113; TAM II 28; TAM II 550; TAM II 1210; TAM II 1215; IPerge 382; SEG 17, 590 Trakondas isminin belgelendiği yazıtlardan bazılarıdır.

⁹¹¹ Örn. TAM III 81; ISelge 53; ISide 30; ayrıca bkz. van Nijf, 2010: 182-183.

⁹¹² Örn. TAM III 58; TAM III 167-168; TAM III 610; TAM III 621.

⁹¹³ Geç dönemde (Helenistik-Roma) ortaya çıkan ve Doğu'ya özgü olan mystik kültürlerin, Paganların gerçekçi ve pratik bakış açısından uzaklaşarak maneviyet arayışına yönelmelerinin, yani dinsel tavırdaki temel bir değişimin göstergesi ve Hristiyanlık inancının yayılmasında etkili olduğu (veya olmadığı) hususundaki görüşlerle ilgili ayrıntılı değerlendirme için bkz. Harland, 2013: 162-166.

törenler” olduğunu belirtir⁹¹⁴. Tüm gizem kültlerinde ortak olan: 1) Gizlilik ve 2) Duygusal anlam yüklü bir ritüel (= başlangıç/üyelğe kabul: *μυέω* veya *τελετή*) ile, gizem gruplarına (*mystai* vb.) kabul edilme törenidir. Giriş ritüelinde en önemlisi, *hierophantes* tarafından kutsal eşyaların gösterilmesidir.

Mystai dernekleri Batı ve Kuzeybatı’da -Ionia, Karia, Lydia, Phrygia ve Thrakia bölgelerinde- yoğun bir şekilde belgelenmiştir⁹¹⁵. *Mystai* toplulukları çoğunlukla Demeterve Dionysos çevresinde örgütlenmiştir⁹¹⁶. Ayrıca, Kore, Apollon, Zeus ve Kybele’ye; ayrıca İsis, Sarapis ya da Mithras gibi Doğu kökenli tanrılara adanmış *mystai* dernekleri de bilinmektedir⁹¹⁷.

Lydia’da Sardeis’te bulunan üç yazıt hem Anadolu’da bugüne kadar bulunanlar arasında en erken *mystai* derneğini hem de aynı derneğin yaklaşık bir asır boyunca sürekliliğini belgelemektedir⁹¹⁸. Yazıtlar ayrıca, İÖ 209’dan sonraki dönemde tapınakların finansmanından sorumlu, Seleukoslar (Nikanor) ve Pergamon (Euthydemos) kraliyet görevlileri (*arkhiereus*’ler) ile *mystai* grubu arasındaki diplomasiyi belgelemesi bakımından da önemlidir. En erken tarihli belgede, Apollon Pleurenos rahibi Pleri oğlu Kadoas kendisinin, Euthydemos’un ve *mystai* grubunun adlarının yazılması için tapınakta bir yer tayin etmesini ve bunu *oikonomos* Asklepiades’e bildirmesini rica ederken, daha önceki (Seleukosların) *arkhiereus* Nikanor’dan aynı şekilde istekte bulunduklarına ve kendilerine bunun için yer verilmiş olduğuna da atıfta bulunur⁹¹⁹. İÖ 150 civarına tarihlenen ikinci belgede Apollon rahibi olan Kadoas oğlu Apollonios, ilk yazıttaki rahibin (Pleri oğlu Kadoas) soyundandır⁹²⁰. Açıkçası, aynı aileden

⁹¹⁴ *Teletai* ve *orgia* terimleri için bkz. Schuddeboom F. L. (2009).

⁹¹⁵ <http://philipharland.com/greco-roman-associations/?s=mystai> (erişim tarihi: 04.05.2021).

<https://ancientassociations.ku.dk/assoc/viewing.php?view=basicresultlist&search=mystai§ion=Organization&category=assoc&from=&to=&submit=Search> (erişim tarihi: 04.05.2021).

⁹¹⁶ Örn. ISmyrna 655, str. 1-2: ἡ σύνοδος τῶν μυστῶν τῆς μεγάλης θεᾶς πρὸ πόλεως **θεσμοφόρου Δήμητρος** κτλ.; ISmyrna 622, str. 6-8: οἱ τοῦ μεγάλου πρὸ πόλεως **Βρεισέως Διονύσου μύσται** κτλ.

⁹¹⁷ Örn. ISmyrna 726, str. 1-6: κατὰ τὸ ψήφισμα | **Κόρης μυστῶν** σηκοῦ | καὶ ἐνβατῶν | τῶν ἐν Σμύρνῃ κτλ.; IGR IV 889: str. 2-3: **οἱ μύσται τοῦ Διὸς Σαουάζιου** (Σαβαζίου) κτλ.; ITralleis 86: Ἰούλιον | Ἀμυντιανὸν ἐπρέα **Εἴσιδος** καὶ | **Σαραάπιδος**. **οἱ μύσται** τὸν Πανέλῃνα. Ayrıca bkz. Poland, 1909: 40.

⁹¹⁸ SEG 46, 1519 (=Malay ve Nalbantoğlu, 1996 no.1); SEG 32, 1237; SEG 46, 1520 (=Malay ve Nalbantoğlu, 1996 no. 2)

⁹¹⁹ SEG 46, 1519: (col. 1) Ἐπὶ Εὐθυδήμου ἀρχιερέως καὶ | ιερέως Καδοῦ Πληρι· Εὐθυδήμῳ ἀρχιερεῖ ὑπόμνημα παρὰ Καδοῦ ιερέως τοῦ ἐν Πλευροῖς Ἀπόλλωνος ἔχοντος τὴν | ιερῆτῆν ἐκ πλείονος χρόνου· ἡξίωσα πρότερον ἐπ’ Ἀντιόχου τοῦ | βασιλέως Νικάνορα τὸν ἀρχιερεῖα ἵνα στήσω στήλην ἐν τῷ ἱερῷ || κατατάξαντός μου τὸ ἐκείνου | ὄνομα καὶ τὸ ἐμὸν καὶ τῶν μυ[στ]ῶν καὶ νῦν ἄξιῶ σ’ εἰ φαίνεται | συντάξαι γράψαι Ἀσκληπιάδῃ | τῷ οἰκονόμῳ ἵνα παραδείξῃ μοι || τόπον ἐν ᾧ στήσω τὴν στήλην, (col. 2) ἐν ᾧ κατατάξω τὸ ἐμὸν καὶ τῶν μυστῶν· | Διόφαντος Ἀττίνα· τῆς γραφῆς μοι ἐπιστολῆς παρὰ Εὐθυδήμου τοῦ ἀρχιερέως ὑποτέταχά | σοι τὸ ἀντίγραφον· Εὐθύδημος Ἀσκληπιάδῃ· τοῦ ἀναδοθέντος | μου ὑπομνήματος παρὰ Καδοῦ ιερέως τοῦ ἐν Πλευροῖς || Ἀπόλλωνος γενέσθω αὐτῷ | καθάπερ ἡξίωσεν· | Μενεκράτης Ἑρμογένου | Μητρόδωρος Μιθρέους | [. . .].

⁹²⁰ SEG 32, 1237. Pleri oğlu Kadoas, ilk belgeye (SEG 46, 1519) göre, yak. İÖ 188’de *mystai*’ın rahibidir; yaklaşık 30 yıl sonraki bu yazıttaki Pleri oğlu Kadoas ile özdeş (Malay ve Nalbantoğlu, 1996: 77-79) ya da daha sonraki jenerasyonda Kadoas’ın adını alan bir torun olabilir (Harland, 2014: 218).

bireylerin nesiller boyunca aynı memuriyeti üstlenmesi, rahipliğin kalıtsal olduğu şeklinde yorumlanabilir. İÖ 98-93 arasına tarihlenen üçüncü belge, Apollon Pleurenos'a adak adayan *mystai*'ın 43 kişilik üye listesidir⁹²¹.

İÖ 1. yüzyıl sonu- İS 1. yüzyıl başlarına tarihlenen Kyme yazıtı *mystai* derneklerinin finansmanı ve bunlara üyelik hakkında daha fazla bilgi vermektedir⁹²². Yazıt, kutsal ayinlerini yapabilecekleri bir mabet satın almak için dernek kasasına para bağışlayan üyelerin isimleri ve üzerinde binaların da bulunduğu mülkün satın alınmasıyla ilgili bir kayıttır. Paranın toplanması için oluşturulan on bir kişilik heyet üyelerinin tamamı erkek olmakla birlikte bağışçılar arasında en az 27 kadının olması, bu *mystai* grubunda oldukça fazla sayıda kadın olduğunu göstermektedir. H. Engelmann'a göre, mülkün satın alınmasına katkıda bulunanlar gizem törenlerine katılma hakkına sahiptir ve bu hak onların torunlarına da geçmiştir⁹²³. Dolayısıyla, buradaki *mystai* grubunda hem erkek hem kadın üyeler olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Bithynia'da (Apameia Myrleia civarında), dini dernek olarak değerlendirilebilecek bir *thiasos*'ta da hem erkek hem kadın üyeler vardır⁹²⁴.

İmparatorluk Dönemi'nde dini gelişim mistisizm yönünde muazzam bir yükseliş kaydetmiştir. Ancak yazıtlarda belgelenen tüm *mystai* topluluklarının, bilhassa İmparatorluk Dönemi'nde, tek biçimli gruplar olmadıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim söz konusu gruplar çoğu zaman özel dernekler olarak örgütlenirken, bazı *mystai* toplulukları kentin baş tanrı(ça)sının *mysteria* kutlamasına katılan resmî gruplar da olabiliyordu⁹²⁵. Smyrna'da (İS 1.-2. yy) belgelenen Demeter Thesmophoros'un *mystai* topluluğunu bu kapsamda değerlendirmek mümkündür⁹²⁶. Yine Smyrna'da kadın theologların onurlandırıldığı iki yazıtta geçen, ἡ σύνδοχος τῶν τῆς θεοῦ μυστῶν da bu *mystai* ile aynı grup olabilir⁹²⁷. Theologlar (θεολόγοι) tanrılar hakkında söylevler, öyküler ya da şiirler yazan veya icra eden görevlilerdi, ancak diğer epigrafik örneklerin çoğunluğu kadın değil erkek theologları içermektedir. W. Burkert'in (1987: 66-88) gösterdiği gibi, tanrılarının niteliklerine veya tanrılar hakkındaki hikayelere odaklanan konuşmalar, genel olarak gizemlerin önemli bir parçasıydı.

Ayrıca daha erken kullanım gösteren *thiasos* ifadesinin Karadeniz'de geç dönemde de gizem kültü müminleri için kullanılmaya devam ettiği vurgulanmalıdır⁹²⁸. Buna karşın *mystai* derneklerinin diğer dernek türlerine kıyasla daha fazla görüldüğü Anadolu toprakları yerel

⁹²¹ SEG 46, 1520.

⁹²² Keil, 1911: 134-140; IKyme 37.

⁹²³ IKyme: s. 92.

⁹²⁴ Bkz. yuk. dn. 179.

⁹²⁵ Ziebarth (1896: 205), kent tarafından örgütlenen Kyzikos *mystery*'lerini örnek verir.

⁹²⁶ ISmyrna 655. Ayrıca bkz. ISmyrna II: s. 142; Harland, 2014: 310.

⁹²⁷ ISmyrna 653; ISmyrna 654.

⁹²⁸ Poland, 1909: 37-38.

inançların Yunan kimliğine büründüğü bu daha geç dernek formunun doğum yeri ve odak noktası olmuş gözükmemektedir. En erken belgeler arasında Kyzikos'tan İÖ 3-2. yüzyıl aralığına tarihlenen bir yazıtta, οἱ συμμύσται, kendisi de dernek üyesi olan Menekrates için bir anıt yaptırmıştır⁹²⁹. Başka bir ifadeyle Anadolu'da *mystai* derneklerinin zamanla daha erken bir kavram ve örgütlenme biçimi olan *thiasoi*'nin yerini aldığı söylenebilir. *Thiasoi* terimine Anadolu'da Yunan Dünyası'nın geri kalanına -özellikle adalar ve kuzey Karadeniz'e- göre çok daha nadir rastlanmasını nedeni de burada aranmalıdır. Her halükârda *thiasoi* kült derneklerinde olduğu gibi *mystai* arasında da birlikte hareket etme gerekliliğinden kaynaklanan bir dernekleşme gayreti şaşırtıcı değildir. Öte yandan, *mystai* gruplarının dernekleşme olgusu içindeki yerini araştırırken, θιασῶται ya da βουκόλοι, Βάκχοι, σπεῖρα, Βακχεῖον gibi terimler arasındaki bağlantıları da dikkate almak gerekir: Özellikle Batı Anadolu'da, Karadeniz'de ve Trakya'da θιασῶται ve μύσται ifadeleri, bunların eş anlamlı olduklarının düşünülebileceği kadar birlikte kullanılmışlardır. Veriler θιασῶται için zamanla μύσται ifadesinin kullanılmaya başladığını göstermektedir⁹³⁰. *Thiasos* kelimesinin temel anlamı göz önüne alındığında bu oldukça anlaşılır bir durumdur. Zira, bazı μύσται gruplarının *thiasos*'lar altında örgütlendiği⁹³¹; bazı *thiasos* gruplarına bir ἀρχιμύστης'in başkanlık ettiği görülür⁹³². İS 2. yüzyılda, Karia'da Magnesia ad Maeandrum'daki *mystai*'a bir ἀρχιμύστης başkanlık eder⁹³³.

Tez kapsamında Pisidia'da Karain Mağarası'ndaki kutsal alanda belgelenen *mysteriarkhes* Artemios oğlu Samos⁹³⁴; yukarıda bahsedilen *arkhithiaseites* Artemios oğlu Samos⁹³⁵ ile büyük ihtimalle aynı kişidir. Termessos'da, muhtemelen aynı metne göre yazılan, iki yazıtta Aelius Teimonas adında bir şahıs çevresinde toplanan Hermes *msytai* belgelenmektedir⁹³⁶. Yine Termessos'ta, bu defa Herakles kültüne bağlı, bir *mystai* topluluğunun belgelendiği bir yazıt, dernek binasına (τὸ κυνεῖον = τὸ κοινεῖον) atıfta bulunmakta ve yazıtta

⁹²⁹ IKyzikos 312: ὑπόμνημα | Μενεκράτου | τοῦ | Ἀνδρονείκου | ὃ κατεσκεύασαν | αὐτῷ | οἱ συμμύσται | [Πο]<ι>μ[αν]ηνῶ[v].

⁹³⁰ Poland, 1909: 27.

⁹³¹ Örn. Phrygia'da Akmonia'daki Dionysos *mystai*'ı (MAMA VI 239: Διονύσω Καθηγεμόνι οἱ μύσται τοῦ | ἱεροῦ α' {πρώτου} θι[ά]σου ἐκ τῶν | ιδίων καθιέρωσαν εἰς | τὴν ἑαυτῶν χρῆσιν | τὴν τε ἐξέδραν καὶ τὸν {τὴν}| προσκειμένην διαίτην).

⁹³² Lechat ve Radet, 1887 no. 70: Ἀλεξάνδρω | ἀρχιμύστη· | ὃ θίασος | ἐτείμησεν | μνείας χάριν; ayrıca bkz. Robert ve Robert, 1948: 86, no. 30.

⁹³³ IMagnesia 117. Dionysos'a yapılacak kurbanlar için para bağışlayanların listelendiği yazıt, ayrıca ἄπας Διονύσου (Dionysos'un bakıcısı), ἱέρεια καὶ στεφανηφόρος (rahibe ve taç taşıyıcı) ἱεροφάντης (kutsal nesneleri gösteren-rahip) ve ἡ ὑπότροφος (yardımcı-süt nine) gibi, tanrının bebekliğinin canlandırıldığı mistik ayinlerle ilgili görevlilere de atıfta bulunmaktadır.

⁹³⁴ SEG 41, 1329 B: Σάμος Ἀρτέμου Σάμου δις Μολέους Μαδάκου ἀρχιμύστης Μητρὶ Ὁ[ρ]εῖα ὑπὲρ σωτηρίας ἐπηκόω vac. εὐχὴν.

⁹³⁵ Bkz. yuk. dn. 907.

⁹³⁶ TAM III 910-911: οἱ περὶ | Αἴλιον | Τείμω|να μύσ|ται Ἑρ|μοῦ.

kaydedilen üyelerin unvanlarına göre (πρόβουλος, χρεωφύλαξ) kentin önce gelen şahsiyetlerinin toplandığı bir dernekle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir⁹³⁷.

2.6 Agonistik Dernekler

Sporcuların kurumsal bir yapı oluşturduklarına dair ilk belgeler İÖ 1. yüzyıla tarihlenir. İlk sporcu derneği, İÖ 42-32 yıllarında Marcus Antonius'dan ayrıcalıklar elde eden *oikumenik hieronikai synodos*'udur. Bununla birlikte, İÖ 1. yüzyıla ait bir yazıtta, οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερονεῖται'nın yanı sıra οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀθληταὶ olarak diğer sporcuların da bir grup oluşturduğu görülür. İÖ 1. yüzyılda ayrı derneklerde örgütlenen *hieronikai* ve diğer sporcuların Hadrianus ya da en geç Antoninus Pius Dönemi'nde tek dernekte birleştikleri varsayılmaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalarda ise, *oikumenik hieronikai synodos*'unun İS 1. yüzyılda henüz *hieronikes* olmayan sporculara da kapılarını açtığı, yani baştan beri tek bir *oikumenik synodos* kurulduğu savı öne sürülmüştür. Bu tez çalışmasında, *hieronikai* ve diğer sporcuların söz konusu birleşmeye kadar iki ayrı dernekte örgütlendikleri teorisine bağlı kalarak, aktif sporcular ἡ σύνοδος τῶν ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερονικῶν καὶ στεφανειτῶν) ve ἡ ἱερὰ ξυστική περιπολιστική σύνοδος τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα olarak iki ayrı başlıkta incelenmiştir. Bu iki sporcu grubuna ilaveten, Roma'da bir grup oluşturdukları bilinen emekli sporcular ayrı bir başlıkta ele alınmıştır. Ve son başlıkta sanatçı derneklerine (ἱερὰ θυμελική σύνοδος) yer verilmiştir.

2.6.1 Kutsal/Taç Ödüllü Oyunların Galipleri Derneği (ἡ σύνοδος τῶν ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερονικῶν καὶ στεφανειτῶν)

Antik Dünya'da spor ve spor müsabakaları gerek gençlerin eğitiminde gerekse kentlerin sosyal yaşamlarında önemli bir yer tutmaktaydı. Atletizm ilk zamanlarda kuşkusuz sadece aristokratlara özgü bir uğraştı⁹³⁸. Geçimini atletizmden sağlamak zorunda olan alt tabakalardan gelen atletlerin yarışmalara yönelmesiyle, İÖ 450-400 yıllarından itibaren mesleki bir boyut da

⁹³⁷ İplikçioğlu *et al.*, 2007 no. 5: ἀγαθὴ τ[ύχη] Μύσται Ἡρακλέους Ἡρ[ακλεῖ] | ἐπιφανεστάτῳ θεῷ εὐξάμ[ε]νοι καθιέρωσαν τὸ κυνεῖον· | [ε]ἰσὶν δὲ ὁ οἰπογεγραμμένοι· Αὐρ(ήλιοι) [Ο]ύετερος, Ἑρμῆς Μουσαίου, νε(ωκόρος) Διὸς Σολυμέως, πρ(όβουλος), χρ(εωφύλαξ), [Ἀρ]εϊμας Θόαντος Ἑρ(μαίου), Θόας Ἀρτείου Θόαντος, [Τρο]κονδᾶς Ἀλεξάνδρου [Τροκ]ονδᾶς Λατείνου, Πλάτων Κρατέρο[υ], [Τίτο]ς Φλ(αούιος) Ἀρ(τεϊμας) ὁ καὶ Παλέας, Ἀγαθήμερος β Τροκ[ονδου], [Ἑρμ]ῆς ὁ καὶ Θεῶν Γερμανοῦ Τρ(οκονδου), Φλ(αούιος) Στέφ[ανος], [Κοτ]της Μουσαίου, νε(ωκόρος) Λητοῦς, πρ(όβουλος), χρ(εωφύλαξ), Μουσαῖος Κοττεους, νε(ωκόρος) Διὸς [Σολυμέως], [Ἑρμ]αῖος β' Κοττεους, πρ(όβουλος), χρ(εωφύλαξ), νε<ω>κόρος Θεο[ῦ] c.3-4], [c.3-4]. Ἑρμοῦ, νε(ωκόρος) Διὸς Σολυμέ(ως), Θόας Γερμανοῦ, νε(ωκόρος) Λητοῦς. Yazıt hakkında yorum için ayrıca bkz. age. s. 55-58.

⁹³⁸ Isokrates'in (*or.* 16, 33) aktardığı üzere, Alkibiades Olimpia'da oldukça alt sınıflardan hiç eğitim görmemiş ya da kötü eğitilmiş atletlerin *gymnik agon*'larda yarıştıklarını görünce, bu yarışlardan çekilerek sadece *hippik* oyunlara katılmıştır. Sporcuların ait oldukları sosyal tabakalar hakkında bkz. Çokbankir, 2010: 75-6 ve *buleutes* olan sporcular listesi için ayrıca bkz. 464.

kazanmaya başladı⁹³⁹. Bu yönelişte birçok unsur etkili olmuştu: Peloponnesos Savaşı'ndan kaynaklanan maddi kayıpların halk tabakalarında meydana getirdiği ekonomik yetersizliklerin insanları spor müsabakalarından gelir etmeye zorlaması; sonrasında *gymnasion*'un yükselişi ve sayıca artmasıyla sporun demokratikleşerek toplumun geneline yayılmaya başlaması; *agon*'ların sayısındaki artış (kutsal ve para ödüllü müsabakalar) ve ayrıca bilimsel antrenman metotlarının gelişmesi bunlar arasında sayılabilir. Oldukça erken dönemlerde başlayan sportif branşlardaki profesyonelleşmeye karşın dernek örgütlenmesi daha geç bir tarihte gerçekleşir. Zira, bir Ephesos yazıtında yak. İÖ 300'de, gelecek vaat eden genç bir sporcunun antrenörünün, öğrencisinin *melete* (antrenman) ve *ekdemia* (yurtdışında kalma) masrafları için *polis*'den mali destek talep etmesi⁹⁴⁰, aynı zamanda bu tarihlerde, daha sonraki zamanlarda genç alt sınıf sporcuları desteklemiş olabilecek, sporculardan oluşan bir derneğin henüz kurulmadığını gösterir.

Ancak, İÖ 3. yüzyıl sonlarından itibaren kutsal/taç ödüllü oyunların galiplerinden (oi *ιερονϊκαι και στεφανϊται* ya da sadece *ιερονϊκαι*) söz eden belgeler mevcuttur⁹⁴¹. Bunlar arasından İÖ yak. 200'de Pergamon Kralı II. Eumenes'in erkek kardeşi Athenaios'un doğum günü şerefine düzenlenen etkinlikler kapsamında kurban etlerinin dağıtıldığı kent eşrafı arasında sayılan oi *νικησαντες τους στεφανϊτας αγωνας* ya da Pergamon Kralı III. Attalos (İÖ 138-133) şerefine düzenlenen geçit törenine ilişkin yazıtta geçen *ιερονϊκαι* örnek verilebilir⁹⁴². Ancak söz konusu belgelerde geçen oi *νικησαντες τους στεφανϊτας αγωνας* ya da *ιερονϊκαι*, bir derneğe değil, sadece bazı ayrıcalıklara sahip sosyal bir gruba atıfta bulunur.

Kutsal oyun galipleri sporcu *synodos*'u ilk kez Marcus Antonius'un, bir papirüs üzerinde korunan ve Asia Hellenleri Birliği'ne gönderilen, İÖ 42-32 tarihli mektubunda *σύνδοδος τῶν ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερωνικῶν καὶ στεφανειτῶν* olarak belgelenir⁹⁴³. *Synodos*,

⁹³⁹ Galenus (*Trasyb.* 33) profesyonel atletler (τῶν ἀθλητῶν ἐπιτήδευμα) ve antrenörlük (τέχνη τῶν γυμναστῶν) hakkında yazmıştır; ayrıca bkz. J. Jüthner, *Die atletischen Leibesübungen der Griechen*, cilt I, Viyana 1965: 90-91; Çokbankir-Şengül, 2013: 153-5.

⁹⁴⁰ Robert, 1967: 14vd; öz. 28vd; ayrıca bkz. Çokbankir 2010: 80.

⁹⁴¹ Atletik oyunlar iki kategoriden oluşur: Bugünkü “madalyalar” ile eşdeğer kabul edebileceğimiz “taçların” ödül olarak sunulduğu Olympia, Pythia, Nemea ve Isthmia gibi “Kutsal ve Taç Ödüllü Oyunlar” ve hem taç hem de maddi ödüllerin sunulduğu “Kutsal Oyunlar”. Dolayısıyla, oi *ιερονϊκαι και στεφανϊται* ödül olarak sadece taç verilen “Kutsal ve Taç Ödüllü Oyunlar”ın galiplerini tanımlar; yarışmalar ve ödüller arasındaki fark konusunda bkz. Robert, 1984; Pleket, 1975; Çokbankir, 2010: 43-47.

⁹⁴² Holleaux, 1906: 350, str. 24-26; IPergamon 246. Ayrıca bkz. Forbes, 1955: 238-39.

⁹⁴³ PLond 1. 37. Mektubun çevirisi şu şekildedir: *İmparator, Triumvir Marcus Antonius Asia Hellenleri Koinon'unu selamlar!* oi *ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερωνϊκαι και στεφανειται synodos'unun eponym rahibi Ephesoslu Kharopinos ile beden eğitmeni de olan dostum Marcus Antonius Artemidoros benimle Ephesos'ta buluşunca synodos'un mevcut ayrıcalıklarının değişmeden kalmasını* (str. 11-12: *περί τοῦ <τά> προϋπάρχοντα τῆς συνόδοι μένειν ἀναφαίρετα*), *ayrıca benden talep edilen askerî hizmetlerden* (str. 14: *ἀστρατευσία*), *bütün leiturgia'dan* (str. 15: *ἀλειτουργησία πάση*), *konaklama masrafından* (str. 15-16: *ἀνεπισταθμεία*) *muafiyet, pangyris sırasında ateşkes ve dokunulmazlık ve purpur giyme hakkını* (str. 16-18: *περί τὴν πανήγυριν ἐκεχειρία*

adından da anlaşılacağı gibi, kutsal oyunlarda galip gelen ve çelenk kazanan sporcuların üye olabildiği bir dernektir. Bu tür galipler sporcular olabileceği gibi kuşkusuz sanatçılar da olabilir. Ancak Antonius'dan, ayrıcalık talebi için elçilik yapanlar arasında bir ἀλείπτης'in (eğitmen/antrenör) yer aldığı gerçeği bir sporcu *synodos*'u ile karşı karşıya olduğumuzu doğrulamaktadır. *Hieronikai*'ın önceden sahip oldukları (προϋπάρχοντα) ayrıcalıkların⁹⁴⁴ korunduğunun belirtilmesi, *synodos*'un mektubun gönderildiği tarihten önce kurulmuş olabileceğini- ne kadar önce olduğunu söylemek mümkün olmasa da- düşündürmektedir⁹⁴⁵. *Synodos* üyeleri büyük olasılıkla çoğunlukla Küçük Asya kentlerinden gelen ve sıklıkla bu kentlerde düzenlenen *agon*'lara katılan sporcular olmalıdır. Dolayısıyla, Antonius'un Küçük Asya'nın herhangi bir kentinde yaşayan ya da bir yarışmaya katılan bir *hieronikes*'in belirli sorumluluklardan muaf olduğunu bildirdiği mektubun, eyaletin büyük kentlerinin temsilcilerinden oluşan Asia Hellenleri Birliği'ne hitaben yazılması bu çerçevede anlaşılmalıdır⁹⁴⁶. *Synodos*'un merkezi, Roma'ya taşınmadan önce muhtemelen Küçük Asya'nın en büyük metropolü Ephesos'ta bulunuyordu⁹⁴⁷.

İonia'daki Erythrai kentinden İÖ 1. yüzyıla tarihlenen bir yazıt *synodos* için en erken epigrafik belgedir⁹⁴⁸. Yazıtta, Elis ve Erythrai *demos*'ları ile οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερoneῖται ve οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀθληταὶ tarafından⁹⁴⁹, muhtemelen Elis'te Olimpiyat Oyunları sırasında vefat eden Erythraılı bir sporcu onurlandırılır⁹⁵⁰. Ayrıca Miletoslu bir sporcunun

καὶ ἀσουλία καὶ | πορφύρα) imtiyaz ve bağışlarını da onayladığımı size derhal yazıyorum... Mektubun İS 2-3. yüzyılda taşta kaydedilmiş bir kopyası Tralleis'te fragman halinde korunmuştur, bkz. ITralleis 105; yorum için ayrıca bkz. Sherk, 1969: 292-3; Pleket, 1973: 200-202.

⁹⁴⁴ Oldukça yüksek bir statüye sahip olan *hieronikai*'a, önceden kentler tarafından verilen ayrıcalıklar, böylelikle artık Roma tarafından da kabul edilmiş olmaktadır; ayrıca bkz. Aneziri, 2009: 221; *synodos*'a ayrıcalıkların ilk kez Caesar tarafından verilmiş olabileceği hususunda, bkz. Potter, 1998: 272; ayrıca bkz. Fauconnier, 2018: 65.

⁹⁴⁵ Krş. Pleket, 1973: 202.

⁹⁴⁶ Pleket, 1973: 201. S. Remijsen'in (2015: 233), mektup Asia Hellenleri Birliği'ne hitap ettiğinden, teorik olarak Marcus Antonius tarafından *synodos*'a verilen ayrıcalıklara sadece Küçük Asya kentlerinin uymak zorunda olduğu, dolayısıyla birinci yüzyılın sonlarındaki derneğin uluslararası bir organizasyon olup olmadığı hususundaki kuşkusunu; derneğin οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερoneῖται καὶ στεφανεύεται olarak adlandırılmış olması nedeniyle yersizdir.

⁹⁴⁷ Pleket, 1973: 213, dn. 54; ayrıca bkz. Fauconnier, 2018: 103-4. Ephesos'ta ayrıca uluslararası başka herhangi bir yarışmada başarı kazanmamış οἱ ἀγένοιαι yaş kategorisindeki sporculardan oluşan yerel bir dernek söz konusu olmalıydı (IEph 2072); krş. Ebert, 1979: 295 ve dn. 7.

⁹⁴⁸ Keil, 1910 no. 54: ὁ δῆμος ὁ Ἐρυθραίων οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀθληταὶ. ὁ δῆμος ὁ Ἡλείων οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερoneῖται; ayrıca bkz. age.: s. 70-71.

⁹⁴⁹ Kutsal oyunlarda galip gelenlerin (οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερoneῖται) ve tüm sporcuların, yani galipler kadar mağlupların (οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀθληταὶ), İS 140 civarında birleşik *synodos*'un kuruluşuna kadar iki ayrı örgüt olduğu savı için bkz. Robert, 1949:123, dn.1; Forbes, 1955: 239; Pleket, 1973: 199-209; yazıtın, iki ayrı derneğin varlığına dair bir veri olarak kabul edilemeyeceği, sadece *hieronikai* ve diğer sporcuların ayrı gruplar olarak gösterildiği sonucunun çıkarılabileceği görüşü için, bkz. Remijsen, 2015: 231 vd.; Fauconnier, 2018: 40.

⁹⁵⁰ Bunun bir onurlandırma yazıtından çok, başka örneklerden de (IKaikos 830; IKnidos 234) bilindiği gibi, bir başsağlığı mesajı olduğu vurgulanır, bkz. Fauconnier, 2018: 39-40.

muhtemelen Marcus Antonius'un mektubunda da bahsedilen *panegyris*⁹⁵¹ sırasında kazandığı yarışmanın kaydedildiği, yaklaşık İÖ 20 yılına tarihlenen zafer yazıtı da *hieronikai* için en erken epigrafik belgelerden birisidir⁹⁵².

Synodos'un *ἱερωνικαὶ καὶ στεφανεῖται* ya da sadece *ἱερωνικαὶ* olarak adlandırılması farklı örgütler olduğunu göstermez. Çift terim aslında unvanı uzatmaktan başka bir anlam taşımamaktadır, yani sadece *hieronikai*'a atıfta bulunur. Unvan İÖ 1. yüzyıldaki seçkin *agon*'ların adından türetilmiştir: *ἱεροὶ καὶ στεφανεῖται ἀγῶνες*⁹⁵³. Burada önemli olan, *ἀπὸ τῆς οἰκουμένης* ifadesi ile *synodos*'un uluslararası düzeyde faaliyet gösteren bir örgüt olduğunun vurgulanmasıdır⁹⁵⁴. O. van Nijf'e göre, *oikumene* terimi aynı zamanda ideolojik bir çağrışım barındırmakta, dolayısıyla sporcular kendilerini, evrensel güç olma iddiasındaki Roma'nın temsilcisi olarak görmektedirler⁹⁵⁵. Kısacası, Roma İmparatorluk Dönemi'nden önce, en geç İÖ 42-32 yıllarında Küçük Asya'da *oikumenik hieronikai synodos*'u kurulmuştur. *Hieronikai*'a tanınan ayrıcalıklar, onların toplumsal tabakalaşmada ne kadar yüksek bir statüye sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca kentler, itibarlı yarışmalarda galip gelerek-ethnikonlarıyla⁹⁵⁶ - kentlerinin uluslararası düzeyde tanıtımına katkıda bulunanları onur ve ayrıcalıkların yanı sıra fahri maaşla (*ὀψώνιον*)⁹⁵⁷ ödüllendirmektedirler⁹⁵⁸. Nitekim, Asia *proconsul*'ü Paullus Fabius Persicus'un Ephesos Artemis Tapınağı'nın maliyesinin iyileştirilmesiyle ilgili olarak İS 44'te yayınladığı tebliğin *hieronikai*⁹⁵⁹ ile ilgili kısmı⁹⁶⁰ *hieronikai*'ın kent/Artemis tapınağı bütçesinden fahri maaş (*ὀψώνιον*) aldıklarını belgelemektedir. İS 104'te Ephesos'ta Salutaris'in vakfına ilişkin yazıtta göre *hieronikai*, masrafını

⁹⁵¹ Antonius'un mektubunda bahsedilen *panegyris*'i *synodos*'un düzenlediği hususunda bkz. Keil, 1911: 123-134; Robert, 1949: 122; Pleket, 1973: 201. Fauconnier (2018: 65) ise, *koinon* festivallerinden biri olma ihtimalini de eşit derecede mümkün görmektedir. Mektup için bkz. yuk. dn. 943.

⁹⁵² IDidyma 201, str. 5-7: τὸν τιθέμενον ἀγῶνα ὑπὸ τῶν ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερωνικῶν καὶ [στεφανιτῶν στά]διον, δίαυλον, ὀπλίτην πρῶτον πά[ντων].

⁹⁵³ Bkz. Zimmermann ve Schuler, 2012 no. 4 str. 20-21 (yak. İÖ 40-30); İS 1.-2. yüzyılın başlarında, *agon* adlarında *στεφανίτης* olmaksızın sadece *ἱερός* kullanılır, ancak dernekler eski bir gelenek olarak *στεφανίτης* sözcüğünü unvanlarında kullanmaya devam ederler, bkz. Remijsen, 2011: 100-101.

⁹⁵⁴ *Oikumenes epithet*'inin derneğe üye olan sporcuların (ve/veya sanatçıların) kökenini (doğum yerini) değil, faaliyet alanını, yani dünyanın dört bir yanındaki müsabakalarda yer aldıklarını belirttiği görüşü için bkz. Forbes, 1955: 241; Aneziri, 2009: 228.

⁹⁵⁵ van Nijf, 2006: 233-234.

⁹⁵⁶ Bir sporcu ya da sanatçının itibarlı yarışmalarda zafer kazanmasının etnikonunu taşıdığı kente katkıları hakkında bkz. Robert, 1967: 17-18 ve Robert, 1968: 195-8.

⁹⁵⁷ Roma Dönemi'nde Ephesos'ta *hieronikai*'a kent kasasından verilen fahri maaş için bkz. aş. dn. 960. Hadrianus'un Dionysos Sanatçıları'na gönderdiği mektupta *ὀψώνιον* ile eşanlamli olarak *σύνταξις* ifadesi kullanılmıştır, bkz. Petzl ve Schwertheim 2006, str. 23, 25, 27, 46, 49, ayrıca bkz. age. s. 98.

⁹⁵⁸ Aneziri, 2009: 221-2; Pleket, 1973: 204

⁹⁵⁹ C. A. Forbes (1955: 240-41) bu belgeyi Ephesos'ta *hieronikai* derneğinin kanıtı olarak kabul etmiştir. Buna karşın H. W. Pleket (1973: 203) ise Artemis Tapınağı'ndan ödenek alan *hieronikai* ile *σύνδοξ* τῶν ἀπὸ οἰκουμένης τῆς ἱερωνικῆς καὶ στεφανίται'ın Ephesos'taki yerel bir kolunun değil, sadece kentte ayrıcalıklı bir sosyal grubun kastedildiğini düşünmektedir.

⁹⁶⁰ IEph 17-19, str. 46-48. Ayrıca bkz. Dignas, 2002: 153-156.

Artemis tapınağının kasası ve görevdeki rahiplerle paylaşarak Concordia Augusta Khrysophoros⁹⁶¹ için 6 litre ağırlığında gümüşle kaplı kaidesiyle birlikte bir heykel adamıştır. Bu heykel olağan *ekklesia*'lar esnasında tiyatrodan *hieronikai* için ayrılan bölümün üstüne konmaktadır⁹⁶². Bu veri tiyatrolarda *hieronikai* için özel bir yer ayrıldığını belgelemesi açısından da önemlidir.

Kutsal oyun galiplerinin statüsü, para için yarışanların ya da sahneye çıkanların neredeyse itibarsız (*ἄτιμον/infames*) görüldükleri İmparatorluk Dönemi'nde daha da önemli hale gelir⁹⁶³. Suetonius, Augustus'un atletlerin sahip oldukları ayrıcalıkları koruduğunu ve daha da arttırdığını belirtirken, büyük ihtimalle *hieronikai*'ı kastetmektedir⁹⁶⁴. İmparator Hadrianus'un Dionysos Sanatçıları'na hitaben yazdığı mektuplarda⁹⁶⁵ *hieronikai*'a verilecek ödüller hakkında düzenlemelere de yer verilmiştir. Buna göre, *hieronikai*'a ödülü taçla birlikte herkesin önünde takdim edilecek⁹⁶⁶; ayrıca verilecek συντάξεις ödenekleri galiplere kararlaştırılmış süre içerisinde ödenecek, ödeme yapılmadığı takdirde *hieronikes*'e bu tutar bir buçuk kat olarak ödenecek olup ödül karşılığı olarak buğday ya da şarap verilmeyecek⁹⁶⁷; συντάξεις ödemeleri, galipler memleketlerine döndükleri günden itibaren değil, galibiyetleri ile ilgili belgelerin memleketlerine ulaşmasını takiben yapılacaktır⁹⁶⁸.

Helenistik Dönem'den itibaren kentler, yeni *agon* kurmak ya da hali hazırda düzenledikleri *agon*'lara “kutsal” statüsü almak için büyük bir çaba içine girerler. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise L. Robert'in tabiriyle, “agonistik patlama”⁹⁶⁹ yaşanır. Pythia, Nemeia ya da Olimpia örneğinde (*agon isopythios / isonemeios / isolympios*) kurulan yeni *agon*'larla, Küçük Asya'dan Mısır'a ve İtalya'dan Gallia'ya kadar festival ve oyunların sayısı 300'ü geçmiştir⁹⁷⁰. Bu etkinliklerin düzenlenmesi ve yarışmacıların katılımının sağlanmasında

⁹⁶¹ *Khrysophoria* konusunda detaylı bilgi için bkz. Kuhn, 2014, Ephesos için öz. s. 75-79.

⁹⁶² IEph 27, str. 473-477: ἡ καθιερωμένη τῇ τε Ἀρτέμιδι καὶ τοῖς αἰεὶ χρυσοφοροῦσιν ἱερεῦσιν καὶ ἱερoneύκαις πρὸ πόλ[εως], τίθηται | κατὰ πᾶσαν ἐκκλησίαν [ἐπάνω] [τῆς] σε[λίδος], οὗ οἱ ἱερoneύκαι κα[θέζ]ονται; ayrıca bkz. Oliver, 1975: 82.

⁹⁶³ Daha detaylı bilgi için bkz. Leppin, 1992: 71-7 (*non vidi*). Ayrıca bkz. Lebek, 1996: 39-40 (*non vidi*).

⁹⁶⁴ Suet. Aug. 45: *athletis et conservavit privilegia et ampliavit*.

⁹⁶⁵ Mektuplar için bkz. Petzl ve Schwertheim, 2006; Jones, 2007; Slater, 2008; Schmidt, 2009; Le Guen, 2010; Sängner-Böhm, 2010; Fündling, 2014.

⁹⁶⁶ Petzl ve Schwertheim, 2006 I, str. 23-5: ὁ δὲ ἐνβαλὼν εἰς φασκώλιον καὶ κατ[αση]μηνάμενος τίθετω παρὰ τὸν στέφανον, ἔαν τε μουσικὸν τὸ ἀγώνισμα ἢ <ἢ> γυμνικόν, καὶ ὁ νεικήσας εὐθὺς ἐπὶ τῇ νείκῃ σὺν καὶ τῷ στεφάνῳ πάντων ὁρώντων λαμβανέτω.

⁹⁶⁷ Petzl ve Schwertheim, 2006 I, str. 25-7: αἱ δὲ συντάξεις διδόσθωσαν τοῖς ἱερoneύκαις κατὰ τὰς ὁρισμένας προθεσμίας· ὁ δὲ οὐ δοὺς ἄρχων ἢ ταμίας καὶ ἡμιόλιον τῷ ἱερoneύκει προσφερέτω· ἔστω δὲ ἡ σύνταξις ἀργύριον αὐτό· αἱ τε γὰρ πόλεις οὐ πυρὸν οὐδὲ οἶνον κτλ.

⁹⁶⁸ Petzl ve Schwertheim, 2006 I, 49-50: αἱ συντάξεις ἐπὶ ταῖς νείκαις οὐκ ἂν εἰσελάσῃ τις ἡμέρας ὀφεῖλονται, ἀλλὰ ἂν τὰ περὶ τῆς νείκης γράμματα ἀποδοθῇ ταῖς πατρίσιν αὐτῶν.

⁹⁶⁹ Robert, 1984: 38, ayrıca bkz. van Nijf, 2001: 310 vd.

⁹⁷⁰ Pleket, 1975: 61-71; Pleket, 1976: 15-18; Spawforth, 1989; Aneziri, 2009: 227; W. Leschhorn (1998: 31), İmparatorluk Dönemi'nde 500'den fazla yarışma tespit eder (*non vidi*).

dernekler önemli bir rol üstlenirler. Hadrianus, İS 134 yılında Neapolis'teki Sebasta kutlamaları sırasında çeşitli kentlerin elçileriyle görüşerek yeni bir *agon/festival* düzeninde anlaşır ve bu yeni yarışma takvimini yukarıda bahsedilen mektubunda sanatçı ve sporcu derneklerine bildirir⁹⁷¹.

Hadrianus yönetimi, aynı zamanda *synodos*'u mekansal ve işlevsel olarak merkezi yönetimle yakınlaştıran değişimin temelini atıldığı dönemdir. Ephesoslu ünlü sporcu Marcus Ulpius Domesticus'un, bütün sporcular adına Hadrianus'dan kendilerine Roma'da bir yer tahsis etmesi talebini imparator kabul eder ama bu talep ancak Antoninus Pius tarafından yerine getirilir⁹⁷². Sonuç olarak, *hieronikai* ile diğer sporcuların daha önce ayrı olan dernekleri Roma'da tek çatı altında toplanır. Bu *synodos*'un tarihinde önemli bir aşamayı temsil eder (iki ayrı derneğin birleşmesi hususunda daha fazla bilgi için bkz. aş. böl. 2.6.2).

Bununla birlikte *hieronikai* diğer sporculardan bağımsız olarak hareket edebiliyordu. Thyateira'da⁹⁷³ (İS 150-250) οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερoneϊκαὶ καὶ ὁ σύνπας ξυστός⁹⁷⁴ kendi kaynaklarını kullanarak (ἐκ τῶν ιδίων) Claudius Iulius Polyeides Demosthenes için bir heykel diktirir. Aynı şekilde, İS 2.-3. yüzyılda Tralleis'te, Ὀλυμπικὴ σύνδοδος τῶν ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερoneϊκῶν καὶ στεφανειτῶν unvanıyla *bule*, *demos*, *gerusia* ve *neoi* ile onurlandırma faaliyetine iştirak eder⁹⁷⁵. Ancak, Tralleis *synodos*'unun Olympia'ya katılanlardan oluşan geçici bir grup ya da yerel bir dernek olma ihtimali vardır⁹⁷⁶. Smyrna'da, diğer derneklerde de söz konusu olabildiği gibi, mezara karşı bir suç işlenmesi durumunda uygulanacak 5000 *denarii* para cezasının ödeneceği merci olarak atanan ἡ σύνδοδος τῶν ἱερoneϊκῶν da yerel bir grup olmalıdır⁹⁷⁷.

Marcus Antonius zamanında, dernekte *eponymos* bir rahip⁹⁷⁸ ve bir *aleiptes* (eğitmen/antrenör) görev yapmaktadır⁹⁷⁹. Marcus Antonius'un “dostum” diye hitap ettiği *aleiptes* Artemidoros *triumvir*'in özel antrenörü olabilir⁹⁸⁰. İS 1. ve 2. yüzyıla ait metinlerde

⁹⁷¹ Petzl ve Schwertheim, 2006 II, str. 60-71, ayrıca bkz. s. 68-71.

⁹⁷² IGUR I 235 B, str. 5-9: (İS 139-143); IGUR I 236 B, str. 6-11.

⁹⁷³ TAM V.2. 977.

⁹⁷⁴ İlk kez İS 85 tarihli bir yazıtta (IOlympia 436) geçen σύμπας ξυστός hakkında bkz. aş. s. 137 vd.

⁹⁷⁵ ITralleis 112.

⁹⁷⁶ C. Forbes (1955: 240-242), Asia'da Ephesos, Smyrna, Tralleis, Miletos gibi kentlerde bağımsız karar alma gücüne sahip yerel *hieronikes* gruplarının, olduğunu ancak federasyonla ilişkilerinin kesin olmadığını belirtir. H. W. Pleket'e (1973: 205) göre, İS 3. yüzyılda Tralleis'de Olympia'ya katılanların oluşturduğu geçici bir grup ya da kalıcı bir yerel dernek olabilir; S. Aneziri (2009: 221) Tralleis'teki *synodos*'u hem sanatçı hem sporcuları kapsayan yerel *hieronikai* derneği olarak görür.

⁹⁷⁷ ISmyrna 217: [ἐάν δέ τις] | [τολήμῃσιν ἐξαλλοῖ] | τριῶσαι, δώσει | τῇ συνόδῳ τῶν || ἱερoneϊκῶν δη(νάρια) , ε.

⁹⁷⁸ Augustus heykelinin ithafına katılan rahipler listesinde de belgelenen (IEph 902) Ephesoslu Kharopinos, metinde “ἱερoneϊκής ἀπὸ συνόδου / *synodos*'dan *hieronikes*” olarak tanımlanır.

⁹⁷⁹ PLond I. 37, str. 6-10: Μάρκου Ἀντωνίου Ἀρτεμιδώρου, τοῦ ἐμοῦ φίλου καὶ ἀλείπτου, μετὰ τοῦ ἐπωνύμου τῆς συνόδου τῶν ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερoneϊκῶν καὶ στεφανειτῶν ἱερέως Χαροπείνου Ἐφεσίου.

⁹⁸⁰ Fauconnier, 2018: 207.

ayrıca, *aleiptes* ile benzer işlevleri olan *epistatai* görülmektedir⁹⁸¹. Pergamon⁹⁸², Kition⁹⁸³, Kaunos⁹⁸⁴ ve Knidos⁹⁸⁵ yazıtları, ayrıca muhtemelen Caligula Dönemi ya da hemen sonrasına tarihlenen⁹⁸⁶ bir papirüs⁹⁸⁷ ile *epistatai*'ın *synodos*'un meclislerine de katıldığı belgelenmektedir. *Synodos*'un ayrıcalıklarla ilgili talebinin Antonius'a iletilmesinde *aleiptes*'in bulunması ve onurlandırma kararlarının alındığı *synodos* meclislerine *epistatai*'ın katılması spor eğitimcilerinin baştan beri *synodos*'da saygın bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Miletos'ta ise, Roma'da önemli görevlerde bulunan seçkin bir şahsiyet olan Claudius Khionis *hieronikai*'ın *proksenos*'udur⁹⁸⁸. Khionis'in *proksenia* görevi, bu makamın Klasik ve Helenistik dönemlerdeki işlevinden farklı olmalıdır. Yunan *polis*'leri için bir tür diplomasi kurumu olan *proksenia*, İmparatorluk Dönemi'nde önemini kaybeder⁹⁸⁹. Helenistik Dönem'in parçalanmış siyasi coğrafyasında, *synodos*'lar seyahat eden üyelerine yardımcı olmak için *proksenia*'ya ihtiyaç duyarken, İmparatorluk Dönemi'de *oikumenik synodos*'lar yarışmalara katılmak için yabancı kentlere giden üyelerinin her türlü ihtiyaçları için başvuracağı merci olarak, *proksenia*'dan boşalan yeri doldurmuştur⁹⁹⁰. Ancak, belirli bir işlevi ya da içeriği olmaksızın, *proksenia* yalnızca bir tür onursal unvan olarak nadiren de olsa yazıtlarda kullanılır. Sonuç olarak, Khionis *proksenos* olarak, yarışmalara katılmak için herhangi bir yere ulaşan *synodos* üyelerinin karşılanması gibi, sembolik bir görev üstlenmiş olabilir.

⁹⁸¹ *Epistatai*'ı ilk kez L. Robert (1937: 139, dn.1) "antrenörler" olarak tanımlamıştır; *epistatai*'ın *gymnasion*'da gençlerin eğitiminden sorumlu kent memurları, *aleiptes*'in ise sporculara uluslararası kariyerlerinde yardımcı olan özel antrenörler olduğu görüşü için, bkz. Gouw, 2009: 181; Fauconnier, 2018: 207.

⁹⁸² IKaikos 830, str. 22-25: δεδόχθαι τοῖς ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερονίκαις καὶ στεφανείταις καὶ τοῖς τούτων ἐπιστάταις μαρτυρήσαι πρὸς τὴν πατρίδα διὰ ψηφίσματος, πάντων ἐπισημηναμένων . . . 39-45: ὑπὸ δὲ δύο τῶν καὶ ἐκκομιζόντων αὐτὸν τῶν τότε ἐπισημοτάτων ἱερονικῶν ἀνήγγειλάν τε στεφάνουντες αὐτὸν ἐν τῷ κοινῷ οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερονίκαι χρυσοῖς στεφάνοις καὶ εἰκόσι γραπταῖς ἐν ὅλοις ἐπιχρῶ[σ]οις καὶ ἀνδριάσιν.

⁹⁸³ IKition 2047, str. 1-3: οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμέν[η]ς ἀθληταὶ ἱερoneῖται καὶ στεφανεῖται καὶ οἱ τούτων ἐπιστάται καὶ νεανίσκοι Ἰσίδωρον Θρεπτοῦ τὸν ξυστάρχην καὶ φιλοπάτρην τειμῆς χάριν.

⁹⁸⁴ IKaunos 139 col. III.cI, str. 12-14: ὁμοίως τειμηθέντα καὶ ὑπὸ τῶν ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀθλητῶν ἱερoneικῶν στεφανεῖται καὶ τούτων ἀδελφῶν καὶ πατέρων καὶ ἐπιστατῶν καὶ νεανίσκων, κτλ.

⁹⁸⁵ IKnidos 234, str. 7-8: ἔδοξε [τοῖς] ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀθληταῖς καὶ τοῖς τούτων ἐπιστάταις· ἐπ[η]ν[η]σθ[αι] Εὐβουλον Απολλοδώρου τὸν ἥρωα διὰ τε τὸ εὐγενὲς αὐτοῦ κτλ.

⁹⁸⁶ Yakın tarihte yayınlanan bir papirüsde yer alan metnin tarihleme kriterleri, Apion'un Caligula yönetiminde Yunanistan'ı gezdiğini ve oradaki kentler tarafından kendisine "Homericus" unvanı verildiğini söyleyen Seneca'nın (Senec. *epist.* 88. 40) ve Apion'un zafer kazandığı Syracusa'daki tragedia yarışmasının İS 38'de Caligula tarafından bu kentte düzenlenen *ludi astici* ile aynı zamana denk gelebileceğini belirten Suetonius'un (Suet. *Cal.* 20) aktarımlarıdır, krş. Fauconnier, 2018: 78; ayrıca bkz. Benaïssa, 2014: 126, 134-135.

⁹⁸⁷ POxy 79. 5202, str. 23-28: . . . οἱ περὶ τὸ[ν] Διόνυσ[ον] καὶ τοὺς ἄλλους [θε]οὺς τεχνεῖται ἀνδριά[ν]τι καὶ ἀσπιδεῖ[ω] ἐν τῷ Δ[ι]ονυσεῖ[ω], ἐν Ῥώμη[ι] οἱ ἀπὸ τῆς οἰκ[ο]μένης εἱερone[ῖ]ται <καὶ> οἱ τούτων ἐπιστάται ἀνδριά[ν]τι καὶ ἀσπιδεῖ[ω] περὶ χρῶσ[ω] κτλ.

⁹⁸⁸ IDidyma 272, str. 11-13: πρ[ό]ξενος τῶν ἀπὸ τῆς οἰκο[υ]μένης ἱερoneικῶν. W. Dittenberger (OGIS 494) yazıtı İS 2. yüzyıl sonlarına tarihlenirken; A. Rehm (IDidyma: s. 189-190) ikna edici savlarla yazıtın İS 1. yüzyıla (yak. 60) tarihlenebileceğini ve ayrıca yazıtta bahsedilen *hieronikai*'ın sporculardan çok sanatçıları temsil ettiğini ileri sürer. H. W. Pleket (1973: 206 ve dn. 34) bazı çekinceler dile getirirse de buradaki *hieronikai*'ın sporcuları temsil ettiğini düşünmektedir.

⁹⁸⁹ Mack, 2015: 233-281, özellikle 244.

⁹⁹⁰ Remijsen, 2015: 230-231; Fauconnier, 2018: 238-239.

Hieronikai'a Ephesos tiyatrosunda yer tahsisi (bkz. yk. s.130); Thyateira'da (İS 150-250) οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερoneĩκαι καὶ ὁ σύνπας ξυστὸς'un kendi kaynaklarını kullanarak Claudius Iulius Polyeides Demosthenes için bir heykel diktirmesi; İS 2.-3. yüzyılda Tralleis'te, Ὀλυμπικὴ σύνοδος τῶν ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερoneĩκων καὶ στεφανειτῶν unvanıyla *bule*, *demos*, *gerusia* ve *neoi* birlikte onurlandırma faaliyetine iştiraki; ve Smyrna'da mezara karşı bir suç işlenmesi durumunda para cezasının ödeneceği merci olması gibi dernek üyelerinin yerel düzeydeki faaliyetleri tez çalışması kapsamındaki Perge ve Termessos'ta da belgelenmiştir. Nitekim Termessos'ta İÖ 1- İS 1. yüzyıla tarihlenen yazıt⁹⁹¹, Ephesos'ta olduğu gibi, *hieroneikai* için tiyatroda yer tahsisi yapıldığını belgelemektedir. Perge'de ise, İS 3. yüzyılın ilk yarısına ait bir yazıt⁹⁹² göre, Tertulleios *Agon*'unun⁹⁹³ ikincisinde çocuklar güreşinin galibi, Lucius Curius Maximianus Anatolius Pisa'da Olimpia Oyunları'na katılma hakkı kazanmış ve büyük ihtimalle bu yarışmada galip gelerek *hieroneikos* unvanını almıştır. Buna göre, aynı zamanda οἱ ἀπὸ οἰκουμένης τῆς ἱερoneĩκαι καὶ στεφανεĩται *synodos*'unun da bir üyesi olmaya hak kazanmıştır. Sporcu ayrıca, hüküm süren imparator tarafından yaşam boyu *ksystarkhes* olarak, yani derneğin Roma'daki merkezi idaresinin yerel şubesinin idaresicisi olarak kentteki yarışmaları denetlemek üzere görevlendirilmiştir.

2.6.2 Kutsal, Atletik, Gezgin Dernek (ἡ ἱερὰ ξυστικὴ περιπολιστικὴ σύνοδος τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα κτλ.)

Ksystik synodos'a ilişkin ilk belge, içinde *synodos*'a İmparator Claudius tarafından İS 46 ve 47'de gönderilen iki mektup ve Vespasianus tarafından İS 69-70'te gönderilen bir mektubun da yer aldığı papirüstür. Söz konusu papirüste, Hermopolis'li boksör Hermeinos'un İS 194'te Naepolis'deki Sebasta'ya katıldığı sırada *synodos*'dan aldığı üyelik belgesi de kayıtlıdır⁹⁹⁴. Dolayısıyla, papirüs *synodos*'un kurumsal devamlılığını göstermesi bakımından da oldukça önemlidir.

Claudius'un, İS 46'daki Britannia zaferi nedeniyle kendisine altın bir çelenkle tebriğini ve bağlılığını bildiren *synodos*'un bu armağanını memnuniyetle kabul ettiğini bildirdiği, ilk mektubunda dernek ξυστικὴ σύνοδος περιπολιστικὴ olarak adlandırılmıştır⁹⁹⁵. Claudius, İkinci

⁹⁹¹ TAM III 872, AIII, str. 8: | ἱερoneĩ|κοι|.

⁹⁹² IPerge 314: Λοῦκιον Κοῦριον | Μαξιμιανὸν Ἀνατ[όλιον(?)] | νικήσαντα παίδων [πάλην(?)] | ἀγῶνος | Τερτυλλεῖο[ν] | ἀχθέντα τὸ δεύτερον, | κρ[ιθ]έντα καὶ Ὀλύμπια | ἐν Πείσῃ, ἱερoneĩκην, | πλε[ιστ]ονέικην | | παρὰδ[οξον] | τιμηθέντα καὶ ὑπὸ τῶν | θεοτάτων αὐτοκρ[ατόρων] | ξυσταρχίαις διὰ βίου καὶ | ἄλλαις πλείοσιν | τιμαῖς. | Ὀλύμπι.

⁹⁹³ Perge'de ilk kez belgelenen Tertullios *agon*'unun ne zaman başladığı bilinmemekte ancak Marcus Aurelius ya da Septimius Severus dönemlerinde kurulmuş olabileceği belirtilmektedir, bkz. IPerge II: s. 32 vd.

⁹⁹⁴ Papirüs (PLond 3. 1178), başka belgelerle birlikte Hermeinos'un aile arşivinde bulunmuştur.

⁹⁹⁵ PLond 3. 1178, str. 8-15.

mektubunda⁹⁹⁶ derneğe σύνδοος ξυστική περιπολιστική τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα⁹⁹⁷ olarak hitap etmekte ve kendisi adına oyunlar düzenleyen Pontus kralı Iulius Polemo ve Kommagene kralı Gaius Iulius Antiokhos ile iyi ilişkiler kuran sporcuların övgüye layık olduklarını belirtmektedir. Vespasianus'un, sporcuların iyi şöhretlerini ve gayretlerini takdir ederek onların Claudius'dan elde ettikleri ayrıcalıkları korumayı önerdiğini bildiren mektubunda⁹⁹⁸ ise, derneğin adı ἱερὰ ξυστική σύνδοος'dur. Dolayısıyla İS 79 yılı ἱερὰ ξυστική σύνδοος için *terminus postquem* oluşturmaktadır. Derneğe ilişkin bundan sonraki bütün yazılı belgelerde ἱερὰ artık standart bir unvan olmuştur. Claudius'un mektuplarında *synodos*'un unvanında görülen *peripolistik* sıfatı, sporcuların imparatorluk çapında düzenlenen *agon*'lar arasındaki hareketliliklerini vurgulamaktadır. Vespasianus'un mektubunda ve epigrafik kayıtlarda en erken İS 85 tarihli Olympia yazıtında⁹⁹⁹ belgelenen Ἱερὰ ξυστική σύνδοος'un adında *perispolistik* sıfatının eksik olması unvanın kısaltılmasından başka bir anlam taşımamaktadır¹⁰⁰⁰.

Ünlü sporcu Marcus Ulpius Domesticus'un, Hadrianus'dan Roma'da kendilerine bir yer tahsis edilmesi için tüm sporcular adına başvuruda bulunduğunu ve imparatorun onun bu talebini yerine getireceğini bildirdiği mektubun σύνδοος ξυστική τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα

⁹⁹⁶ PLond 3. 1178, str. 16-31.

⁹⁹⁷ Sporun ve *gymnasion*'un koruyucusu olarak sporcu derneğin “σύνδοος ξυστική περιπολιστική τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα” olarak adlandırılması şaşırtıcı değildir. Nitekim Olympia Oyunları'nın başlangıcına dair aktarımların büyük kısmı bu süreci Herakles'le ilişkilendirir: Pind. *Ol.* 2. 3-4; 6. 67-70; 10. 23-31; 10. 5.26-85; Polyb. 12. 26.2; Paus. 5. 7. 6; 5. 7. 9; 5. 8. 1; Diod. 4. 14. 1-3; 4. 53. 4-5; 5. 64. 6; Zeus'un Olympia'da başat konuma geçmesinin en erken İÖ. 6. yüzyılın ortalarında gerçekleştiğine dair bkz. Mouratidis, 1984: 42-50. Zeus'un Olympia'da başat konuma getirilmesinin ardından da Herakles sadece Olympia'da değil, Yunan Dünyası'nın hemen her yerinde sporun en önemli imgesi olmaya devam etmiştir (bkz. Mouratidis, 1984: 50). Lykophron Herakles'e Παλαίμων (güreşçi) *epithet*'ini yakıştırır (Lykophr. *Aleks* 663) ve Herakles için bu *epithet* Koroneia'da bulunmuş bir yazıtta da geçer (IG VII 2874: [Ἡρακλ]εῖ Παλαίμονι). Athenaios (*deipn.* 494-495) ise Pamphilos'tan alıntı yaparak Atinalı *ephebos*'ların uzun saçlarını kestiklerini ve Herakles'e şarapla doldurdukları büyük bir kupa sunduklarını, bundan bir yudum içtikten sonra da içmeleri için kupayı arkadaşlarına verdiklerini yazar. Pausanias ayrıca Sparta'da Dromos (= koşu güzergahı) olarak adlandırılan yerin yakınlarında erkeklik çağına ulaşan *epheboi*'un Herakles'e kurban merasimi düzenlediklerini (3.14.6) ve Platanistai yakınlarındaki Herakles tapınağında her yıl Spartalı gençlerden oluşan iki grup arasında müsabaka tertiplendiğini dile getirir (3.14.8). Khios'ta ele geçen bir yazıtta göre resmî müsabakalarda galip gelen παῖδες, ἑφηβοί ve νέοι Musalar'a ve Herakles'e kurban merasimi düzenlemişlerdir (CIG 2214, str. 3-6: οἶδε] | ἐνίκων τῶν τε παίδων καὶ τῶν ἐφήβων [καὶ τῶν] | νέων τοὺς τιθεμένους ἀγῶνας καὶ [ἔθυσαν] | ταῖς τε Μούσαις καὶ τῷ Ἡρακλεῖ κτλ.). Herakles ayrıca Hermes'le birlikte *gymnasion*'un koruyucusudur. Pausanias (4. 32. 1) tüm güreş okullarının antreman sahalarında Herakles, Hermes ve Theseus'un heykellerinin bulunduğunu aktarır. Nysa'da Molossos adında bir hayırhah Hermes ve Herakles'e *aleimma drakton*, Hermes heykeli ve bir çeşme adamıştır (Contoléon, 1886 no. 19). Mylasa'da ismi yazıtta korunmamış bir *hieronikes* Hermes ve Herakles'e kendi? heykelini (IMylasa 332), yine anonim başka bir sporcu da yine Hermes ve Herakles'e kendi öğretmenlerinin heykellerini (IMylasa 333) adamıştır. Yunanistan'da *gymnasion*'la bağlantılı veya en azından yakınlarında inşa edilmiş Herakles tapınakları için bkz. Payne, 1934: 188. Herakles'in Hermes'le birlikte sporun ve *gymnasion*'un kuruyucusu olmasında hakkında ayrıca bkz. Farnell, 1921: 153-154.

⁹⁹⁸ PLond 3. 1178, str. 32-36.

⁹⁹⁹ IOlympia 436, str. 1-6: [τῶν ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀθλῆ] | [τῶν ὅ τε] **σύμπαξ ξυστός**, | [οἱ παραγ]ενόμενοι ἐπὶ τὸν [ἀγῶνα] τῶν Ὀλυμπίων Ὁ [ἀλμπι]άδι σις' καὶ ἡ **ἱερὰ** | **ξυστική σύνδοος**.

¹⁰⁰⁰ Pleket, 1973: 208, age. dn. 37 ayrıca age. s. 217-218.

ἀθλητῶν ἱερoneικῶν στεφανειτῶν'e hitaben yazılması örgütsel bir değişimin yansıması olmalıdır¹⁰⁰¹. Söz konusu unvanın hangi derneği/dernekleri tanımladığı konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür: J. Jüthner, σύνοδος ξυστική τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀθλητῶν ἱερoneικῶν στεφανειτῶν'u "kutsal yarışma galipleri derneği"¹⁰⁰² olarak tercüme etmiş, başka bir ifadeyle ἱερoneῖται ve στεφανεῖται'ı ἀθληταί'ın sıfatları olarak değerlendirmiştir. H. W. Pleket'e göre, σύνοδος ξυστική τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀθλητῶν (καὶ) ἱερoneικῶν στεφανειτῶν unvanı iki farklı derneğe atıfta bulunur¹⁰⁰³: "ἡ ξυστική σύνοδος τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀθλητῶν" ve "ἡ σύνοδος τῶν ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερoneικῶν καὶ στεφανειτῶν". Bundan sonraki belgelerde, ἱερoneικῶν στεφανειτῶν ibaresi olmaksızın, σύνοδος ξυστική τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀθλητῶν hem kutsal galiplerin hem de diğer sporcuların birlikte tek *synodos*'unu temsil eder, zira *athletai* ifadesi doğal olarak *hieronikai*'ı da kapsamaktadır. Buna karşın, S. Remijsen İÖ 42-32'de kurulan ἡ σύνοδος τῶν ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερoneικῶν καὶ στεφανειτῶν'un İS 1. yüzyılın başlarında bir tarihte henüz *hieronikes* olmayan sporculara da kapılarını açtığını; o sırada da *synodos*'un unvanına *ksystik* sıfatının eklendiğini düşünmektedir. H. W. Pleket'in teorisine iki açıdan karşı çıkar: 1) Hadrianus Dönemi'nden önce σύνοδος ξυστική τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀθλητῶν'un sadece sıradan sporcuların derneği olduğuna dair bir veri bulunmamaktadır. 2) Σύνοδος τῶν ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερoneικῶν καὶ στεφανειτῶν, söz konusu birleşmeden sonra da genellikle *ad hoc* gruplarda *ksystik synodos*'dan ayrı hareket etmeye devam etmiştir¹⁰⁰⁴.

Ancak, uluslararası yarışmaların hızla çoğaldığı dolayısıyla da yarışmalara katılacak sporculara talebin arttığı bir dönemde *hieronikes* adayları diğer sporcular, *hieronikai*'ın onlara da kapılarını açmasını beklemeksizin daha erken bir tarihte kendi örgütlerini kurmuş olmalıdır. Kaldı ki, İÖ 1. yüzyılda Ertyhrai yazıtında, οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερoneῖται'ın yanı sıra οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀθληταί ayrı bir grup olarak açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla, Hadrianus'un σύνοδος ξυστική τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀθλητῶν <καὶ> ἱερoneικῶν στεφανειτῶν'a hitaben yazdığı mektupta, *athletai* ile *hieronikai* arasında καὶ bağlacı bulunduğu ve daha önce ayrı olan

¹⁰⁰¹ Hadrianus Domesticus'un talebini kabul ettiğini *synodos*'a bildirmiş olsa da (IGUR I 235, B, str. 5-9: **συνόδοξ ξυστικὴ τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀθλητῶν ἱερoneικῶν στεφανειτῶν χαίρειν**· καὶ τόπον ἔνθα βούλεσθε κελεύσω δοθῆναι ὑμῖν καὶ οἶκημα ὡς τὰ γράμματα ἀποτίθεσθαι τὰ κοινά· καὶ εἰ τῶν διπλῶν τὴν μεταποίησιν ἀνανκαίαν νομίζετε, τοῦτο ἔφ' ὑμῖν ἔστιν), İS 138 yılındaki vefatına kadar bunu yerine getirmemiş gözükmektedir. Zira, Domesticus'un talebinin İS 143 yılında karşılandığı (IGUR I 236 B, str. 6-11: **συνόδοξ ξυστικὴ τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀθλητῶν ἱερoneικῶν στεφανειτῶν χαίρειν**· ἐκέλευσα ὑμῖν ἀποδειχθῆναι χωρίον ἐν ᾧ καὶ τὰ ἱερὰ καταθήσεσθε καὶ τὰ γράμματα πρὸς αὐταῖς ταῖς Θερμαῖς ταῖς ὑπὸ τοῦ θεοῦ πάππου μου γεγεννημέναις κτλ.) Domesticus'un Antoninus Pius'a ithaf ettiği heykelin kaidesinde yer alan yazıtta belirtilir.

¹⁰⁰² Jüthner, 1965: vol.1, 145: "Sportgenossenschaft der in heiligen Spielen als Festsieger bekränzte Athleten".

¹⁰⁰³ Pleket, 1973: 209-10, age. dn. 42.

¹⁰⁰⁴ Daha ayrıntılı yorum için bkz. Remijsen, 2015: 231-235; ayrıca bkz. Fauconnier, 2018: 72-87.

derneklerin İS 134-143 yılları arasında bir dönemde birleştirildiği varsayımı mantıklı gözünmektedir.

Her halükârda, *hieronikai* ve diğer sporcular en geç İS 134-143 yılları arasında bir zamanda Roma’da bir çatı altında toplanmıştı ve bu tarihten sonra ἡ ἱερὰ ξυστική περιπολιστική σύνοδος τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα κτλ. adıyla tüm sporculara açık tek bir *oikumenik synodos* söz konusuydu. *Synodos*’un adına zamanla imparatorların (Ἀδριανή, Ἀντωνιανή, Σεβαστή vd.) adları da unvan olarak eklenmiştir¹⁰⁰⁵.

Tartışmalı diğer bir husus “*sympas ksystos*”un (σύμπας ξυστός)¹⁰⁰⁶ tanımı ve *ksystik synodos* ile arasındaki ilişkidir. İlk kez yukarıda bahsedilen İS 85 tarihli Olympia yazıtında belgelenen *sympas ksystos*’u, L. Robert Roma’daki genel atletik dernek ile eşleştirmiştir¹⁰⁰⁷. Buna karşın C. Forbes, *sympas ksystos*’a iki anlam atfeder¹⁰⁰⁸: 1) Belirli bir festivalde katılımcı olarak bir araya gelen *ad hoc* sporcu grubu, 2) *Hiera ksystik synodos*’un aktif yasal kolu. H. W. Pleket, C. Forbes’in *ad hoc* grup savını destekler, ancak L. Robert’in genel atletik dernek önerisine karşı çıkar. Hem görevlilerinin unvanlarının farklı olması hem de *sympas ksystos*’unkilerin *synodos*’unkilerden yüksek statüde olmasından dolayı, *sympas ksystos*’un bir yönetim kurulu ya da koordinasyon organı olduğunu ve hatta, yerel derneklerin de bu organizasyona dahil edilmiş olabileceğini düşünmektedir¹⁰⁰⁹. S. Remijsen, Olympia yazıtında *ksystos* tek başına kullanılmış olsa *ad hoc* bir grubun söz konusu olabileceğini¹⁰¹⁰, ancak *sympas* sıfatı ile kullanılması nedeniyle bunun tüm atletik topluluğu (sporcular, antrenörler vd.) temsil ettiğini varsayarak H. W. Pleket’in yorumuna katkıda bulunur. Ayrıca, *sympas ksystos*’un bağımsız karar alma yetkisi olan¹⁰¹¹, bir tüzüğe ve kayıtlı üyelere sahip dernek statüsünde bir kurum olduğunu gösteren herhangi bir veri olmadığını belirtir. Buna karşın *synodos*, bir tüzük doğrultusunda yönetilen ve belli bir üyelik ücreti ödemek koşuluyla üye

¹⁰⁰⁵ PLond 3. 1178, str. 2-3’te dernek, ἡ [ἱ]ερὰ ξυστική περιπολιστική [Σεβαστή] Ἀδριανή Ἀντωνιανή | Σεπτιμιανή [σ]ύνοδος olarak adlandırılır; ayrıca krş. Pleket, 1973: 208.

¹⁰⁰⁶ Pausanias (6.23.1), Olimpiyat yarışmacılarının oyunlardan otuz gün önce son antrenmanlarını yaptığı Elis’teki *gymnasion* ve çevresi için *ksystos* sözcüğünü kullanmıştır. Θέατρον “tiyatroda oturan tüm seyirciler” için de kullanılabildiği gibi, ξυστός da “*gymnasion* ve çevresindeki alanı kullanan tüm sporcu topluluğu” anlamı kazanır, bkz. Forbes, 1955: 243.

¹⁰⁰⁷ Robert, 1950: 26.

¹⁰⁰⁸ Forbes, 1955: 243-7.

¹⁰⁰⁹ Pleket, 1973: 216, age. dn. 64; ayrıca bkz. Pleket, 2012: 105-106.

¹⁰¹⁰ S. Remijsen (2015: 235-237) IOlympia 436’da üç ayrı sporcu grubu tespit eder: 216. Olimpiyata katılan sporcular, *sympas ksystos* ve *hiera ksystik synodos*.

¹⁰¹¹ Remijsen (2015: 236), *sympas ksystos*’un onurlandırma kararlarında daima diğer resmî grupların yanında yer almasını (IOlympia 436; Iaph 12.719 [*ksystik synodos*’la]; TAM V.2. 977 [*hieronikai*’la]; MAMA III 104 [Olba’da *bule* ve *demos* ile]) bağımsız karar alma gücüne sahip olmamasıyla ilişkilendirir.

kabul eden bir örgüttür. Boksör Hermeinos'un üyelik belgesi¹⁰¹², *synodos*'un bir tüzüğe göre yönetildiğini ve derneğe üyelik için 100 *denarii* giriş ücreti ödendiğini göstermektedir¹⁰¹³.

Uluslararası bir organizasyon olan *synodos*'un yönetimi ve hizmetleri geniş bir memur kadrosuyla yürütülmekteydi. En yüksek rütbeli memuru *arkhiereus* idi. Bilinen ilk *arkhiereus*, Claudius'tan Roma vatandaşlığı alan Antiokheialı Mikkalos oğlu Diogenes'dir¹⁰¹⁴. Daha sonra, İS 69'da *olimpionikes* olan Tralleisli, ayrıca da Aleksandreia, Ephesos ve- adından anlaşılacağı gibi- Roma vatandaşı olan Tib. Claudius Artemidoros, Ephesos'ta *ksystos*'un başrahibi ve *ksystarkhes* olarak onurlandırılmıştır¹⁰¹⁵. Üçüncü olarak, 101 ve 105 tarihlerinde olmak üzere iki kez *olimpionikes* olan, Kapitolia'daki ilk zaferinden sonra Domitian'dan Roma vatandaşlığı alan Aleksandreialı T. Flavius Arkhibios, *sympas ksytos*'un yaşam boyu *arkhiereus*'i olarak Aleksandreia'daki yerel şube tarafından Neapolis'de (Napoli) bir yazıtla onurlandırılmıştır¹⁰¹⁶. *Synodos*'un dördüncü başrahibi, sporcular adına Hadrianus'a elçilik yaparak¹⁰¹⁷ Roma'da tüm sporcular için bir merkez kurma girişiminde bulunan Ephesoslu ünlü sporcu Marcus Ulpius Domesticus idi¹⁰¹⁸. Domesticus, bundan sonra *sympas ksystos*'un *arkhiereus*'i (=Roma'da tek çatı altında birleştirilen konfederasyonun başkanı), yaşam boyu *ksystarkhes*¹⁰¹⁹ ve aynı zamanda İmparator Hamamları yöneticisi olarak karşımıza çıkar¹⁰²⁰. *Synodos*'un, *arkhiereus* ve *ksystarkhes* unvanlarına sahip en yüksek statüdeki yöneticisi, dernek merkezinin Roma'ya nakledilmesinden sonra İmparator Hamamları'nın yönetimini de üstlenmiştir. Bir başka ifadeyle, *sympas ksystos*'un *arkhiereus*'i, *ksystarkhes* ve İmparator Hamamları yöneticisi unvanıyla hem *ksystik synodos*'un hem de diğer tüm aktif ya da emekli sporcuların¹⁰²¹ en üst

¹⁰¹² PLond 3. 1178, str. 4-7: γεινώσκετε ὄν[τ]α ἡμῶν συνοδείτην Ἑρμεῖον τὸν καὶ Μῶρον || Ἑ[ρ]μοπολείτη[ν πύκτ]ην ὡς ἐτῶν καὶ ἀποδεδωκότα τὸ κατὰ τὸν νόμον [ἐντά]γιον πᾶν ἐκ πλήρους [δ]ηνάρια ἑκατόν.

¹⁰¹³ Papirüs, Hermeinos'un kardeşi Theognostos tarafından oluşturulan aile arşivinde bulunmuştur. Arşivde, iki kardeş arasında bir evin üçte biri için yapılan satış sözleşmesi de bulunmakta ve Hermeinos'un kendisine miras kalan kısım için 300 İskenderiye *drahmai*'ı aldığı anlaşılmaktadır. 100 *denarii*'nin 400 İskenderiye *drahmai*'ına eşit olduğu göz önüne alınırsa, bir sporcu için dernek üyeliğinin ne kadar önemli ve değerli bir yatırım olduğu anlaşılır, bkz. Remijsen, 2015: 237.

¹⁰¹⁴ PLond 3. 1178, str. 27-31.

¹⁰¹⁵ IEph 1124, str. 10-12: ἀρχιερεὺς ξυστοῦ καὶ διὰ βίου ξυστάρχης.

¹⁰¹⁶ INapoli I 51, str. 5: ἀρχιερέα διὰ βίου τοῦ σύμπ[αντος] ξυστοῦ].

¹⁰¹⁷ IGUR I 235, B, str. 10: ἐπρέσβευεν Οὐλπίος Δομεστικός. εὐτυχεῖτε.

¹⁰¹⁸ IGUR I 235, B, str. 7-11: Μ(άρκος) Οὐλπίος | Δομεστικός | ὁ ἀρχιερεὺς | τοῦ σύνπαντος ξυστοῦ καὶ | ἐπὶ βαλανείων Σεβαστῶν.

¹⁰¹⁹ *Capitolia*, *Sebaste* ve *Eusebeia* gibi en büyük yarışmaların *ksystarkhia*'larını *sympas ksystos*'un başrahipleri üstlenmiştir.

¹⁰²⁰ Domesticus Hadrianus'un mektubunda sadece elçi olarak tanımlanırken (IGUR I 235, B, str. 10), mektubun gönderilmesini takiben unvanı, Οὐλπίος | Δομεστικός | ὁ ἀρχιερεὺς | τοῦ σύνπαντος ξυστοῦ καὶ | ἐπὶ βαλανείων Σεβαστῶν (IGUR I 235, A, str. 7-11) olmuştur.

¹⁰²¹ Sporcu derneklerinin Roma'da tek bir çatı altında birleşmesinden önce kurulduğu anlaşılan emekli sporcular derneği (σύνδοκος τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀπὸ καταλύσεως ἐν τῇ βασιλίδι Πρώμῃ κατοικούντων) için bkz. aş. böl. 2.4.3.

rütbedeki temsilcisidir. Emekli sporcuların Domesticus'u onurlandığı yazıtta da bu açıkça görülür.

Synodos'un en çok belgelenen yerel görevlileri festivallerin koordinasyonundan sorumlu olan *ksystarkhes*'lerdir. En önemli görevlerinden biri yarışmalarda sporcuların hazır bulunmalarını sağlamak olan *ksystarkhes*'ler¹⁰²², arz talep dengesini kurarak agonistik döngünün sürdürülmesinde önemli bir işlevi yerine getirirler. *Ksystarkhes*'ler, yaşa bağlı ya da sakatlık nedeniyle aktif sporu bırakan sporcular arasından imparator tarafından seçilebilirlerdi. Aslında bu görevliler iki kategoriye ayrılabilir¹⁰²³: İlki, Roma'daki genel merkezin yönetim kurulu görevlilerinden oluşmakta ve daha ziyade Roma'daki büyük festivallerin (Capitolia, Sebasta, Eusebeia gibi) *ksystarkhia*'larını üstlenmekte¹⁰²⁴; ikinci grup, daha çok yönetim kurulu üyeliğine kadar gelmeden, ama yine de imparator tarafından bir veya daha fazla *ksystarkhiai* için seçilen başarılı sporculardan oluşur. Bazen sadece bir yarışmanın, ancak çoğu zaman bir kentteki veya hatta bazen bir bölgedeki tüm yarışmaların *ksystarkhes*'i olarak atanmışlardır¹⁰²⁵.

Tez kapsamındaki kentlerde belgelenen *ksystarkhes*'ler: Lykia'da antik çağın en başarılı atletlerinden biri olan koşucu T. Flavius Hermogenes, atletik kariyerinin ardından Lykia'daki *agon*'ların ömür boyu *ksystarkhes*'i olarak atanmıştır¹⁰²⁶. Doğu Pamphylia kenti Hamaksia'dan bir yazıt, Lykia'da düzenlenen *agon*'ların ömür boyu *ksystarkhes*'i olarak atanan Tues'den söz eder¹⁰²⁷. Side'de bir *ksystarkhes*, Marcus Aurelius ve Lucius Verus yönetiminde *ab epistulis Graecis* olan P. Aelius Apollonides'i onurlandırır¹⁰²⁸. Perge'de¹⁰²⁹ L. Curius Maximianus Anatolius yönetimdeki imparatorlar (muhtemelen Septimius Severus ve Caracalla veya Caracalla ve Geta) tarafından yaşamboyu *ksystarkhes* olarak atanmıştır¹⁰³⁰.

¹⁰²² POslo 3. 85: Oxyrhynchus *prytanis*'i, *synodos*'un başrahibine ve Oxyrhynchus'un *ksystarkhes*'ine yerel Kapitolia'ya yeterli sayıda sporcunun zamanında varmasını sağlaması için bir mektup göndermiştir.

¹⁰²³ Pleket, 2012: 105-106.

¹⁰²⁴ Örn. Demonstratos Damas İS 194'de Capitolia'nın *ksystarkhes*'iydi. Daha sonra, İS 198'de Septimius Severus ve Caracalla'dan Sebaste ve Eusebeia'nın *ksystarkhia*'larını aldı. D. Damas, Roma'da kutlanan bu büyük festivallerin yanı sıra, Miletos'ta bir yarışmanın, Aleksandreia'da birçok yarışmanın ve Mısır'da bütün yarışmaların *ksystarkhes*'i olmuştur (ISardis 79 C = SEG 53, 1355 C, str. 13-34).

¹⁰²⁵ Ti. Claudius Rufus, Smyrna'daki bütün yarışmaların soya dayalı *ksystarkhia*'sını (IOlympia 55); Thyateirali Aur. Apollinarios, Valerianus ve Gallianus tarafından Philadelphia ve Byzantium kentlerinin *ksystarkhia*'sını alır (ISmyrna 667); *Periodonikes* Publius Aelius Aristomakhos, Kyzikos'un *ksystarkhia*'sını (IMagnesia 180); Rhamnuslu Athenaios Bithynia'nın yaşam boyu *ksystarkhes*'i (IG II² 3741); Aelius Aurelius Menandros, imparator tarafından Pisidia Antiokheiası'ndaki tüm oyunların *ksystarkhia*'sını alır (IAph 12.920 = Roueché, 1993 no. 91); ayrıca bkz. Pleket, 2012: 105-106.

¹⁰²⁶ SEG 34, 1317, str. 7-9: τὸν διὰ βίου ξυστάρχην τῶν ἐν Λυκίᾳ ἀγομένων ἀγώνων.

¹⁰²⁷ Bean ve Mitford, 1965 no. 8, 3 str. 2-5: Τουεντος [ἀθλη]τοῦ(?) παραδόξου, ξυσ[ταρ]χοῦντος διὰ βίου τῶν [ἐ]ν Λυκίᾳ ἀγώνων.

¹⁰²⁸ ISide 62, str. 5-7: Τίτος Αἰλῖος [Αὐρή]λιος Λεωνί[ό]ς διὰ βί[ο]ν ξυστάρχη[ς].

¹⁰²⁹ IPerge 314, str. 9-12: ὑπὸ τῶν θειοτάτων αὐτοκρα[το]ρῶν ξυσταρχίαις διὰ βίου καὶ ἄλλαις πλείοσιν τιμαῖς.

¹⁰³⁰ Tüm yerel *ksystarkhes*'lerin listesi için bkz. Fauconnier, 2018: 317-321.

Ksystarkhes'lerin festivaller sırasındaki görevleri hakkında çok fazla veri bulunmamaktadır. L. Robert'e göre, *ksystarkhes* bir kentin veya bölgenin tüm müsabakalarında veya bir yarışmada sporcuların disiplininin sorumlu olan ve imparator tarafından ömür boyu atanan bir sporcudur¹⁰³¹. H. W. Pleket, Hadrianus'un Aleksanria Troas'da bulunan mektuplarında da belgelendiği gibi, sporcuların disipliniyi sağlamanın daha ziyade *mastigophoroi*¹⁰³² gibi alt düzey görevlilerin sorumluluğu olduğunu¹⁰³³ ve *ksystarkhes*'lerin belirli bir yarışmayı veya belirli bir kent ya da bölgedeki tüm yarışmaları denetlemesi için "imparatorluk temsilcileri" olarak imparator tarafından atandıklarını düşünmektedir¹⁰³⁴. Söz konusu mektuplar ayrıca, *ksystarkhes*'lerin yarışma ödülleri üzerinden belli bir oranda para aldıklarını da ortaya koymaktadır¹⁰³⁵.

Balbilleia galiplerinin listelendiği bir Ephesos yazıtı, *agon*'un *agonothetes*'i ve *synodos*'un *grammateus* ve *arkhon*'una göre tarihlenir¹⁰³⁶. *Synodos*'un *grammateus*'i aynı zamanda Roma'daki merkezin, yani *sympas ksystos*'un *arkhigrammateus*'i¹⁰³⁷ olarak görev yapmaktadır. Thyateira'da bulunan bir yazıt¹⁰³⁸ sayesinde *sympas ksystos*'un ayrıca bir de başhekim (ἀρχιατρός) olduğu bilinmektedir¹⁰³⁹. *Synodos*, ayrıca bir yarışmada hazır bulunan dernek üyeleri arasından belli bir meblağ karşılığında her yarışma için bir rahip atamaktadır: Örneğin boksör Hermeinos, Sardeis'teki oyunlarda rahip olarak görev yapmak için 50 *denarii* ödemiştir¹⁰⁴⁰.

¹⁰³¹ Robert, 1966: 82.

¹⁰³² Petzl ve Schwertheim, 2006 I str. 28-32.

¹⁰³³ Pleket, 2012: 104-105. *Ksystarkhes*'lerin çoğu, ömür boyu atanmıştır ve en azından Septimius Severus Dönemi'nden itibaren *ksystarkhes* atamalarında imparatorların rol oynayabildikleri görülmektedir: Septimius Severus ve Caracalla dönemlerinde: ISardis 79 ve SEG 12, 512 = (IANazarbus 25); Valerian ve Gallienus dönemlerinde: ISmyrna 667.

¹⁰³⁴ Hadrianus'un mektupları kentlerin *agon*'larla ilgili finansal yönetimlerinde ciddi sorunlar olabileceğini açıkça göstermektedir, Petzl ve Schwertheim, 2006 I str. 8-27 ve II: 80-83.

¹⁰³⁵ Petzl ve Schwertheim, 2006 I str. 34-40.

¹⁰³⁶ IEph 1122: [A]ϋτ[ο]κρά[το]ρ[ι] Νέρουα Τραιανῶ Καί[σα]ρι Σεβαστῶ Γερμ[α]νικῶ τὸ δ' ἀγομένω[v] | ἀγώνων Σεβαστῶν | Βαλβιλλήων | [[ἀγωνοθετοῦντος τὸ . . .]] | [[Φλαουίου Απελλᾶ]] **ΓΡΑΜΜΑΤΕΙ[Ω]ΝΤΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ** | Α(ουκίου) Κοσινίου Γαιανού, [ἄρ]χων[τ]ος δὲ Μ(άρκου) Εἰου Κυρεῖν[α] [[. . .]]. Yazıtın bazı kısımları silinmiştir, tiyatrodaki bulunduğu için *thymelik synodos*'un bir görevlisi de olabilir, krş. Fauconnier, 2018: 133.

¹⁰³⁷ Neapolis'te Sebaste kutlamaları sırasında, Hermeinos'a üyelik belgesini veren *synodos*'un *grammateus*'i P. Aelius Euktemon'un, aynı belgede *ksystos*'un *arkhigrammateus*'i olarak yer alması (PLond 3. 1178, str. 79-80: Πό(πλιος) Αἴλιος Εὐκτέμων, ἀρχιγραμματεὺς | ξυστοῦ, γραμματεῦσας τῆς συνόδου, ἐτέλεσα), *ksystos* ile *synodos*'un farkını ortaya koymakta, ayrıca *sympas ksystos*'un tüm sporcuları temsil eden bir üst kurul olduğu görüşünü de desteklemektedir; ayrıca bkz. Pleket, 1973: 216, age. dn. 64.

¹⁰³⁸ TAM V.2. 1097: Ηλεις. | Ηλεις ἀρχιατρός | τοῦ σύμπαντος | ξυστοῦ ἐνθάδε | κείμαι. χαῖρε.

¹⁰³⁹ Cod. Theod.'un (13. 3. 8) "*portus ksysti* (= *sympas ksystos*) ve Vesta Bakireleri dışında" Roma'nın her bölgesine başhekim atanmasını emreden İS 368 tarihli bir kararnamesi, *synodos*'un bu tarihte hâlen örgütlenmesini sürdürdüğünü ve kendi *arkhiatros*'unu atadığını gösterir. *Portus ksysti* ile Thyateira'daki mezar epigramı arasındaki bağlantı hususunda bkz. Robert, 1950: 25-27.

¹⁰⁴⁰ PLond 3. 1178, str. 89-92: ἄρχων τῆς ἱερᾶς ξυστικῆς περιπολιστικῆς συνωδ[ου] υπέγρ[αψα] ἱερασαμένου ἐπὶ ἔμου ἀγῶνος ἱεροῦ ἰσπλαστικοῦ ἱς τὴν | [οἰκου]μένην κοινῶν **ΑΣΙΑΣ ἐν Σάρδισι** Ἑρμῖνον τὸν καὶ Μῶρον | Ἑρμοπολίτη[v] (**δηνάρια**) v.

Tez kapsamında Ksanthos'ta belgelenen *ιερά ξυστική σύνοδος*, *ιερά θυμελική σύνοδος*'la birlikte kentin önemli memuriyetlerini yerine getirmiş ve ataları gibi *buleutes* olan Apollonios'un üçüncü kuşak torunu, kentte iyi tanınan Ksanthoslu Eukleides'i onurlandırır¹⁰⁴¹. Euklides, ayrıca Ksanthos'ta kutlanan Birlik festivali¹⁰⁴² sırasında *prytanis*'lik yapmıştır (πρυτανεύσα[ν]τα β' καὶ ἐν ἐθν[ι]κῇ πανηγύρει)¹⁰⁴³. Dolayısıyla *ιερά ξυστική σύνοδος* ile *ιερά θυμελική σύνοδος*'un Eukleides'i müşterek onurlandırması, söz konusu Birlik festivaline katılmak üzere kente gelen dernek üyesi sporcu ve sanatçılara *prytanis*¹⁰⁴⁴ olarak yaptığı bir hayırdan kaynaklanmış olmalıdır¹⁰⁴⁵. Aynı şekilde Arykanda'da, *ksystik* ve *thymelik synodos* birlikte yazıtta ismi korunmayan bir *panegyris*'le bağlantılı bir onurlandırma yapar¹⁰⁴⁶.

2.6.3 Emekli Sporcular Derneği (σύνοδος τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀπὸ καταλύσεως ἐν τῇ βασιλίδι Ῥώμῃ κατοικούντων)

Başarılı bir spor hayatının ardından gerek ileri yaş gerekse sakatlıklar nedeniyle artık yarışmalara katılamayan sporcular, Roma'ya yerleşerek kariyerlerine antrenör ya da *ksystarkhes* olarak devam etmekteydiler. Hadrianus Dönemi'nde, Roma'daki genel merkezin kurulmasından önce emekli sporculardan oluşan bir dernek oluşmuştu. *Ἡ ιερά ξυστική σύνοδος τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀπὸ καταλύσεως*¹⁰⁴⁷ ἐν τῇ βασιλίδι Ῥώμῃ κατοικούντων olarak

¹⁰⁴¹ Balland, 1981 no. 78: [Εὐ]κλείδην τρίς τοῦ Ἀπολλωνίου Ξάνθιον, ἄνδρα ἔνδοξον, ἐκ προγόνων βουλευτὴν, ἄρξαντα τῇ πατρίδι ἀγορανομίαν πόλεως, πρυτανεύσα[ν]τα β' καὶ ἐν ἐθν[ι]κῇ πανηγύρει, γυμνασιάρχισαντα τῶν νέων β', ἀγωνοθετήσαντα β' τῶν πατρῶ<ω>ν θεῶν μεγίστην καὶ ἐπώνυμον ἀρχήν, τεμηθέντα καὶ ὑπὸ τῶν ἱερῶν ξυστικῆς τε καὶ θυμελικῆς συνόδων εἰκόνι τε γραπτῇ καὶ ἀνδριάντος ἀναστάσει, ἱερατεύσαντα καὶ ταμειύσαντα τῶν πατρῶων θεῶν, ταμείαν πόλεως, ἐργεπιστατήσαντα τοῦ ἐν πόλει γυμνασίου καὶ βωμοῦ χαλκίου τῶν πατρῶων θεῶν, τελέσαντα δὲ καὶ τὰς λοιπὰς λειτουργίας καὶ ὑπὲρ τῶν ἐγγόνων, vac. Ξανθίων τῆς μητροπόλεως τοῦ Λυκίων ἔθνους ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ἐτείμησεν τῷ ἀνδριάντι ἐπὶ τῇ τοῦ βίου αἰδήμονι καὶ κοσμίῳ ἀναστροφῇ καὶ ἐφ' αἷς ἐτέλεσεν προγεγραμμέναις φιλοτείμω<ς> ἀρχαῖς, τὸν δὲ ἀνδριάντα ἀνεδέξατο ἐκ τῶν ἰδίων ἀναστήσειν (=“*Vatanı için kentin agoranomos'luğunu yapan, iki defa prytaneis'lik ve yerel festival sırasında iki defa gençlerin gymnasiarkhes'liğini, iki kez vatan tanrılarının yarışmalarının agonothetes'liğini ve kentin eponym memurluğunu yapan, ataları gibi buleutes olan Apollonios'un üçüncü kuşak torunu ünlü şahsiyet Ksanthoslu Eukleides kutsal ksystos ve thymelik (sahne sanatları) synodos'lar tarafından hem yazıtlı bir tasvir hem de bir heykel ile onurlandırıldı. Vatan tanrılarının rahipliği ve tamias'lığı, kentin tamias'lığı ve kentin gymnasion'unun ve vatan tanrılarının bronz altlarının denetçiliğini yaptığı gibi geriye kalan leiturgia'ları ataları adına yerine getirdi. Lykia halkının metropolisi Ksanthos'un bule ve demos'u mütevazî ve mazbut davranışları ve yukarıda yazıldığı gibi onursever bir şekilde yaptığı arkhon'luklar nedeniyle kendi kaynaklarından bir heykel dikerek onurlandırdı*”).

¹⁰⁴² Lykia Birlik festivalleri bölgenin 6 metropolis kentinde kullanılmaktaydı; konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Wörrle, 1988: 238-240; Reitzenstein, 2011: 135, age. dn. 2. Birlik festivallerinin bölgenin en önemli kentlerinde kutlandığına dair benzer uygulamalar için bkz. Deininger, 1965: 61-68; Ziegler, 1985: 58-66; Wörrle, 1988: 240, age. dn. 74.

¹⁰⁴³ TAM II 284; TAM II 200.

¹⁰⁴⁴ *Prytaneia* için genel olarak bkz. Liebenam, 1900: 291.

¹⁰⁴⁵ Ayrıca bkz. Balland, 1981: s. 245.

¹⁰⁴⁶ IArykanda 52; IArykanda 53.

¹⁰⁴⁷ İS yak. 60 yılında Nero tarafından Roma'da ödüllendirilen başarılı sporcu T. Claudius Patrobios'un onurlandırıldığı (SEG 14, 613 str. 11-12: *ἀπὸ καταλύσεως ἐν Ῥώμῃ [τιμηθεῖς?] | ὑπὸ Νέρωνος Κλαυδίου Καίσαρος*) yazıtta da geçen *ἀπὸ καταλύσεως* ibaresi, yazıtın editörü L. Moretti tarafından İÖ 1. yüzyılda

adlandırılan dernek, İS 2. yüzyıl ortaları ve 170-180 yıllarına tarihlenen iki yazıtta belgelenmiştir¹⁰⁴⁸. İlk yazıtta, σύμπαξ ξυστός için bir *temenos* isteyen *arkhiereus*, *ksystarkhes* ve İmparator Hamamları müdürü M. Ulpius Domesticus, σύνοδος τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀπὸ καταλύσεως ἐν τῇ βασιλίδι Ῥώμῃ κατοικούντων tarafından onurlandırılmaktadır. Domesticus'un üstlendiği görevler aktif sporcularla ilgili olduğundan, emekli sporcular onu kendilerinin *prostates*'i olarak onurlandırmışlardır¹⁰⁴⁹. Domesticus'un oğlunun heykel kaidesine kazınmış olan daha sonraki bir yazıtta ise, κτίσ|του τοῦ τεμένους καὶ | τῶν ἐν αὐτῷ ἀναθη|μάτων σὺν καὶ τοῖς θεοῖς olarak övülmektedir¹⁰⁵⁰.

Emekli sporcuların Domesticus'u *prostates*'leri olarak onurlandırmalarındaki en önemli etken, onları *ksystarkhia* elde etmek için lobi faaliyeti yapabilecekleri bir konuma taşımış olmasıdır. Zira, imparatorluğun merkezinde, imparatorun ve maiyetindekilerin çok yakınında, onlarla daha kolay temas kurabilmeleri mümkün olmuştur. Söz konusu yazıt ayrıca, emekli sporcular derneğinde iki *arkhon*'un görev yaptığını ve yazıtın onların memuriyet dönemlerine göre tarihlendiğini göstermektedir¹⁰⁵¹. İS 170-180 civarına tarihlenen ikinci yazıtta da yine *sympas ksystos*'un *arkhiereus*'i, *ksystarkhes* ve İmparator Hamamları yöneticisi olarak, bu kez Demonstratos Damas onurlandırılır¹⁰⁵². *Sympas ksystos*'un imparatorluğun kalbinde bir merkeze sahip olması, yarışmalara katılmak için sürekli seyahat eden aktif sporculardan ziyade, emeklilikten sonra Roma'ya yerleşen sporcular için yararlı olmuştur.

2.6.4 Kutsal, Sahne Sanatçıları Derneği (ἱερὰ θυμελικὴ σύνοδος)

Mesleklerini icra edebilmek için seyahat etmek ve performanslarını vatandaşları olmadıkları topluluklarda sergilemek ve ayrıca bunu geniş bir ekip ve ekipmanla icra etmek zorunda olmaları¹⁰⁵³ nedeniyle sanatçılar, diğer meslek gruplarına göre çok daha erken bir tarihte örgütlenmişlerdi. Yunan kentlerinde tertiplenen festivaller, *agon*'lar ya da diğer

kurulan *oikumenik hieronikai synodos*'unun feshedildiği şeklinde yorumlanır. İlk olarak, L. Robert (1968: 408, age. dn. 4) bu yoruma itiraz eder; H. W. Pleket 1973 tarihli makalesinde ἀπὸ καταλύσεως'un aktif sporu bırakan atletler için bir *terminus tekhnicus* olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymuştur, bkz. Pleket, 1973: 213-221.

¹⁰⁴⁸ IGUR I 237 ve IGUR I 243.

¹⁰⁴⁹ IGUR I 237: ἡ ἱερὰ ξυστικὴ σύνοδος τῶν | περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀπὸ καταλύσεως | ἐν τῇ βασιλίδι Ῥώμῃ κατοικούντων | Μ(άρκον) Οὐλπίον Δομεστικὸν διὰ βίου ξυστάρ|χην καὶ ἀρχιερέα τοῦ σύμπαντος ξυστοῦ περιο|δονείκην παράδοξον ἐπὶ βαλανείων Σεβαστοῦ, | τὸν ἑαυτῶν προστάτην καὶ αὐτὸν πρεσβεύσαντα | καὶ αἰτησάμενον τὸ τέμενος τῷ σύμπαντι ξυστῷ τὴν τειμὴν ἀναθέντος Μεττίου Ἀμερίμνου | ἐπὶ ἀρχόντων | Λ(ευκίου) Οὐεννίου Ἀγριππιανοῦ καὶ Μ(άρκου) Μεττίου Ἀμερίμνου.

¹⁰⁵⁰ IGUR I 238, str. 10-13.

¹⁰⁵¹ IGUR I 237, str. 10-11: ἐπὶ ἀρχόντων Λ(ευκίου) Οὐεννίου Ἀγριππιανοῦ καὶ Μ(άρκου) Μεττίου Ἀμερίμνου.

¹⁰⁵² IGUR I 243, str. 1-4: ἡ ἱερὰ ξυστικὴ σύνοδος τῶν | [περ]ὶ τὸν Ἡρακλέα ἀπὸ καταλύσεως | ἐν τῇ βασιλίδι Ῥώμῃ κατοικούντων | Μ(άρκον) Αὐρήλιον Δημόστρατον Δαμᾶν . . . str. 8-9: ἀρχιερέα τοῦ σύμπαντος ξυστοῦ διὰ βίου, | ξυστάρχην καὶ ἐπὶ βαλανείων Σεβαστῶν κτλ.

¹⁰⁵³ Slater, 2010: 249 (*non vidi*).

gösterilerde performanslarını sergileyen bu meslekdaşlar (aktörler, şairler, müzisyenler, dansçılar, kostümcüler vd.), İÖ 3. yüzyıldan itibaren κοινόν/σύνοδος τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν (Dionysos'a adanan Sanatçılar Birliği) olarak adlandırılan dernekler kurmuşlardı. Bu derneklerin varlığı ve faaliyetleri hakkındaki bilgiler çoğunlukla yazıtlardan gelmektedir¹⁰⁵⁴. Diğer önemli belgeler, derneklerin festivallere ve yarışmalara katılmak¹⁰⁵⁵ veya bulundukları kentlerin önde gelen şahsiyetlerini veya görevlilerini onurlandırmak¹⁰⁵⁶ için aldıkları kararlardır.

Helenistik Dönem'den itibaren festivallerin ve *agon*'ların çoğalması, ayrıca da sanatçılara -sadece *agon*'lar için değil- her türlü gösteri için ihtiyaç duyulması, sanatçı derneklerine talebi daha da arttırmıştır. Zira, oyun tarihlerini birbiriyle çakışmayacak şekilde düzenlemek¹⁰⁵⁷; çakışan oyunlar olursa her birinin asgari yarışmacı ihtiyacını karşılamak¹⁰⁵⁸ ve sanatçıların bir yerden bir yere seyahatlerini gerçekleştirmek için koordinasyon gereklidir. Organizasyonun başarısı, derneklerin yeterli sayıda katılımcıyı, çoğu durumda merkezlerinden

¹⁰⁵⁴ Örn. kentlerin ve Birlik'lerin derneklere tanıdıkları ayrıcalıklar, derneklerin festival ve yarışma organizasyonlarına katılımlarıyla ilgili kararları (Le Guen, 2001 I no. 2; IMagnesia 89); Helenistik kralların (SEG 41, 1005) ve Romalı yetkililerin mektupları (Le Guen, 2001 I no. 34; 56); *senatus*'un bunlara imtiyaz tanınmasına ve dernekler arasında veya dernek ile kent arasındaki anlaşmazlıkların çözümüne ilişkin kararnameleri (Le Guen, 2001 I no. 12) ve müzikal (*thymelik* ve dramatik) yarışmalara katılanların veya galiplerin listeleri (Le Guen, 2001 I no. 29; no. 30).

¹⁰⁵⁵ Örn. Ionia-Hellespontos Derneği'nin Magnesia ad Maeandrum'da kutlanan Leukophryena'ya katılma kararıyla ilgili olarak, IMagnesia 54, str.5-9: οἱ παρα]καλ[οῦ]σιν τὴν θυσί[α]ν τε ἀπο]δέ[ξασθαι καὶ τὴν πανή]γυριν κ[αὶ] τὸν ἀγῶν[α,] | ὃν τιθέασιν [Μάγνητες μουσι]κὸν κ[αὶ] γυμνικὸν καὶ ἱπ[πικὸν τῇ ἀρχ[ηγέτιδι τῆς πόλεως Ἀρτ]έμ[ιδι] | Λευκοφρυηνῇ, κτλ.

¹⁰⁵⁶ Örn. CIG 3068, str. 3-10: ἔδοξεν τῷ κοινῷ τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν τῶν ἐπ' Ἰωνίας καὶ Ἑλλησπόντου καὶ τῶν πε[ρι] | τὸν καθηγεμόνα Διόνυσον· ἐπειδὴ Κράτων Ζωτίχου | αὐλητῆς εὐεργέτης ἔν τε τῷ πρότερον χρόνῳ τῇ[v] | πᾶσαν σπουδὴν καὶ πρόνοιαν εἶχεν τῶν κοινῇ συμφε[ρόντων] τῇ συνόδῳ καὶ τιμηθεὶς ἄξιως ὧν εὐεργέτη|κεν ὑπερτίθεται τῇ εὐνοίᾳ καὶ φιλοτιμίᾳ τῇ εἰς τοὺς | τεχνίτας, πάντα πράττων τὰ συμφέροντα·

¹⁰⁵⁷ Roma Dönemi'nde artan gösteri sayısı, bazen uygun sanatçıların temin edilmesinde sorunlar yaratmıştır. Nitekim Hadrianus, İS 134 yılında Neapolis'te Sebasta kutlamaları sırasında çeşitli kentlerin elçileriyle görüşerek yeni bir *agon* düzeninde anlaşır ve bu yeni yarışma takvimini sanatçı ve sporcu derneklerine bildirir bkz. Petzl ve Schwertheim, 2006 II, str. 60-71, ayrıca bkz. s. 68-71. Yine İS 2. yüzyılın sonlarında Aphrodisias'taki yarışmaları yeniden düzenlemekten sorumlu *curator*, bir yarışma organizasyonu konusunda sanatçıların *synodos*'unu bilgilendirmekte ve yarışmayı diğer taahhütleri arasına dahil etmelerini sağlayacak bir zaman çizelgesi oluşturmaktadır, bkz. Roueche, 1993 no. 51.

¹⁰⁵⁸ Derneklerin, sadece festivallerde yer alacak göstericileri değil, asgari yarışmacıyı (yani her kategoride en az iki τεχνίται) sağlamak için yeterli üyeye sahip olmaları gerekiyordu: Örneğin, Ionia ve Hellespontos derneği İÖ 2. yüzyılın ortalarında bir kararnameyle (Iasos 152, str. 12-17: νέμειν τῷ Διονύσῳ καὶ Ἰασεῦσιν εἰς τοὺς [συντελούμεν]ο<υ>ς | παρ' α<υ>τοῖς τῷ Διονύσῳ ἀγῶν[ας ἐκ] τῶν ἐνγεγραμμένων τεχνιτῶν καὶ με[τεχόντων] τῆς [ἡ]<με>[τ]έρ[ας συνόδ]<ου> ... |15 αὐλητὰς δύο, τραγωδοὺς δύο, κωμωδοὺς δύο, κιθαρωδὸν, κιθαριστήν, ὅπως | ἄγωσιν τῷ θεῷ τοὺς [χ]οροὺς κατὰ τὰς πατρίους αὐτῶν διαγραφάς, προσ<ν>εἰ<μ>αι δὲ τοῦτων καὶ τὰς ὑπηρεσίας α[—]νῶνειδ[.].) Iasos'taki Dionysia'ya yarışmalar için bunların yardımcı ekipleriyle (αἱ ὑπηρεσίαι) birlikte ikişer adet flütçü, tragodia ve iki komodia sanatçısı ile festival sırasında gösteriler için de birer adet kithara şarkıcısı ve çalgıcısı tahsis etmeyi (νέμης) kararlaştırmıştır.

uzak bir yere göndermenin ötesinde, Yunan Dünyası'nın çeşitli bölgelerinden ne kadar çok izleyiciyi çektiğiyle ölçülmektedir¹⁰⁵⁹.

Helenistik Dönem'de, Atina, Isthmos-Nemea, Mısır ve Ionia-Hellespontos'ta olmak üzere, dört bölgesel dernek merkezi vardı. İÖ 279/8 ya da 278/7 tarihli en erken belge, σύνοδος τῶν ἐν Ἀθήναις περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν'a aittir¹⁰⁶⁰. İÖ 3. yüzyılın ilk yarısında, kurulan κοινὸν τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν τῶν εἰς Ἴσθμὸν καὶ Νεμέαν συμπορευομένων/συντελούντων, Isthmia ve Nemea festivallerinde, ayrıca Boiotia'da ve Delphi'deki tanınmış *agon*'larda faaliyet göstermişti¹⁰⁶¹. Isthmos ve Nemea derneğinin Peloponnesos, Euboea, Orta ve Kuzey Yunanistan'da şubeleri vardı¹⁰⁶². Küçük Asya'da en erken belge, İÖ 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen κοινὸν τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν τῶν ἐπ' Ἰωνίας καὶ Ἑλλησπόντου derneğidir¹⁰⁶³. Ege'nin diğer yakasına yerleşmiş olmasına rağmen Küçük Asya derneği Yunanistan anakarasındaki saygın *agon*'lara da katılmıştır: Örneğin Delphi'deki Pythia ve Soteria, Thespiiai'daki Museia ve Thebai'daki Agronia¹⁰⁶⁴. Ionia ve Hellespontos derneğinin merkezi, yaklaşık 100 yıl boyunca (İÖ 3. yüzyılın ortalarından 146'ya kadar) Teos kentindedir. Ancak dernek, kente bağlı değil aksine kendi ekonomik çıkarlarının peşinde koşan özerk bir kurumdur. Bu da *polis* ile dernek arasında büyük bir anlaşmazlığa¹⁰⁶⁵ ve sonunda sanatçıların kentten çıkarılmasına yol açar. Bunu takiben dernek önce Myonnesos'a ve ardından Lebedos'a taşınır¹⁰⁶⁶; İÖ 188'den sonra da Pergamon'daki yerel bir dernekle birleşir (τὸ κοινὸν τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν τῶν ἐπ' Ἰωνίας καὶ Ἑλλησπόντου καὶ περὶ τὸν Καθηγεμόνα Διόνυσον)¹⁰⁶⁷.

Helenistik Dönem'in bölgesel sanatçı dernekleriyle ilgili belgeler, İÖ birinci yüzyılda giderek azalır. Bununla birlikte, Ionia ve Hellespontos Derneği'nin İÖ 80'lerin sonlarında hâlâ faal olduğu görülmektedir. Dernek, Küçük Asya'yı hakimiyeti altına alan Sulla'ya elçiler

¹⁰⁵⁹ Helenistik Dönem'deki sanatçı derneklerinin yarışma organizasyonlarındaki rolleri konusunda bkz. Aneziri, 2003: 267-289.

¹⁰⁶⁰ Burada Amphiktyon Birliği'nin ikisi Atina'da (IG II² 1132) ve biri Delphi'de (Le Guen, 2001 I no. 2) olmak üzere üç nüshası korunmuş kararnamesi söz konusudur. İlgili kararnamede Atina *synodos*'una *asylia* (dokunulmazlık), *asphaleia* (güvenlik), *astrateusia* (askerî yükümlülüklerden muaf olma) ve *ateleia* (vergi muafiyeti) tanınmıştır; ayrıca bkz. Aneziri, 2003: 25 vd.

¹⁰⁶¹ Örn. IG XI,4, 1059 (Delos); ayrıca bkz. Aneziri, 2003: 51 vd.

¹⁰⁶² IG IV 558 (Argos); IG VII 2484-6 (Boiotia); IG IX,1, 278 (Lokris); IG XII,9, 910 (Euboea); IOlympia 405. Ayrıca bkz. Aneziri, 2003: 56-65. Ayrıca Helenistik Dönem'de, Delphi, Argos ve Thespiiai'daki yarışmalara da katılmış olma ihtimali olan, Kıbrıs'ta da şubesi bulunan Mısır'daki dernek; İtalya'nın güneyinde ve Sicilya'da faaliyet gösteren daha küçük dernekler de vardır, bu hususta bkz. Aneziri, 2003: 109-125.

¹⁰⁶³ SEG 41, 1003; SEG 41 1005; IMagnesia 54; Aneziri, 2003: 379 no. D5; ayrıca bkz. Aneziri, 2003: 71 vd.

¹⁰⁶⁴ IG XI,4, 1061, str. 15-20; ayrıca bkz. Aneziri, 2003: 280.

¹⁰⁶⁵ Yazıt için bkz. Le Guen, 2001 I no. 47.

¹⁰⁶⁶ Strab. 14.1.29; dernek merkezinin değiştirilmesiyle ilgili ayrıca bkz. Le Guen, 2001 II: 33-4; Aneziri, 2003: 80-84.

¹⁰⁶⁷ CIG 3068; Iasos 152.

göndererek ayrıcalıklarının onaylanmasını sağlamıştır¹⁰⁶⁸. Edebi metinlerden ise Sulla'dan sonra en azından Armenia'da bir yerel derneğin hâlen faaliyet gösterdiği bilinmektedir¹⁰⁶⁹. Yine edebi kaynaklarda yerel sanatçı derneklerinin varlığına dair en geç veri Actium Savaşı arifesinde Marcus Antonius'un kutlama yapmak için Yunan dünyasının her yerinden Dionysos sanatçılarını Samos'a davet ettiğini aktaran Plutarkhos'a aittir¹⁰⁷⁰. Her halükârda Helenistik Dönem'in yerel çaptaki (bağımsız) sanatçı derneklerine dair kanıtlar İÖ 1. yüzyılın ortalarında son bulur¹⁰⁷¹.

En geç Claudius zamanında tüm imparatorluktaki sanatçıları bir çatı altında toplayan uluslararası (*oikumenik*) bir dernek kurulur¹⁰⁷². Ama bu merkezi derneğin kuruluşunun ardından da Hellenistik Dönem'in bağımsız yerel derneklerinin de bu merkezi derneğin yerel şubeleri olarak varlıklarını sürdürdükleri görülür. Nitekim Traleis'ten İS 2. yüzyılın ortalarına tarihlenen bir yazıtta¹⁰⁷³ Ionia ve Hellespontos *synodos*'u *prucurator Augustorum* C. Iulius Philippos'u¹⁰⁷⁴ onurlandırır. Merkezi derneğin Claudius zamanında Side'de de bir şubesi (ἱερὰ θυμαλικὴ σύνοδος ἡ περὶ τὸ ἐν Σίδῃ τέμενος) vardır¹⁰⁷⁵. Antipatros Iulianus'u yerel şubenin *arkhiereus*'i (ἀρχιερέα | τῆς τοπικῆς συνόδου) olarak onurlandıran ve Miletos'ta bulunan Commodus zamanına tarihlenen bir yazıt¹⁰⁷⁶, merkezi derneğin Miletos'ta da bir şubesi olduğunu belgelemektedir.

Merkezi sanatçılar derneğinin faaliyetleri, Küçük Asya'dan, Mısır'a, Yunanistan'dan, İtalya ve Galia'ya kadar birçok kentte belgelenmiştir. Claudius'un İS 43 yılında önceden sahip

¹⁰⁶⁸ Bu ayrıcalıklar İÖ 80'lerin sonlarında Kos'ta bir stel üzerine yazılmıştır, bkz. Sherk, 1969; Le Guen, 2001 I no. 56. Küçük Asya'dan İÖ 1. yüzyıla ait bir belgeye göre (Le Guen, 2001 I no. 57), dernek Samothrake'ye *teoroi* göndermiştir.

¹⁰⁶⁹ Plutarkhos'a (*Luc.* 29. 4) göre, Ermeni kralı Tigranes başkentinde birçok *tekhnitai* toplamıştı ve onun İÖ 69'daki ölümünden sonra Lucullus, ordusuna moral vermek için burada bulunan *tekhnitai*'in bir gösteri düzenlemesini sağlamıştır (= Le Guen, 2001 I no. 14).

¹⁰⁷⁰ Plutarkhos'un (*Ant.* 56.4 ve 57.1), Küçük Asya'daki dernekten söz ettiği yorumu için bkz. Le Guen, 2001 I: 343-344; ayrıca, tüm doğu Akdeniz'den sanatçıların Samos'ta bulunduğu yapılan vurgunun, derneğin "uluslararası" nitelik kazanmaya başladığına dair bir ipucu olarak yorumlanması hususunda bkz. Chadwick, 1972: 134; ayrıca bkz. Leppin, 1992: 96.

¹⁰⁷¹ Helenistik derneklerin dağılma süreciyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Fauconnier, 2018: 30-32.

¹⁰⁷² Side'den bir yazıtta (ISide 31) ἱερὰ (= imparatorluk çapında; sıfatın bu anlamda kullanımı için bkz. Poland, 1934: 2482-2483; ISide I: s. 299 ve dn. 3) sıfatı *thymelik synodos* için ilk kez belgelenmiştir (ἱερὰ θυμαλικὴ σύνοδος). Bu veri merkezi sanatçı derneğinin Traianus'a kadar geri gittiği düşüncesini de (Poland, 1934: 2517) çürütmektedir.

¹⁰⁷³ ITralleis 50; Teos'tan İmparatorluk Dönemi'ne tarihli bir başka yazıtta (CIG 3082) Ionia ve Hellespontos şubesi πενταετηρικοὶ ἀγῶνες Διον[υσιακοί]'un üçüncü kez *agonothetes*'i olan Ti. Claudius Philisteus'i onurlandırmıştır.

¹⁰⁷⁴ PIR² I 460.

¹⁰⁷⁵ ISide 31; ISide 32, yazıtlar için bkz. aş. dn. 1095, 1096; ayrıca bkz. ISide 137. Yerel derneklerden bazıları büyük bir araziye (τέμενος) sahipti ve burada tanrıların (Dionysos, Apollon ve Musalar) ve Roma imparatorlarının kült heykelleri vardı (bk. ISide: s. 300). Bu *temenos*'da ayrıca derneğin arşivi ve sosyal etkinlikler için odalar da bulunuyordu; orada dernek üyelerinin başarılarını anmak ve hayırseverleri onurlandırmak için heykeller ve yazıtlar da dikildi (bkz. Poland, 1934: 2540-2543).

¹⁰⁷⁶ Pekáry, 1965 no. 5.

oldukları hakları -muhtemelen Augustus tarafından verilen- koruyacağını bildirmek üzere gönderdiği mektup, *oikumenik* sanatçı derneğine ilişkin en erken belgedir¹⁰⁷⁷. Mektup, günümüzde British Museum’da korunan, İS 288 yılına ait bir papirüste kayıtlıdır¹⁰⁷⁸. Aynı papirüste Septimius Severus ve Severus Aleksander’ın, dernek üyelerinin daha önce sahip oldukları hakları koruyacaklarını bildiren, Caludius’unkiyle benzer içeriğe sahip mektupları¹⁰⁷⁹ ile Hadrianus’un yine dernek üyelerinin ayrıcalıklarıyla ilgili bir kararnamesinin özeti¹⁰⁸⁰ kaydedilmiştir. Hadrianus’un *synodos*’a bahsettiği ayrıcalıklar oldukça geniş kapsamlıdır: dokunulmazlık (ἀσυλεία), ön sırada oturma (προεδρία), askerlikten (ἀστρατία), kamu görevlerinden (λειτουργία δημοσίων), ister şahsi kullanım isterse de yarışmalar için (χρίας ἰδ[ίας ἢ τῶν ἀγώνων ἔνεκα) olsun beraberlerinde taşıdıkları malların vergisinden (ἀτελεία), davalarda jüri görevinden (μὴ κρίνειν), kefil olarak atanmaktan (μὴ καθιστάνειν ἐγγυητάς), katkı payı ödemekten (ἀνεισφορία), resmî kurban görevlerinden (συνθυσία), yabancı misafirleri ağırlamaktan (μὴ δέχεσθαι πρὸς ἀναγκὴν ξένους), ayrıca hapis (εἴργεσθαι μὴδὲ ἄλλῃ τινὶ φρουρᾷ) ve ölüm cezasından muafiyet ([...ca.11] ὠθεῖς ἢ θανάτῳ).

Claudius’un yukarıda bahsedilen mektubunda *synodos*’un unvanı, οἱ ἀπὸ τῆς οἰκουμένης τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνεῖται καὶ τούτων συναγωνισταί olarak tanımlanmıştır. Συναγωνισταί ibaresi, derneğin sadece yarışmalarda galip olabilecek sanatçıları (şairler, başrol oyuncular, dithyrambik ve lirik koro müzisyenleri vd.) değil, aynı zamanda kendilerine ödül verilmeyen ancak yarışmacının performansına katkı sağlayan kişileri de (dramatik koro müzisyenleri, koro eğitmenleri, dansçılar ve örneğin kostümcüler gibi sanatçılara gerekli tüm ekipmanı sağlayanlar) kapsadığını gösterir¹⁰⁸¹. Claudius’un Miletos’ta epigrafik olarak belgelenen beş yıl sonraki bir başka mektubunda ise *synodos*’un unvanı bu sefer οἱ περὶ τὸν

¹⁰⁷⁷ POxy 27. 2476, str. 1-4: Τιβέριος Καῖσαρ [Σεβαστὸς Γερμανικός, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ] β, ὕπατο[ς] τὸ δ, πατὴρ πατρίδος, [-ca.?-]τ[-ca.?-]. [-ca.?-] τοῖς [ἀπὸ τῆς] οἰκουμένης περὶ τὸν Διόνυσον τεχνεῖταις (τεχνίταις), | ἱερωνεῖταις (ἱερωνίκαίς). σ[τεφανίταις καὶ τοῖς τούτων συναγωνισταῖς χα]ίρειν. τὰς μὲν ἰκόνας (εἰκόνας) ὄν τρόπον εὖσε]βοῦμεθα [μετὰ] τῆς πρεπούσης τιμῆς ἀνίστασθαι ἐπιτρέπω, τὰ δὲ ὑπὸ τ[οῦ θεοῦ Σεβαστοῦ δεδομένα ὑμῖν νό]μιμα καὶ φιλ[ά]νθρωπα συντηρῶ. οἱ πρέσβεις ἦσαν Κλαύδιος Θ[α]μῦρις, Κλαύδιος Κάστωρ, Ἀντώνιος Νατάλειος | υἱὸς, Λόγιος [...] ἔρρωσθε.

¹⁰⁷⁸ Papirüs (POxy 27. 2476) İS 288’de Dionysos Sanatçıları *synodos*’unun başrahibi Aurelius Hatres’in girişimiyle kayıt altına alınmış olmalıdır, krş. Harland, 2014: 357; ayrıca bkz. Frisch, 1986: 50-73.

¹⁰⁷⁹ POxy 27. 2476, str. 7-11 ve str. 11-12.

¹⁰⁸⁰ POxy 27. 2476, str. 5-7: περὶ τῶν δοθεισῶν δωρεῶν τῇ συνόδῳ, ὧν δὲ οὐσ]ῶν ἀσυλείας, προεδρίας, ἀστρατί[ας], λειτουργιῶν δημοσίων ἀ[τ]ελεί[ας], ἀτελῆ ἔχειν ὅσα ἂν ἐπάγωντε, χρίας ἰδ[ίας ἢ τῶν ἀγώνων ἔνεκα, μὴ κρίνειν μὴ καθ]ιστάνειν [ἐ]γγυητάς, ἀνεισφο[ρ]ίας αὐτῶν, συνθυσία[ς, μὴ δέχεσθαι] πρὸς ἀναγκὴν ξένους, μὴ εἴργεσθαι [μὴδὲ ἄλλῃ τινὶ φρουρᾷ] - ca.11 -]. . ὠθεῖς ἢ θανάτῳ ὑπευθιν.

¹⁰⁸¹ *Tekhnitai* ve *synogogistai*’ın birlikte görüldüğü belgeler için bkz. POxy 79. 5208 ll. str. 2-4 (İS 200-299); epigrafik belgeler için bkz. SEG 48, 1844 (İS 117-138); IApH 12.27, str. 28-30 (İS 127); IGR III 209; IGR III 211 (İS 128-129); SEG 7, 825; *synogogistai* hakkında ayrıca bkz. Pleket, 1973: 210, dn. 46; Aneziri 2003: 324-331 ve Aneziri, 2009: 223. Ayrıca, Nikaia’dan Hadrianus Dönemi’ne ait bir yazıtta (IG XIV 2495) *synagonistai*’ın, *oikumenik synodos*’tan ayrı tek başına örgütlendiği belgelenir. Müsabık *tekhnitai*’ın, kendileri de dernek üyesi olan *synogogistai*’dan farklı olarak dernek olmayan yardımcı ekipleri αἱ ὑπηρεσῖαι için bkz. yk. dn. 1058; Aneziri, 2003: 76-77.

Διόνυσον ἱερoneĩκαι καὶ τεχνεĩται'dır¹⁰⁸². Claudius bir önceki mektubuyla benzer şekilde, selefleri ve *senatus* tarafından bahşedilen ve daha önce kendisinin de onayladığı ayrıcalıklara atıfta bulunarak, bu ayrıcalıkları daha da arttırmaya gayret edeceğini belirtmektedir¹⁰⁸³.

Dernek adının değişiklik gösterebildiği, özellikle Erken İmparatorluk Dönemi'nde tam netleşmemiş olduğu görülmektedir. Ayrıca, Claudius Dönemi'nden itibaren, *ksystik* ve *thymelik synodos*'un unvanları arasında bazı benzerlikler dikkati çeker: Örneğin, sanatçılar, sporcuların ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἱερoneĩκαι καὶ στεφανεĩται terimlerini benimserken, sporcular da sanatçılara öykünerek περὶ τὸν Ἡρακλέα'yı kullanmışlardır¹⁰⁸⁴. Hadrianus'un Aleksandreia Troas'da bulunan mektuplarında dernek, σύνodoς θυμελικὴ περιπολιστικὴ τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνειτῶν ἱερoneĩκῶν στεφανειτῶν olarak tanımlanmıştır. Tıpkı sporcular gibi, dünya çapındaki sanatçılar birliğinin ve üyelerinin Roma imparatorluğu içindeki hareketlilikleri ve faaliyetleri, dernek unvanındaki *peripolistik* ve *oikumenik* sıfatlarıyla ifade edilmektedir. Kuşkusuz, Roma İmparatorluğu'ndaki meslekdaşları gibi, Helenistik sanatçılar da Yunan Dünyası'nın belirli bölgelerindeki *agon*'larda performans sergileyen uzun mesafeler kateden gezginlerdi. Ancak, bunlar Hellenistik Dönem'de Argos, Thebai, Atina veya Teos gibi kalıcı bir merkezden yola çıkarlarken, İmparatorluk Dönemi'nde durum belirgin şekilde farklılaştı. Sanatçılar ve sporcular artık belirli bir kentte yerleşik değillerdi. Seyahatleri gerçek anlamda *peripolistikti*: Romalı yetkililer, kentler ve *synodos*'ların istişare ederek belirledikleri festival takvimine göre *agon*'dan *agon*'a seyahat etmekteydiler. *Oikumenik* sıfatı da tıpkı sporcular gibi, derneğe üye olan sanatçıların kökenini (doğum yerini) değil¹⁰⁸⁵, faaliyet alanını, yani dünyanın dört bir yanındaki müsabakalarda yer aldıklarını belirtir¹⁰⁸⁶.

Karia kenti Nysa'da bulunan bir yazıt, tıpkı *ksystik synodos* gibi, *thymelik synodos*'un da Antoninus Pius Dönemi'nde Roma'da bir merkeze sahip olduğunu göstermektedir¹⁰⁸⁷. Yazıtın verdiği bilgiye göre, Büyük Epheseia kutlamaları için Ephesos'ta toplanan aktörler ve kutsal oyun galiplerinden oluşan *oikumenik synodos*'un üyeleri¹⁰⁸⁸, hayırsever Aelius

¹⁰⁸² Oliver, 1989 no. 29 (=IMilet 156).

¹⁰⁸³ Bununla birlikte, Miletos'taki οἱ περὶ τὸν Διόνυσον ἱερoneĩκαι καὶ τεχνεĩται'ın, merkezi dernek olup olmadığı kesin değildir. Zira, merkezi derneğin Miletos'ta da bir şubesi olduğu bilinmektedir (bkz. yk. s. 145 ve dn. 1076) ve unvanın kısaltılmış biçimde görüldüğü durumlarda *oikumenik* derneği, yerel şubelerden ayırmak genellikle zordur; ayrıca bkz. Aneziri, 2009: 223, 229.

¹⁰⁸⁴ Fauconnier, 2018: 93, 97.

¹⁰⁸⁵ Forbes, 1955: 241; Aneziri, 2009: 228.

¹⁰⁸⁶ Pleket, 1973: 200-201. *Oikumenik* terimini, Miletos'ta keten işçilerinde (SEG 36, 1051) olduğu gibi, bazen diğer meslek örgütleri de kullanmışlardır.

¹⁰⁸⁷ Pleket, 1973: 210-211.

¹⁰⁸⁸ IEph 22, str. 35-43: [δ]εδόχθαι τοῖς ἀπὸ τῆς οἰκουμένης περ[ὶ τὸν] | Διόνυσον καὶ αὐτοκράτορα Καίσαρα Τ(ίτον) [Αὔλιον] | Ἀδριανὸν Ἀντωνεῖνον Σεβαστὸν Εὐ[σεβῆ] | **τεχνεĩταις ἱερoneĩκαις στεφανεĩτα[ις καὶ]** | τοῖς τούτων συναγωνισταῖς τοῖς ἀπ[αν]τῶσιν ἐπὶ τὸν ἐν τῇ μεγίστῃ καὶ πρώτῃ μη[τρο]πόλει τῆς Ἀσίας καὶ δις νεωκόρω τῶν Σεβα[σ]τῶν Ἐφεσίων πόλει τῶν μεγάλων Ἐφεσίων | [πε]νταετηρικὸν ἀγῶνα; yazıt hakkında detaylı yorum için ayrıca bkz. Harland, 2014: 351-360.

Alkibiades'i Roma'daki *synodos*'a yaptığı bağışlarından dolayı onurlandırmaktadır. Alkibiades, gelirleri sonsuza kadar Hadrianus'un doğum günü kutlamalarında kullanılmak üzere bir fon bağışlamış¹⁰⁸⁹ ve "harika kitaplar" vererek sanatçıların kutsal *temenos*'unun (dernek merkezinin) itibarını artırmıştı¹⁰⁹⁰.

Synodos'ta lider pozisyonunda bir ἄρχων ile sekreter (γραμματεὺς) ve hukuki danışman (νομοδείκτης) görev yapar¹⁰⁹¹. *Arkhon*'ların muhtemelen, müzikal ve dramatik yarışmaların organizasyonu ile ilgilendikleri ve yarışmalar sırasında *synodos* üyelerine yardım ettikleri; *grammateus* ve *nomodeiktes*'in ise kayıtların tutulması ve hukuki konularla ilgili görevler üstlendikleri varsayılabilir. Papirüsler ayrıca, *synodos*'un üyelik ücreti hakkında da bilgi verir: *Synodos*'un *arkhiereus*'i Aurelius Hatres yasa uyarınca (τὸ κατὰ τὸν νόμον) ödemekle yükümlü olduğu 850 *denarii* üyelik ücreti olarak ve ayrıca imparatorların tapınakları için de bir miktar ödeme yapmıştır¹⁰⁹². Bir başka papirüste ise, üyelik ücreti 250 *denarii* olarak belirtilmektedir¹⁰⁹³.

Sanatçı dernekleri tez kapsamında Ksanthos, Side ve Rhodiapolis'te ἱερὰ θυμελικὴ σύνοδος adıyla belgelenmiştir. *Thymelik synodos*, Ksanthos'ta, kentte önemli memuriyetler üstlenen Euklides'i *ksystik synodos*'la birlikte; Rhodiapolis'te Asklepios ve Hygeia rahibi Herakleitos'u Epikurosçu filozoflarla birlikte onurlandırmaktadır¹⁰⁹⁴. Side'de, Claudius için bir onurlandırma yazıtı¹⁰⁹⁵; Claudius, Nero ve dernek için yapılan bir ithaf yazıtında belgelenir¹⁰⁹⁶. Ayrıca büyük ihtimalle Hadrianus'a ait bir mektup Side'deki yerel şubeye tanınan imtiyazları onaylamaktadır¹⁰⁹⁷. Muhtemelen Hadrianus'un Side kentine bahşettiği ve sahne sanatçılarının

¹⁰⁸⁹ IEph 22, str. 20-23: ἀφ' οὗ πρόσδοτον αἰώνιον | δι[ηνε]κῇ [καρ]πωσόμεθα, νεμόμενοι τὰ[ς προ][σ]όδους καθ' ἐκάστην ἐτήσιον θεοῦ Ἀδρ[ιανού][γ]ενέθλιον ἡμέραν κτλ.

¹⁰⁹⁰ IEph 22, str. 16-18: καὶ βιβλίους θαυμαστικ[ῶν] | [ἐπεκ]ό[σ]μησεν τὸ ἱερὸν ἐπὶ Ῥώμης τέμενος | [τῶν] ἀπὸ τῆς οἰκουμένης τεχνειτῶν.

¹⁰⁹¹ POxy 27. 2476, str. 19-22: ἐπὶ ἀρχόντων τῆς συνόδου, ἄρχοντος πρ[ώτου] Μάρκου Αὐρηλίου Ἡρακλείου Κομόδου Ἀντινόεως κα[ὶ] Πανοπολείτου Ὀλυμπιονίκου πυθιο[ν]ίκου καπ[ι]τωλινίου πλειστονίκου παραδόξ[ου], ἀντ[ι]ἀρχοντος γραμματέως Ἀγαθοκλέους τοῦ καὶ Ἀστερίου κιθαδωροῦ Ἀ[λε]ξ[α]νδρέως καὶ Ἀντινόεως καὶ Λυκοπολείτου πυθιονίκου πλει[σ]τονίκου παρ[α]δόξ[ου], ἄρχοντος νομοδίκτο[υ] Αὐρηλίου Κασσυλλᾶ Πανοπολείτου καὶ Ἀντινόεως σαλπ[ι]γκτοῦ Ὀλυμπιονίκου πυθιονίκου πλειστονίκου παραδόξ[ου];.

¹⁰⁹² POxy 27. 2476, str. 15-16: ἀποδεωκότ[α] τὸ κατὰ τὸν νόμον β[α]σιλικ[ὸν] ἐν[τ]άγιον πᾶν ἐκ πλήρους (δηνάρια) ὧν καὶ τὰ εἰς τὰ ἱ[ε]ρᾶ σ[ε]βαστὰ τελέσματα.

¹⁰⁹³ POxy 79. 5208, str. [Αὐρη]λίου Σαραπίωνος vac. ? ἱερ[ο]νίκου vac. ? [- ca.22 -] | [. . . καὶ] ἀποδεωκυῖαν τὸ κατὰ τὸν νόμον β[α]σιλικὸν ἐν[τ]άγιον (δηνάρια) σν καὶ τὰ | [εἰς το]ῦς Σεβαστοὺς ἱερὰ τελέσματα πάντα ἐκ [πλήρους. ἐγράψαμεν ὑμῖν] | [ἵνα εἰ]δῇτε.

¹⁰⁹⁴ Balland, 1981 no. 78; TAM II 910.

¹⁰⁹⁵ ISide 31: Τιβέριον Κλαύδιον Καίσαρα Σεβαστὸν ἱερὰ θυμελικὴ σύνοδος ἡ περὶ τὸ ἐν Σίδῃ τέμενος (= *Side'deki tapınak etrafında toplanan kutsal thymelik synod Tiberius Claudius Caesar Augustus'u [onurlandırı]*).

¹⁰⁹⁶ ISide 32: [. . . Κλα]υδίωι Κα[ί]σαρι Σεβαστῶι Γε[ρ]μα[νικ]ῶι Αὐτοκράτορι πατρὶ πατρ[ι]δὸς κ[αὶ] τῇ ἱερᾷ θυμελ[ι]κῇ συν[νό]δωι . . . (= *Vatanın babası İmparator Caesar Augustus Claudius Germanicus'a ve kutsal thymelik synodos'a adadı*)).

¹⁰⁹⁷ ISide 137: [. τῇ ἱερᾷ συνόδῳ θυ[μ]ελικῇ τῶ[ν] ἐν Σίδῃ περὶ τὸν] | Διόνυσον τεχνειτῶν ἱερονει[κ]ῶν στεφα[ν]ειτῶν χαίρειν] κτλ.

koruyucu tanrısı Dionysos'a ayrıca Demeter ve imparatora adanan *thymelik ἄγων Μυστικός*'un organizasyonundan büyük olasılıkla Side'deki bu *thymelik synodos* sorumluydu¹⁰⁹⁸.

¹⁰⁹⁸ Nollé, 1986: 205-206; krş. ISide: s. 300 age. dn. 5.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENT YAŞAMINDA SOSYAL GRUPLAR VE DERNEKLER

19. yüzyılın sonlarından itibaren, Hellenistik ve Roma dönemlerinde kent yaşamı ve toplumsal yapıya ilişkin bilimsel çalışmalarda yaygın olan ve bazen çağdaş bilim adamları tarafından da tekrarlanan düşünceye göre, *collegia* klasik *polis*'in sosyal, politik ve kültürel yapılarına duyulan bağlılığın kaybolması sonucu ortaya çıkan telafi edici örgütlerdir. Son yıllarda yapılan çalışmalar ise derneklerin ve diğer sosyal grupların kent yaşamında aktif olduklarını göstermektedir. Lykia-Pamphylia kentlerine ait epigrafik belgelerin değerlendirilmesi de bu konuda ikinci görüşü destekleyen bir tablo ortaya koymaktadır.

3.1 Patrones ve Euergetai (Dernekler ve Euergetism)

Geç Hellenistik ve Roma dönemlerinde *polis*'lerde yaşanan en önemli gelişmelerden biri *euergetism*'in ortaya çıkmasıdır. Bir bağış sistemi olan *euergetism*, kentlerin sosyal ve ekonomik gönencini sağlayan bir unsur olarak özellikle kültürel yaşamın gelişmesinde etkili olmuştur. *Euergesia*'nın işletilmesi ve sürdürülmesinde kent kurumları, yerel eşraf, sosyal gruplar ve dernekler arasındaki iletişim önemli bir işlev görür¹⁰⁹⁹.

Euergetism hem bağışçı hem de yararlanıcının (tanrıların, bireylerin, grupların veya kurumların) değiş tokuşla kazanacak bir şeyleri olması bakımından karşılıklıdır. *Euergesia* sisteminin sürdürülebilirliği, yapılan bir iyiliğin karşılığında uygun onurlar verilerek sağlanmaktadır. Buna paralel olarak, daha varlıklı kişilerin beklenen bağışları sağlamaması, toplum içinde sürdürmek istedikleri konum ve statü için bir tehdit oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, *euergesia* sadece gönüllü bir eylem değil, bir görev ya da yükümlülük haline gelmektedir. Yapılan hayırlar karşılığında verilen onurlar, *polis*'in hiyerarşik yapısında hayırseverin ve yararlanıcının (bireylerin ve grupların) statülerini onaylamaktadır. Bu bağlamda, dernekler *euergetes*'lerle ilişkileri sayesinde önemli politik figürler haline gelerek kendi küçük topluluklarının kent toplumundaki yerini belirleyecek olan siyasi ve sosyal hayata katılma olanağı elde etmişlerdir. İS 150-200 yıllarında, Aba isimli bir kadın hayırseverin düzenlediği ve kentteki grupların birçoğunu dahil ettiği ziyafetler buna iyi bir örnektir¹¹⁰⁰. Aba düzenlediği ziyafetlere, tüm *bule* üyeleri ve *gerusiastai*'ın yanı sıra *Tauriastai* (muhtemelen Poseidon Taureios Müminleri), *iatroi* ve *paideutai*'ı da dahil ettiği gibi, her birine eşit şekilde dağıtım yapmış (iki *denarii*), ayrıca da *Herakleiaistai* (Herakles-müminleri), *hymnodoi*, *tektones*

¹⁰⁹⁹ Patterson 1994; Harland, 2013: 79, ayrıca bkz. bölüm 2.

¹¹⁰⁰ IHistria 57.

ve *hieroplateitai* gruplarına bir şarap ziyafeti (*oinoposion*) vermiştir. Dolayısıyla, *buleutes* gibi statü grupları, *gerusiastes* gibi akran grupları ve dini bir topluluk ile *iatroi* ve *paideutai* gibi meslek gruplarının farklı statüdeki üyeleri aynı etkinlikte yan yana gelebilmiştir. Farklı statüdeki bu grupların biraraya gelebilmesi her birinin şu veya bu şekilde bir dernek, cemaat ya da bir gruba üye olmasıyla mümkün olmuş gözükmektedir. Bithynia-Pontos kentlerindeki grup ve derneklerin yerel siyasetçi ve eyalet valileriyle iletişimi konusunda yaptığı araştırmada N. Giannakopoulos (2016), bazı derneklerin kentlerde gerek yerel yöneticiler gerekse Romalı yöneticiler ile ilişkileri ve yaptıkları onurlandırmalarla kentte söz sahibi bu kişilerin kazanılmasının derneklerin çeşitli imtiyazlar elde etmesini kolaylaştırdığı ve ayrıca kent nezdinde derneklerin statüsünü yükselterek liderlik ve üstünlük kazandırdığı sonucuna ulaşır¹¹⁰¹.

Tez kapsamına dahil olan bölgelerin verileri incelendiğinde özellikle meslek derneklerinin onurlandırma faaliyetlerinin tamamının *euergetes*'lerle bağlantılı olduğu görülür. Termessos'ta zanaatkârlar (*tekhnitai*), yerel seçkinlerden Piatebarios'un *euergetes* olarak övülen kızı Atalante'nin onurlandırılmasında yer almaktadır¹¹⁰². Zanaatkârlar Atalante'yi yiyecek kıtlığı olduğunda bütün halk için tahıl temin ettiği için onurlandırmıştır. Burada açık bir şekilde tüm kenti ilgilendiren bir *euergesia* söz konusudur. R. Heberdey (1929: 135) tarafından hazırlanan prosopografik çalışmaya göre, Atalante'nin faaliyetleri için *terminus post quem* İS ikinci yüzyılın son on yıllarına denk düşer. İS üçüncü yüzyılda ise, Termessos'un en önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Marcus Aurelius Meidianus Varus, ayakkabıcılar derneği tarafından kendi *euergetes*'leri olarak onurlandırılır¹¹⁰³. Marcus Aurelius Meidianos Varus, aynı zamanda kentin en önemli tanrısı Zeus Solymeus'in ve Roma Augusta'nın rahibidir. Yazıtta belirtilmese de Marcus Aurelius Meidianos Varus büyük ihtimalle tüm kent ya da belki doğrudan dernek için yaptığı bir hayrın karşılığında onurlandırılmıştır. Kentin en önemli tanrısı Zeus Solymeus'in ve Tanrıça Roma'nın yaşam boyu rahibi olan Marcus Aurelius Medianos Varus'un dericilerin *euergetes*'i olması, deri esnaf ve zanaatkârlarının kentin eşraf tabakasıyla iyi ilişkilere sahip olduklarının bir göstergesidir. Sagalassos'ta ise boyacılar (συντεχνία βαφέων), *Klareia* ve *Vareia* bayramlarının yaşam boyu *agonothetes*'i ve *arkhiereus* P. Aelius Quintus Claudius Philippianus'u bir heykelle onurlandırır. Sagalassos'un elit tabakasının en zengin şahsiyetleri arasında yer alan Publius Aelius Quintus Claudius Philippianus Varus, *arkhiereus* olarak olağanüstü bir *munus gladiatorum* gerçekleştirmiştir. Zira, sosyal tabakalar nezninde şöhret ve itibar kazanmayı sağlayan en iyi *euergesia* araçlarından biri de hayvan

¹¹⁰¹ Giannakopoulos, 2016: 433.

¹¹⁰² TAM III 4; TAM III 62.

¹¹⁰³ TAM III 114.

dövüşleri ve gladyatör oyunları düzenlemektir. Burada da Atalante'nin Termessos'ta yapmış olduğu gibi tüm kenti ilgilendiren bir *euergesia* söz konusudur. P. Aelius Quintus Claudius Philippius'un aynı zamanda boyacılar derneğinin *euergetes*'i olması, onların kentin eşraf tabakasıyla iyi ilişkiler kurmaya çalıştıklarını ve bunda başarılı olduklarını gösterir. Ayrıca, kentin iyi tanınan şahsiyeti için diktirdikleri heykelin ithaf yazıtı derneğin tüm kent sakinleri tarafından tanınmasını ve kamusal alanda bir yer edinmesini sağlamıştır.

3.2 Kent Kurumlarının Onayını Gerektiren Faaliyetler (Siyasal Yaşama Katılım)

Yurttaşlık tanımının incelenmesi, dernek üyelerinin siyasi yapılara olası katılımını değerlendirmek için bir çerçeve sağlar. Bir Yunan *polis*'inde sadece resmî yurttaşlar (*politai*), Halk'ın (*demos*) üyeleri olarak meclis (*ekklesia*) aracılığıyla kent yönetimine katılırlar; yurttaşlık doğuştan özgür erkeklerle sınırlıdır, kadınlar ve köleler yurttaşlık hakkına sahip değildir. Roma Dönemi'nde ise kent memuriyetleri ve Danışma Meclisi (*bule*) üyeliği için yurttaşlığın yanı sıra hatırı sayılı bir servet sahibi olmak gerekmektedir. Anadolu'da birden fazla kentte vatandaşlık sahibi olan, hatta bazıları birden fazla kentte *bule* üyesi olan zengin şahıslar bilinmektedir¹¹⁰⁴. Bir açıdan da yurttaşlık kavramı, Roma İmparatorluk Dönemi'nde daha az kısıtlı hale gelmiştir. Bir kentin, yabancıları onurlandırma aracı olarak, özellikle seçkin sanatçı ve sporculara vatandaşlık vermesi oldukça yaygınlaşır; göçmenlere veya yerleşik yabancılar normalde vatandaşlık verilmezken zengin yabancılar vatandaşlık bahşedilmiştir.

Küçük Asya yazıtları, toplumsal katmanları yansıtan birçok grup, dernek ya da lonca üyesi için bir kimlik, rekabet ve iş birliği yeri olarak *polis*'in ve kurumlarının önemini devam ettiğini somut olarak göstermektedir¹¹⁰⁵. Bir dernek, *euergesia* eylemi için bir onurlandırma yapıyorsa öncelikle bu dernek lehine bir eylemdir ve bir onurlandırma ya da heykel dikme girişimi şüphesiz ilgili dernekten gelir¹¹⁰⁶. Ancak, dernekler genellikle masrafları kendilerine ait olmak üzere *euergetes*'leri heykeller dikerek onurlandırırken, resmî süreç kent kurumlarının sorumluluğundadır. Termessos'ta ya da Sagalassos'ta olduğu gibi, eğer bir dernek kamusal alanda bir heykel dikmek isterse önce *bule* ve *demos*'un onayını almak zorundadır. Böyle bir süreçte, genel kontrolün kent yetkilileri tarafından yapıldığı, diğer grup ve kuruluşların ancak kent kurumlarından izin alarak kendilerine ayrılan yerde bir heykel ya da yazıt dikebildikleri anlaşılmaktadır. *Tekhnitai*'ın Atalante'yi bir heykelle onurlandırması için öncelikle kent

¹¹⁰⁴ Birden fazla vatandaşlık için bkz. IGR IV 160; IGR IV 162; IGR IV 1272; IGR IV 1344; IGR IV 1419; IGR IV 1519; TAM II 585; Magie, 1950: 640, 1503-1504 no. 27. *Bule* üyeliği için bkz. IGR IV 1761; MAMA VIII 421, str. 40-45; Plin. Ep. 10. 14.

¹¹⁰⁵ *Mystai* topluluğu *bule* ve *demos* birlikte bir onurlandırma kararına katılıyor: ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος καὶ ἡ σύνοδος τῶν τῆς θεοῦ μυστῶν ἐτείμησαν κτλ (İS 1-2. yy. ISmyrna 653).

¹¹⁰⁶ Dittmann-Schöne, 2001: 52.

kurumları tarafından bir kararname çıkarılmıştır. Kararnameden anlaşıldığı üzere, dikilecek anıtın yerini ve üzerine yazılacak metni *bule* ve *demos* önceden incelemektedir. Bu ortak yaklaşım, kent kurumları ve dernekler arasındaki iş birliği ve dayanışmayı gösterir.

3.3 Tiyatro, Stadion ve Tuvalet / Hamamda Yer Ayırtma (Sosyal Yaşama Katılım)

Polis'in kültürel yaşamına, festivaller, geçit törenleri ve tanrılar onuruna düzenlenen etkinliklerle bağlantılı sosyokültürel faaliyetler yön verir. Dionysos Sanatçıları ve Herakles'e adanmış sporcu birlikleri, *epheboi*, *neoi* gibi yaş grupları, tanrılar veya imparatorlar onuruna düzenlenen gösteriler ya da yarışmalar vesilesiyle *gymnasion*, *stadion* ve tiyatrolarda performanslarını ortaya koymuşlardır. Bu kent yapıları içinde kent memurları ve seçkin bireylerin yanı sıra dernekler, loncalar, yaş grupları ve diğer gruplar için de yerler ayrılmıştır. Örneğin Termessos tiyatrosunda bir *prytanis*, rahipler ve bir *retor* dahil, özel şahıslar için ayrılmış çok sayıda oturma yerinin yanı sıra farklı gruplar için oturma yeri rezervasyonları bulunmaktadır. Bunlar *cavea*'nın hem alt hem de üst kısmında yer alır. Ayrıca, *auditorium*'un farklı bölümlerinde çeşitli gruplar için oturma yerleri ayrılmıştır. *Auditorium*'un en eski kısmı olan daha aşağıda bir alanda *epheboi* grubuna dört sıra tahsis edilmiştir¹¹⁰⁷. Augustus Dönemi'ne tarihlenen *cavea*'nın yukarı kısmında bir sıra kutsal yarışmaların galiplerine (*hierienikoi*) ve taş ustalarına (*lithokopoi*) rahiplerin önündeki sırada oturma yeri ayrılmıştır¹¹⁰⁸. Tiyatrolarda çeşitli gruplar ve dernekler için yer ayrıldığını gösteren diğer bölgelerden de örnekler vardır. Örneğin, Miletos'ta sekiz farklı grup (dört kuyumcu derneği, üç? Yahudi grubu ve *neoterai*)¹¹⁰⁹; Didyma'da *hierionikai*, *khoregoi*, *hymnodoi* için yerler ayrılmıştır¹¹¹⁰. Ephesos'taki Vedius hamam-*gymnasion* kompleksinde birkaç tuvalet banker grupları, kenevir işçileri, yün satıcılar ve keten dokumacılar için ayrılmıştır¹¹¹¹. Aphrodisias tiyatrosunda, kasaplar için ayrılmış koltukların yanı sıra *protaurarius* (kuyumcular başkanı) Kolotron için ayrılan özel koltuk bulunmaktadır¹¹¹². Saittai kentinin stadyumundaki oturma basamaklarına İS 2. yüzyılın 2. yarısıyla 3. yüzyıl arasında kazınan toplam 41 adet yazıt stadyumda *neoi* ve *gerusia* üyelerinin yanı sıra *phyle*'lere (bunlar Apollonias, Asklepias, Dionysias, Herakleis, Tamasai, Satala *phyle*'leri olup, bazılarının isimleri de okunamaz haldedir) yer ayrıldığını

¹¹⁰⁷ TAM III 872 B,III str. 37-41: |ἐφ|βων ||'Ηλιοφο|ρια|ν|ω|ν| ||'Ερμ|α|ου||δ|ς Α|ρτεμ|ου| ||ἐφ|ήβ|ων Α|υτ|ο|μ|ε<ε>ν|ι|ανών(?)| |ἐφ|ήβ|ω|[v . . . || ἐφ|ήβ|ω|[v . . .] |.

¹¹⁰⁸ TAM III 872 A, IX str. 30: || Ορ(ρεων) λα(τύπων). | Ορρε(ων) | λα(τύπων). Ορ(ρεων) λα(τύπων). | Ορρεων| λατύπ|ν. | Ορ(ρεων)| λα(τύπων).||; A, III str. 8: | ιερόνει|κοι. ||

¹¹⁰⁹ Harland, 2014 no. 135.

¹¹¹⁰ Bkz. van Nijf, 1997: 227-228.

¹¹¹¹ IEph 454.

¹¹¹² IAph 2.8: Block J, row 13: τόπο τῶν μακελλίτων (sic) | Νικᾶ ἡ τύχη τῶν Βενέτων; Block J, row 8, i: τοῦ κἔ bust νικᾶ ἡ τύχη | Κολοτρονος bust Θεοδότου | vac. bust προταυ | vac. bust παρίου.

gösterir. Ayrıca, Saittai'da tekstil sahasında çalışanlar da (λινουργοί) bir *phyle* oluşturmaktaydı ve stadyumda kendilerine ayrılmış geniş bir yerleri bulunmaktaydı¹¹¹³. Magnesia ad Maeandrum'daki stadyumun iyi korunmuş *topos* yazıtları bir kentin tüm sosyal grupları ve meslek loncalarının yanı sıra derneklerin ve memurların bir kesitini vermektedir. Bunlar, örneğin Ephesos ve Smyrna temsilcileri gibi kentin resmî konuklarına; *asiarkhes* gibi eyalet yetkililerine ve Iulia Trapale gibi kentin ileri gelenlerine ayrılan yerlerin yanı sıra *asiarkhes* için ayrılan locanın yakınında (22. blok, 22. sıra) bir gladyatör takımına (φαμλία), 16. blokta Dionysos sanatçıları derneğinin ileri gelenlerine (ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΟΠΙΚΗΣ ΤΩΝ ΤΕΧΝΙΤΩΝ ΤΩΝ ΠΙΕΠΙ ΤΟΝ ΔΙΟΝΥΣΟΝ); 22. blokta derneğin geri kalan üyelerine, 12. blok 11-13. sıraların müsabakalarda doping malzemesi olarak kullanılan adam otu yetiştiriciliğiyle ünlü ve adını bu ottan olan Mandragoreis köyü sakinlerine, ayrıca boyacılar, balık satıcıları, fırıncılar ve bahçıvanlar gibi meslek gruplarına yer tahsisini içerir¹¹¹⁴. O. van Nijf, *buleutoi*, *epheboi*, *neoi*, üst düzey yöneticiler ve benzeri gruplar için ayrılan yerlerin arasında orta tabakaya ait oturma yeri yazıtlarının olmasını, *plebs media*'nın seçkinlerin sosyal hiyerarşisine başarılı bir şekilde entegre edildiğini gösteren bir kanıt olarak yorumlamaktadır¹¹¹⁵. Kuşkusuz bu doğrudur ancak, muhtemelen öykünün sadece bir parçasıdır. Çünkü tiyatrolar sadece gösterilerin ya da yarışmaların icra edildiği yerler değil, aynı zamanda Halk meclislerin toplandığı yerlerdir. *Collegium* üyelerinin, meclis toplantılarında kendilerine tahsis edilen yerlerde oturduklarını ve çıkarlarına göre şiddetle alkışladıklarını ya da yuhaladıklarını hayal etmek mümkündür. Zira Halk meclisleri, aslında tüccar ve zannatkar sınıflarının siyasi hoşnutsuzluklarını gösterebilecekleri bir buluşma yeridir; Aziz Paulus ve yoldaşlarına karşı çıkmak için (Elçilerin İşleri, 19: 23-41) Ephesoslu *argyrokopoi*, *tekhnitai* ve *ergatai* doğal olarak tiyatroda toplanmıştır¹¹¹⁶.

¹¹¹³ Kolb, 1990: 107-119.

¹¹¹⁴ Dreyer, 2016: 294-296.

¹¹¹⁵ Tiyatrolarda dernekler ve gruplar için yer rezervasyonları konusunda bkz. van Nijf, 1997: 224-234.

¹¹¹⁶ Krş. Zuiderhoek, 2008: 440.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ YAŞAMDA SOSYAL GRUPLAR VE DERNEKLER

Dernekler üyelerine, sosyal, dinsel ya da cenaze törenlerinin düzenlenmesi gibi birbirine bağlı ihtiyaçlar bağlamında hizmet etmiştir. Tanrıları uygun bir şekilde onurlandırmanın neredeyse her tür grup ve üyeleri için gerçek bir endişe olması anlamında, hemen hemen tüm derneklerin dinsel bir yönü vardır. Ancak, kültlerle ilgili düzenlemeler dışında, epigrafik kanıtlar derneklerin tanrılar için düzenledikleri törenler konusunda sınırlı bilgi verir. Bununla birlikte, hepsi olmasa da çoğu dernek, kendi patronu olarak seçtiği tanrı veya tanrıçaların onuruna ritüeller düzenlemiştir. Çoğu zaman, belirli bir grubun diğer gruplara kıyasla tanrılara verdiği onurların ne derece önemli olduğunu ölçmek mümkün değildir. Açık olan şu ki, bu tür uygulamalar hemen hemen tüm dernekler için önemliydi. İkinci yüzyılda Ephesos'ta yaşayan Daldisli Artemidoros'un rüya kitapları, özellikle dernek üyeleri için tanrıçaların veya tanrıların önemini ortaya koymaktadır. Rüya yorumları kitabında Artemidoros'un sık sık işçileri ve zanaatkârları taptıkları tanrılarla ilişkilendirmesinin bir anlamı olmalıdır¹¹¹⁷. Rüyalarında görünen zanaatkârlar hakkında şunları söyler: “Belirli tanrılarla ilişkilendirilen mesleklere sahip kişiler, söz konusu mesleklerin hamisi olan tanrılara işaret ederler”¹¹¹⁸. Artemidoros, zanaatkârların “Rüyalarında mesleklerine uygun tanrılar görmesinin, uyumsuz tanrılar görmelerinden daha hayırlı olacağını, çünkü insanlara işlerinde yardım etmeyen tanrıların uğursuz” olduklarını belirtir¹¹¹⁹.

4.1 Adaklar

Anadolu'daki ve başka yerlerdeki derneklerin koruyucu tanrılarını onurlandırmaya önem verdiklerini gösteren arkeolojik kanıtlar sınırlı da olsa karşımıza çıkmaktadır. I. Dittmann-Schöne Küçük Asya'da meslek dernekleriyle ilgili çalışmasında Küçük Asya'da metal işçiliği, balıkçılık, bahçıvanlık ve ticaretle uğraşan meslek derneklerinde tanrıların yerine işaret eder¹¹²⁰. Sunaklar veya diğer anıtlar adayarak tanrıları onurlandıran dernek örnekleri mevcuttur. Örneğin, Phrygia Aizanoi'da ana tanrıça Steuene'ye adanmış bir çiftçiler loncası

¹¹¹⁷ Artem. *oneir.* 2.33-44.

¹¹¹⁸ Artem. *oneir.* 2.44: οἱ τὰς ἐπωνύμους τοῖς θεοῖς τέχνας ἔχοντες τοὺς τῶν τεχνῶν προῖσταμένους θεοὺς σημαίνουσιν.

¹¹¹⁹ Artem. *oneir.* 4.75: Ὅσοι τῶν θεῶν ταῖς τέχναις τῶν ὁρώντων ἀρμόζουσι, τούτους ἄμεινον ἰδεῖν ἢ τοὺς ἐναντίους· κακοὶ γὰρ εἰσιν οἱ μὴ συλλαμβανόμενοι ταῖς τέχναις.

¹¹²⁰ Dittmann-Schöne, 2002: 94-108.

Zeus Bennios'a bir sütun¹¹²¹; başka bir lonca tanrıça Kouaene'ye bir anıt adadılar¹¹²². Midilli adasındaki deri işçileri bir Aphrodite heykeli ithaf eder¹¹²³. Benzer şekilde, İS 14-37'de Smyrna'daki gümüşçü ve kuyumcu dernekleri, anavatan için bir Athena heykelini restore etmiştir¹¹²⁴. Balıkçılık endüstrisinde çalışanlar, büyük ihtimalle iyi geçen bir sezonun ardından, denizcilerin ve balıkçıların koruyucu tanrısı Priapos'un betimlendiği bir stel adanmışlardır¹¹²⁵. Dernekler dindarlıklarını bir rahip ya da başka bir din görevlisini onurlandırarak da ifade etmektedirler. Örneğin, İS 150-200 civarında bahçıvanlar derneği, Theos Hypsistos rahibi ve bir *bouleutes* olan Miletoslu Ulpius Karpos'u onurlandırmaktadır¹¹²⁶.

Tez kapsamında, Lykia'da Helenistik Dönem'de Limyra'da Serapis'e inananların *thiasos*'u ve Khoirinos adında bir şahıs Serapis'e bir adak yapmıştır. İS 100-212 yıllarında Bozhüyük'da, bir θίασος grubu Dioskuroi ve Helena (τῶν μεγίστων θεῶν Διοσκόρων καὶ τῆς Ἑλένης) kültü etrafında toplanmıştır¹¹²⁷. Pisidia'da bir *thiasos* grubu, Karain Mağarası'ndaki kutsal alanda Ana Tanrıça Meter Oreia kültüne bağlı *thiasos* grubu üyelerinin katkılarıyla duaları işiten Meter Oreia için küçük bir niş ya da bir oda? (ἀναυλιτήριον) ithaf eder¹¹²⁸.

4.2 Meslek Derneklerinde Kültler

Helenistik Dönem'de birçok ticaret merkezinde (Rodos, Delos, Lesbos) tanrıların adlarını taşıyan dernekler vardı. Günümüze ulaşan yazıtlara göre, ağırlıklı olarak yabancı tüccarlardan oluşan bu derneklerin kullandıkları terminoloji dini bağlantılarını göstermektedir. Örneğin, *Poseidoniastai*, *Hermaistai*, *Apolloniastai* gibi adları genellikle *-stai* ile biten isimlerine göre bir kült etrafında toplanmış olsalar da ekonomik çıkarların etkisinden de söz edilebilir¹¹²⁹.

Arkeolojik kalıntılar da meslek derneklerinin faaliyetlerinde tanrıların önemini açıkça gösterir. Roma'nın liman kenti Ostia'da inşaatçılar, nakliyatçılar, gemi yapımcıları, tahıl

¹¹²¹ MAMA IX 49: Διὶ Βεννίῳ | ὑπὲρ τῆς ὁμοτε|χνίας τῶν κηπουρῶν | Στευνηνῶν Νεικοφάνης | καὶ Ἀγαθίνωρ Μήνιτος | ἀνέθηκαν.

¹¹²² MAMA IX 66: [Μη]τρί Κουαήνη ὑπὲρ τῆς ὁμοτ[εχνίας(?)].

¹¹²³ IG XII,2, 109: [θ]έω Ἀφροδε[ίτ]ας ἄγαλμα ἐν τῷ εἰρω. συνκαθιέρω|σαν οἱ τὴν σκυτι|[κ]ήν τέχνην ἐργα|[ς]όμενοι. Ayrıca bkz. SEG 26, 891.

¹¹²⁴ ISmyrna 721: ἀγαθῇ τύχῃ· ἡ συνεργασία τῶν ἀργυροκόπων καὶ χρυσοχόων τὴν Ἀθηνᾶν ἐπισκευάσασα ἀποκα|τέστησε τῇ πατρίδι, στρατηγού|τος ἐπὶ τῶν ὀπλων Λ(ουκίου) Οὐνικίου.

¹¹²⁵ IParion 5.

¹¹²⁶ OGIS 755: τὸν ἱερέα τοῦ ἁγιωτά|του [θεοῦ ὑψί]στου σωτήρος | Οὐλπίον Κάρπον | βουλευτὴν ὁ στατίων || τῶν κατὰ πόλιν κηπουρῶν τὸν ἴδιον εὐεργέτη[v] | ὑπὲρ τῆς ἐαυτῶν σωτηρί[ας.]. Çoğunlukla yabancı tüccarların dernekleri için kullanılan Latince *statio* teriminin yerel dernekler için kullanımı oldukça sıra dışıdır, yorum için bkz. <https://ancientassociations.ku.dk/assoc/1040> (erişim tarihi: 02.03.2022).

¹¹²⁷ İplikçioglu ve Schuler, 2011: 39-59 (= SEG 61, 1230).

¹¹²⁸ Sözcük ἀνά + αὐλιτήριον'dan (ayrıca bkz. αὐλιστήριον = küçük oda/bölüm) oluşmakta ve mağara içinde kült amaçlı küçük bir oda ya da bir alanı ifade etmektedir, bkz. Şahin, 1991: 132.

¹¹²⁹ Dittmann-Schöne, 2002: 95 vd.

ölçücüler ve diğer dernekler tarafından kullanılan salonlar (*scholae*) ortaya çıkarılmıştır. Tahıl ölçücülerin binasında (İS 2-3. yy), mesleklerini icra eden lonca üyelerini betimleyen mozaik bir zeminle süslenmiş bir toplantı odası¹¹³⁰, kuyusu olan bir avlu, bir tuvalet ve koruyucu tanrıları Ceres Augusta'ya adanmış bir tapınak vardır.

Küçük Asya'daki meslek kuruluşlarının tanrılara tapınımına dair belgeler, özellikle gıda üretimi ile inşaat ve metal endüstrisindekiler olmak üzere belirli meslek gruplarına aittir. Özellikle tarımsal faaliyetlerle ilişkili derneklerde ve aynı zamanda balıkçılık endüstrisinde, tanrılara ibadetin dernek faaliyetlerinin dikkate değer bir unsuru olduğu görülmektedir. Hava durumuna bağlı ve tehlikeli mesleklerin belirli bir tanrının korunmasını araması doğaldır. Örneğin, deniz taşımacılığı, tarım ya da metal endüstrisi birçok risk barındırmaktaydı. Bazı esnaf ve tüccar dernekleri, satış yerlerine veya derneklerine yakın olan veya ticaretleriyle bağlantılı olan bir ibadet yerinin adını almıştır¹¹³¹. Öte yandan, bahçıvanlar ve balıkçı dernekleri, mesleklerine özgü tanrıları daha net bir şekilde tercih etmişlerdir. Derneklerin, diğer kentsel gruplarla birlikte, kent tanrılarının kültüne katılımı büyük önem taşıyordu. Bu açıdan dinsel farkındalık aynı zamanda toplumsal bir yön de barındırmaktaydı. Bu, geçit törenlerine katılımda, heykellerin dikilmesinde ve derneğin kendi binasında kült heykellerinin sergilenmesinde kendini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında ekonomik ve sosyal unsurlar da meslek birliklerinin dini faaliyetlerinde hafife alınmayacak bir ağırlıkta gözükmemektedir. Tek tanrılı dinler söz konusu olduğunda, Hierapolis'te bir mezar yazıtı (bkz. yuk. dn. 557) sahibinin ve mor boyacılar derneğinin (ve belki diğer derneklerin) bazı üyelerinin Yahudi inancına sahip olduğunu göstermektedir.

Ephesos yakınlarındaki Thyaira'da bir tahıl ölçücü (*prometrēs*), muhtemelen kendisinin de üyesi olduğu bir işçi loncasına (ἐργάται προπυλεῖται) Poseidon'un onuruna yapılan kutlamalarla bağlantılı olarak faiz gelirinden yıllık bir şarap ziyafeti (οἶνοποσία) düzenlemesi için 500 *denarii* bağışlamıştır¹¹³². Antik Dönem'de tahıl sevkiyatının önemli bir kısmının deniz taşımacılığına bağlı olduğunu düşünürsek, *prometres*'lerin koruyucu tanrılarının Poseidon olması şaşırtıcı değildir. İS 2. yüzyıl başlarında, Ephesos'taki hekimlerin iyi bilinen *synedrion*'u kendisinden "Soyatası Asklepios'a ve Sebastoi'a kurban kesen hekimler" olarak söz eder¹¹³³. Kyzikos'taki bir balıkçı derneği, Poseidon ve Aphrodite Pontia'ya, grubun çok

¹¹³⁰ Bkz. Harland, 2013: 52, fig. 13; 53, fig. 14.

¹¹³¹ Örn. IEp 3079; muhtemelen IEp 3216; ISmyrna 713; SEG 36, 1053 (Miletos). Ayrıca bkz. Dittmann-Schöne, 2002: 94 vd., 107.

¹¹³² IEp 3216, str. 4-7: οἷς καὶ καθιέρωσεν Ἰ πεντακόσια ἐπὶ τῷ γείννεσθαι ἀπὸ τοῦ γεινομένου τόκου οἶνοποσίαν καὶ κηριόλους καὶ στεφά(νους) Ἰ ι' ποιή|{σου}σουσιν δὲ τὴν εὐωχίαν μη(νὸς) Πο(σιδεῶνος) ἡ(μέρα) ε' ἀπι(όντος)· εἰ δὲ μὴ ποιήσουσι, ἀλ<λ>α παραπένψονται, ἐκδικήσουσιν καὶ ἐκπράξουσιν οἱ ἐν Ἐφέσῳ προμέτραι.

¹¹³³ IEp 719, str. 1-3: [οἱ] θύοντες τῷ προπά|τορι Ἀσκληπιῷ καὶ τοῖς | Σεβαστοῖς ἰατροῖς κτλ.

aşına olduğu bir kurban sahnesinin betimlendiği bir anıt ithaf eder¹¹³⁴. İS 54-59 yıllarında Ephesos'ta balıkçılar ve balık tüccarları kentten aldıkları arsaya bir *telonion* inşa ederler ve binayı Nero'ya, annesi Agrippa'ya, karısı Oktavia'ya, Roma ve Ephesos *demos*'larına ve kentin ana tanrıçası Artemis'e ithaf ederler¹¹³⁵. Balıkçılar ve balık tüccarları, bu binada ayrıca Samothrake'nin "Büyük Tanrıları"na adanmış özel kutsal alanda iki sunak adarlar¹¹³⁶.

Tez kapsamında Lykia'da yaklaşık İÖ 150 dolaylarında Tlos'ta veya daha düşük bir olasılıkla Ksanthos'ta bulunmuş olabilecek bir mezar yazıtında mezar sahibi ve eşi adına yıllık anma törenlerinin organizasyonundan sorumlu olan bakırcılar derneğinin (τὸ κοινὸν τῶν χαλκέων), merhumu anma şöleninde boş kalan yeri kimin dolduracağı konusunda herhangi bir anlaşmazlığa düşecek olurlarsa bunu çözmek için Tanrıça Leto'nun mabedinde toplanmaları şart koşulur¹¹³⁷. Buna göre, Lykia'daki bakırcılar birliğinin koruyucu tanrısının Leto olduğu varsayılabilir¹¹³⁸. Bu da belli bir sanat dalına ait tüm derneklerin koruyucu tanrılarını her zaman kendi zanaatlarına özgü tanrılar arasından seçmediklerini göstermektedir. Zira, mitolojide Hephaistos tipik bir zanaatkâr ve demirci tanrısı olarak kabul edilir. Ancak demircilerin Hephaistos'a tapınımına dair, Anadolu'da sadece Ephesos'ta bir demirci topluluğunun Hephaisteion'da yeri olduğuna dair şüpheli bir veri vardır¹¹³⁹. Lykia'da Olympos'ta, sıra ustalarının, bir binanın ön cephesini şükran borcu olarak tanrı Olympios'a adanmış olmaları, koruyucu tanrıların Zeus olabileceğini düşündürmektedir¹¹⁴⁰.

4.3 Agonistik Derneklerde Kültler

Tanrı ve tanrıçalar onuruna kutlanan festivaller sosyal ve kültürel yaşamın önemli bir parçasıdır. Dionysos'a adanan sanatçı ve Herakles'e adanan sporcu derneklerinin diğerlerine göre oldukça yüksek bir statüye sahip olması, sosyal ve kültürel hayata verilen önemi yansıtmaktadır. Herakles sadece Olympia'da değil, Yunan Dünyası'nın hemen her yerinde sporun en önemli kült imgesidir¹¹⁴¹. Athenaios, Pamphilos'tan alıntı yaparak Atinalı *ephebos*'lara özgü bir ritüeli aktarır: "Atinalı *ephebos*'lar uzun saçlarını keserler ve Herakles'e şarapla doldurdukları büyük bir kupa sunarlar, bundan bir yudum içtikten sonra da içmeleri için kupayı arkadaşlarına verirler (Athen. *deipn.* 494-495). Pausanias ayrıca, erkeklik çağına ulaşan

¹¹³⁴ Mordtmann, 1885 no. 30, str. 18-19: Ποσειδῶνι καὶ Ἀφροδείτῃ Ποντία | χαριστήριον.

¹¹³⁵ IEph 20, str. 1-7: [Ἀρτέμιδι] Ἐφεσί[α καὶ] | [Ν]έρ[ω]νι Κλαυδίω Καίσαρι Σε[βα]στῶι | Γερμανικῶι τῷ αὐτοκράτορι κ[αὶ] Ἰουλίᾳ | Ἀγριππείνῃ Σεβαστῇ τῇ μητρὶ αὐτ[οῦ] || καὶ Ὀκταουίᾳ τῇ γυναικὶ τοῦ αὐτοκράτορος | καὶ τοῖς δῆμοις τοῖς Ῥωμαίων καὶ τοῖς δῆμοις | Ἐφεσίων κτλ.

¹¹³⁶ IEph 20, str. 70-71: τῶν ἰδίων θρεπτῶν κείονας β' τοὺς παρὰ τὸ Σαμιοθράκιν σὺν τοῖς ὑποκειμένοις βωμοῖς.

¹¹³⁷ Köse ve Tekoğlu, 2007: 67; Arnaoutoglou, 2012: 209-210; Parker 2010: 104. Ayrıca bkz. yuk. s. 96-98.

¹¹³⁸ Krş. Harland, 2014: 406.

¹¹³⁹ IEph 1384A. Krş. Dittmann-Schöne, 2001: 107, 141.

¹¹⁴⁰ Bkz. yuk. Mesleki Dernekler, böl. 2.4.5.

¹¹⁴¹ Mouratidis, 1984: 50.

ephebos'ların Sparta'da Dromos (= koşu güzergahı) olarak adlandırılan yerin yakınlarında Herakles için kurban merasimleri düzenlediklerini ve Spartalı gençlerden oluşan iki grup arasında, Platanistai yakınlarındaki Herakles Tapınağı'nda her yıl müsabakalar tertiplendiğini dile getirir¹¹⁴². Khios'ta ele geçen bir yazıta göre, resmî müsabakalarda galip gelen παῖδες, ἔφηβοι ve νέοι Musalar'a ve Herakles'e kurban töreni düzenlemişlerdir¹¹⁴³. Lykophron Herakles'e Παλαίμων, yani "güreşçi" *epithet*'ini yakıştırır¹¹⁴⁴. Koroneia'dan bir yazıtta Herakles için bu *epithet* kullanılmıştır¹¹⁴⁵.

Herakles ve Hermes birlikte *gymnasion*'un koruyucularıdır¹¹⁴⁶. Nysa'da Molossos adında bir hayırhah Hermes ve Herakles'e *aleimma drakton*, Hermes heykeli ve bir çeşme adamıştır¹¹⁴⁷. Mylasa'da ismi yazıtta korunmamış bir *hieronikes* Hermes ve Herakles'e kendi? heykelini, yine anonim başka bir sporcu da yine Hermes ve Herakles'e kendi eğitmenlerinin heykellerini adamıştır¹¹⁴⁸.

Dionysos *tekhnitai* dernekleriyle ilgili belgelerde değişmeyen bir şey varsa, bu onların derin dindarlıkları ve tanrıların hizmetindeki yoğun faaliyetleridir. Sanatçı derneklerinin adında da açıkça belirtildiği gibi Dionysos, sanatçıların en yüce tanrısıdır. Dionysos onuruna birçok festival kutlanır. Ayrıca tragedia yarışmalarının galipleri koruyucu tanrılarına maskelerini ve taçlarını sunarlar¹¹⁴⁹. Teos'ta, Ionia ve Hellespont Derneği, Dionysos için kendi *panegyris*'ini kurmuştur ve burada aynı zamanda derneğin hayırseverlerine verilen ödüller ilan edilmektedir. Belgelerin verdiği bilgiye göre, bir çatı altında toplanan sanatçılar, sanattan çok her türlü tanrıya karşı görevleri yerine getirmişlerdir. Dindarlıklarının tecellisine bağlı olarak mesleklerini icra etmeleri, her zaman onun en çarpıcı işaretlerinden biri olmuştur.

¹¹⁴² Paus. 3.14.6, 8.

¹¹⁴³ CIG 2214, str. 3-6: οἶδε] | ἐνίκων τῶν τε παίδων καὶ τῶν ἐφήβων[ν καὶ τῶν] | νέων τοὺς τιθεμένους ἀγῶνας καὶ [ἔθυσαν] | ταῖς τε Μούσαις καὶ τῷ Ἡρακλεῖ κτλ.).

¹¹⁴⁴ Lykophr. *Aleks.* 663.

¹¹⁴⁵ IG VII 2874: [Ἡρακλ.]εἰ Παλαίμονι.

¹¹⁴⁶ Pausanias (4.32.1), güreş okullarında antrenmanların yapıldığı alanlarda Herakles, Hermes ve Theseus'un heykellerinin bulunduğunu aktarır. Yunanistan'da *gymnasion*'la bağlantılı veya yakınlarında inşa edilmiş Herakles tapınakları için bkz. Payne, 1934: 188.

¹¹⁴⁷ Contoléon, 1886: no. 19: Μ]ολοσσός Απολλωνίου, φύσει Διονυσίου | [ἀ]γωνοθετῶν τιθεὶς ἀ|εὶ τὸ ἄλειμμα δρακτὸν | παρ' ἑαυτοῦ ἀνέθηκεν | τὴν κρήνην καὶ τὸν Ἑρμῆν | τῷ τε δήμῳ καὶ | Ἑρμῇ καὶ | Ἡρακλεῖ καὶ τοῖς νέοις.

¹¹⁴⁸ IMylasa 332; IMylasa 333. Herakles ve Hermes'in birlikte sporun ve *gymnasion*'un kuruyucuları olması hususunda ayrıca bkz. Farnell, 1921: 153-154.

¹¹⁴⁹ Le Guen, 2001 II: 85.

BEŞİNCİ BÖLÜM

CENAZE TÖRENİ VE MEZAR BAKIMI

Her toplumda cenaze töreni uygulamaları, bir takım dini inanç ve gelenekle bağlantılıdır. Elbette, bugün olduğu gibi, Antik Dünya’da da cenaze pratikleri kısmen dini inançlarla bağlantılıdır ve genellikle dini bir boyuta sahip olan dernekler cenaze törenlerinde önemli bir faktördür. O. van Nijf Küçük Asya’daki derneklerin cenazelerle ilgili üç farklı fonksiyonu tespit eder: 1) Derneklerin çoğu vefat eden dernek üyelerinin cenazesini kaldırır. 2) Merhumun anısının yaşatılması için anma törenleri düzenler ve mezar ziyaretleri yapar. 3) Mezara yönelik herhangi bir ihlal nedeniyle uygulanacak para cezalarının ödeneceği kurum olarak işlev görür¹¹⁵⁰. I. N. Arnaoutoglou, Hierapolis’de meslek derneklerinin mezarların bakımı ve korunması için miras bırakılan ya da mezara karşı bir ihlal olursa, ceza uygulayıcı olarak üstlendikleri görevleri yarı-hukuki olarak tanımlamaktadır ve dolayısıyla bu görevleri yerine getirmek için yerel mahkemelere ya da Roma otoriteleri huzuruna çıkabildiklerine dikkat çeker¹¹⁵¹.

5.1 Üyelerin Cenaze Merasimi ve Hatırasının Yaşatılması

Dernekler, ana kuruluş amaçları ne olursa olsun, genellikle ölen üyeleri için cenaze merasimlerinin düzenlenmesinden ve hatırasının yaşatılması için yapılacak anma törenlerinden sorumludur. Ayrı bir yasal kategori olarak yoksullar (*homines tenuiores*) için cenaze törenleri sağlamak amacıyla defin dernekleri (*collegia funeriticia*)¹¹⁵² kurulduğuna dair erken görüş artık terk edilmiştir¹¹⁵³. Mevcut bilimsel görüş, tüm derneklerin bir cenaze boyutuna sahip olabileceği yönündedir. Bir başka ifadeyle, tüm dernekler düzenli olarak üyelerin cenazesine katılabilir ya da üyelerin defin masraflarını karşılayabilecek veya muhtemelen ailenin cenaze masraflarına katkıda bulunabilecek bir ταφικόν (cenaze parası) ödemiştir¹¹⁵⁴.

Dernek üyeliğiyle defin ve anma törenleri elde etmenin birçok farklı yolu vardı. Dernek üyelerinin çeşitli sosyoekonomik arka planları göz önüne alındığında, derneklerin cenaze yardımı sağlamaya katkısı, farklı üyeler için oldukça farklı anlamlara sahip olmalıydı. Bazıları

¹¹⁵⁰ van Nijf, 1997: 38-69. Ayrıca bkz. Dittmann-Schöne 2001, 82-93; Harland 2014: 166-178.

¹¹⁵¹ Arnaoutoglou, 2016: 289-290.

¹¹⁵² Mommsen, 1843: 87, 91-98. T. Mommsen’in yorumunu tasdik eden sonraki araştırmalar için bkz. Ebel, E. (2004). *Die Attraktivität früher christlicher Gemeinden. Die Gemeinde von Korinth im Spiegel griechisch-römischer Vereine*, Tübingen.

¹¹⁵³ Ausbüttel (1982: 44) collegium üyelerinin çoğunlukla işçi değil işveren olduklarını düşünmektedir; ayrıca krş. Lui, 2015: 364 vd.

¹¹⁵⁴ Örn. IG II² 1323, str. 10-11: δέδωκεν δὲ καὶ τοῖς μετα[λ]άξασιν τὸ ταφικὸν παραχρημα.

için mali bir yükü hafifletmiş, diğerleri için grup dayanışmasını teyit etmiş ya da özellikle doğrudan akrabası olmayanlar için akraba rolünü yerine getirmiş olabilir. Derneklerin cenazelere katılma ya da üyelerine cenaze töreni düzenleme uygulamaları, üyelerin - en azından tüm üyelerin - muhtaç olduğunu veya cenaze törenlerini karşılayamadıklarını ya da cenaze törenlerine katılabilecek aile üyelerinden yoksun oldukları anlamına gelmemektedir. Ailenin cenaze törenlerini zenginleştirmesine¹¹⁵⁵ ve böylece ölen üyeye onur kazandırmaya hizmet etmiş olabilir¹¹⁵⁶. Dahası, elit olmayanlar belki bir dereceye kadar mecburiyetten cenazelerinin kaldırılması için derneklere muhtaçken, bazı elit kişilerin, özellikle geleneksel cenaze mimarisi elit hane halklarının boylarını aşmaya başladığında, bir dernek tarafından gömülmeyi tercih etmiş olabilecekleri varsayımı da göz ardı edilmemelidir.

Smyrna'daki bir zanaatkâr derneğine Heroon yakınında bir καμάρα tahsis edilmiş¹¹⁵⁷ ve bu derneğe kabul edilenler (ὁ δοκιμασθεὶς)¹¹⁵⁸ buraya gömülmüşlerdir. Dernek üyelerinin ölen üyelerin defnedilmesinden kesin olarak sorumlu olduğu durumlar, örneğin, bazı *thiasos* topluluklarında cenaze parası (ταφικόν) ödenmesi ya da Dionysos Sanatçıları Derneği'nin üyelerinin cenazesini kaldırması özellikle dikkat çekmektedir¹¹⁵⁹. Epigrafik belgeler ayrıca profesyonel sporcu *synodos*'unun da vefat eden sporcuların cenazelerinin kaldırılmasıyla da yakından ilgilendiklerini göstermektedir¹¹⁶⁰. Memleketinden ve ailesinden uzakta oradan oraya seyahat eden bir sporcunun vefatı halinde cenaze töreniyle elbette *synodos*'un ilgilenmesi beklenmelidir. Hadrianus'un Dionysos Sanatçıları'na mektubunda geçen "bütün hayatını memleketinden uzakta geçiren sporcu ve sanatçıların cenaze masraflarından muaf olması bir iltifattır"¹¹⁶¹ sözü, sporculara bahsettiği maddi ayrıcalığın yanı sıra imparatorun memleketinden uzakta vefat eden bir sporcunun cenazesinin kaldırılması konusundaki duyarlılığını gösterir.

Tez kapsamında dernekler ve grupların cenaze fonksiyonlarına ilişkin veriler ağırlıklı olarak arkadaşlık grupları ve dini derneklerden gelir. Örneğin, İÖ 2. yüzyılda Lykia'da, Tlos ya da Ksanthos'ta τὸ κοινὸν τῶν χαλκέων (bakırcılar derneği) bir mezar sahibinin kendisi ve eşi

¹¹⁵⁵ Örn. IG II² 1275, str. 4-7: εἰὰν δέ τις αὐτῶν ἀπογίγνητ[αι, φράσ]ει ἡ ὑδ[ρ]ς ἡ μήτηρ? ἡ πατήρ ἡ ὅς ἂν οἰκειότατος εἴ τοῦ θιάσου, τοῦ δ' ἀπογιγνομένου ἰέναι ἐπ' ἐλχφορὰν καὶ αὐτοὺς καὶ τοὺς φίλους ἅπαντας; yazıt ve yorum için ayrıca bkz. Kloppenborg ve Ascough, 2011: 52-58.

¹¹⁵⁶ Krş. Takmer, 2010: 124-125.

¹¹⁵⁷ ISmyrna 218: Ἐπαφρόδειτος Ἀπάλλου τοῦ Περιγένου κατ'εσκεύασεν τῇ συμβίῳσει τῶν συππινάδων | καμάραν προσερχομένῳ 'ν δεξιᾷ χερὶ τῷ ἡρώφ. εἴ | τίς ποτ' ἔδοκιμάσθι, εἰς | ἐκεῖ τεθήσεται ὑπὸ | τῆς συνεργασίας.

¹¹⁵⁸ Δοκιμασθεὶς terimini Poland (1909: 505) "gömülme hakkının incelenmesi"; Buckler ise (1934: 76) derneğe kabul için sinama olarak anlamıştır, ancak δοκιμάζειν fiili dernek üyeliğine "kabul etmek" anlamında teknik bir terim olduğundan (ayrıca bkz. yk. s. 27) Buckler'in yorumu geçerlidir; ayrıca krş. ISmyrna I: s. 82.

¹¹⁵⁹ Poland, 1909: 505-506.

¹¹⁶⁰ Örn. bkz. yuk. dn. 950.

¹¹⁶¹ Petzl ve Schwertheim, 2006 I, str. 48-9.

adına yıllık anma şölenleri düzenlemesi için yaptığı bağışı kabul eder. Burada mezar sahibi Symmasis kendisi ve karısı adına, henüz onlar hayatta iken başlayacak ve öldükten sonra da devam edecek olan yıllık kurbanlar ve anma törenleri düzenlemesi için τὸ κοινὸν τῶν χαλκέων'a (bakırcılar derneği) bir miktar para bağışlamaktadır. Bağışlanan paranın, kurbanların ve şölenlerin Symmasis'in vasiyetine uygun bir şekilde yerine getirilmesinden bakırcılar arasından bir yıllık dönem için seçilen heyet sorumlu olacaktır. Bakırcılar Birliği, mali sorumluluklarının yanı sıra, Symmasis ve karısı Mamma için düzenlenecek yıllık anma şölenlerine katılma hakkı olan şahısların vefat etmesi durumunda onların yerine geçecek kişilerin seçiminden de sorumludur. Dernek bu konuda ihtilafa düşerse, üyeler çözüm için Leto Tapınağı'nda toplanacaktır. Yine Lykia'da Sidyma'da uzun süredir devam eden bir arkadaşlık grubu olan οἱ φίλοι¹¹⁶², aynı zamanda vefat eden üyelerin cenaze törenlerine diğer tüm üyelerin katılma ve belli sorumlulukları yerine getirme zorunluluğu bulunan, bir *collegium* olmalıdır. Pisidia'da Termessos'ta ise *philoploi* derneği, büyük ihtimalle kendileri de dernek üyeleri olan Diogenes ile oğlu Aur(elius) Diogenes için lahit yaptırmışlardır. Bu durumda, an azından Termessos için, *philoploi* derneklerinin aynı zamanda, tıpkı arkadaşlık dernekleri gibi (οἱ φίλοι), mezar kooperatifi işlevi üstlendikleri düşünülebilir. Pamphylia'da Perge'nin kırsal yerleşimi *Lyrboton Kome*'de iki yazıtta belgelenen *phratra*'lar mezarlarda yapılacak anma faaliyetlerinden sorumludur. İlkinde, Publius Attius Rufus “Yaşlılar Phratrası”na bir arazi alımı için 100 *denarii* bağışlamakta ve bu arazide yetişen ürünlerden elde edilecek gelirle, her ayın ilk gününde kendi adına sonsuza kadar anma törenleri düzenlemesini vasiyet etmektedir¹¹⁶³. İkincisinde, Hermaios adında bir adam, ölümünden sonra her yıl mezarı başında içkili ziyafetler düzenlemesi için bir *phratra*'ya para bağışı yapmaktadır¹¹⁶⁴. Hermaios'un vasiyetinin yerine getirilmesinden *phratra*'nın yıllık olarak seçtiği *garmmateus* sorumludur. Ölüler için düzenlenen anma törenleriyle bağlantılı olarak derneklerin uygulamalarını gösteren diğer bölgelerden de ilgili birçok belge ve farklı gelenek vardır. Örneğin Hierapolis'te bakırcılar derneğinden, Lykos Vadisi için karakteristik olan yıllık “mezar süsleme” törenini gerçekleştirmesi beklenir. Ya da Artemidoros'un rüya yorumları kitabında söz ettiği gibi¹¹⁶⁵, Lydia ve Ionia'da ölen üyelerin anısına cenaze ziyafetleri yapmak dernekler için yaygın bir uygulama olmalıdır.

¹¹⁶² Bkz. yuk. s. 89.

¹¹⁶³ Bkz. Oktan, 2016.

¹¹⁶⁴ Adak ve Oktan, 2018.

¹¹⁶⁵ Artem. *oneir.* 5.82: ἔθος μὲν γὰρ τοῖς συμβιώταις καὶ εἰς τὰ τῶν ἀποθανόντων εἰσιέναι καὶ δεῖπνεῖν, ἡ δὲ ὑποδοχὴ λέγεται γενέσθαι ὑπὸ τοῦ ἀποθανόντος κατὰ τιμὴν τὴν ἐκ τῶν συμβιωτῶν εἰς τὸν ἀποθανόντα.

5.2 Mezarların Bakımı ve Korunması

İnsanlar derneklerin sürekliliği olan güvenilir kurumlar olduklarını bildikleri için mezarlarının bakımını derneklere emanet ettiler. Bu nedenle dernekler, diğer kent kurumlarıyla (kent hazinesi, *bule*, *demos*, *gerusia* vd.) birlikte ya da tek başına, mezara yönelik herhangi bir ihlal olması durumunda uygulanacak olan para cezasının ödeneceği merci de olmuşlardır¹¹⁶⁶. Örneğin Pisidia’da Termessos’da bulunan iki lahdin yazıtlarında, komşuluk dernekleri $\epsilon\rho\alpha$ $\Lambda\eta\tau\omicron\upsilon\varsigma$ $\gamma\epsilon\iota\tau\nu\acute{\alpha}\sigma\iota\varsigma$ ve $\text{Ἀχιλλέως Ἰητήρος γειτνίασις}$ mezar cezasının ödeneceği yerlerdir. Termessos’daki birçok mezar yazıtında belgelendiği üzere, mezar ihlali durumunda uygulanacak para cezasının ödeneceği merci büyük çoğunlukla kentin baştanrısı Zeus Solymeus¹¹⁶⁷ iken, bazen Zeus Solymeus ve Leto birlikte¹¹⁶⁸ ya da tek başına Tanrıça Leto’dur¹¹⁶⁹. Diğer bölgelerden de derneklerin mezar cezalarının alıcıları olarak atandığı birçok belge vardır. Örneğin, 3. yüzyılda Nikomedia’da bir mezarın ihlal edilmesi durumunda uygulanacak olan para cezasının alıcısı olarak bir Yahudi topluluğu ya da “sinagog” atanmıştır (IJO II 157; ayrıca bkz. 154). Ephesos’ta (IJO II 32) bir baş hekimin mezarının bakımından bir Yahudi grubu sorumludur. Bir başka Yahudi grubu Smyrna’daki (IJO II 43) bir mezarı ihlal edenlere karşı uygulanacak para cezasının ödeneceği mercidir. Hierapolis’te “Yahudi halkı” mezar ihlaline karşı uygulanacak cezanın alıcıları olarak belirtilir (IJO II 206, İS yak. 150-200).

¹¹⁶⁶ Örn. IEph 2212.

¹¹⁶⁷ TAM III 354 vdd. birçok yazıtta Zeus Solymeus mezar cezasının ödeneceği mercidir.

¹¹⁶⁸ Örn. TAM III 522; TAM III 526.

¹¹⁶⁹ Örn. TAM III 380; TAM III 628.

ALTINCI BÖLÜM

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİ KOŞULLAYAN NEDENLER

6.1 Ekonomik Nedenler

Son çalışmalar dernek üyeliğinin ekonomik bir zorunluluktan değil, bilinçli bir tercihten kaynaklandığını göstermektedir. O. van Nijf, J. R. Patterson ve diğerlerinin çalışmaları dernek üyelerinin çoğunlukla yoksul değil, tüccar veya zanaatkâr olarak orta tabakaya mensup (*plebs media*); işçi değil, küçük ölçekli de olsa işveren olduklarını göstermiştir¹¹⁷⁰. Esnaf ve zanaatkârların örgütlenme motivasyonları diğer türdeki derneklerle (örn. dini, sosyal, siyasi) benzerdi: Üyeliğin, kutlama yemeklerine ve dağıtımlara katılmak ve daha sonra onurlu bir cenaze töreni gibi bazı ayrıcalıklara sahip olma avantajları vardı. Meslek derneklerinin ticari faaliyetler yürüttüğüne ilişkin veriler çok fazla değildir. Çoğu araştırmacı asıl varlık nedenlerinin ekonomik olmaktan ziyade sosyal amaçlar taşıdığını düşünmektedir¹¹⁷¹. Mevcut *nomoi* ve *leges collegiorum*'un herhangi bir zanaatla ilgili meselelerle uğraşmadığı dikkati çekmektedir. Jonathan Perry'nin belirttiği gibi, meslek derneklerine ait tüzükler esas olarak aidatların toplanması, ortak yemeklerin idaresi ve görgü kuralları, patronların onurlandırılması ve üyeler için cenaze törenlerinin sağlanması ile ilgilidir¹¹⁷². J. Kloppenborg'ın 2019 yılına ait çalışmasında listelediği 39 tüzük yazıtı incelendiğinde de sonuç değişmemektedir. Bunlardan sadece Tebtynis'ten "Tuz Tüccarları Tüzüğü"nde satış fiyatları ve diğer hususlarla ilgili düzenlemeler yer almaktadır¹¹⁷³. Ramsay MacMullen (1974: 18-9), vergi ödemelerini ve derneklerin sözleşmelerini kaydeden Mısır'dan gelen diğer papirüs verilerinin, derneklerin esas olarak ekonomik bir işlevi olduğu sonucuna yol açabileceğini, ancak bu izlenimin yanıltıcı olduğunu iddia etmiştir.

Bununla birlikte, *collegium* yetkililerinin ticaret kalemleri için tek fiyat teklif edebilmeleri gerçeği, çeşitli *collegium* üyeleri arasında bir tür iş birliğinin, bir tür toplu fiyat belirlemenin var olması gerektiğini kuvvetle göstermektedir. Smyrna'dan bir metin (ISmyrna 712), ne yazık ki her ayrıntıda net olamayacak kadar fazla hasar görmüş olsa da olası rakipleri caydırmayı amaçlayan bir fiyat rekabeti örneği sunmaktadır. Yazıtta, başkalarının aynı iş kolunda faaliyet göstermesini engellemekle suçlanan bir grup feribotcuya karşı alınan bir karar kaydedilmiştir. Pergamon (2. yy. ort.) ve Miletos'tan (2. yy.) iki yazıt kamu binalarında iş

¹¹⁷⁰ van Nijf, 1997: 18-23; Patterson, 1993: 15-27. Doğu'daki mesleki derneklerle ilgili bak. Dittmann-Schöne 2000, Zimmermann 2002 ve Sommer 2006.

¹¹⁷¹ Harland 2009, 156-160; MacMullen, 1974: 76-77.

¹¹⁷² Perry, 2011: 503.

¹¹⁷³ PMich 5. 245. Yazıt için bkz. yuk. dn. 173.

bırakma tehditlerini kanıtlamaktadır. Sütunlu ve kemerli yapıların denetiminden sorumlu kişilerin eksik denetimleri nedeniyle zarara uğranacağı endişesi ve onların işlerini bırakıp bırakmayacağını kâhin sorgulamaktadır. Ancak *collegia*'nın kent yönetimi üzerinde baskı oluşturmuş olabileceğine dair bu gibi eylemlerle ilgili kanıtlar olsa bilse varlık nedenlerinin esas olarak ekonomik değil toplumsal olduğu görüşü daha fazla kabul görmektedir. R. MacMullen'in gözlemlediği gibi *collegia* ekonomik avantajdan ziyade onur peşinde koşmuştur (1974: 76).

6.2 Sosyokültürel Nedenler

Arkaik Dönem'den Geç Roma İmparatorluğu'na kadar her dönemde belgelenen *collegia*, antik Yunan ve Roma toplumlarıyla bütünleşmiş, toplumların sosyokültürel ve sosyoekonomik yapılarında meydana gelen değişimlere uyum sağlamayı kolaylaştıran organizasyonlar olarak değerlendirilmektedir¹¹⁷⁴. Dernekler eşraf tabakanın seçkin üyelerini onurlandırarak, o mekânın organizasyonu ile yeniden yapılandırılan kent belleğinde ve kentsel alanda gruba bir yer sağlamakta ve aynı zamanda hem siyasal düzenin kabulünü hem de mevcut düzene bağlılıklarını göstermektedirler.

Derneklerin kamusal şöenlere dahil edilmesi ve dernek üyelerine tiyatrolarda ve *stadion*'larda özel yer ayrılması, dernek üyelerinin kentlerin sosyal yaşamında kendilerine yer bulduklarını göstermektedir¹¹⁷⁵. Geçit törenleri (πομπή) Roma İmparatorluk kentlerinde önemli olaylardı¹¹⁷⁶. Smyrna'da resmî geçitlerden sorumlu özel bir memur *pompaio strategos* belgelenmiştir¹¹⁷⁷. İnsanlar geçit törenine bireyler olarak değil, unvan sahipleri, yani devlet adamları veya sosyal grupların temsilcileri olarak katılıyorlardı. Tören alayı, bireysel bir sınıflandırmadan ziyade statüye göre sınıflandırılıyordu ve bazı grupların önemi abartılırken diğerleri göz ardı ediliyordu. Bu tür ayrıntılar, yol boyunca seyredenler tarafından doğrudan görülebiliyordu ve alayı okumalarını etkiliyordu. Kent ritüelleri, basit bir şekilde herşeyden bağımsız olarak mevcut toplumsal yapıyı yansıtmaz; daha ziyade, sosyal hiyerarşi yaratırlar. O. van Nijf (1997: 134), Yunan *polis*'inin bağımlı kentler haline gelmelerinin ve buna eşlik eden oligarşik bir yapıya dönüşmenin, vatandaşların hem kentle olan hem de kendi aralarındaki ilişkileri yeniden tanımlama ihtiyacı yaratmış olabileceğini ve geleneksel siyasetin çöküşünün arka planında, bu ilişkileri çözmenin ve müzakere etmenin bir yolu olarak kamusal törenlerin önem kazanmış olabileceğini varsaymaktadır.

¹¹⁷⁴ Bkz. Kloppenborg, 1996: 17; van Nijf, 1997; Harland, 2013; Harland, 2014.

¹¹⁷⁵ van Nijf, 1997: 131-133.

¹¹⁷⁶ Price, 1984: 107-114.

¹¹⁷⁷ ISmyrna 23; ISmyrna 500.

Ephesoslu hayırsever Vibius Salutaris'in kurduğu geçit töreninde en ön sırada dönemin imparator ve imparatoriçesinin heykelleri (Traianus ve Plotina) bulunmaktaydı. Geri kalan heykellerden birisi kentin anatanrıçası Artemis'in ve diğerleri Ephesos'un siyasi kurumlarını temsil eden heykellerdi. Bu kurumlar arasında *bule*, *gerusia*, *epheboi* ve Ephesos kabileleri sayılmaktadır¹¹⁷⁸. G. M. Rogers, kentin caddelerinde her hafta yapılan geçit töreninin *epheboi* için önemine dikkati çeker¹¹⁷⁹. *Epheboi*'un bu geçit törenine dahil edilmesi onlara sosyalleşme ve gelecekte kentte vatandaş olarak üstlenecekleri rolü deneyimleme fırsatı sağlamaktaydı. Benzer şekilde, Lykia'daki Oinoanda'da Demosthenes'in kurduğu bayramın geçit töreninde kent hiyerarşisi açık şekilde tespit edilirken, burada *ephebarkhos*'lar da yer almaktadırlar¹¹⁸⁰. Geçit alayları, toplum yapısı ve kent hiyerarşisinin niteliği hakkında, o günkü imgelemi bize yansıtmaktadırlar¹¹⁸¹. Belirli grupların bu törenlere dahil edilmesi onların kente katılımını ve bütünleşme derecesini gösteren güçlü bir sembol olarak okunabilir. Resmî hiyerarşiye her zaman riayet edilmesi gerektiğinden memurlar ve rahipler genellikle şu veya bu şekilde resmî geçitlere dahil edilmiştir; ancak kentsel diğer alt grupların katılımı her zaman garanti altına alınmamıştır. Bu belirsizlik kayda değer bir endişe kaynağı olmalı ve arka planda yoğun görüşmelere neden olmalıdır¹¹⁸². Bu tür müzakereler çoğunlukla gizlidir; ancak *neopoioi* ve *khrysophoroi*'un geçit törenine katılmak için izin talebinde bulunduğu Salutaris yazıtında olduğu gibi kimi zaman kamuoyuna da yansımıştır. Buna dayanarak diğer grupların da aynı şeyi yaptığı kabul edilebilir. Bir geçit törenine katılımın gıpta edilen bir onur olduğu ve grupların bunun için yarışmış olabileceğini öne sürmek için başka kanıtlar da vardır. İÖ birinci yüzyıla ait bir Ephesos yazıtı¹¹⁸³, Artemis onuruna düzenlenen geçit törenine katılmak isteyen kişilerin, bu haktan yararlanmak için kent *antigraphaion*'undan bir *denarius* ödeyerek aldıkları sertifikayı göstermek zorunda olduklarını belgelemektedir. Burada bahsedilenler göstermektedir ki *hymnodoi*, *molpoi* ve *neopoioi* gibi resmî kent görevlilerinin yanı sıra *khrysophoroi* gibi özel dernekler tarafından düzenli gösteriler yapılmıştır. Yaş gruplarının, özellikle gençlik derneklerinin kentin resmî geçitlerine katıldıklarına dair çok sayıda belge vardır. Salutaris ya da Demosthenes yazıtlarında özel derneklerin resmî geçide katıldıklarına

¹¹⁷⁸ van Nijf, 1997: 192.

¹¹⁷⁹ Rogers, 1991a: 67, 69. G. M. Rogers, Artemision görevlileri *neopoioi* ve *khrysophoroi* kurulu üyelerinin aralarında yer aldığı, bu geçit törenine en az 260 civarında insanın katıldığını tahmin etmektedir.

¹¹⁸⁰ SEG 38, 1462, str. 71.

¹¹⁸¹ Price, 1984: 112.

¹¹⁸² G. M. Rogers, (1991a, 1991b) bağışçılarla topluluklar arasındaki arka plan müzakerelerinin önemini vurgular.

¹¹⁸³ IEph 14, str. 19: ἀλοφόρου δην(άριον) α'.

dair bir kanıt mevcut değildir. Ancak İtalya ve Batı'da *dendrophori* derneklerinin geçit törenlerine katıldıkları açıktır¹¹⁸⁴.

Elit tabaka dışında kalan kent topluluğunun sosyoekonomik statüsündeki farklılıklar zenginliğin dışında çeşitli faktörlere bağlıdır. Roma hukukunda özgür ya da köle olarak doğan, Roma vatandaşı ya da Roma vatandaşı olmayanlar (İS 212'den sonra bütün özgür erkeklere roma vatandaşlığı verilmiştir) arasındaki ayrımın da gösterdiği gibi Roma'da yasal statüler söz konusuydu. Yalnızca erkekler için hak olan vatandaşlık bir kişinin statüsünde önemli bir faktördür. Bu resmî kategoriler dışında bir kişinin yerel düzeyde toplumsal statüsünü etkileyen, cinsiyet, aile kökeni, etnik köken, meslek (esnaf, tüccar, hekim vb.) eğitim, beceri ve zenginlik gibi resmî olmayan unsurlar vardır. Dolayısıyla servet, yerel düzeyde sosyal statüyü etkileyen pekçok faktör arasından sadece birisidir. Resmî roma düzenine göre *plebs* statüsünde olan birinin durumu ile bir kentsel statü arasında tutarsızlıklar vardır. Bazen tüccarlar ve zanaatkarlar da dahil olmak üzere daha düşük toplumsal katmanlarda olanlar *bule* üyeliği ya da kent memurluğu elde etmişlerdir (örn. IEph 1487; IEph 1488; IHierapJ 156).

Hellenistik ve Roma dönemlerinde sporcu ve sanatçı derneklerinin artışı, kent yaşamında sosyokültürel faaliyetlerin öneminin devam ettiğinin bir işaretidir. O. van Nijf'in (2001: 321) ifadesiyle, festivallerdeki atletik performans ve bu tür performansların epigrafik olarak kaydedilmesi, Roma'nın Doğu'daki *buleutik* sınıfların sosyal üstünlüğünü desteklemesine hizmet eden önemli sembolik sermaye kaynaklarıdır. Roma Dönemi'nde Küçük Asya'nın kültürel yaşamında festivaller ve dini törenlerin yanı sıra imparator kültü de -Sebastoi/Augusti- önemli yer tutuyordu. Dernekler de bu kültür ortamının bir parçasıydı. Dernekler, kent yaşamının bu yönüne katılarak, kurulu düzendeki uygun ilişkilerin sürdürülmesinde kendi rolü ile ilgili iddialarda bulunurken, ait oldukları kentin refahına katkıda bulunmuşlardır. Dahası, *Sebastoi* için anıtlar ithaf edilmesi hem kent hem de eyalet düzeyinde imparator kültünün ritüel konteksine dahil olmanın dolaylı bir iddiası da olabilirdi. Bu bağlamda, imparatorluk kültü görevlileri ile olan ilişkiler, bazı derneklerin, bu belirli bağlamlara ait olma duygularını somut bir şekilde nasıl ifade edebileceklerini anlatmaktadır¹¹⁸⁵. Bütün bunların ışığında, derneklerin hem imparatorlar hem de imparatorlara yakın bireylerle ve ailelerle bağlantılarını ve onurlandırmalarının sembolik anlamını görebiliriz. İmparatorlar için diktikleri onur anıtları ile dernekler, kent içerisinde bu topluluğun rolünü kent sakinlerine ilan etmektedir. Bu anlamda, bir imparatorun, herhangi bir kentteki tüccar grubunun kendisi ya da ailesi için bir bina ithaf

¹¹⁸⁴ Nijf, 1997: 195 vd.

¹¹⁸⁵ Harland, 2013: 138.

etmesinden haberdar olup olmaması esas mesele değildir; asıl olan derneklerin kent içindeki statüsü ve önemi hakkında toplumunda oluşabilecek algılardır.

6.3 Ötekileşme ve Kimlik Bilinci

Hellenistik ve Roma dönemlerindeki *polis* kurumlarıyla ilgili değerlendirmeler, genellikle yönetici gücün müdahalesiyle kent kurumlarında meydana gelen erozyonun kent kimliğinin değer kaybetmesine neden olduğu şeklindedir. Örneğin G. E. M. de Ste Croix İÖ 4. yüzyılda başlayan değişikliklerin, Hellenistik ve Roma dönemlerinde Yunan *polis*'inin neredeyse bütün kurumlarının iflasına (siyasi, sosyal, kültürel) ve kentsel değerlerde bir yozlaşmaya yola açtığını düşünmektedir. L. Robert (1969, 42) ise, Atina ve Sparta gibi kentler artık uluslararası ilişkilerde eski güçlerine sahip olmasalar da çoğu kentteki sivil yaşamın iç yapılarının büyük ölçüde değişmediğini belirtir. A.H.M. Jones (1940) gibi bilim adamlarına göre, Hellenistik Dönem'de, kent yaşamına müdahale nedeniyle özyönetimin bir dereceye kadar zayıflamış; ancak bu yine de sınırlı kalmış, aslında bu tür bir kontrol ve müdahalenin özellikle İS 2. yüzyıldan itibaren kentsel yaşam üzerinde etkili olmuştur.

İÖ 3. yüzyılın başlarından itibaren bazı derneklere üyelik, yerleşik yabancılar (*metoikoi*), kadınlar ve hatta kölelere açıktır¹¹⁸⁶. Bu dönemden önce de göçmen grupları vardır ancak, derneklerin daha ziyade, üçüncü yüzyılın başında kendilerini *polis* yaşamının bir parçası olarak tanıtmak amacıyla, L. Robert'in tanımıyla¹¹⁸⁷, "epigrafik kültürü" benimsediği anlaşılmaktadır¹¹⁸⁸. Dernekler böylece kendilerini sadece yurttaşlara özgü, onurlandırma kararları ve üye listeleri gibi epigrafik belgelerle kamusal alanda temsil ettiler ve aynı zamanda kültler ve şöenlerle bağlantılı yönlerini de vurguladılar. Bu döneme ait dernek kararnamelerinde, *polis*'in manevi/tinsel dilini taklit eden, φιλοτιμία, εὐνοια, δικαιοσύνη ve εὐσέβεια ibareleri kullanılır; böylece *polis* normlarına ve uygulamalarına bağlılıklarını ifade etmişlerdir¹¹⁸⁹. Nispeten yeni olan şey, ortaya çıkan *euergesia* sistemidir. Son yıllarda bazı

¹¹⁸⁶ Örneğin IG II² 2347 (İÖ yak. 300, Salamis): muhtemelen Salamis'de ikamet eden *metoikoi*'un yanı sıra üç kadın üye; IG II² 1298 (İÖ 248/7, Atina): Artemis *thiasotai* üye listesinde 6 erkek, 5/6 kadın ve muhtemelen *metoikoi*; IG II² 1297 (İÖ 236/5, Atina): Artemis Kalliste *thiasotai* listesinde 37 erkek 21 kadın ve köleler; IG II² 1292 (İÖ 215/4, Atina): bir kadın *proeranstria*, *tamias*, denetçinin yanı sıra hiçbirisi yerel olmayan isimlerin yer aldığı bir Sarapiastai kararında olduğu gibi, erkeklerin yanı sıra kadınlar, *metoikoi*, kölelerin ve azatlıları da içeren dernek listeleri görülmeye başlar. Ayrıca krş. Kloppenborg ve Ascough, 2011: 73-77; 110-114; 132-136; 139-143.

¹¹⁸⁷ Gordon *et al.*, 1993: 154.

¹¹⁸⁸ M. F. Baslez (1996: 282-283), Atinalı olmayanların, kadınların, kölelerin yer aldığı dernek listelerinin ortaya çıkmasını, anti-sosyal davranışları ve demokrasiyi bozdukları bahanesiyle, derneklerin Atinalı hatipler tarafından saldırıya uğradıkları İÖ 4. yüzyılın siyasi ortamına bir tepki olduğunu varsayar, M.-F. Baslez, "Place et rôle des associations dans la cité d'Athènes au IVe siècle". Pierre Carlier (Ed.). *Le IVe siècle av. J.-C.: Approches historiographiques* (Études Anciennes 15), Paris 1996, 267-285.

¹¹⁸⁹ Kloppenborg, 2017: 9 vd.

araştırmalar Hellenistik ve Roma Dönem’indeki değişikliklere ve gelişmelere rağmen, kentsel yaşamın, özellikle dinsel ve sosyal olarak tüm canlılığıyla devam ettiğini g stermiřtir¹¹⁹⁰. *Polis* ideojisinin  k ş  ile ilgili önceki yorumların geçerliliğini yitirdiği; Hellenistik ve Roma Dönemi’nde *polis* kurumlarında meydana gelen değişikliklere rağmen, kent yaşam Roma Dönemi’nde sosyal ve politik olarak tüm canlılığıyla sürdüğü kabul edilmektedir. S. Mitchell (1993, 1: 199), tam özerklik kaybına rağmen, Küçük Asya’daki kentlerin etkili yönetim merkezleri olarak devam ettiğini ve belki de daha da önemlisi kentlerin olumlu anlamda değişen topluluklar olduğunu savunmaktadır. Sonuç olarak, *polis*’in değişen politik ve kültürel yapısı içinde *collegia*, yalnızca yoksul ya da orta halli kent kitlesi içindeki sosyal ilişkileri yapılandırmak için etkili bir araç sağlamakla kalmamış, aynı zamanda alt tabakalar ve küçük aristokrat tabaka arasındaki ilişkilere aracılık ederek önemli bir işlevi yerine getirmiştir.

¹¹⁹⁰ Ayrıca bkz. Harland, 2006: 21vd.

SONUÇ

Toplumun olduğu her yerde, çıkar gruplarının gerek yaşa gerekse meslek, etnik köken, arkadaşlık, dini inanç ya da başka unsurlara bağlı olarak farklı gruplar oluşturdukları bir gerçektir. Bir derneğe üye olmak ya da bir *gymnasion* grubuna dahil olmak ister *polis* ister *phyle*, *demos* gibi kentin siyasi alt birimi olsun, bireyleri daha geniş bir topluluktan ayırır ve belirli bir kimlik ve aidiyet kazanmasını sağlar. İS 1. ve 3. yüzyıllar Küçük Asya'daki derneklerin ve *gymnasion* gruplarının en parlak günleridir. Ancak bu döneme ait çok sayıda belgenin bulunması, bir ölçüde de İmparatorluk Dönemi'nde yazıt kültürünün artan önemine bağlıdır. Bununla birlikte, belgelerin dağılımı her bölgede aynı değildir. Tez kapsamındaki kentlere ait epigrafik belgeler hem sayıca az hem de genellikle onurlandırma ve mezar yazıtlarından oluştuğundan fazla bilgi içermemektedirler. Yine de çalışma kapsamında incelenen kentlerde gerek yaşa göre örgütlenen *gymnasion* grupları gerekse etnik köken, komşuluk, meslek, arkadaşlık, dini inanç temelinde kurulan dernekler ya da sanatçıların ve sporcuların *agonistik* dernekleriyle ilgili epigrafik belgeler mevcuttur. Yunan kentleri bazı farklılıklarla birlikte, büyük ölçüde benzer örgütsel yapılara ve kurumlara sahip olduklarından çalışma kapsamında tespit edilen *gymnasion* grupları ve derneklerin ele alındığı ikinci bölümde, daha kapsamlı bir değerlendirme için tez kapsamı dışındaki kentlerden belgelere de yer verilerek her başlık genel bir çerçevede incelenmiştir. Aslında bazı durumlarda belge eksikliğinin gerçekte varolan durumu yansıtmadığını da söylemek mümkündür. Örneğin, Lykia'nın en küçük *polis*'lerinde bile *gerusia* olmasına karşın, en büyük ve en önemli Pisidia kenti Selge'de ya da en büyük Pamphylia kentlerinden Aspendos'ta *gerusia* için hiç kanıt olmaması büyük ihtimalle belge eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak hem tez kapsamında elde edilen veriler hem de diğer kentlerin verileri birlikte değerlendirildiğinde İS 1-3. yüzyıllarda Lykia-Pamphylia Eyaleti'ndeki *gymnasion* grupları ve derneklerin, bulundukları kentlerin sosyal ve politik yaşamlarına aktif olarak katıldıkları görülmektedir.

Bu bağlamda, yurttaşlık kavramının incelenmesi, dernek üyelerinin ve *gymnasion* gruplarının kentin sosyal ve politik yaşamına katılımını değerlendirmek için bir çerçeve sağlar. *Polis* kurumlarında Helenistik ve Roma dönemlerinde meydana gelen değişim yurttaşlık statüsünde de değişikliklere yol açmıştır. Klasik ve Helenistik *polis*, *polis*'in örgütsel yapısına bağlı olarak yaratılan ve kent topluluğunun özgür erkek üyeleri kavramına dayanan ayrıcalıklı bir resmî birlikler ağı (*phyle*, *demos*, *phratra* vd.) sağlamıştır. Bununla birlikte, Helenistik Dönem'in başlarında (İÖ geç 4. yy.) Doğu'da ve daha sonra Batı'da, kentler önemli miktarda köle, azatlı, yerleşik yabancı ve yabancı tüccara ev sahipliği yapmıştır. Ailelerinden ve

geldikleri kentlerden uzakta, resmî yurttaşlık haklarından mahrum olan bu kişiler, ortak bir etnik kimlik, ortak bir kült veya ortak bir meslek/ticaret etrafında cemaat, dernek, lonca ya da başka isimler altında örgütlenerek bir çeşit aidiyet duygusuna sahip olmuşlardır.

Roma Dönemi'nde ise *polis*'e siyaseten katılım için sadece yurttaşlık yeterli değildir, hatırı sayılır bir servet sahibi de olmak gereklidir. Bununla birlikte, Roma'nın sağladığı barış ve refah ortamında hem maddi gücü hem de sayısı artan kentli bir orta tabaka (*plebs media*) oluşmuştur. Kentlerin, yabancıları onurlandırma aracı olarak, özellikle seçkin sanatçı ve sporculara vatandaşlık vermesi oldukça yaygınlaşır; göçmenlere veya yerleşik yabancılar normalde vatandaşlık verilmezken zengin yabancılar vatandaşlık bahşedilir. Anadolu'da birden fazla kentte vatandaşlık sahibi olan hatta bazıları birden fazla kentte *bule* üyesi olan zengin şahıslar vardır. Bir bakıma yurttaşlık kavramı, Roma İmparatorluk Dönemi'nde daha az kısıtlı hale gelmiştir. Bu dönemde dernekler güçlenen orta tabakanın siyasi ve sosyal yaşama katılımını sağlayan kurumlar olarak işlev görür. Bu bağlamda dernekler yerel seçkinlerin epigrafik alışkanlıklarını ve biçimlerini taklit ederler; bu onların değişen bir kentsel toplumda yer edinmelerini sağlar. Bir başka ifadeyle, dernekleşme eğilimi *polis*'teki diğer sosyal veya kültürel aidiyet yapılarındaki sözüm ona bir çözülüşün telafisi değildir. Bu aidiyet, eyalet ve imparatorluktan oluşan daha geniş dünyanın bir parçası olan kent topluluğu içinde bir yere sahip olma duygusuyla bağdaşabilir.

Epigrafik belgeler, birçok grup, dernek ya da lonca üyesi için bir kimlik, rekabet ve iş birliği yeri olarak *polis*'in ve onun kurumlarının önemini devam ettiğini somut olarak göstermektedir. Bir dernek, bir *euergesia* eylemi için onurlandırma yapıyorsa, öncelikle bu derneği ilgilendiren bir eylemdir ve onurlandırma ya da heykel dikme girişimi şüphesiz ilgili dernekten gelir. Ancak, yazıtlardan edindiğimiz bilgilere göre, dernekler genellikle masrafları kendilerine ait olmak üzere *euergetes*'leri heykeller dikerek onurlandırırken, resmî süreç kent kurumlarının sorumluluğundadır. Termessos'ta ya da Sagalassos'ta olduğu gibi, eğer bir dernek kamusal alanda bir heykel dikmek isterse, önce *bule* ve *demos*'un onayını almak zorundadır. Böyle bir süreçte, genel kontrolün kent yetkilileri tarafından yapıldığı, diğer grup ya da derneklerin ancak kent kurumlarından izin alarak kendilerine ayrılan yerde bir heykel ya da yazıt dikebildikleri anlaşılmaktadır. *Tekhnitai*'ın Atalante'yi bir heykelle onurlandırması için öncelikle kent kurumları tarafından bir kararname çıkarılmıştır. Kararnameden anlaşıldığı üzere, dikilecek anıtın yerini ve üzerine yazılacak metni *bule* ve *demos* önceden incelemektedir. Bu süreç, kent kurumları ve dernekler arasındaki iş birliği ve dayanışmayı gösterir. Aynısı Side'nin mahalle *gerusia*'larının onurlandırma faaliyetleri için de söz konusu olmalıdır. Side'de kentin su yolunu onararak yüklü bir *euergesia* faaliyetinde bulunan Bryonianus Lollianus,

karısı Quirina Patra ve oğlu Bryonianus Iasonianus Seleukos kentin mahalle *gerusia*'ları tarafından heykellerle onurlandırılır. Mahalle *gerusia*'ları ayrıca, Side'de gladyatör ve vahşi hayvan dövüşleri tertipleyen rahibe Modesta ve muhtemelen Modesta'nın oğlu ya da erkek kardeşi olan Modestus için kabartmalı sütunlar üzerinde yer alan onurlandırma yazıtları dikmişlerdir. Side'deki bu onurlandırma eylemleri öncesinde mahalle *gerusia*'larının resmî kent kurumlarından izin alarak, heykelleri ya da yazıtları onlara ayrılan yerlerde diktiklerini söyleyebiliriz.

Küçük Asya'da meslek dernekleriyle ilgili belgelerin büyük ölçüde İS 2-3. yüzyıllara ait olmasının nedeni, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde belirli olayları yazılı olarak kaydetme alışkanlığının yaygınlaşmasıdır. Bu nedenle, meslek birliklerinin çoğunun bu çağda yeni kurulmuş olduğunu varsaymak doğru değildir. Nitekim, Dionysos'a adanan sanatçılar (*tekhnitai*) derneği haricinde Anadolu'da şu ana kadar belgelenmiş en erken mesleki dernek olarak bilinen ve İÖ 2. yüzyıla tarihlenen Bakırcılar Derneği'nin bu dönemde Lykia'daki yegâne meslek birliği olduğunu varsayamayız. Bununla birlikte, günümüze kalan belgeler çoğunlukla onurlandırma ve mezar yazıtları olduğundan meslek derneklerinin ekonomik faaliyetleri hakkında bilgi içermemekte; meslek dernekleri ekonomik avantajdan ziyade onur peşinde koşmuş gözükmektedir. Örneğin, Termessos'ta zanaatkarlar, deri ustaları ya da Sagalassos'ta boyacılar kentlerinde *euergesia* faaliyetinde bulunan şahısları heykellerle onurlandırmışlardır. Meslek derneklerinin ekonomik faaliyetleri hakkındaki bilgi eksikliği, profesyonel süreçlerin uzun vadeli koruma amacıyla taş belgelere aktarılmamış olmasından da kaynaklanıyor olabilir.

Tanrı(ça) veya kahraman kültleri etrafında örgütlenen dernekler Küçük Asya'da geniş bir çeşitlilikte belgelenmekle birlikte tez kapsamındaki bölgelerde bulunan yazıtlar hem nitelik hem de nicelik bakımından oldukça yetersiz kalmaktadır. Myra ve Tlos'da belgelenen *thiasos*'ların da dini amaçların yanında, daha ziyade Sidyma'daki arkadaşlık (φίλοι) grupları gibi dernek üyelerinin cenazesini kaldırma ve ölülerin anılması amacıyla kurulmuş, sosyal amaçlı gruplar olmaları daha güçlü bir olasılıktır. Lykia'da, Limyra'da ve Elmalı yakınlarında Bozhüyük'de; Pisidia'da Termessos/Ariassos yakınlarında Karain Mağarası'nda adak yapan *thiasos*'larla, yine Termessos'ta bulunan Hermes *mystai* toplulukları tez kapsamında belgelenen dini derneklerdir.

Dionysos'a adanan sanatçı ve Herakles'e adanan sporcu derneklerinin toplum içinde diğerlerine oranla oldukça yüksek konumu sosyal ve kültürel hayata verilen önemi yansıtmaktadır. Dionysos'a adanmış *tekhnitai* dernekleri, Helenistik ve İmparatorluk dönemlerinin değişen siyasi ve sosyal koşulları içinde anlaşılabilir. Hareketlilik, birçok

biçimde, bu derneklerin kuruluşunda ve işleyişinde hayati bir rol oynamıştır. Helenistik ve Roma dönemlerinde yarışmaların sayısının hızla artması ve birçoğunun panhellenik karakter kazanması nedeniyle, oyun organizatörlerinin Yunan dünyasının çeşitli yerlerinden sanatçıları oyunların yapıldığı yerlere seferber etmesi daha zor ve daha karmaşık hale gelir. Belirli bir müzik yarışmasının başarısı ve devamlılığı, büyük ölçüde sanatçıların ve sporcuların yarışmaya yeterli ve geniş katılımını sağlamaya bağlıdır. Öte yandan, yarışmalara katılmak için sürekli olarak bir yerden bir yere hareket halinde olmaları nedeniyle sanatçılar ve sporcular büyük zorluklara maruz kalmaktaydılar. Bu zorlukların başlıca nedeni, limanlarda ve genel olarak kentlere girişlerde alınan vergiler ve ayrıca özellikle Helenistik Dönem’de savaş, korsanlık ve eşkıyalıktan kaynaklanan tehlikelerdir. Bir derneğe üye olan sanatçılar ve sporcular vergi muafiyeti, dokunulmazlık ve güvenlik gibi temel ayrıcalıkların haricinde, geldikleri ve / veya bulundukları kentin sınırlarının ötesinde itibar ve tanınırlık kazandılar. Bu bakımdan, kozmopolitlik, yani dünya vatandaşlığı kavramının en karakteristik örnekleri sanatçı ve sporcu derneklerinde varlık bulmuş gibi gözükmektedir. İmparatorluk Dönemi’nde ise sanatçıların ve sporcuların derneklerinin *oikumenik* bir karakter kazanmasıyla artık siyasi olarak çok parçalı bir dünyada yerel derneklerin üyeleri olarak değil, Roma İmparatorluğu içinde dünya çapında bir derneğin üyeleri olarak faaliyet gösterdiler. Bir bakıma, sanatçıların her iki dönemdeki - Hellenistik ve Roma- derneklerdeki örgütlenmelerinin, söz konusu dönemde mevcut olan siyasi oluşumla paralel bir yapılanma gösterdiği söylenebilir. Helenistik Dönem’de, sanatçıların yerel dernekleri, Pergamon’da olduğu gibi, Helenistik bir hanedanın birleştirici otoritesi altındadır. İmparatorluk Dönemi’nde, dünya çapındaki *oikoumenik synodos* tam olarak imparatorluğun coğrafi kapsamına ve politik birliğine karşılık gelmektedir. Tez kapsamında Perge ve Termessos’ta *oikumenik synodos*’ların üyeleri olabilecek galiplerin varlığı belgelenmekle birlikte, dernek üyesi olup olmadıkları kesin değildir. Ancak, Perge’li *hieronikes* Lucius Curius Maximianus Anatolius yaşam boyu *ksystarkhes* olarak, yani derneğin Roma’daki merkezinin yerel şubesinin idaresicisi olarak kentteki yarışmaları denetlemiştir. Ksanthos’ta *ἱερά ὑποτικῆ* ve *ἱερά θυμελικῆ σύνοδος*’ların, *bule* sınıfına mensup Eukleides’i müşterek bir şekilde onurlandırması, Birlik festivali sırasında *prytanis* olarak sanatçı ve sporcular için yaptığı bir hayırdan kaynaklanmış olmalıdır. *Ksystik* ve *thymelik synodos*’ların yine bir *panegyris*’le bağlantılı olarak Arykanda’da yaptıkları onurlandırma da muhtemelen kendilerine yapılan bir iyiliğin karşılığıdır. Rhodiapolis’te, *thymelik synodos* ve Epikürosçu filozoflar, büyük ihtimalle kendisi de epikürosçu bir filozof olan ünlü hekimin kent için yaptığı *euergesia*’ları karşılıksız bırakmamışlardır. Kısacası, *synodos*’lar kendilerine yapılan hayırlara onurlarla karşılık vererek eşraf tabaka ile ilişkilerini güçlendirmeye gayret etmişlerdir. Side’deki *thymelik synodos*’un

imparatorlarla ilişkileri derneğin bazı imtiyazlar kazanmasını sağlamış; muhtemelen kentte düzenlenen *thymelik agon mystikos*'un daha fazla rağbet görmesine de katkı sunmuştu.

Siyasi, sosyal ve kültürel kurumlarda meydana gelen değişiklikler *gymnasion* gruplarını da etkilemiş, İÖ 1. yüzyılın sonlarına doğru yabancılar da *ephebeia*'ya kabul edilmeye başlamıştı. Artık *ephebeia* sadece genç yurttaşlar için bir eğitim kurumu değil, aynı zamanda elit tabakanın ve varlıklı yabancıların oğullarının biraraya geldikleri sosyal bir organizasyondur. Bu dönemde *epheboi* grup olarak sosyokültürel faaliyetlere (kurbanlar, tören alayları, dini bayramlar vb.) katılır, hatta *leiturgia* üstlenir. Termessos'da olduğu gibi, *epheboi* için tiyatrolarda oturma yerleri ayrılmıştır. Roma Dönemi'nde kent idarelerinin giderek oligarşik bir yapıya dönüşmesi, sosyal ve kültürel alanda da seçkin bir yaşam tarzı şeklinde kendini göstermişti; atletizm, edebiyat ve farklı edebi anlatım biçimleri, özellikle de retorik ve elbette hayırseverlik (*euergesia*) bu yaşam tarzı için gerekli olan bileşenlerden bazılarıydı ve elit tabaka ile avam arasındaki sosyal, ekonomik ve politik olarak var olanlara ilaveten kültürel bariyer yaratma işlevi görmüştü.

Ephebeia eğitimini tamamlayanların katıldığı *neoi* topluluğu İÖ 3. yüzyılın başlarından itibaren *polis*'in önemli kurumları arasındadır. Pisidia'da, Termessos'ta her ne kadar örgütlü bir yapı olup olmadıkları tartışılsa da genç erkeklerin kendi kararları doğrultusunda kent politikasına yön vermeye çalıştıkları açıktır. İÖ 196'da Ksanthos *gymnasion*'unda eğitim gören *neos*'lar, kentin gelecekteki yöneticileri olarak hazırlanmaktadır. Nitekim *gymnasiarkhes* Lyson'u onurlandırmak için bir karar alan va bu onurlandırma talebini iletmesi için *bule*'ye bir heyet gönderen *neoi* bu şekilde kentin politik sistemine dahil olmuştu. Bu bakımdan, *gymnasiarkhes* yönetiminde bir kent kurumu olan örgüt merkezi *gymnasion* ile *neoi* politik bir kurum kimliği de kazanmıştır. Kısacası, *neoi* zihinsel ve bedensel eğitim amaçlı bir topluluk olmanın ötesinde sosyal ve politik roller üstlenen bir kent kurumu gibi de faaliyet göstermiştir.

Roma İmparatorluk Dönemi'nin ilk üçyüz yılında özellikle Doğu'daki kentlere paralel bir şekilde Lykia-Pamphylia kentlerinde de *gerusia* yoğun bir şekilde belgelenmiştir. Tez çalışması kapsamındaki kentlerin *gerusia*'ları, kentten kente farklı işlevlere sahip olsalar da çoğu *polis*'te onurlandırma kararlarında *bule* ve *demos*'un yanında yer almışlardı. Sillyon'da *gerusia* üyeleri para dağıtımlarında neredeyse *bule* üyeleriyle eş bir mertebededeydi; Perge *gerusia*'sı, imparator tarafından bir *curator rei publicae* atanmasını gerektirecek kadar mali güce sahipti.

Yaş gruplarının örgüt merkezi olan *gymnasion* sadece genç yurttaşların geleceğe hazırlandığı bir eğitim merkezi ya da yaşlıların sosyal ve sportif faaliyetlerini yerine getirdikleri bir kurum değil, aynı zamanda tüm kent topluluğu için de oldukça önemli bir kamusal kurum

ve sosyal merkezdir. Aslında *gymnasion* bize kentin küçük ölçekte bir resmîni sunmaktadır. *Gymnasion* kullanıcıları sadece *epheboi* ve *neoi* ya da *presbyteroi/geraioi* ile sınırlı değildir. Örneğin, İmparatorluk Dönemi'nde Pamphylia'da Attaleia'da yaşayan Romalılar (συνπολιτευόμενοι), Side'deki Yahudiler ya da Lykia'da Limyra, Tlos ve Andriake'de ikamet eden Yahudiler muhtemelen yaşadıkları kentlerdeki *gymnasion*'ların kullanıcıları arasındadır. Pamphylia'nın İtalic nüfusu sadece Attaleia ile sınırlı değildir. Perge'de de (ör. Plancii ve Cornutii) İtalic aileler ikamet etmiş; bazıları önemli kent memuriyetleri üstlenmişlerdir. Iulius Caesar'ın Roma'da çok eski olanlar dışında tüm *collegia*'yı yasakladığı bir dönemde, Küçük Asya'da Yahudilere toplanma ayrıcalığı verilmiş; ayrıca dini geleneklerine uygun yiyeceklerin satılmasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Küçük Asya'da, örn. Aziz Paulos gibi, İS 212'den önce Roma vatandaşlık hakkı verilen; İS 3. yüzyılda Sardeis'te ve Kilikia'da Korykos'ta *bule* üyesi olan Yahudiler olduğu gibi, Side'den İS 5. yüzyılda, iki Yahudi, Leontios ve babası Jacob, kentteki sikkenin ve değerli metalin ağırlığının kontrolünü yapan mütevazı ama sorumluk gerektiren bir memuriyet olan *ζυγοστάτης* olarak görev yapmışlardır. İmparatorluk Dönemi'nde Miletos tiyatrosunda Yahudiler (τόπος Εἰουδέων τῶν καὶ Θεοσεβίων) için ayrılmış koltuklar olduğu gibi, Side'de ya da Lykia'da Yahudilerin ikamet ettiği kentlerde de onlar için tiyatrolarda ya da diğer kamusal alanlarda yer rezervasyonları yapıldığını; aynı dönemde Iasos'ta bir *epheboi* listesinde yer alan Yahudi genç gibi, Lykia-Pamphylia kentlerde yaşayan genç Yahudilerin *ephebeia*'ya katıldıklarını varsaymak mümkündür. İmparatorluk Dönemi'nde Lykia-Pamphylia kentlerinde belgelenen Yahudilerin ataları muhtemelen çok daha erken bir tarihte, İÖ 2. yüzyılda Roma *Senatus*'unun kararıyla Anadolu'ya yerleştirilen Yahudi göçmenler olabilir.

Sosyal bilimciler, günümüzde sosyal hareketlerin ve grupların oluşumu da dahil olmak üzere toplumun işleyişini anlamak ve açıklamak için bir sosyal yapı içinde var olan karmaşık ilişki ağlarının önemini vurgular. Sosyal ağ (network) olarak tanımlanan bu olgu, bir sosyal yapı içindeki aktörler (bireyler, gruplar, topluluklar) arasındaki ilişki ve etkileşimi ifade eder. Sosyal grupların ve derneklerin gerek yerel gerekse Romalı yöneticiler ile ilişkileri ve onlar için yaptıkları onurlandırmalar onlara kentte söz sahibi bu kişilerin desteğini ve bu sayede çeşitli imtiyazlar elde etmelerini sağlamıştır. Zira, tez kapsamına dahil olan bölgelerin verileri incelendiğinde özellikle meslek derneklerinin onurlandırma faaliyetlerinin tamamının *euergetes*'lerle bağlantılı olduğu görülür. İS ikinci yüzyılın son on yılında, Termessos'ta zanaatkârlar (*tekhnitai*) yerel seçkinlerden Piatebarios'un *euergetes* olarak övülen kızı Atalante'yi yiyecek kıtlığı olduğunda bütün halk için tahıl temin ettiği için onurlandırmıştır. Burada açık bir şekilde tüm kenti ilgilendiren bir *euergesia* söz konusudur. İS üçüncü yüzyılda

ise, dericiler (τεχνεῖται σκυτεῖς) Termessos'un en önde gelen şahsiyetlerinden biri olan, Zeus Solymeus ve Roma Augusta rahibi Marcus Aurelius Meidianus Varus'u, kendi *euergetes*'leri olarak onurlandırır. Yazıtta belirtilmese de Marcus Aurelius Meidianos Varus büyük ihtimalle tüm kent ya da belki doğrudan dernek için yaptığı bir hayrın karşılığında onurlandırılmıştır. Marcus Aurelius Medianos Varus'un dericilerin *euergetes*'i olması, deri esnaf ve zanaatkârlarının kentin eşraf tabakasıyla iyi ilişkilere sahip olduklarının bir göstergesidir. Sagalassos'ta ise boyacılar (συντεχνία βαφέων), *Klareia* ve *Vareia* bayramlarının yaşam boyu *agonothetes*'i ve *arkhiereus* P. Aelius Quintus Claudius Philippianus'u bir heykelle onurlandırır. Sagalassos'un elit tabakasının en zengin şahsiyetleri arasında yer alan Publius Aelius Quintus Claudius Philippianus Varus, *arkhiereus* olarak olağanüstü bir *munus gladiatorum* organize etmiştir. Zira, sosyal tabakalar nezninde şöhret ve itibar kazanmayı sağlayan en iyi *euergesia* araçlarından biri de hayvan dövüşleri ve gladyatör oyunları düzenlemektir. Burada da Atalante'nin Termessos'ta yapmış olduğu gibi tüm kent sakinlerini kapsayan bir *euergesia* söz konusudur. P. Aelius Quintus Claudius Philippianus'un aynı zamanda boyacılar derneğinin *euergetes*'i olması, onların kentin eşraf tabakasıyla iyi ilişkiler kurmaya çalıştıklarını ve bunda başarılı olduklarını gösterir. Ayrıca, kentin iyi tanınan şahsiyeti için diktirdikleri heykelin ithaf yazıtı derneğin tüm kent sakinleri tarafından tanınmasını ve kamusal alanda bir yer edinmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak, artık *bule* ve *demos* kentin tüm yurttaşlarının tek temsil gücü değildir. Bu anlayış, karar alma süreçlerinde *bule* ve *demos*'un giderek artan bir şekilde *gerusia*, *neoi* ya da başka grup ve derneklerle birlikte hareket edebilmesini mümkün kılmıştır. Her ne kadar *bule* ve *demos* tartışmasız son karar merci olsa da *gymnasion* grupları, onları bu iki resmî kent kurumunun konumuna çıkaracak işlevler üstlenmişlerdir. Dolayısıyla, *buleutes* gibi statü grupları, *epheboi*, *neoi* ya da *gerusia* gibi akran grupları ile dini bir topluluğun ya da bir meslek grubunun farklı statüdeki üyeleri aynı etkinlikte yan yana gelebilmiştir. Farklı statüdeki bu grupların biraraya gelebilmesi her birinin şu veya bu şekilde bir dernek, cemaat ya da bir gruba üye olmasıyla mümkün olmuş gözükmektedir. Helenistik ve Roma dönemlerinde derneklerin artışı, onları *polis*'e bağlılığın zayıflamasını telafi edici organizasyonlar olarak değil; aksine başlangıçtan itibaren demokrasinin gelişmesine ve yerleşmesine eşlik eden bir fenomen olarak değerlendirmek yönünde bir ipucu sunmaktadır. Bu varsayım aynı zamanda çağdaş demokratik toplumlardaki derneklerin rolüyle de tutarlıdır.

ANTİK KAYNAK KISALTMALARI VE EDİSYONLARI

Aiskhin.	Aiskhines
<i>Tim.</i>	<i>In Timarchum</i> / Κατὰ Τιμάρχου Martin, V. ve De Bude, G. (Ed.). (1927). <i>Eschine. Discours</i> , vol. 1. Les Belles Lettres, Paris, 20-86.
Aiskhyl.	Aiskhylos
<i>Prom.</i>	<i>Prometheus Vincitus</i> / Προμηθεύς Δεσμώτη Murray, G. (Ed.). (1955). <i>Aeschyli tragoediae</i> , 2. ed. Clarendon Press, Oxford.
Aristot.	Aristoteles
<i>Ath. pol.</i>	<i>Athenaion politeia</i> / Ἀθηναίων πολιτεία Oppermann, H. (Ed.). (1928). <i>Aristotelis Ἀθηναίων πολιτεία</i> . Teubner, Leipzig.
<i>eth. Nic.</i>	<i>Ethica Nicomachea</i> / Ἠθικὰ Νικομάχεια Bywater, I. (Ed.). (1894). <i>Aristotelis ethica Nicomachea</i> . Clarendon Press, Oxford.
<i>eth. Eud.</i>	<i>Ethica Eudemia</i> / Ἠθικὰ Εὐδήμεια Susemihl, F. (Ed.). (1884). <i>Aristotelis ethica Eudemia</i> . Teubner, Leipzig.
<i>pol.</i>	<i>Politica</i> / Πολιτικά Ross, W. D. (Ed.). (1964). <i>Aristoteles politica</i> . Clarendon Press, Oxford.
<i>oec.</i>	<i>Oeconomica</i> Van Groningen, B. A. ve Wartelle, A. (Ed.). (1968). <i>Aristote. Économique</i> . Les Belles Lettres, Paris.
Artem.	Artemidoros
<i>oneir.</i>	<i>Oneirocriticon</i> / ὄνειροκριτικά R. A. Pack (Ed.). (1963). <i>Artemidori Daldiani onirocriticon</i> . Teubner, Leipzig.
Athen.	Athenaios
<i>deipn.</i>	<i>Deipnosophistae</i> / Δειπώσοφισταί

- Kaibel, G. (Ed.). (1887, 1890). *Athenaei Naucraticae deipnosophistarum*. Teubner, Leipzig.
- Cass. Dio Cassius Dio
Historiae Romanae / Ἱστορίαι Ῥωμαϊκαί
 Boissevain, U. P. (Ed.). (1955). *Cassii Dionis Cocceiani historiarum Romanarum quae supersunt vols 3*. Weidmann, Berlin.
- Cic. M. Tullius Cicero
ad.Q.fr. Shackleton Bailey, D. R. (Ed.). (1980). *Epistulae ad Quintum Fratrem et M. Brutum*, Cambridge.
Flacc. Yonge, C. D. (Ed.). (1856). *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, Londra.
de Repub. *De Republica*
 Mueller, C. F. W. (Ed.). (1889). *Librorum de Re Publica Sex*, Leipzig.
Pis. *Against Piso*
 Clark, A. (Ed.). (1909). *M. Tulli Ciceronis Orationes*, Londra.
- Q. Cic. Q. Tullius Cicero
pet. Shuckburgh, E. S. (1908-1909). *The Letters of Cicero*, Londra.
- Cod. Theod.* Mommsen, T. (1905). *Theodosiani libri xvi cum constitutionibus sirmondianis*. APVD Weismannos, Berlin.
- Dig.* *Digesta Iustiniani*
 Mommsen, T. ve Krüger, P. (Ed.). (1920). *Corpus Juris Civilis* I/13, Berlin.
- Diod. Diodoros Siculus
 Bibliotheca historica / Βιβλιοθήκη ιστορική
 Vogel, F. ve Fischer, K. T. (1888-1906). (post I. Bekker – L. Dindorf), *Diodori bibliotheca historica, vols 5*. Teubner, Leipzig.
- Dio. Khrys. Dio Khrysostomos
or. *Orationes*
 Von Armin, J. (Ed.). (1893-1896). *Dionis Prusaensis quem vocant Chrysostomum quae exstant omnia, vols. 1-2*. Weidmann, Berlin.

DL	Diogenes Laertios <i>Vitae philosophorum</i> / Βίοι φιλοσόφων Long, H. S. (Ed.). (1964). <i>Diogenis Laertii vitae philosophorum</i> . Clarendon Press, Oxford.
Florus	Lucius Annaeus Florus Forster, E.S. (Ed.). (1929). <i>Epitome of Roman history</i> . London-New York.
Gal. <i>Trasyb.</i>	Galenus <i>Trasyboulos sive utrum medicinae sit an gymnasticae hygiene</i> . Marquardt, J. (Ed.). (1893). <i>Claudii Galeni Pergameni scripta minora, vol. 3</i> . Teubner, Leipzig.
Harp. <i>lex.</i>	Harpokration <i>Lexicon in decem oratores Atticos</i> / Λέξεις τῶν δέκα ῥητόρων Dindorf, W. (Ed.). (1853). <i>Harpocratonis lexicon in decem oratores Atticos</i> . Oxford University Press, Oxford.
Hdt.	Herodotos <i>Historiae</i> /Ἱστορίαι Legrand, P. E. (Ed.). (1932-1954). <i>Herodote. Histoires, 9 vols</i> . Les Belles Lettres, Paris.
Hesych. <i>lex.</i>	Hesychios <i>Lexicon</i> Latte, K. (Ed.). (1953, 1966). <i>Hesychii Alexandrini lexicon, vols 1-2</i> . Munksgaard, Kopenhag.
Hom. <i>Il.</i>	Homeros <i>Ilias</i> / Ἰλιάς Allen, T. W. (Ed.). (1931). <i>Homeri Ilias</i> . Clarendon Press, Oxford.
<i>Od.</i>	Odyssea / Ὀδύσσεια Von der Muhll, P. (Ed.). (1962). <i>Homeri Odyssea</i> . Helbing-Lichtenhahn, Basel.
Isai. <i>orat.</i>	Isaios <i>Orationes</i>

- Roussel, P. (Ed.). (1960). *Isee. Discours*. Les Belles Lettres, Paris².
- Isokr.
 orat. Isokrates
 Orationes
 Mathieu, G. (Ed.). (1967, 1966). *Isocrate. Discours, (Nicocles)*
 vol 2 (De pace), vol 3. Les Belles Lettres, Paris.
- Joseph.
 ant. Flavius Josephus
 Antiquitates Judaicae
 Niese, B. (Ed.). (1887-1890). *Flavii Iosephi opera, 1-4 vol.*
 Weidmann, Berlin.
- Ksen.
 hell. Ksenophon
 Hellenica / Ἑλληνικά
 Marchant, E. C. (Ed.). (1900). *Xenophontis opera omnia, vol. 1.*
 Clarendon Press, Oxford.
- mem.* *Memorabilia / ἀπομνημονεύματα*
 E. C. Marchant (Ed.). *Xenophontis opera omnia, vol. 2.*
 Clarendon Press, Oxford 1921.
- Ksen. Eph.
 Ksenophon Ephesius
 Ephesiaca
 Dalmeyda, G. (Ed.). (1926). *Xenophon d'Ephese. Les*
 Ephesiaques ou le roman d'Habrocomes et d'Anthia. Les Belles
 Lettres, Paris.
- Liv.
 Livius
 Ab Urbe Condita
 Weissenborn, W. (Ed.). (1875). *Ab Urbe Condita.*
 Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 9.1.
- Lucian.
 Aleks. Lucianus
 Alexander
 Harmon, A. M. (Ed.). (1961). *Lucian, vol. 4*. Harvard University
 Press, Cambridge.
- Lykoph.
 Aleks. Lykophron
 Alexandra / Ἀλεξάνδρα
 Mascialino, L. (Ed.). (1964). *Lycophronis Alexandra*. Teubner,
 Leipzig.

- Paus. Pausanias
Graeciae descriptio / περιήγησις τῆς Ἑλλάδος
 Spiro, F. (Ed.). (1903). *Pausaniae Graeciae descriptio*. Teubner, Leipzig.
- Phil. Philo Alexandrinus
leg. *Legatio ad Gaium* / πρέσβεια πρὸς Γάϊον
 Cohn, L. ve Reiter, S. (Ed.). (1915). *Philonis Alexandrini opera quae supersunt*, vol. 6. De Gruyter, Berlin, 155-223.
prob. *Quod omnis probus liber sit*/ Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον εἶναι ἐλεύθερον
 Cohn, L. ve Reiter, S. (Ed.). (1915). *Philonis Alexandrini opera quae supersunt*, vol. 6. De Gruyter, Berlin, 1-45.
- Philostr. VS Philostratos
Vitae sophistarum/ βίοι σοφιστῶν
 Kayser C. L. (Ed.). (1871). *Vitae sophistarum*. Leipzig.
- Pind. Pindar
Ol. *Olympia*
 Maehler, H. (Ed.). (1971). *Pindari carmina cum fragmentis*. Teubner, Leipzig.
- Plat. Platon
leg. *Leges* / Νόμοι
 Burnet, J. (Ed.). (1907). *Platonis opera*, vol. 5 (624a-969d). Clarendon Press, Oxford.
- Plin. Plinius
nat. hist. *Naturalis Historia*
 L. von Jan – K. F. T. Mayhoff (Ed.). (1892-1909). *C. Plinii Secundi Naturalis Historiae*. Teubner, Leipzig.
- Plin. Plinius minor
epist. *Epistulae*
Genç Plinius'un Anadolu Mektupları (çev. Ç. Dürüşken ve E. Özbayoğlu), İstanbul 2001.
- Plut. Plutarkhos
Luc. *Lucullus* / Λεύκολλος

- Ziegler, K. (Ed.). (1969). *Plutarchi vitae parallelae*, vol.1. 1, 4. edn. Teubner, Leipzig, 359-419.
- Lyk.* *Lycurgus* / Λυκοῦργος
B. Perrin (Ed.). (1967). *Plutarch's lives* vol. 1. Harvard University Press, Cambridge, 204-302.
- Numa* Νομᾶς
Perrin, B. (Ed.). (1967). *Plutarch's lives*, vol. 1. Harvard University Press, Cambridge, 306-382.
- Thes.* *Theseus* / Θησεύς
Ziegler, K. (Ed.). (1969). *Plutarchi vitae parallelae*, vol. 1.1. Teubner, Leipzig, 1-35.
- Poll.* Iulius Polluks
onom. *Onomasticon* / Ὀνομαστικόν
Bethe, E. (Ed.). (1900-1931). *Pollucis onomastikon*, 2 vols, [Lexicographi Graeci 9]. Leipzig.
- Polyb.* Polybios
Historiae / Ἱστορίαι
Buttner-Wobst, T. (Ed.). (1889-1905). *Polybii historiae*, vols. 1-4. Teubner, Leipzig.
- Ptol.* Ptolemaios
diff. voc *De differentia vocabularum* / Περὶ διαφορᾶς λέξεων
Heylbut, H. (Ed.). (1887). *Ptolemaeus*. Περὶ διαφορᾶς λέξεων, Hermes 22: 388-410.
- Senec.* L. Annaeus Seneca Iunior
epist. *Epistulae morales ad Lucilium*
Reynolds, L. D. (Ed.). (1965). *L. Annaei Senecae Epistulae Morales ad Lucilium*. Oxford University Press, Oxford.
- Strab.* Strabon
Geographica / Γεωγραφικά
Jones, H. L. (Ed.). (1917-1938). *The Geography of Strabo*, Londra.
- Suet.* C. Suetonius Tranquillus
Ihm, M. (Ed.). *De Vita Caesarum*. Teubner
- Tac.* Cornelius Tacitus

- hist.* Fisher, C. D. (Ed.). (1911). *Historiae*. Clarendon Press, Oxford.
- ann.* *Annales*
Fisher, C. D. (Ed.). (1906). *Annales ab excessu divi Augusti*. Clarendon Press, Oxford.
- Thuk. Thukydides
Historiae / Ἱστορίαι
Jones, H. S. ve Powell, J. E. (Ed.). (1942). *Thucydidis historiae* 2 vols. Clarendon Press, Oxford.
- Val. Max. Valerius Maximus
Kempf, K. F. (Ed.). (1888). *Factorvm et Dictorvm Memorabilivm, Libri Novem*. Teubner, Leipzig.

KAYNAKÇA KISALTMALARI

Balland, 1981	Balland, A. (1981). Fouilles de Xanthos VII: Inscriptions d'époque impériale du Létôon, Paris.
Benndorf ve Niemann 1884	Benndorf, O. ve Niemann, G. (1884). Reisen im Südwestlichen Kleinasien I: Reisen in Lykien und Karien, Viyana.
BMC	Catalogue of Greek Coins in the British Museum.
CIG	Corpus Inscriptionum Graecarum, Berlin
CIL	Corpus inscriptionum latinarum, Berlin.
FIRA	Riccobono, S. (1968). Fontes Iuris Romani Antejustiniani I-III, Floransa ²
Heberdey ve Kalinka, 1897	Heberdey R. ve Kalinka, E. (1897). Bericht über zwei Reisen im südwestlichen Kleinasien, Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften 45.1, Viyana.
IAph	Reynolds, J., Roueché, C., Bodard, G. (2007). Inscriptions of Aphrodisias.
IApamBith	Corsten, T. (1987). Die Inschriften von Apameia (Bithynien) und Pylai. Rudolf Habelt, Bonn (IK 32).
IArykanda	Şahin, S. (1994). Die Inschriften von Arykanda, Rudolf Habelt, Bonn (IK 48).
IAsklepion	Ch. Habicht, (1969). Die Inschriften des Asklepieions, (= Altertümer von Pergamon, Band VIII/3) Berlin.
IBeroia	Gounaropoulou, L. ve Hatzopoulos, M. B. (1998). Inscriptiones Macedoniae Inferioris I: Inscriptiones Beroiae. Hypourgeio Politismou, Atina.
IBubon	Kokkinia, C. (2008). The Inscriptions and Archaeological Remains A Survey 2004-2006, Melethemata 60, Atina.
IByzantion	Lajtar, A. (2000). Die Inschriften von Byzantion, Teil 1, Die Inschriften, Rudolf Habelt, Bonn (IK 58,1).

- IDelos Roussel, P. ve Launey, M. (1937). *Inscriptions de Délos: Décrets postérieurs à 166 av. J.-C. (nos. 1497-1524). Dédicaces postérieures à 166 av. J.-C. (nos. 1525-2219).* Académie des Inscriptions et Belles-lettres. Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris.
- IDidyma Rehm, A. (1958). *Didyma 2. Die Inschriften.* R. Harder (Ed.). Deutsches Archäologisches Institut. Gebr. Mann, Berlin.
- IEph Engelmann, H., Wankel, H., Merkelbach, R. (1979, 1984) *Die Inschriften von Ephesos*, Rudolf Habelt, Bonn (IK 11-17).
- IG II² Kirchner, J. (1913, 1940). *Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores.* 4 vols. Walter de Gruyter, Berlin.
- IG II³ Lambert, S. D. (2012). *Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, 3rd edn. Part I, *Leges et decreta*. Fasc. 2, *Leges et decreta annorum 352/1-322/1*, (Nos. 292-386)
- IG XI⁴ Roussel, P. (1914). *Inscriptiones Deli liberae. Decreta, foedera, catalogi, dedicationes, varia.* Georg Reimer, Berlin.
- IG XII/2 Paton, W. R. (1899). *Inscriptiones Graecae XII. Inscriptiones insularum maris Aegaei praeter Delum*, 2. *Inscriptiones Lesbi Nesi Tenedi.* Georg Reimer, Berlin.
- IG XII Suppl Von Gaertringen F. H. (1939). *Addenda to IG XII,2-5 ve 7-9*, Walter de Gruyter, Berlin.
- IG XIV Kaibel, G. (1890). *Inscriptiones Graecae, XIV. Inscriptiones Siciliae et Italiae, additis Galliae, Hispaniae, Britanniae, Germaniae inscriptionibus.* Berlin.
- IGR R. Cagnat, *et al.*, (1906-1927). *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes I-IV*, Paris.
- IGUR Moretti, L. (1968-1990). *Inscriptiones Graecae Urbis Romae*, 4 vol., Rome.
- IHierapJ Judeich, W. (1898). "Inschriften". In *Altertümer von Hierapolis*. Humann, C., Cichorius, C., Judeich, W., Winter,

- F. (Ed.). Jahrbuch des kaiserlich deutschen archäologischen Instituts, Ergänzungsheft 4, Georg Reimer, Berlin. 67-181.
- IHistria Pippidi, D. M. (1983). *Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae: Volumen primum. Inscriptiones Histriae et Vicinae. Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris Antiquae. Academiei Scientiarum Socialum et Politicarum Dacoromana*, Bükreş.
- IIsos Blümel, W. (1985). *Die Inschriften von Isos, Teil I-II*, Rudolf Habelt, Bonn (IK 28,1-2).
- IIlion Frisch, P. (1975). *Die Inschriften von Ilion*. Rudolf Habelt, Bonn (IK 3).
- IJO Ameling W. (2004). *Inscriptiones Judaicae Orientis, Band II: Kleinasien*. Mohr Siebeck, Tübingen.
- IKaikos Barth M. ve Stauber J. (1993). *Inschriften Mysia und Troas*. Leopold Wenger-Institut, Münih.
- IKaunos Marek, C. (2006). *Die Inschriften von Kaunos. Vestigia: Beiträge zur alten Geschichte 55*. C.H. Beck, Münih.
- IKibyra Corsten, T. (2002). *Die Inschriften von Kibyra*. Rudolf Habelt, Bonn (IK 60).
- IKition Yon, M. (2004). *Kition dans les textes: Testimonia littéraires et épigraphiques et Corpus des inscriptions. Kition-Bamboula, 5. Recherche sur les civilisations*, Paris.
- IKyme Engelmann, H. (1976). *Die Inschriften von Kyme*, Rudolf Habelt, Bonn (IK 5).
- IKyzikos Schwertheim, E. (1980). *Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung, Teil I*. Rudolf Habelt, Bonn (IK 18).
- ILydia Hermann, P. ve Malay, H. (2007). *New documents from Lydia. Denkschriften der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, 340*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana.
- IMagnesia Kern, O. (1900). *Die Inschriften von Magnesia am Meander*, Berlin.

- IMetropolis Dreyer, B. ve Engelmann, H. (2003). Die Inschriften von Metropolis. Teil I, Rudolf Habelt, Bonn (IK 63).
- IMylasa Blümel, W. (1987). Die Inschriften von Mylasa. Rudolf Habelt, Bonn (IK 35).
- INapoli Miranda, E. (1990, 1995). Iscrizioni greche d' Italia, Napoli. 2 vols. Roma.
- INikaia I Şahin, S. (1979). Katalog der Antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) Teil I, no. 1-633, Bonn (IK 9).
- INikaia II Şahin, S. (1981, 1982, 1987). Katalog der Antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia). Bonn. Teil II,1, no. 701-1210 (IK 10/1); Teil II,2, no. 1230-1597 (IK 10,2); Teil II,3, no. 1-69 (IK 10,3).
- IOlympia Dittenberger, W. (1896). Die Inschriften von Olympia. Asher, Berlin.
- IParion Frisch, P. (1983). Die Inschriften von Parion, Rudolf Habelt, Bonn (IK 25).
- IPergamon Fränkel, M. (1890, 1895). Die Inschriften von Pergamon. 2 vols. 1890-1895. W. Spemann, Berlin.
I. Bis zum Ende der Königszeit (1890).
II. Römische Zeit (1895).
- IPerge Şahin, S. (1999-2004). Die Inschriften von Perge. Band I-II, Rudolf Habelt, Bonn (IK 54, 61).
- IPriene Von Gärtringen, F. H. (1906). Die Inschriften von Priene, Berlin.
- IPrusias Ameling, W. (1985). Die Inschriften von Prusias ad Hypium. Rudolf Habelt, Bonn 1985 (IK 27).
- IPrusaOlymp Corsten, T. (1991, 1993). Die Inschriften von Prusa ad Olympum, Band I-II, Bonn (IK 39-40).
- ISardis Buckler, W. H. ve Robinson, D. M. (1932). Sardis VII. 1: Greek and Latin Inscriptions Part I, Leiden.
- ISide Nollé, J. (1993, 2001). Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse, Band I-II, Rudolf Habelt, Bonn (IK 43-44).
- ISinop French, D. H. (2004). The Inscriptions of Sinope Part I, Rudolf Habelt, Bonn (IK 64).

ISmyrna	Petzl, G. (1982, 1990). Die Inschriften von Smyrna, Rudolf Teil I (1982); Teil II.1 (1987); Teil II.2 (1990). Habelt, Bonn (IK 23-24/1-2).
IStratonikeia	Şahin, M. Ç. (1989). Die Inschriften von Stratonikeia, Teil I-II,1 Rudolf Habelt, Bonn 1982 (IK 21-22/1).
ITralleis	Poljakov, F. B. (1989). Die Inschriften von Tralleis und Nysa, Teil I, Rudolf Habelt, Bonn (IK 36.1).
LBW	Le Bas, P. ve Waddington, W. H. (1972). Inscriptions Grecques et Latines recueillies en Asie Mineure. Georg Olms Verlag, Hildesheim-New York.
LSJ	Liddell, H. G. ve Scott, R. (1940). A Greek-English Lexicon. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones. With the assistance of Roderick McKenzie, Oxford.
MAMA	Monumenta Asiae Minoris Antiqua, Manchester 1928-.
OGIS	Dittenberger, W. (1903,1905). Orientis graeci inscriptiones selectae. Supplementum Sylloge inscriptionum graecarum. 2 vols. Olms, Leipzig.
Petersen ve Luschan, 1889	Petersen, E. ve von Luschan, F. (1889). Reisen in Lykien, Milyas und Kibyrtis, Reisen im Südwestlichen Kleinasien II. Viyana.
PCairZen	Edgar, C. C. (1925-1931). Zenon Papyri. Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire I–IV, Kahire.
PHib	Grenfell, B. P. ve Hunt, A. S. (1906). The Hibeh Papyri I: Nos. 1-171, (Egypt Exploration Society, Graeco-Roman Memoirs 7), Londra.
PMich	Michigan Papyri. Ann Arbor et al. 1931-.
POslo	Eitrem, S. ve Amundsen, L. (1936). Papyri Osloenses, vols. I–III, Oslo 1925-1936. Papyri Osloenses III: Nos. 65-200, Oslo.
POxy	The Oxyrhynchus Papyri (1898-). Published by the Egypt Exploration Society in Graeco-Roman Memoirs. London,
PLond	Greek Papyri in the British Museum. London: British Museum, 1893-1974. I: F.G. Kenyon, (Ed.). 1893; III:

- Kenyon F.G. ve Bell, H. I. (Ed.). 1907; VII: The Zenon Archive, Skeat, T. C. (Ed.). 1974.
- RICIS Bricault, L. (2005). Recueil des inscriptions concernant les cultes isiaques (RICIS), 2 vols. Mémoires de l'académie des inscriptions et belles-lettres 31. Diffusion de Boccard Paris.
- SEG Supplementum Epigraphicum Graecum.
- SGO Merkelbach, R. ve Stauber, J. Steinepigramme aus dem Griechischen Osten.
- I 1998: Die Westküste Kleinasiens von Knidos bis Ilion.
- III 2001: Der "Ferne Osten" und das Landesinnere bis zum Tauros.
- IV 2002: Die Südküste Kleinasiens, Syrien und Palaestina.
- SNGvA Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Sammlung von Aulock.
- Studia Pontica III Anderson, J. G. C., Cumont, F., Grégoire, H. (1910). Studia Pontica, III. Recueil des inscriptions grecques et latines du Pont et de l'Arménie. Fasc. 1. Brüksel.
- TAM II Kalinka, E. (Ed.). Tituli Asiae Minoris II. 3 fasc. Viyana 1920-1944. Fasc. 1, nos. 1-395, (1920); fasc. 2, nos. 396-717, (1930); fasc. 3, nos. 718-1230, (1944).
- TAM III Heberdey, R. (Ed.). Tituli Asiae Minoris III. Tituli Pisidia linguis Graeca et Latina conscripti 1. Tituli Termessi et agri Termessensis, Viyana 1941.
- TAM IV Dörner, F. K. (Ed.). Tituli Asiae Minoris IV. Tituli Bithyniae linguis Graeca et Latina conscripti, 1. Paeninsula Bithynica, Viyana 1978.
- TAM V TAM V.1: Herrmann, P. (Ed.). Tituli Asiae Minoris, V. Tituli Lydiae linguis Graeca et Latina conscripti, 2 vols. Vol. 1, nos. 1-825, Viyana 1981.
- TAM V.2: Herrmann, P. (Ed.). Tituli Asiae Minoris V. Tituli Lydiae linguis Graeca et Latina conscripti, 2 vols. Viyana 1981 ve 1989. Vol. 2, nos. 826-1414, Bonn 1978.

TAM V.3: Petzl, G. (Ed.). Tituli Asiae Minoris V. Tituli
Lydiae linguis Graeca et Latina conscripti, Vol. 3, nos.
1415-1953, Viyana 2007

TIB

Tabula Imperii Byzantini

KAYNAKÇA

- Abbott, F. F. ve Johnson, A. C. (1926). *Municipal Administration in the Roman Empire*. Princeton University Press, Princeton.
- Adak, M. (2003).
- Adak, M. (1996). "Claudia Anassa. Eine Wohltäterin aus Patara". *Epigraphica Anatolica*, 27:127-142.
- Adak, M. (2014). "Bölüm 2: Tarihi İçerik", bkz.: S. Şahin, Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae. *Gephyra Monografi Serisi*, Cilt 2: 57-98.
- Adak, M. ve Atvur, O. (1999). "Das Grabhaus des Zosimas und der Schiffseigner Eudemos in Olympos in Lykien". *Epigraphica Anatolica*, 28: 11-31.
- Adak, M ve Öztürk H. S. (2017). "Eine neue ροδισμός-Inschrift aus dem Hinterland von Nikaia". *Philia*, 3: 44-48.
- Adak, M. ve Oktan, M. (2018). "Die Stiftung des Hermaios aus Lyrboton Kome bei Perge". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 207: 96-100.
- Adak, M. ve Stauner, K. (2018). "Die Neoi und das Temenos des Dionysas. Eine hellenistische Pachturkunde aus Teos". *Philia*, 4:1-25.
- Adak, M. ve Tüner, N. (2004). "Neue Inschriften aus Olympos und Seinem Territorium I". *Gephyra*, 1: 53-65.
- Akdoğu-Arca, E. N. (2016). "Lykia'ya Özgü Bir Kavram Olarak Sitometroumenoi Andres'i Plinius'un X, 116/117. Mektupları Işığında Yeniden Değerlendirme", *Adalya*, 19: 115-132.
- Akgün-Kaya, E. (2016). *Anadolu'da II. Sofistik Dönem: Sofist, Retor ve Filozofların Kamusal Alandaki Etkinlikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Akyürek-Şahin, N. E. (2019). "Neugewählte Vorstände Eines Weinhändlervereins". M. Nollé, P. M. Rothenhöfer, G. Schmied-Kowarzik, H. Schwarz, H. Ch. von Mosch (Ed.). *Panegyrikoí Logoi. Festschrift für Johannes Nollé zum 65. Geburtstag*, Habelt Verlag, Bonn, 87-99.
- Ameling, W. (2007). "Wohltäter im hellenistischen Gymnasion". D. Kah ve P. Scholz (Ed.). *Das hellenistische Gymnasion*. Akademie Verlag GmbH, Berlin, 129-161.
- Aneziri, S. (2003), *Die Vereine der dionysischen Techniten im Kontext der hellenistischen Gesellschaft: Untersuchungen zur Geschichte, Organisation und Wirkung der*

- hellenistischen Technitenvereine*. (Historia-Einzelschriften, Band 163). Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Aneziri, S. (2009), "World Travellers: the Associations of Dionysiac Artists". R. Hunter ve R. Rutherford (Ed.). *Wandering Poets in Ancient Greece*. Cambridge University Press, Cambridge, 217-236.
- Arnaoutoglou, I. N. (2002). "Roman Law and Collegia in Asia Minor", *Publications des Facultés universitaires Saint-Louis*, 49: 27- 44.
- Arnaoutoglou, I. N. (2003). *Thysias Heneka Kai Synousias: Private Religious Associations in Hellenistic Athens*. Academy of Athens. Yearbook of the Research Centre for the History of Greek Law, Supplement 37/4. Academy of Athens, Atina.
- Arnaoutoglou, I. N. (2011). "Craftsmen Associations in Roman Lydia- A tale of two cities?". *Ancient society*, 41: 257-290.
- Arnaoutoglou, I. N. (2012). "Cultural Transfer and Law in Hellenistic Lycia: the Case of Symmasis' foundation". B. Legras (Ed.). *In Transfers culturels et droit dans le monde grec et hellénistique: Actes du colloque international* (Reims, les 14-17 mai 2008), Publications de la Sorbonne, Paris, 205-224.
- Arnaoutoglou, I. N. (2016). "Hierapolis and its Professional Associations: A Comparative Analysis". A. Wilson ve M. Flohr (Ed.). *In Urban Craftsmen and Traders in the Roman World*. Oxford Studies on the Roman Economy. Oxford University Press, Oxford, 278-300.
- Arnaoutoglou, I. N. (2021). "Were there craftsmen associations in the Hellenistic World?". S. Maillot ve J. Zurbach (Ed.). *Status personnels et main d'œuvre en Méditerranée hellénistique*, Presses University Blaise-Pascal, 263-283.
- Arslan, N. ve Özhan, T. (2013). "Tiyatro Yazıtları Işığında Assos'ta Zanaatkârlar". *Belleten*, 77: 73-81.
- Ascough, R. S., Harland, P. A., Kloppenborg, J. S. (2012). *Associations in the Greco-Roman World: A Sourcebook*. Baylor University Press, Teksas.
- Ausbüttel, F. M. (1982). *Untersuchungen zu den Vereinen im Westen des römischen Reiches*. Michael Laßleben, Kallmünz.
- Avcu, F. ve Uzunoğlu, H. (2019). "The Ancient Roads and Routes around Sidyma and New Inscriptions from its Vicinity". *Adalya*, 22: 319-344.
- Balland, A. (1981). *Fouilles de Xanthos VII: Inscriptions d'époque imperiale du Letoon*. Paris.

- Baker, P. ve Thériault, G. (2005). "Les Lyciens, Xanthos et Rome dans la première moitié d Ier S. a. C.: Nouvelles Inscriptions". *Revue des études grecques*, 118: 329-366.
- Barton, S. ve Horsley, G. H. R. (1981). "A Hellenistic Cult Group and the New Testament Churches". *Jahrbuch für Antike und Christentum* 24: 7- 41.
- Bauer, E. (2014). *Gerusien in den Poleis Kleinasiens in hellenistischer Zeit und der römischen Kaiserzeit: Die Beispiele Ephesos, Pamphylien und Pisidien, Aphrodisias und Iasos*, Herbert Utz Verlag, Münih.
- Bean, G. E. (1953). "Notes and Inscriptions from Caunus I". *Journal of Hellenic Studies*, 73: 10-35.
- Bean, G. E. (1954). "Notes and Inscriptions from Caunus II". *Journal of Hellenic Studies*, 74: 85-110.
- Bean, G. E. (1965). The Inscriptions of Side, in: A. M. Mansel -ders. - J. İnan, Die Agora von Side und die benachbarten Bauten. Bericht über die Ausgrabungen im Jahre 1948, Ankara 1956 (für Nr. 45-80) und ders., The Inscriptions of Side, Ankara 1965 (für Nr. 81-194).
- Bean, G. E. (1971). *Turkey beyond the Maeander*, Londra.
- Bean, G. E., ve Mitford T. B. (1965). *Journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963*. Viyana
- Benaïssa, A. (2014). "Copy of an Honorific Inscription for the Poetic Victor Apion". The Oxyrhynchus Papyri, Vol. 79. Graeco-Roman Memoirs 100, London, 125-138.
- Benda-Weber, I. (2005). *Lykier und Karer. Zwei autochthone Ethnien Kleinasiens zwischen Orient und Okzident*, (Asia Minor Studien 56) Rudolf Habelt, Bonn.
- Bendlin, A. (2011). "Associations, Funerals, Sociality, and Roman Law: The *collegium* of Diana and Antinous in Lanuvium (CIL 14.2112) Reconsidered". M. Öhler (Ed.) *Aposteldekret und antikes Vereinswesen: Gemeinschaft und ihre Ordnung*, WUNT 280, Mohr-Siebeck, Tübingen, 207-296.
- Bernard, A. (1984). *Les Portes du désert. Recueil des inscriptions grecques d'Antinopolis, Tentyris, Koptos, Apollonopolis Parva et Apollonopolis Magna*, Centre national de la recherche scientifique, Paris.
- Blümner, H. (1875). *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern*, Band 1. Druck und Verlag von B. G. Teubner, Leipzig.
- Blümner, H. (1884). *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern*, Band 3. Druck und Verlag von B. G. Teubner, Leipzig.
- Blümner, H. (1886). *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern*, Band 4. Druck und Verlag von B. G. Teubner, Leipzig.
- Bosch, C. E. (1947). "Antalya Kitabeleri". *Belleten*, 11: 87-125.

- Bosch, C.E. (1951). Kitabeler-Die Inschriften, in: A.M. Mansel- ders. - J. İnan, 1947 senesi Side kazılarında dair önrapor. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Side im Jahre 1947, Ankara, 46-80.
- Boulay, T. (2013). "Les groupes de référence au sein du corps civique de Téos". P. Fröhlich ve P. Hamon (Ed.). *Groupes et associations dans les cités grecques (IIIe siècle av. J.-C. – IIe siècle apr. J.-C.)*, Genève, 251-75.
- Bousquet, J. ve Gauthier, P. (1994). "Inscriptions du Létôon de Xanthos". *Revue des études grecques*, 107: 319-361.
- Di Branco, M. (2000). "Lavoro e conflittualità sociale in una città tardoantica. Una rilettura dell'epigrafe di Sardi CIG 3467 (=Le Bas-Waddington 628=Sardis VII,1,n.18)". *Antiquité tardive* 8: 181-208.
- Brandt, H. (1992). Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum, (Asia Minor Studien 7), Rudolf Habelt, Bonn.
- Brandt, H. (2002). *Wird auch silbern mein Haar: Eine Geschichte des Alters in der Antike*, Beck, München.
- Brandt, H. ve Kolb, F. (2005). *Lycia et Pamphylia: Eine römische Provinz im Südwesten Kleinasiens*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz.
- van Bremen, R. (1996). *The Limits of Participation, Women and civic life in the Greek East in the Hellenistic and Roman periods*, J. C. Gieben, Amsterdam.
- van Bremen, R. (2013). "Neoi in Hellenistic cities: ages class, institution, association?". P. Fröhlich ve P. Hamon (Ed.). *Groupes et associations dans les cités grecques (IIIe siècle av. J.-C. - IIe siècle apr. J.-C.)*. Actes de la table ronde de Paris 19-20 juin 2009, Genève, 31-58.
- Brixhe, C. (1995). "Bulletin épigraphique". *Revue des Études Grecques*, 108: 507-542.
- Broughton, T. R. S. (1938). "Roman Asia Minor". T. Frank (Ed.). *An economic Survey of Ancient Rome* IV. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 499-918.
- Brunt, P. A. (1971). *Italian Manpower*, 225 B.C.-A.D 14. University Press, Oxford.
- Buckler, W. H. (1923). "Labour Disputes in the Province of Asia". W. H. Buckler ve W. M. Calder (Ed.). *Anatolian Studies Presented to Sir William Mitchell Ramsay*. Manchester University Press, Manchester, 26-50.
- Buckler, W. H. (1934). "CIG. 3304 Revised". *The Journal of Hellenic Studies*, 54 (1): 75-77.
- Burkert, W. (1995). "Greek Poleis and Civic Cults: Some Further Thoughts". M. H. Hansen ve K. Raafalau (Ed.). *Studies in the Ancient Greek Polis*. F. Steiner Verlag, Stuttgart, 201-210.

- Burrell, B. (2004). *Neokori: Greek Cities and Roman emperors*. Brill, Leiden-Boston.
- Busine, A., (2006). "The Officials of Oracular Sanctuaries in Roman Asia Minor", *Archiv für Religionsgeschichte*, 8: 275-316.
- Calder, W. M. (1912). "Colonia Caesareia Antiocheia". *The Journal of Roman Studies*, 2: 78-109.
- Cartledge, P. A. (2000). "Metoikos". *Der Neue Pauly*. J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, VIII: 104-107.
- Chadwick, H. (1972). "The Origin of the Title Oecumenical Council". *The Journal of Theological Studies*, 23 (1): 132-135.
- Chankowski, A. S. (2004). "L'entraînement militaire des éphèbes dans les cités grecques d'Asie Mineure à l'époque hellénistique: nécessité pratique ou tradition atrophiée?". J.-C. Couvenhes ve H.-L. Fernoux (Ed.). *Les cités grecques et la guerre en Asie Mineure à l'époque hellénistique*. Presses universitaires François-Rabelais, Tours, 55-76.
- Clemente, G. (1972). "Il Patronato nei collegia dell'impero Romano". *Studi Classici e Orientali*, 21: 142-229.
- Clerc, M. A. (1886). "Inscriptions de Thyatire et des environs," *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 10: 398-423.
- Cole, S. G. (1991). "Dionysiac Mysteries in Phrygia in the Imperial Period," *Epigraphica Anatolica*, 17: 41-43.
- Colvin, S. (2004). "Names in Hellenistic and Roman Lycia". S. Colvin (Ed.). *The Greco-Roman East: Politics, Culture, Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 44-84.
- Contoléon, A. (1886). "Epigraphai Klarou, Phokaias, Tralleon, Nysis, Thyateiron". *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 10: 514-521.
- Corsten, T. (2011). "Zu Inschriften aus Kleinasien II". *Gephyra*, 8: 133-142.
- Cotter, W. (1996). "The Collegia and Roman Law: State restrictions on voluntary associations, 64 BCE- 200 CE". J. S. Kloppenborg ve S. G. Wilson (Ed.). *Associations in the Graeco Roman World*. Routledge, Londra, 74-89.
- Cousin, G. ve Diehl, C. (1889). "Cibyra et Eriza", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 13: 333-342.
- Cousin, G. (1900). "Voyage en Carie", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 24: 329-347.
- Cracco-Ruggini, L. (1971). "Le associazioni professionali nel mondo romano-byzantino". *Şurada: Artigianato e tecnica nella società dell'alto Medioevo occidentale*, 59-277. *Settimane Di Studio del Centro Italiano de Studi Dell'alto Medioevo* 18. Spoleto: Presso la sede del Centro.

- Cracco-Ruggini, L. (1973). "Stato e associazioni professionali nell'età imperiale romana". Şurada: Akten des VI. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik, München 1972, 271-311. C. H. Beck, Munich.
- Cracco-Ruggini, L. (1976). "Collegium e Corpus: La Politica Economica nella Legislazione e Nella Prassi". Şurada: Atti Di un Incontro Tra Storici e Giuristi (Florenz 2-4 Maggio 1974), 64-94. A. Giuffrè, Milano.
- Cracco-Ruggini, L. (1976). "La vita associativa nelle città dell'Oriente greco: tradizioni locali e influenze romane". *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien: travaux du VIe Congrès international d'Etudes classiques*, Paris, 463-492.
- Crawford, M. H. (1996). Roman Statutes, vols. I-II, Londra.
- Curty, O. (2015). *Gymnasiarchika: Recueil et analyse des inscriptions de l'époque hellénistique en l'honneur des gymnasiarques*. Editions De Boccard, Paris.
- Çelgin, A. V. (2007). "Termessos Örneği Bağlamında Agon'ların Antik Kent Yaşamındaki Yeri ve Son Epigrafik Araştırmaların Agonistik Yazıt Repertuvarına Katkısı". *Colloquium Anatolicum* VI: 27-47.
- Çevik, N., Çömezoğlu, Ö., Öztürk, H. S., Türkoğlu, İ. (2010). "A Unique Discovery in Lycia: The Ancient Synagogue at Andriake, Port of Myra". *Adalya*, 13: 335-366.
- Çokbankir, N. (2010). *Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Çağı Küçük Asya Agonları ve Sporcuları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Çokbankir-Şengül, N. (2013). "Antikçağda Küçük Asya'daki Sporcular: Sosyal Durumları, Profesyonellik ve Kentler". *Cedrus*, I: 151-162.
- D'Amore, L. (2007). "Ginnasio e difesa civica nelle poleis d'Asia Minore (IV – I sec.a.C.)". *Revue des études anciennes*, 109: 147-173.
- Davies, G. (1895). "Greek Inscriptions from Lycia". *The Journal of Hellenic Studies*, 15: 100-115.
- Deininger, J. (1965). *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr.* (Vestigia, 6). Akademie Verlag, Berlin.
- Crawford, M. H. (1996). Roman Statutes, vols. I-II, Londra.
- Devijver, H. (1996). "Local Elite, Equestrians and Senators: A Social History of Roman Sagalassos". *Ancient Society*, 27: 105-162.
- Devijver, H. ve Waelkens, M. (1997). "Roman Inscriptions from the Fifth Campaign at Sagalassos". M. Waelkens ve J. Poblome (Ed.). *Sagalassos IV: Report on the Survey*

- and *Excavation Campaigns of 1994 and 1995*, (Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 9), Leuven, 293-314.
- Dignas, B. (2002). *Economy of the Sacred in Hellenistic and Roman Asia Minor*. Oxford.
- Dittmann-Schöne, I. (2001). *Der Berufsvereinen in den Städten des kaiserzeitlichen Kleinasien*, Roderer Verlag, Regensburg.
- Dingil, F. (2006). *Principatus Devri Karia'sında Leiturgia ve Arkhe Üstlenen Kadınlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dmitriev, S. (2005). *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*, Oxford University Press, Oxford.
- Doğan, Y. (2015). "Yazıtlar Işığında Ephesos Esnaf ve Zanaatkar Dernekleri". N. E. Akyürek-Şahin, M. E. Yıldız, H. Uzunoğlu (Ed.). *Akron 9. Eskiçağ Yazıları 7*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 121-156.
- Doğan, Y. (2019). *Antik Veriler Işığında Milyas ve Kabalia Bölgelerinin Tarihi Coğrafyası, İdari, Sosyokültürel ve Dini Yapısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Dörrie, H. ve Baltes, M. (1993). *Der Platonismus im 2. und 3. Jahrhundert nach Christus: Bausteine 73-100: Text, Übersetzung, Kommentar*, Bad Cannstatt, Stuttgart.
- Dreyer, B. (2007). "Die Neoi im hellenistischen Gymnasion". D. Kah ve P. Scholz (Ed.). *Das hellenistische Gymnasion*, Akademie Verlag GmbH, Berlin, 211-236.
- Dreyer, B. (2016). "Ehrenplätze für Dopinghersteller – Die (Kranz-)Agone und ihre Bedeutung im Licht neuer Ausgrabungen von Magnesia am Mäander". B. Takmer, E. N. Akdoğan-Arca, N. Gökalep Özgül (Ed.). *Vir doctus Anatolicus. Studies in Honor of Sencer Şahin*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 291-302.
- Duchesne, L. (1880). "Les nécropoles chrétiennes de l'Isaurie". *Bulletin de correspondance hellénique*, 4: 195 – 205.
- Duncan-Jones, R. (1982). *The Economy of the Roman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ebert, J. (1979). "δόσις ὀλίγη τε φίλη τε (Zur Athletenehrung Ephesos II Nr.72)". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 35: 293-296.
- van Effenterre, H. ve Demargne, P. (1937). Recherches à Dréros II: Les inscriptions archaïques, *Bulletin de correspondance hellénique*, 61: 333-348.
- Engelmann, H. (1999). "Inchriften aus Metropolis" *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 125: 137-146

- Errington, R. M. (1988). "Aspects of Roman Acculturation in the East under the Republic". P. Kneissl ve V. Losemann (Ed.) *Alte Geschichte und Wissenschaftsgeschichte: Festschrift für Karl Christ zum 65. Geburtstag*, Wiss. Buchges., Darmstadt, 140-157.
- Farnell, L. R. (1921). *Hero Cults and Ideas of Immortality*, The Clarendon Press, Oxford.
- Fauconnier, B. (2018). *Ecumenical Synods, The Associations of Athletes and Artists in Roman Empire*. Doktora tezi, University of Amsterdam, Faculty of Humanities, Institute of Amsterdam School of Historical Studies.
- Ferrari, F. ve Prauscello, L. (2007). "Demeter Chthonia and the Mountain Mother in a New Gold Tablet from Magoula Mati". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 162: 193-202.
- Flambard, J. M. (1977). "Clodius, les collègues, la plèbe et les esclaves. Recherches sur la politique populaire au milieu du Ier siècle". *Ktema*, 89: 115-156.
- Flambard, J.-M. (1987). "Éléments pour une approche financière de la mort dans les classes populaires du Haut-Empire: Analyse du budget de quelques collègues funéraires de Rome et d'Italie". F. Hinard (Ed.). *La mort, les morts et l'au-delà dans le monde romain*, Université de Caen, Caen, 209-244.
- Fontenrose, J. (1988). *Didyma: Apollo's Oracle, Cult and Companions*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-Londra.
- Forbes, C. A. (1933). *NEOI: A Contribution to the Study of Greek Associations*. American Philological Association, Middletown.
- Forbes, C. A. (1955). "Ancient Athletic Guilds". *Classical Philology*, 50: 238-252.
- Forbes, R. J. (1964). *Studies in Ancient Technology*, vol. IV. Brill, Leiden, Netherlands.
- Forbes, R. J. (1964a). *Studies in Ancient Technology*, vol. IX. Brill, Leiden, Netherlands.
- Forbes, R. J. (1966). *Studies in Ancient Technology*, vol. V. Brill, Leiden, Netherlands.
- Foss, C. (1977). "Bryonianus Lollianus of Side". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 26: 161-171.
- Foucart, P. (1873). *Des Associations religieuses chez les grecs: Thiasés, éranes, orgéons*. Chez Klincksieck, Paris.
- Frei, P. (1990). "Die Götterkulte Lykiens in der Kaiserzeit". W. Haase (Ed.). *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 18 (3), Walter De Gruyter, Berlin, 1729-1864.
- French, D. (1984). "A Sinopean Sculptor at Halicanassus". *Epigraphica Anatolica*, 4: 75-83.
- Frisch, P. (1986). *Zehn agonistische Papyri*, Opladen.
- Fröhlich, P. (2013). "Les groupes du gymnase d'Iasos et les presbytéroï dans les cités à l'époque hellénistique". P. Fröhlich ve P. Hamon (Ed.). *Groupes et associations dans*

- les cités grecques (IIIe siècle av. J.-C. – IIe siècle apr. J.-C.). Actes de la table ronde de Paris 19-20 juin 2009, Genève, 59-111.
- Frönlich, P. ve Hamon, P (2013). “Histoire sociale et phénomène associatif dans les cités grecques d’époque hellénistique et impériale”. P. Frönlich ve P. Hamon (Ed.). *Groupes et associations dans les cités grecques (IIIe siècle av. J.-C. – IIe siècle apr. J.-C.). Actes de la table ronde de Paris 19-20 juin 2009*, Genève, 1-27.
- Fündling, J. (2014). “Vom Wettkampfbegleitung zur sozialen Grenzziehung durch ritualisierte Gewalt- Überlegungen zu Hadrians erstem Brief aus Alexandria Troas”. K. Harter-Uibopuu ve T. Kruse (Ed.). *Sport und Recht in der Antike*. (Beiträge zur antiken Rechtsgeschichte, 27.-28.10.2011). Viyana, 217-47.
- Gabba, E. (1984). “The Collegia of Numa: Problems of Method and Political Ideas”. *The Journal of Roman Studies*, 74: 81-86.
- Gabrielsen, V. (2007). “Brotherhoods of Faith and Provident Planning: The Non-public Associations of the Greek World”. *Mediterranean Historical Review*, 22: 183-210.
- Gabrielsen, V. ve Thomsen, C. A. (2015). “Introduction: Private Groups, Public Functions?”. V. Gabrielsen ve C. A. Thomsen (Ed.). *Private Associations and the Public Sphere. Proceedings of a Symposium held at the royal Danish Academy of Sciences and Letters, 9-11 September 2010, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab*, Kopenhagen, 7-19.
- Garnsey ve Saller, (1987). *The Roman Empire: Economy, Society and Culture*, London-Berkeley 1987.
- Gauthier, P. (1995). “Notes sur le rôle du gymnase dans les cités hellénistiques”. M. Wörle ve P. Zanker (Ed.). *Stadtbild und Bürgerbild im Hellenismus: Kolloquium*, München, 24. Bis 26. Juni 1993, Vestigia 47, Beck, Münih, 1-11.
- Gauthier, P. (1996). “Bienfaiteurs du Gymnase au Létôon de Xanthos”. *Revue des études grecques*, 109: 1-34.
- Gauthier, P. (2005). “Un gymnasiarque honoré à Colophon”. *Chiron*, 35: 101-112.
- Gauthier, P. ve Hatzopoulos, M. B. (1993). *La loi gymnasiarchique de Beroia*, (Meletemata 16), Diffusion de Boccard, Paris.
- Giannakopoulos, N. (2008). Ο Θεσμός της Γερουσίας των ελληνικών πόλεων κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, Banias, Thessaloniki.
- Giannakopoulos, N. (2008b). “Remarks on the Honorary Titles YIOΣ BOYΛΗΣ, YIOΣ ΔΗΗΜΟΥ and YIOΣ ΠΟΛΕΩΣ in Roman Asia Minor”. A. D. Rızakes ve F. Camia (Ed.). *International Workshop “Pathways to power: civic elites in the eastern part of*

the Roman Empire: proceedings of the held at Athens, Scuola archeologica italiana d Atene, 19 December 2005, Atina.

- Giannakopoulos, N. (2016). "Groups and Associations in Bithynia and Pontus: Interaction with prominent Statesmen and provincial Governors". B. Takmer, E. N. Akdoğan-Arca, N. Gökalp Özdil (Ed.). *Vir doctus Anatolicus. Studies in Honor of Sencer Şahin*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 410-433.
- Gillihan, Y. M. (2012). "Civic Ideology, Organization, and Law in the Rule Scrolls: A Comparative Study of the Covenanters' Sect and Contemporary Voluntary Associations in Political Context". *Studies on the Texts of the Deser of Judah*, vol. 97, Brill, Leiden and Boston.
- Gökalp, N. (2008). *Attaleia Kent Tarihi ve Yazıt Korpusu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Gordon R., Beard M., Reynolds J., Roueché, C. (1993). "Roman Inscriptions 1986-90", *The Journal of Roman Studies*, 83: 131-158
- Gough, M. (1952). "Anazarbus". *Anatolian Studies*, 2: 85-150
- Gouw, P. (2009). *Griekse atleten in de Romeinse keizertijd, 31 v.C. - 400 n.C.*, Amsterdam.
- Haake, M. (2015). "Philosophical Schools in Athenian Society from the Fourth to the First Century BC: An Overview", V. Gabrielsen ve C. A. Thomsen (Ed.). *Private Associations and the Publiz Sphere*. Proceedings of a Symposium held at the royal Danish Academy of Sciences and Letters, 9-11 September 2010, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Kopenhag, 57-91.
- Hall, A. S. (1986). "R.E.C.A.M. Notes and Studies No. 9: The Milyadeis and Their Territory". *Anatolian Studies*, 36:137-157
- Halfmann, H. (1979). *Die Senatoren aus dem östlichen Teil des Imperium Romanum bis zum Ende des 2. Jhs*. Göttingen.
- Hansen, M. H. ve Nielsen, T. H. (2004). *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford University Press.
- Hansen, M. H. (2006). *Polis. An Introduction to the Ancient Greek City-State*, Oxford University Press, Oxford.
- Harl, K. W. (1987). *Civic Coins and Civic Politics in the Roman East A.D. 180-275*, University of California Press, Berkeley.
- Harland, P. A. (1999). "Claiming a Place in Polis and Empire: The Significance of Imperial Cults and Connections among associations, Synagogues and Christian Groups in Roman Asia (c.27 BCE -138 CE)". Diss. Toronto University.

- Harland, P. A. (2006). "The Declining Polis? Religious Rivalries in Ancient Civic Context". L. E. Vaage (Ed.). *Religious Rivalries in the Early Roman Empire and the Rise of Christianity*, ESCJ 18. Wilfrid Laurier University Press, Waterloo.
- Harland, P. A. (2009). *Dynamics of Identity in the World of the Early Christians: Associations, Judeans, and Cultural Minorities*, T & T Clark, New York-Londra.
- Harland, P. A. (2013). [2nd, online edition of 2003a]. *Associations, Synagogues and Congregations: Claiming a Place in Ancient Mediterranean Society*. Second edition. Kitchener, ON: Philip A. Harland. <http://philipharland.com/associations/>
- Harland, P. A. (2014). *Greco-Roman Associations: Texts, Translations, and Commentary II. North Coast of the Black Sea, Asia Minor* (BZNW 204) De Gruyter, Berlin.
- Hatzfeld, J. (1919). *Les Trafiquants Italiens dans l'Orient Hellenique*, Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome, 115. Editions de Boccard, Paris.
- Hauvette-Besnault, A. ve Pottier, E. (1880). « Inscriptions d'Érythrées et de Téos ». *Bulletin de correspondance hellénique*, 4: 153-182.
- Head, B. V. (1911²). *Historia Numorum. A Manual of Greek Numismatics*. Clarendon Press, Oxford.
- Herrmann, P. (1962). *Ergebnisse einer Reise in Nordostlydien*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Band 80, Hermann Böhlau, Viyana.
- Herrmann, P. (1970). "Zur Geschichte der Stadt Iulia Gordos in Lydien". *Anz. Ak. Wien* 107: 92-103.
- Herrmann, P. (1980). „Urkunden milesischer Temenitai“. *Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts. Abteilung Istanbul* [Ist.Mitt.] 30: 223-240.
- Herrmann, P. (1997). "Die Karriere eines prominenten Juristen aus Thyateira". *Tyche*, 12:111-123.
- Hicks, E. L. (1890). "Inscriptions from Eastern Cilicia". *The Journal of Hellenic Studies*, 11: 236-254.
- Hicks, E. L. (1891). "Inscriptions from Western Cilicia". *The Journal of Hellenic Studies*, 12: 225-273.
- Hild, F. (2008). "Die Via Sebaste in Kleinasien". C. Stavrakos, A.-K. Wassiliou, M. K. Krikorikan (Ed.). *Hypermachos. Studien zu Byzantinistik, Armenologie und Georgistik. Festschrift für Werner Seibt zum 65. Geburtstag*. Harrassowitz Verlag, Viyana, 59-71.

- Hohlfelder, R. L. ve Vann, R. L. (2000). "Cabotage at Aperlae in Ancient Lycia", *The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration*, 29 (1): 126-135.
- Hogarth, D. G. (1891). "The gerousia of Hierapolis". *Journal of Philology*, 19: 69-101.
- Holleaux, M. (1906). "Note sur une inscription de Kolophon Nova". *Bulletin de correspondance hellénique*, 30: 349-358.
- Holleaux, M. ve Paris, P. (1886). "Inscription D'Oenoanda". *Bulletin de correspondance hellénique*, 10: 216-235.
- Horsley, G. H. R. (1989). "A fishing cartel in first century Ephesus". *New Documents Illustrating Early Christianity*, 5: 95-114.
- Hug, A. (1950). "Pistor". *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, XX.2: 1821-1831.
- Imhoof-Blümer, F. (1901). *Kleinasiatische Münzen Band I*. K. U. K. und Universitäts-Buchhändler, Viyana.
- İplikçioğlu, B. (2003). "Batı Pamphylia ve Doğu Lykia'da Epigrafi Araştırmaları 2002, Araştırma Sonuçları Toplantıları 21.1 (2003): 75-78.
- İplikçioğlu, B., Çelgin G., Çelgin A. V. (2007). *Epigraphische Forschungen in Termessos und seinem Territorium IV*, Viyana.
- İplikçioğlu, B. ve Schuler, C. (2011). "Ein Tempel für die Dioskuren und Helena: Eine neue Bauinschrift aus Bozhüyük bei Elmalı im lykischen Hochland", *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse / Österreichische Akademie der Wissenschaften Viyana*, 31: 39-59.
- Jacobsthal, P. (1908). "II. Die Inschriften", *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, 33: 375-420
- Jameson, S. (1970). "Attaleia". *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, Suppl. XII: 110-129.
- Jones, A. H. M. (1966 [1940]). *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford University Press, Oxford.
- Jones, A. H. M. (1964). *The Later Roman Empire, 284–602: A Social, Economic, and Administrative Survey*. University of Oklahoma Press, Norman.
- Jones, C. P. (1999). "Old and New in the Inscription of Perge". *Epigraphica Anatolica*, 31: 8-17.
- Jones, C. P. (1978). *The Roman World of Dio Chrysostom*. Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts-Londra.

- Jones, C. P. (2007). "Three New Letters of the Emperor Hadrian". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 161: 145-56.
- Jones, N. F. (1987). *Public Organization in Ancient Greece: A Documentary Study*. Philadelphia.
- Jones, N. F. (1999). *The Associations of Classical Athens: The Response to Democracy*. Oxford University Press, Oxford.
- Jones, N. F. (1995). "The Athenian Phylai as Associations: Disposition, Function, and Purpose". *Hesperia*, 64: 503-42.
- Jonnes, L. ve Ricl, M. (1997). "A New Royal Inscription from Phrygia Paroreios: Eumenes II Grants Tyriaion the Status of a polis". *Epigraphica Anatolica* 29: 1-30.
- Kantirea, M. (2016). "Nonelite Benefactors in the Roman East: Building Activity by Freedmen, Slaves, Craftsmen and Traders". B. Takmer, E. N. Akdoğu-Arca, N. Gökalp Özdil (Ed.). *Vir doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin*. İstanbul, 471-493.
- Kaşka, G. (2017). *Hellenistik Apoikia'dan Roma Colonia'sına: Antiocheia ad Pisidiam Örneğinde Bir Koloni Kentinin Yerleşim ve İdari Tarihi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Keil, J. (1910). "Forschungen in der Erythraia I". *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes in Wien* (Beiblatt) 13: 5-74.
- Keil, J. (1911). "Mysterieninschrift aus dem äolischen Kyme". *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes in Wien* (Beiblatt) 14: 134-140.
- Kennell, N. (2013). "Who are the Neoi?". P. Martzavou, N. Papazarkadas (Ed.). *Epigrafi cal Approaches to the Post-Classical Polis: Fourth Century BC to Second Century AD*. Oxford Studies in ancient documents. Oxford University Press, Oxford, 217-232.
- Kennell, N. (2006). *Ephebeia: A register of Greek cities with Citizen Training Systems in the Hellenistic and Roman Periods*. Nikephoros Beiheft, Band 12, Weidmann, Hildesheim.
- Kloppenborg, J. S. (1996). "Collegia and Thiasoi: Issues in Function, Taxonomy and Membership". J. S. Kloppenborg, G. Wilson (Ed.). *In Voluntary Associations in the Graeco-Roman World*. Routledge, London, 16-30.
- Kloppenborg, J. S. (2006). "Associations in the Ancient World". A. J. Levine, D. C. Allison, J. D. Crossan (Ed.). *In the Historical Jesus in Context*. Princeton University Press, Princeton, 323-338.
- Kloppenborg, J. S. (2017). "Associations, Christ Groups, and their Place in the Polis". *Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft*, 108/1: 1-56.

- Kloppenborg, J. S. (2019). "New Institutional Economics, Euergetism, and Associations: New Perspectives on the Economic History of Classical Antiquity". D. B. Hollander, T. R. Blanton IV, J. T. Fitzgerald (Ed.) *The Extramercantile Economies of Greek and Roman Cities, New Perspectives on the Economic History of Classical Antiquity*, Routledge, Londra-New York, 107-129.
- Kloppenborg, J. S. ve Ascough, R. S. (2011). *Greco-Roman Associations: Texts, Translation, and Commentary I. Attica, Central Greece, Macedonia, Thrace* (BZNW 181) De Gruyter, Berlin-New York.
- Kneissl, P. (1980). "Die Entstehung und Bedeutung der Augustalität", *Chiron*, 10: 291-326.
- Knibbe D., Engelmann H., Iplikçioğlu B. (1993). "Neue Inschriften aus Ephesos XII", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien* (Hauptblatt) 62: 113-50.
- Knoepfler, D. (1993). "Les kryptoi du stratège Épicharès à Rhamnonte et le début de la guerre de Chrémonidès", *Bulletin de correspondance hellénique*, 117: 327-341.
- Kobes, J. (2007). "Teilnahmenklauseln beim Zugang zum Gymnasion". D. Kah ve P. Scholz (Ed.). *Das hellenistische Gymnasion*. Akademie Verlag GmbH, Berlin, 237-245.
- Kokkinia, K. (1999). Rosen für die Toten im griechischen Raum und eine neue ροδισμός-Inschrift aus Bithynien, *Museum Helveticum*, 56: 203–221.
- Kolb, F. (1990). "Sitzstufeninschriften aus dem Stadion von Saïttai (Lydien)". *Epigraphica Anatolica*, 15: 107-119.
- Kolb, F. (2005). "Die Stadt im Imperium Romanum". H. Falk (Ed.). *Wege zur Stadt. Entwicklung und Formen urbanen Lebens in der alten Welt*. Hempen Verlag, Bremen, 196-215.
- Köse, O. ve Tekoğlu, R. (2007). "Money Lending in Hellenistic Lycia: The Union of Copper Money, *Adalya* 10: 63-79.
- Krauss, S. (1922). *Synagogale Altertümer*. B. Harz, Berlin.
- Kuhn, A.B. (2014). "The Chrysophoria in the Cities of Greece and Asia Minor in the Hellenistic and Roman Periods". *Tyche- Beiträge zur Alten Geschichte Papyrologie und Epigraphik*, 29: 51-87.
- Kunnert, U. (2012). *Bürger unter sich. Phylen in den Städten des kaiserzeitlichen Ostens*. (Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft, Band 39) Gruyter Oldenbourg, Basel.
- Labarre, G., Özsait, M., Özsait, N. (2010). "Monuments funéraires et inscriptions de Pisidie (Burdur-Isparta)". *Anatolia Antiqua*, 18: 59-88.

- Ladage, D. (1979). "Collegia Iuvenum-Ausbildung der municipalen Elite?". *Chiron*, 9: 319-46.
- Lanckoronski, K. G. (1890). *Städte Pamphyliens und Pisidiens. Band I. Pamphylien*. Prag-Viyana-Leipzig.
- Lanckoronski, K. G. (1892). *Städte Pamphyliens und Pisidiens. Band II. Pisidiens*. Prag-Viyana-Leipzig.
- Laum, B. (1964). *Stiftungen in der Griechischen und Römischen Antike: ein Beitrag zur antiken Kulturgeschichte*, Scientia Verlag, Amsterdam.
- Le Guen, B. (2001). "Les associations de technites dionysiaques à l'époque hellénistique". Vol. 1, Corpus documentaire; vol. 2, Synthèse. *Études d'archéologie classique XI-XII*, Paris.
- Le Guen, B. (2010). "Hadrien, l'Empereur philhellène, et la vie agonistique de son temps. À propos d'un livre récent: Hadrian und die dionysischen Künstler. Drei in Alexandria Troas neugefundene Briefe des Kaisers an die Künstler-Vereinigung". *Nikephoros*, 23: 205-39.
- Lebek, W. D. (1996). "Moneymaking on the Roman Stage". W. J. Slater (Ed.). *Roman Theater and Society*. E. Togo Salmon Papers 1, Michigan, 26-49.
- Lechat, H. ve Radet, G. A. (1887). "Inscriptions de Lydie". *Bulletin de correspondance hellénique*, 11: 445-484.
- Leppin, H. (1992). *Historionen. Untersuchungen zur sozialen Stellung von Bühnenkünstlern im Westen des römischen Reiches zur Zeit der Republik und des Principats*. Antiquitas 41, Bonn.
- Leschhorn, W. (1998). "Die Verbreitung von Agonen in den östlichen Provinzen des römischen Reiches". M. Lämmer (Ed.). *Colloquium "Agonistik in der römischen Kaiserzeit"* Landhaus Rothenberge bei Münster, 25-27 Oktober 1995. Sankt Augustin. *Stadion* 24 (1): 31-57.
- Leiwo, M. (1997). "Religion, or Other Reasons? Private Associations in Athens". J. Frösén (Ed.). In *Early Hellenistic Athens: Symptoms of a Change*. Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens. Helsinki: Finnish Institute at Athens, 103-117.
- Liebenam, W. (1900). *Städteverwaltung im Römischen Kaiserreiche*. Verlag von Duncer & Humblot, Leipzig.
- de Ligt, L. (2000). "Governmental attitudes towards markets and collegia". E. Lo Cascio (Ed.). *Mercati permanenti e mercati periodici nel mondo romano: Atti degli Incontri capresi di storia dell'economia antica* (Capri 13-15 ottobre 1997), Edipuglia, Bari, 237-252.

- Liu, J. (2005). "Local Governments and Collegia: A New Appraisal of the Evidence". J.-J. Aubert ve Z. Várhelyi (Ed.). *In A Tall Order: Writing the Social History of the Ancient World*, B. G. Teubner, Münih 279-310.
- Liu, J. (2009). *Collegia Centonariorum: The Guilds of Textile Dealers in the Roman West*, Leiden- Boston.
- Liu, J. (2013). "Professional Associations". P. Erdkamp (Ed.) *The Cambridge Companion to Ancient Rome*, Cambridge University Press, New York, 352-368.
- Lytle, E. (2006). *Marine Fisheries and the Ancient Greek Economy*. Ph.D. dissertation. Duke University.
- Lytle, E. (2012a). "A Customs House of Our Own: Infrastructure, Duties and a Joint Association of Fishermen and Fishmongers (IK, 11.1a-Ephesos, 20)". V. Chankowski ve P. Karonis (Ed.). *Tout vendre, tout acheter: Structures et équipements des marchés antiques*. Actes du colloque international, Athènes, École Française d'Athènes, 16-19 Juin 2009, Ausonius, Bourdieux, 213-224.
- Lytle, E. (2012b). "Η θάλασσα κοινή: Fishermen, the Sea, and the Limits of Ancient Greek Regulatory Reach". *Classical Antiquity*, 31: 1-55.
- MacMullen, R. (2000). *Romanization in the Time of Augustus*, Yale University Press.
- Mack, W. (2015). *Proxeny and Polis: Institutional Networks in the Ancient Greek World*, Oxford.
- Mackie, C. J. (1997). "Achilles' Teachers: Chiron and Phoenix in the "Iliad". *Greece & Rome*, 44 (1):1-10
- Macro, A. D. (1980). *The Cities of Asia Minor under the Roman Imperium*, ANRW 2: 658-697.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ I-II*, Princeton.
- Malay, H. (1994). *Greek and Latin Inscriptions in the Manisa Museum*. *Denkschriften der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse*, 237. *Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris*, 19. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana.
- Malay, H. (1999). *Researches in Lydia, Mysia and Aiolis*. *Denkschriften der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse*, 279. *Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris*, 23. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana.

- Malay, H. ve Gül, Y. (1981). "New Inscriptions from Northeast Lydia". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 44: 81-90.
- Malay, H. ve Nalbantoğlu, C. (1996). "The Cult of Apollon Pleurenos in Lydia". *Arkeoloji Dergisi*, 4: 75-81.
- Mansel, A. M. (1963). *Die Ruinen von Side*. Walter de Gruyter, Berlin.
- Mansel, A. M. (1978). *Side. 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Marchand, F. (2015). "The Associations of Tanagra: Epigraphic Practice and Regional Context". *Chiron*, 45: 239-266.
- Marek, C. (1993). *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*. Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen.
- Marx, A. (1894). "Anthias". *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, I.2: 2376-2377.
- Marzano, A. (2013). *Harvesting the Sea: The Exploitation of Marine Resources in the Roman Mediterranean*. *Oxford Studies on the Roman Economy*. Oxford University Press, Oxford.
- Marzano, A. (2018). "Fish and Fishing in the Roman World". *Journal of Maritime Archaeology*, 13: 437-447.
- Mason, S. N. (1996). "Philosophiai: Greco-Roman, Jewish, and Christian". J. S. Kloppenborg ve S. G. Wilson (Ed.) *Voluntary Associations in the Graeco-Roman World*. Routledge, London, 31-58.
- Mellor, R. (1975). *Thea Rome. The Worship of the Goddess Roma in the Greek World*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Mendel, G. (1912). *Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines*, İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Klasik Eserler Müzesi, İstanbul.
- Merkelbach, R. (1983). "Brief der Weltvereinigung der Athleten an die Knidier mit Trostdekret über Tod des Knaben Eubulos". *Epigraphica Anatolica*, 2: 33-36.
- Merkelbach, R. (1985). "Eine Inschrift des Weltverbandes der dionysischen Technitai (CIG 6829)". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 58: 136-138.
- Miranda, E. (1999). "La comunità giudaica di Hierapolis di Frigia". *Epigraphica Anatolica*, 31: 109-155.
- Mitchell, S. (1974). "The Plancii in Asia Minor". *The Journal of Roman Studies*, 64: 27-39.
- Mitchell, S. (1976). "Requisitioned Transport in the Roman Empire: A New Inscription from Pisidia". *The Journal of Roman Studies*, 66: 106-131.

- Mitchell, S. (1978). "Roman Residents and Roman Property in Southern Asia Minor". *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, vol. I. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 311-318.
- Mommsen, T. (1843). *De Collegiis et Sodaliciis Romanorum*, Libraria Schwersiana, Kiliae.
- Mordtmann, J. H. (1885). "Zur Epigraphic von Kyzikos III", *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, 10: 200-211.
- Moretti, L. (1953). *Iscrizioni agonistiche greche*. Studi pubblicati dall'Istituto italiano per la storia antica, fasc. 12. A. Signorelli, Roma.
- Mouratidis, J. (1984). "Heracles at Olympia and the Exclusion of Women from the Ancient Olympic Games". *Journal of Sport History*, 11 (3): 41-55
- Munro, J. A. R. (1897). "Inscriptions from Mysia". *The Journal of Hellenic Studies*, 17: 268-293.
- Naour, Ch. (1977). "Inscriptions de Lycie". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 24: 265-290.
- Naour, Ch. (1980). *Thyriaion en Cabalide. Épigraphie et géographie historique*. Zutphen, Hollanda.
- Naour, Ch. (1983). "Nouvelles inscriptions du Moyen Hermos". *Epigraphica Anatolica*, 2: 107-141.
- Naour, Ch. (1985). "Nouveaux documents du Moyen Hermos". *Epigraphica Anatolica*, 5: 37-76.
- van Nijf, O. M. (1997). *The Civic World of Professional Associations in the Roman East*. Dutch Monographs on Ancient History and Archaeology 17. J.C. Gieben, Amsterdam.
- van Nijf, O. M. (2000). "Inscriptions and Civic Memory in the Roman East". A. E. Cooley (Ed.). *The Afterlife of Inscriptions. Reusing, Rediscovering, Reinventing & Revitalizing Ancient Inscriptions*, London, 21-36.
- van Nijf, O. M. (2001). "Local heroes: athletic, festivals and self-fashioning in the Roman East". S. Goldhill (Ed.) *Being Greek under Rome: Cultural Identity, the Second Sophistic and the Development of Empire*, 306-334.
- van Nijf, O. M. (2011). "Public Space and the Political Culture of Roman Termessos". O. M. van Nijf ve R. Alston (Ed.) *Political Culture in the Greek City After Classical Age*, 214-242.
- Nilsson, M. P. (1955). *Die hellenistische Schule*. C. H. Beck, Münih.
- Nollé, J. (1983). "Die Eintracht der Mehlsieber und Brotformer in Side". *Epigraphica Anatolica*, 1: 131-140.

- Nollé, J. (1986). "J. Nolle, Pamphyllische Studien 1-5". *Chiron* 16: 199-212.
- Nollé, J. (1992). "Zur Geschichte von Etenna". *Forschungen in Pisidien, Asia Minor Studien* 6: 61-141.
- Nollé, J. (2007). "Rezension". *Gephyra* 4: 194-201.
- Oliver, J. H. (1975). *The Sacred Gerusia*. Swets and Zeitlinger B. V. Amsterdam.
- Oliver, J. H. (1989). *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*. American Philological Society, Philadelphia.
- Oktan, M. (2016). "Lyrboton Kome Yerleşimi'nden Bir Phratra". B. Takmer, E. N. Akdoğan Arca, N. Gökalp Özdil (Ed.). *Vir doctus Anatolicus. Studies in Honor of Sencer Şahin*, İstanbul, 729-734.
- Ormerod, H. A. ve Robinson, E. S. G. (1914). "Inscriptions from Lycia". *The Journal of Hellenic Studies*, 34: 1-35.
- Parkin, T. G. (2003). *Old Age in the Roman World. A Cultural and Social History*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Patterson, J. R. (1993). "Patronage, Collegia and Burial in Imperial Rome". S. Bassert (Ed.). *Death in Towns: Urban Responses to the Dying and Dead*, Leicester, 100-600.
- Payne, H. G. G. (1934). "Archaeology in Greece, 1933-34". *The Journal of Hellenic Studies*, 54: 185-200.
- Pekáry, T. (1965). "Inschriftenfunde aus Milet 1959". *Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts. Abteilung Istanbul* [Ist.Mitt.]15: 118-34.
- Pekáry, T. (1980). "Kleinasien unter römischer Herrschaft". H. Temporini ve W. Haase (Ed.). *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*. Berlin-New York, 595-657.
- Pekáry, T. (1985). *Das römische Kaiserbildnis in Staat, Kult und Gesellschaft, dargestellt anhand der Schriftquellen*, Mann Verlag, Berlin.
- Pélékides, C. (1962). *Histoire de l'éphébie attique des origines à 31 avant Jésus-Christ.*, Paris.
- Perdrizet, P. (1900). "Voyage en Carie". *Bulletin de correspondance hellénique*, 24: 329-360.
- Perry, J. S. (2006). *The Roman Collegia. The Modern Evolution of an Ancient Concept*, Leiden - Boston.
- Perry, J. S. (2011). "Organized Societies: Collegia". M. Peachin (Ed.). *The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World*. Oxford University Press, Oxford, 499-515.
- Petzl, G. (1976). "Vier Inschriften aus Lydien". *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien*, Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar (1978), Leiden:745-761.

- Petzl, G. (1991). "Steinepigramme aus dem Museum Manisa". *Epigraphica Anatolica*, 18: 83-89.
- Petzl, G. (2005). "Neue Inschriften aus Lydien (V)". *Epigraphica Anatolica*, 38: 21-36.
- Petzl, G. ve Schwertheim, E. (2006). *Hadrian und die dionysischen Künstler. Drei in Alexandria Troas neugefundene Briefe des Kaisers an die Künstler-Vereinigung*. (Asia Minor Studien 58), Rudolf Habelt, Bonn.
- Pflaum, H.-G. (1970). "Titulature et rang social sous le Haut-Empire". C. Nicolet (Ed.). *Recherches sur les structures sociales dans l'Antiquité classique*, Caen 15.-26. April 1969. Centre national de la recherche scientifique, Paris, 159-185.
- Pietsch, W. (1999). "Gladiatoren-Stars oder Geächtete?". P. Scherrer, H. Taeuber, H. Thür (Ed.). *Steine und Wege. Festschrift für Dieter Knibbe zum 65. Geburtstag*, Viyana, 373-378.
- Pleket, H. W. (1958). *The Greek inscriptions in the «Rijksmuseum van Oudheden» at Leyden*. Brill, Leiden.
- Pleket, H. W. (1969). "Collegium Iuvenum Nemesiorum: A Note on Ancient Youth Organisations". *Mnemosyne*, 22 (3): 281-298.
- Pleket, H. W. (1973). "Some Aspects of the History of the Athletic Guilds". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 10: 197-227.
- Pleket, H. W. (1975). "Games, Prizes, Athletes and Ideology: Some Aspects of the History of Sport in the Greco-Roman World". *Stadion: Zeitschrift für Geschichte des Sports* 1: 49-89.
- Pleket, H. W. (1976). "Olympic Benefactors". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 20: 1-18.
- Pleket, H. W. (1988). "Greek Epigraphy and Comparative Ancient History: Two Case Studies". *Epigraphica Anatolica*, 12: 25-38.
- Pleket, H. W. (1998). "Sport and Ideology in the Graeco - Roman World". *Klio* 80 (2): 315-324.
- Pleket, H. W. (1998b). "Political Culture and Political Practice in the Cities of Asia Minor in the Roman Empire". W. Schuller (Ed.). *Politische Theorie und Praxis im Altertum*, 204-216.
- Pleket, H. W. (2012). "An Agonistic Inscription from Sardis". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 181: 102-107.
- Poland, F. (1934). "Nachträge (Technitai)". *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, V A.2: 2473-2558.

- Poland, F. (1909). *Geschichte des griechischen Vereinswesens*, Leipzig: Teubner. Repr. Leipzig: Zentral-Antiquariat der Deutschen Demokratischen Republik, 1967.
- Pont, A.-V. (2013). "Les groupes de voisinage dans les villes d'Asie Mineure occidentale à l'époque impériale". P. Fröhlich ve P. Hamon (Ed.). *Groupes et associations dans les cités grecques (IIIe siècle av. J.-C. - IIe siècle apr. J.-C.)*. Actes de la table ronde de Paris, 19-20 juin 2009, Genève, 129-156.
- Potter, D. S. (1998). "Entertainers in the Roman Empire". D. S. Potter ve D. J. Mattingly (Ed.). *Life, Death, and Entertainment in the Roman Empire*, Ann Arbor, 256–325.
- Quass, F. (1979). "Zur Verfassung der griechischen Städte im Hellenismus". *Chiron*, 9: 37-52.
- Quass, F. (1993). *Die Honoratiorenschicht in den Städten des griechischen Ostens. Untersuchungen zur politischen und sozialen Entwicklung in hellenistischer und römischer Zeit*, Stuttgart.
- Radet, G. A. (1887). "Inscriptions de Lydie". *Bulletin de correspondance hellénique*, 11: 445-484.
- Radin, M. (1909). *The Legislation of the Greeks and Romans on Corporations*. New York.
- Rajak, T. ve Noy, D. (1993). "Archisynagogoi: Office, Title and Social Status in the Greco Jewish Synagogue". *The Journal of Roman Studies*, 83: 75-93.
- Ramsay, W. M. (1889). "Inscriptions d'Asie Mineure". *Revue des Etudes Grecques* 2: 17-37.
- Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*. John Murray, Londra.
- Ramsay, W. M. (1895). *The cities and bishoprics of Phrygia: Being An Essay of the Local History of Phrygia from the earliest time to the Turkish conquest. Vol. 1, The Lycos Valley and South-Western Phrygia*. Clarendon Press, Oxford.
- Ramsay, W. M. (1897). *The Cities and Bishoprics of Phrygia. Being An Essay of the Local History of Phrygia from the earliest time to the Turkish conquest. Vol. 1,2, West and West-Central Phrygia*. Clarendon Press, Oxford.
- Ramsay, W. M. (1906). "Imperial Estates Round Pisidian Antioch". W. M. Ramsay (Ed.). *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces*, Aberdeen University Press, 309-314.
- Ramsay, W. M. (1922). "Studies in the Roman Province Galatia". *The Journal of Roman Studies*, 12: 147-186.
- Rauh, N. K. (1993). *The Sacred Bonds of Commerce: Religion, Economy, and Trade Society at Hellenistic Roman Delos*, Amsterdam.

- Remijsen, S. (2011). "The So-Called "Crown-Games": Terminology and Historical Context of the Ancient Categories for Agones". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 177: 97-109.
- Remijsen, S. (2015). *The End of Greek Athletics in Late Antiquity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Remus, H. E. (1996). "Voluntary Association and Networks: Aelius Aristides at the Asclepieion in Pergamum". J. Kloppenborg ve S. G. Wilson (Ed.). *Voluntary Associations in the Graeco-Roman World*. Routledge, London, 146-75.
- Reinach, T. (1905). "A Stele from Abonuteichos". *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, 5: 113-119.
- Reitzenstein, D. (2011). *Die lykischen Bundespriester. Repräsentation der kaiserzeitlichen Elite Lykiens*. (Klio, Beihefte, NF., Bd. 17.), De Gruyter Oldenbourg, Berlin.
- Riccobono, S. (1941). *Fontes iuris Romani antejustiniani, I, Leges*. Barbera, Floransa.
- Ritter, C. (1859). *Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und zur Geschichte des Menschen oder allgemeine, vergleichende Geographie, als sichere Grundlage des Studiums und Unterrichts in physikalischen und historischen Wissenschaft, Theil 19=Buch 3*, Berlin.
- Ritti, T. (2002). "Documenti Epigrafici Dalla Regione di Hierapolis". *Epigraphica Anatolica*, 34: 41-71.
- Ritti, T. ve Yilmaz, S. (1998). "Gladiatori e Venationes a Hierapolis di Frigia". *Atti Della Accademia Nazionale Dei Lincei, Serie IX – Vol. X – Fasc. 4*: 445-541.
- Robert, J. ve Robert, L. (1948). *Hellenica. Recueil d'épigraphie de Numismatique et d'Antiquités Grecques Vol. VI*. Adrien-Maisonneuve, Paris.
- Robert, L. ve Robert, J. (1951). "Bulletin épigraphique". *Revue des Études Grecques*, 64: 119-216.
- Robert, L. ve Robert, J. (1954). *La Carie: Histoire et géographie historique avec le recueil des inscriptions antiques. Tome II: Le plateau de Tabai et ses environs*. Adrien-Maisonneuve, Paris.
- Robert, L. (1937). *Études anatoliennes: recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie mineure*, Paris.
- Robert, L. (1940). *Les gladiateurs dans l'Orient grec*. E. Champion, Paris.
- Robert, L. (1949). *Hellenica. Recueil d'épigraphie de Numismatique et d'Antiquités Grecques Vol. VII*. Adrien-Maisonneuve, Paris.
- Robert, L. (1950). *Hellenica. Recueil d'épigraphie de Numismatique et d'Antiquités Grecques Vol. IX*. Adrien-Maisonneuve, Paris.

- Robert, L. (1960). *Hellenica. Recueil d'épigraphie de Numismatique et d'Antiquités Grecques Vol. XI-XII*. Adrien-Maisonneuve, Paris.
- Robert, L. (1958). "Bulletin épigraphique". *Revue des Études Grecques*, 71: 169-363.
- Robert, L. (1974). *Opera Minora Selecta. Épigraphie et antiquités grecques. Tome IV*. M. Hakkert, Amsterdam.
- Robert, L. (1989). *Opera Minora Selecta. Épigraphie et antiquités grecques. Tome V*. M. Hakkert, Amsterdam.
- Robert, L. (1966). *Documents de l'Asie Mineure méridionale: inscriptions, monnaies et géographie*, Droz, Genève.
- Robert, L. (1967). "L. Robert, Décrets d'Ephèse pour des athlètes". *Revue de philologie*, 14-32.
- Robert, L. (1980). *A Travers L'Asie Mineure. Poètes et prosateurs, monnaies grecques, voyageurs et géographie*. Diffusion de Boccard, Paris.
- Robert, L. (1983). "Les dieux des Motaleis en Phrygie". *Journal des savants*, 1-3: 45-63.
- Robert, L. (1984). "Discours d'ouverture". Actes du VIIIe congrès international d'épigraphie grecque et latine à Athènes, 1982, Atina, 35-45 (= OMS VI 709-719).
- Robert, L. (1984b). "Documents d'Asie Mineures XXXIII. À Caunos avec Quintus de Smyrne". *Bulletin de Correspondance Hellénique* 108: 499-532 (= Robert, L. (1987). *Documents d'Asie Mineure*, 487-520).
- Robert, L. (1987). *Documents d'Asie Mineure*, Paris.
- de Robertis, M. F. (1938). *Il diritto associativo romano dai collegi della Repubblica alle corporazioni del Basso Impero*. Storia delle corporazioni, collana di studi. Sezione 1: Le Corporazioni e il fenomeno associative nel mondo romano, vol. 1. Bari.
- Rogers, G. M. (1991a). *The Sacred Identity of Ephesos*. Routledge, Londra.
- Rogers, G. M. (1991b). "Demosthenes of Oinoanda and Models of Euergetism". *The Journal of Roman Studies*, 81: 91-100.
- Rohde, D. (2012). *Zwischen Individuum und Stadtgemeinde. Die Integration von Collegia in Hafenstädten* (Studien zur alten Geschichte 15). Mainz.
- van Rossum, A. J. (1988). *De Gerousia in de Griekse Steden van Het Romeinse Rijk*, Thesis, Haarlem Leiden.
- Roueché, C. (1993). *Performers And Partisans At Aphrodisias In The Roman And Late Roman Periods. Society For The Promotion Of Roman Studies Journal Of Roman Studies Monograph No. 6*, Londra.

- Roueché, C. (1995). "Aurarii in the Auditoria". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 105: 37-50.
- Roussel, P. (1916). "Délös, colonie athénienne (= BÉFAR fasc. 111), Paris.
- Sacco, G. (1979). "Sui νεανίσκοι dell'età ellenistica", *Rivista di filologia e di istruzione classica*, 107: 39-49.
- San Nicolò, M. (1913-1915). *Ägyptisches Vereinswesen zur Zeit der Ptolemäer und Römer I: Die Vereinsarten; II: Vereinwesen und Vereinsrecht. Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und Antiken Rechtsgeschichte*. C.H. Beck, Münih.
- Samitz, C. (2013). "Einführung der Dekaproten und Eikosaproten in den Städten Kleinasien und Griechendlands" *Mitteilungen der Kommission für alte Geschichte und Epigraphik des deutschen archäologischen Instituts. Chiron*, 43: 1-6.
- Sänger-Böhm, K. (2010). "Die συντάξεις und τέλη τὰ ἐπὶ ταῖς ταφοαῖς in der Hadriansinschrift aus Alexandria Troas: Eine papyrologische Bestandsaufnahme". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 175: 167-70.
- Sartre, M. (1991). *L'Orient Romain, Provinces et sociétés en Méditerranée orientale d'Auguste aux Séveres (31 avant J.-C.- 235 après J.-C.)*. Seuil, Paris.
- Sartre, M. (1995). *L'Asie Mineure et l'Anatolie, d'Alexandre à Dioclétien (IVe s. av. J.-C./ IIIe s. ap. J.-C.)*. A. Colin, Paris.
- Scheid, J. (2003). "Communauté et communauté. Réflexions sur quelques ambiguïtés d'après l'exemple des thiasos de l'Égypte romaine". N. Belayche ve S. C. Mimouni (Ed.). *Les communautés religieuses dans le monde Gréco-Romain: Essais de définition*, (Bibliothèque de l'École des Hautes Études sciences religieuses, 117) Brepols, Turnhout, 61-74.
- Scheid, J. (2011). "Graeco-Roman Cultic Societies". M. Peachin (Ed.). *In The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World*. Oxford University Press, Oxford, 535-548.
- Schmidt, S. (2009). "Zum Treffen in Neapel und den Panhellenia in der Hadrianinschrift aus Alexandria Troas". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 170: 109-12.
- Schmitz, W. (2003). "Nicht 'altes Eisen', sondern Garant der Ordnung -die Macht der Alten in Sparta". A. Gutsfeld ve W. Schmitz (Ed.). *Am schlimmen Rand des Lebens? Altersbilder in der Antike*, Köln, 87-112.
- Schuddeboom, F. L. (2009). *Greek Religious Terminology- Telete & Orgia*. A Revised and Expanded English Edition of the Studies by Zijderveld and Van der Burg, Brill, Leiden-Boston.

- Schuler, C. (1998). *Ländliche Siedlungen und Gemeinden im hellenistischen und Siedlungen römischen Kleinasien*. (Vestigia 50), Beck, Münih.
- Schuler, C. (2007). "Die Gymnasiarchie in hellenistischer Zeit". D. Kah ve P. Scholz (Ed.). *Das hellenistische Gymnasium*. Akademie Verlag GmbH, Berlin, 163-192.
- Seyfarth, J. (1955). "Φράτρα und φρατρία im nachklassischen Griechentum". *Aegyptus*, 35 (1): 3-38.
- Sherk, R. K. (1969). *Roman Documents from the Greek East: Senatus Consulta et Epistulae to the Age of Augustus*. Johns Hopkins Press, Baltimore.
- Sittig, E. (1913). "Hippokrene". *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, VIII 2: 1853-1856.
- Slater, W. J. (2008). "Hadrian's letters to the athletes and Dionysiac Artists concerning arrangements for the "circuit" of games". *Journal of Roman Archaeology*, 21: 610-20.
- Slater, W. J. (2010). "Paying the Pipers". B. Le Guen (Ed.). *L'argent dans les concours d monde grec*. Paris, 249-281.
- Smith, M. F. (1996). "An Epicurean Priest from Apamea in Syria". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 112: 120-130.
- Smith, M. F. (1998). "Excavations at Oinoanda 1997: The New Epicurean Texts". *Anatolian Studies*, 48: 125-170.
- Sommer, S. (2006). *Rom und die Vereinigungen im südwestlichen Kleinasien* (133 v. Chr. – 284 n. Chr.), Hennef.
- Spawforth, A. J. S. (1989). "Agonistic Festivals in Roman Greece". Walker, S. ve A. Cameron (Ed.). *The Greek Renaissance in the Roman Empire*. Bulletin Supplement 55, London, 193-197.
- Spratt, T. A. B. ve Forbes, E. (1847). *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis*, in Company with the Late Revision by E. T. Daniell, Londra.
- Ste. Croix, G. E. M. de (1981). *The Class Struggle in the Ancient Greek World from the Archaic Age to the Arab Conquests*, Londra.
- Şahin, S. (1991). "Bemerkungen zu Lykischen und Pamphyliischen Inschriften," *Epigraphica Anatolica*, 17: 113-138.
- Şahin S. ve Adak M. (2007). *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae, Monographien zur Gephyra 1*, İstanbul
- Şahin, S. (2014). *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae / Likya Eyaleti Roma Yolları*, İstanbul.

- Schuddeboom F. L. (2009). *Greek Religious Terminology- Telete & Orgia. A Revised and Expanded English Edition of the Studies by Zijderveld and Van der Burg*. Brill, Leiden-Boston.
- Takmer, B. (2006). *Lex Portorii Provinciae Lyciae: Lykia Eyaleti Gümrük Yasası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Takmer, B. (2007). “Lex Portorii Provinciae Lyciae: Ein Vorbericht über die Zollinschrift aus Andriake aus neronischer Zeit”. *Gephyra*, 4: 165–188.
- Takmer, B. (2010). “Stadiasmus Patarensis için Parerga (2) Sidyma I. Yeni Yazıtlarla Birlikte Yerleşim Tarihçesi”. *Gephyra*, 7: 95-136.
- Takmer, B. (2012). “Anadolu’nun Önemli Tarihi Yazıtları 2. Lykia Eyaleti Gümrük Yasası: Nero Dönemi’ne Ait Andriake Gümrük Yazıtı Hakkında Ön Rapor”. E. Akyürek-Şahin, B. Takmer ve F. Onur, (Ed.). *Akron 3. Eskiçağ Yazıları 3*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 201-240.
- Takmer, B. (2016). *Pseudo-Aristoteles. OIKONOMIKA Aristoteles Özelinde Antik Dönem’de Ekonomi Kavramı Üzerine I (Genel Değerlendirme)*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Terpstra, T. T. (2013). *Trading Communities in the Roman World: A Micro-Economic and Institutional Perspective*, Brill, Leiden.
- Trebilco, P.R. (1991). *Jewish Communities in Asia Minor*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tüner-Önen, N. (2008). *Phaselis Antik Kenti ve Territoryumu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Ustinova, Y. (2005). “Lege et consuetudine: Voluntary cult associations in the Greek law”. *Kernos, suppl.* 15: 177-190.
- Ünver, G. (2012). *Yazıtlar Işığında Karia Kentlerinde Yurttaşların Kent İmarına Katılımları (M.Ö. I.-M.S. III. Yüzyıl)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Ünver, G. (2019). “Karia Kentlerinde Özel Şahısların Kent İmarına Yönelik Bağışları”. *Cedrus*, VII: 511-543.
- Walker-Ramisch, S. (1996). “Graeco-Roman Voluntary Assosiations And The Damascus Document, A Sociological Analysis”. J. S. Kloppenborg ve S. G. Wilson (Ed.). *Voluntary Associations in the Graeco-Roman World*. Routledge, London, 128-145.
- Waltzing, J. P. (1895-1900). *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains depuis les origines jusqu’à la chute de l’Empire d’Occident* 4 vols., Mémoire

- couronne par l'Academie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, Louvain.
- von Wilamowitz-Möllendorf, U. (1881). *Antigonos von Karystos*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin.
- Wilson, S. G. (1996). "Voluntary Assocations: An Overview". J. S. Kloppenborg ve S. G. Wilson (Ed.). *Voluntary Associations in the Graeco-Roman World*. Routledge, London, 1-15.
- Wörle, M. (1988). *Stadt und Fest im kaiserzeitlichen Kleinasien. Studien, zu einer agonistischen Stiftung aus Oinoanda*. C. H. Beck, Münih.
- Wörle, M. (1995). "Epigraphische Forschungen zur Geschichte Lykiens V: Die griechischen Inschriften der Nekropolen von Limyra". *Mitteilungen der Kommission für alte Geschichte und Epigraphik des deutschen archäologischen Instituts. Chiron*, 25: 387-417.
- Yıldız, N. (1993). *Eski Çağda Deri Kullanımı ve Teknolojisi*, Marmara Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Ziebarth, E. (1896). *Das griechische Vereinswesen*. S. Hirzel. Stuttgart.
- Ziegler, R. (1985). *Städtisches Prestige und kaiserliche Politik. Studien zum Festwesen in Ostkilikien im 2. u. 3. Jh. n. Chr. (Kultur und Erkenntnis, 2)*. Pädagogischer Verlag, Düsseldorf.
- Zimmermann, C. (1992). *Untersuchungen zur historischen Landeskunde Zentrallykiens*, Rudolf Habelt, Bonn.
- Zimmermann, C. (2002). *Handwerkervereine im griechischen Osten des Imperium Romanum*, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz.
- Zimmermann, K. ve Schuler, C. (2012). "Neue Inschriften aus Patara I: Zur Elite der Stadt in Hellenismus und früher Kaiserzeit". *Chiron*, 42: 567-626.
- Zuiderhoek, A. (2008). On the Political Sociology of the Imperial Greek City, Greek, *Roman and Byzantine studies*, 48 (4): 417-445.
- Zuiderhoek, A. (2009). *The Politics of Munificence in the Roman Empire. Citizens, Elite and Benefactors in Asia Minor*, Cambridge University Press, New York.

EK 1 TABLOLAR (AKRAN GRUPLARI)

Tablo 1: Lykia'da Akran Grupları - Epheboi ve Synepheboi

Buluntu Yeri	Unvan	Kararnam e	Onurlandırma a / Adak	Memurlar	Yer Rezerv.	Bağış	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Ksanthos	συνέφηβοι		onurlandırma						TAM II 382
Kyaneai	οἱ σὺν Σαρητίῳ συνέφηβοι		merhum üye için adak yazıtı						Davies, 1895 no. 24
Kyaneai	ἐφῆβοι							İÖ yak. 2. yy.	Heberdey ve Kalinka, 1897 no. 28
Lydai	ἐφῆβοι		<i>epheboi, bule</i> ve <i>demos</i> valiyi onurlandırıyor					Vesp. Dön.	TAM II 132
Myra	συνέφηβοι		merhum üye için adak yazıtı	<i>hypogymnastark</i>				İÖ 1-1.İS 1. yy.	SEG 49, 1924
Oinoanda	ἐφίβαρχος	X						Had. Dön.	SEG 38, 1462

Tablo 2: Lykia'da Akran Grupları - Neoi

Buluntu Yeri	Unvan	Kararnam e	Onurlandırma a / Adak	Memurlar	Yer Rezerv.	Bağış	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Kandyba	Κανδυβέων οἱ νέοι		<i>euergetes</i> 'ini onurlandırıyor					İS 1. yy. başl.	TAM II 751
Kandyba	τὸ κοινὸν σύστημα τῶν νέων	X	<i>neoi</i> ve <i>gymnastarkhes</i> onur. kararı alıyor	<i>gymnastarkhes</i>				İÖ 1. yy.	Gauthier, 1996 no. II
Ksanthos	Ξανθίων οἱ νέοι	X	<i>gymnastarkhes</i> 'ini onurlandırıyor	<i>gymnastarkhes</i>				İÖ 196	Gauthier, 1996 no. I

Ksanthos	γυμνασιαρχήαν τα τῶν νέων					<i>gymnasiarkhes</i> (Birlik <i>panegyris</i> 'inde)				İS 98	Balland, 1981 no. 69
Ksanthos	γυμνασιαρχή- αντα τῶν νέων	X				<i>gymnasiarkhes</i> (Birlik <i>panegyris</i> 'inde)				İmp. Dön.	Balland, 1981 no. 78
Ksanthos	γυμνασιαρχήσ- αν[τα . . .] τῶν τε νέων καὶ γε[ρ]αιῶν					<i>gymnasiarkhes</i>				İS 185	Balland, 1981 no. 90
Ksanthos					<i>strategos</i> 'u onurlandıyor					Roma Dön.	TAM II 283
Ksanthos	[Ξ]ανθῶν οἱ νέοι				<i>gymnasiarkhes</i> 'ini onurlandıyor	<i>gymnasiarkhes</i>				İÖ 2. yy. ort.	TAM II 498
Kyaneai	Κυανειτῶν οἱ νέοι				<i>euergetes</i> 'ini onurlandıyor	<i>gymnasiarkhes</i> <i>tamias</i>				İÖ yak. 2. yy	Heberdey ve Kalinka, 1897 no. 28
Kyenai	νέοι										Davies, 1895 no. 23
Patara						<i>gymnasiarkhes</i>				Roma Dön.	TAM II 415
Sidyma	τῶν νέων γυμνασιαρχίας					<i>gymnasiarkhes</i>				İS 212 sonr.	TAM II 189
Tlos	νέοι									Aug. Dön.	TAM II 556

Tablo 3: Lykia'da Akran Grupları - Geraioi

Buluntu Yeri	Unvan	Kararname	Memular	Onurlandırma / Adak	Yer Rezerv.	Bağış	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Araksa	γερούσια			<i>bule, demos</i> ve [<i>gerusia</i>] onurlandırıyor				Vesp. Dön.	TAM II 701
Arykanda	γερούσια					X		İS 1.-2. yy	I Arykanda 162
Istlada	Μορέων γερούσια			mezar yazıtı			X		Benndorf ve Niemann 1884: 30, 7
Kadyanda	γερούσια		<i>tamias</i>	<i>demos</i> g.'nin <i>tamias</i> 'ını onurlandırıyor				İmp. Dön.	TAM II 661
Ksanthos	γεραίοι		<i>gymnasiar-khes</i>	onurlandırma				İS 98	Balland, 1981 no. 69
Ksanthos	γερούσια	X				<i>gerusia 1000 denarii dianome</i> alıyor		İS 152 sonrası	Balland, 1981 no. 67
Ksanthos	σεμνοτάτη γερούσια						X	İmp. Dön.	Balland, 1981 no. 87
Ksanthos			<i>neoi ve geraioi</i> 'un <i>gymnasiar-khes</i> 'i	[<i>bule, glerusia</i> ve <i>demos</i>] onurlandırıyor				İS 185 sonrası	Balland, 1981 no. 90
Ksanthos	σεμνοτάτη γερούσια		<i>gymnasiar-khes</i>						TAM II 294
Ksanthos	γερούσια						X	Roma Dön.	TAM II 320
Ksanthos	Ξανθίων γερούσια						X	Roma Dön.	TAM II 323

Κsanthos	σεμνοτάτη γερούσια								X	Imp. Dön.	TAM II 325
Κsanthos	Ξανθίων γερούσια								X	Imp. Dön.	TAM II 331
Κsanthos	γερούσια								X	Roma Dön.	TAM II 342
Κyaneai	Κυανειτ[ῶ]ν γερούσια										Petersen ve Luschan, 1889 no. 16
Κyaneai	Κυαν[ε]τῶν γερούσια								X		Petersen ve Luschan, 1889 no. 23
Κyaneai	Κυανειτῶν γερούσια								X		Petersen ve Luschan, 1889 no. 29
Κyaneai	Κυανειτῶν γερούσια								X		Petersen ve Luschan, 1889 no. 32
Κyaneai	Κυανειτῶν γερούσια								X		Omerod ve Robinson 1914 no. 24,30 IGR III 704
Κyaneai		X						<i>bule, demos, gerusia onurlandırıyor</i>		İS 146	
Lydai?	Yaşam boyu <i>geraios</i>									İS 2. yy	TAM II 130
Myra	σεμνοτάτη								X		Petersen ve Luschan, 1889 no. 57
Myra									X		Petersen ve Luschan, 1889 no. 77

Phaselis	γερουσία								İS 2. yy.	TAM II 1202
Phaselis	γερουσία	X							İS 145-146	SEG 31, 1300
Rhodiapolis	γερουσία								İmp. Dön.	TAM II 910
Sidyma	Σιδυμῆος γερουσία	Kuruluş karan	<i>gymnasiarkhos</i>						Comm. Dön.	TAM II 175
Sidyma		ilk <i>gerusia</i> 'nın üye listesi							Comm. Dön.	TAM II 176
Sidyma	[γερουσία]							X	Roma Dön.	TAM II 252
Sidyma	[γερουσία]							X	Roma Dön.	TAM II 254
Sidyma	σεμνοτάτη γερουσία							X	Roma Dön.	TAM II 210
Tlos	Τλωέων γερουσία								Aug. Dön.	TAM II 556
Tlos	Τλωέων [γε]ρουσία								İS 1.yy sonu-2. yy. başı	TAM II 568
Tlos	Τλωέων γερουσία								İS 69	TAM II 569
Tlos	Τλωέων γερουσία								Geç Domitianus Dön.	TAM II 570

Tlos	Τλωέων γερουσία					<i>bule, gerusia</i> ve demos Lykia- Pamphylia valisini onurlandırıyor			İS 103-117	TAM II 571
Tlos	[ή γερουσία]					<i>bule, demos, gerusia</i> onurlandırıyor			Traianus Dön.?	TAM II 573
Tlos	ή γερ[ουσία]					<i>bule, gerusia, demos</i> Lykia- Pamphylia eyalet valisini onurlandırıyor			İmp. Dön.	TAM II 574
Tlos	ή γερουσ[ία]					<i>bule, demos, gerusia euergetes</i> Opramoas'ı onurlandırıyor			İS 136	TAM II 578
Tlos	ή γερουσία					<i>bule, demos, gerusia euergetes</i> onurlandırıyor			İS 136	TAM II 579
Tlos	Τλωέων γερουσία					<i>bule, gerusia, demos</i> onurlandırıyor			İS yak. 98-99	TAM II 594
Tlos	Τλωέων γερουσία							X	Roma Dön.	TAM II 600
Tlos	Τλωέων γερουσία							X	İmp. Dön.	TAM II 626

Tablo 4: Pamphylia'da Akran Grupları - Epheboi

Buluntu Yeri	Unvan	Kararname	Onurlandırma Adak	Memurlar	Yer Rezerv.	Bağış	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Side	ἐπιβάρχος		X					İS 2. yy. ort.	ISide 70

Tablo 5: Pamphylia'da Akran Grupları - Neoi

Buluntu Yeri	Unvan	Kararname	Onurlandırma Adak	Memurlar	Yer Rezerv.	Bağış	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Attaleia	véoi		X	3 <i>gymnasion</i> 'un <i>gymnasiarkhes</i> 'i				İS 2. yy.	SEG 2, 696
Attaleia	véoi		X	3 <i>gymnasion</i> 'un <i>gymnasiarkhos</i> 'u				İS 1-2. yy.	SEG 17, 575
Attaleia	véoi		X	[<i>gymnasiarkhes</i>]				İS 2 yy.	SEG 17, 588
Perge	véoi			<i>gymnasiarkhos</i>				İÖ 2-1. yy.	IPerge 14
Perge	véoi			3 <i>gymnasion</i> 'un <i>gymnasiarkhos</i> 'u				İS 81-84	IPerge 56
Perge				3 <i>gymnasion</i> 'un <i>gymnasiarkhos</i> 'u				İS 81-96	IPerge 61
Perge	véoi		<i>neoi</i> ve <i>gerusia euergetes</i> 'i onurlandırıyor					İS 250-300	IPerge 291

Tablo 6: Pamphylia'da Akran Grupları - Geraioi

Buluntu Yeri	Unvan	Kararname	Onurlandırma	Memurlar	Yer Rezerv.	Bağış	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Attaleia			X	<i>gymnasiarkhes</i>				İS 2. yy	SEG 17, 577
Attaleia	γερονσία		<i>bule demos</i> ve <i>gerusia</i> 'nın oğlu onurlandırılıyor						SEG 17, 579

Attaleia	γεραιοί		X	3 <i>gymnasion</i> 'un <i>gymnasiarkhos</i> 'u						SEG 17, 575
Attaleia	γεραιοί		X						İS 2/Erken İmp. Dön.	SEG 2, 696
Attaleia	οι γεραιοί		İmparator kültü baş rahibini onurlandırıyor						İS yak. 2. yy	SEG 6, 651
Attaleia			<i>bule, demos</i> ve <i>gerusia</i> onurlandırıyor						İS 3. yy ortaları	Bosch 1947 no. 13
Attaleia	οι γεραιοί		<i>gerusia</i> kendi cebinden onurlandırıyor						İS yak. 1. yy	SEG 6, 652
Attaleia			Vespasianus'u onurlandırıyor						İS 69-79	SEG 17, 558
Attaleia	οι γεραιοί		Commodus'u heykelle onurlandırıyor						İS 177-180	SEG 17, 563
Attaleia	[γεραιοί]		<i>demos</i> ve <i>geraiοi</i> onurlandırıyor	[<i>gymnasiarkhes</i>]			Kente köle ve arazi bağışlıyor		İS 2. yy.?	SEG 17, 588
Attaleia	οι γεραιοί		Philippus Araps'ı onurlandırıyor						İS 244	SEG 17, 613
Lyrboton Kome							rahiplik için <i>gerusia</i> 'ya 600 <i>denarii</i> veriyor		İS 1-3. yy	IPerge 428
Lyrboton Kome	γερεοί								İS 2-3. yy	IPerge 475
Perge				3 <i>gymnasion</i> 'un <i>gymnasiarkhos</i> 'u					Flav. Dön.	IPerge 56

Perge						3 <i>gymnasion</i> 'ün [<i>gymnasiakhos</i> 'u]				İS 81-96	IPerge 61
Perge						<i>g]eraioi</i> 'ün <i>gram</i> [<i>mateus</i> 'i				İS 81-96	IPerge 62
Perge	τὸ σύστημα τῶν γεραίων								<i>gerusia</i> 'ya arazi bağışı	Flav. Dön.	IPerge 66 (=Jones, 1999)
Perge	[οἱ γε]ραῖοι					P. Magna'yi onurlandırıyor				İS yak. 124- 125	IPerge 121
Perge	οἱ γεραῖοί					<i>bule</i> 'yi onurlandırıyor				İS 2. yy. başl.	IPerge 138
Perge	χ[ε]ρουσία(?)									İS yak. 159- 160	IPerge 141/143
Perge	ἡ γερουσία					imparator rahibini onurlandırıyor				Antonin. Dön.	IPerge 180
Perge	οἱ γεραῖοι					<i>geraioi logistes</i> 'ini onurlandırıyor				Antonin. Dön.	IPerge 181
Perge	[οἱ γε]ραῖοι					Artemis ve Ares rahibini onurlandırıyor				İS 1.-2. yy	IPerge 252
Perge						<i>demos gerusia</i> 'yi onurlandırıyor				İS 1.-2. yy	IPerge 253
Perge	ΓΕΡΑΙΩΝ				arşitrav yazıtı					İS 1.-2. yy	IPerge 255
Perge	ἡ γερουσία					<i>gerusia</i> Gordianus'u onurlandırıyor				İS 238	IPerge 281
Perge	ἡ γερουσία					<i>gerusia</i> Gordianus'u onurlandırıyor				İS 238-244	IPerge 282
Perge	ἡ σεμνοτάτη γερουσία					<i>gerusia</i> kendisinin ve <i>neoi</i> 'ün <i>euergetes</i> 'ini ve kurtarıcısını onurlandırıyor				İS 250-300	IPerge 291

Perge	ἡ γερουσία					<i>bule demos gerusia</i> bir sporcuu onurlandırıyor					İS 3. yy	IPerge 315
Perge	[ἡ] γερουσία					<i>bule demos gerusia</i> bir sporcuu onurlandırıyor					İS 3. yy	IPerge 317
Perge	γερεοί									<i>geraios'lara dianome</i> yapılıyor	İS 3. yy	IPerge 323
Side	ἱερὰ καὶ μεγάλη [γε]ρουσία					<i>Senatus'u</i> onurlandırıyor					İS 276?	ISide 26
Side	μεγάλη γε[ρουσία] τῆς πό[λ]εως					<i>boule ve demos'un</i> heykellerini dikeyor					İS geç 3. yy.	Side 28-29
Side	ἱερὰ καὶ μεγάλη [γε]ρουσία	bina yazıtı				<i>gerusia yemek</i> salonunu onarıyor	<i>ekdikos</i>				İS 2. yy. sonu 3. yy. başı	ISide 153
Side	[ἱερὰ καὶ μεγάλη] γερουσία	bina yazıtı?									İS geç 3. yy	ISide 158
Side	γερουσία					onurlandırma					İS 3. yy. sonu 4. yy. başı	ISide 113
Silyon												IGR III 800
Silyon	[ἡ] γερουσία					<i>demos ile birlikte</i> Menodora'yı onurlandırıyor				<i>geraios'lara dianome</i> yapılıyor		IGR III 801
Silyon	γεραιοὶ									<i>geraios'lara dianome</i> yapılıyor		IGR III 802
Silyon	γεραιοὶ									<i>geraios'lara dianome</i> yapılıyor		Lanckoronsi, 18 90 no. 61

Tablo 7: Güney Pisidia'da Akran Grupları - Epheboi

Buluntu Yeri	Unvan	Kararname	Onurlandırma / Adak	Memurlar	Yer Rezerv.	Bağış	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Termessos	ἐφίβαρχος			<i>ephebarkhos</i>					TAM III 213
Termessos	ἐφίβων Ἑλαιοφοριανῶν				X			İÖ1.-İS 1.yy	TAM III 872
Termessos	ἐφίβων Αὐτ[ο]μενιανῶν				X				TAM III 872

Tablo 8: Güney Pisidia'da Akran Grupları - Geraioi

Buluntu Yeri	Unvan	Kararname	Onurlandırma / Adak	Memurlar	Yer Rezerv.	Bağış	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Termessos	συνεδρίου τῆς γερου[σί]α[ς]	X	<i>gerusia, demos</i> <i>bule,</i> onurlandırıyor					İS yak. 2. yy.	TAM III 3 (A)
Termessos	ἡ γερουσία		Tanrı Kastor'a övgü						TAM III 29
Termessos	ἡ γερουσία						X		TAM III 590
Sagalassos	ἡ γερ[ου]σία	X	<i>bule, demos, gerusia</i> onurlandırıyor						Lanckoronsi, 1892 no. 194
Sagalassos	οἱ γεραιοὶ	X	<i>Bule, demos, geraioi</i> onurlandırıyor						Lanckoronsi, 1892 no. 218
Sagalassos	οἱ γεραιοὶ		<i>Geraioi</i> kendi kesesinden onurlandırıyor					İS yak. 120	SEG 47, 1763

EK 2 TABLOLAR (DERNEKLER)

Tablo 9: Lykia-Pamphylia'da Etnik/Coğrafi Gruplar

Buluntu Yeri	Unvan	Memurlar	Onurlandırma/ Adak	Yer Rezerv.	Bağış	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Andriake	Yahudiler		A					Çevik <i>et al.</i> 2010 no. 1-3
Attaleia	οἱ συνπολιτευόμενοι Ῥωμαῖοι		O				İS 2. yy	SEG17, 578
Attaleia	οἱ συμπολιτευόμενοι Ῥωμαῖοι		O				İS 5-7	SEG 6, 646
Limyra	Εἰούδα ΕΙΡΟΝ		?				İmp. Dön.	IJO 221
Side		ζυγοστάτης	bina yazıtı				İS geç 4.- 5. yy başl.	ISide 190, 192
Tlos	Ἰουδαῖοι		mezar yazıtı				İS 1. yy sonl.	IJO 223

Tablo 10: Lykia-Pamphylia'da Mahalle ve Komşuluk Grupları

Buluntu Yeri	Unvan	Memurlar	Onurlandırma / Adak	Yer Rezerv.	Bağış	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Lyrboton Kome	φράτρα [γερ]εῶν				X		İS 2. yy sonu-3. yy	Oktan 2016
Lyrboton Kome	φράτρα/κοινόν	<i>grammateus</i>			X		İS 2. yy	Adak ve Oktan 2018
Side	Τετραπωλείται γερουσία		X				İS 270'den sonra	ISide 106

Side	Τετραπωλείται γερούςια		X					ÍS 270'den sonra	ISide 108
Side	Τετραπωλείται γερούςια		X					ÍS 278-284	ISide 111
Side	Τετραπωλείται γερούςια		X					ÍS 278-284	ISide 112
Side	Μεγαλοπωλείται γερούςια		X					ÍS 270'den sonra	ISide 105
Side	Μεγαλοπωλείται γερούςια		X					ÍS 270'den sonra	ISide 110
Side	γερούςια τοῦ Μεγάλου Συνεργίου		X					ÍS 270'den sonra	ISide 109
Side	Βοιμείται Ζηνός		X					ÍS 270'den sonra	ISide 107
Sura	σεβαστή πλατεία	<i>grammateus, hierokerykes</i>	X					ÍS 237	Petersen ve Luschan, 1889 no. 83
Sura	σεβαστή πλατεία	<i>grammateus, hierokerykes</i>	X					ÍS 3. yy	Petersen ve Luschan, 1889 no. 84
Sura	σεβαστή πλατεία	<i>grammateus, hierokerykes</i>	X					ÍS 3. yy	Heberdey ve Kalinka, 1897 no. 48
Sura	σεβαστή πλατεία	<i>grammateus, hierokerykes</i>	X					ÍS 3. yy	Heberdey ve Kalinka, 1897 no. 49

Sura	σεβαστὴ πλατεῖα	<i>grammateus, hierokerykes</i>	X				İS 3. yy	Heberdey ve Kalinka, 1897 no. 50
------	-----------------	---------------------------------	---	--	--	--	----------	----------------------------------

Tablo 11: Lykia-Pamphylia'da Arkadaşlık ve Akrabalık Grupları

Buluntu Yeri	Unvan	Memurlar	Onurlandırma / Adak	Yer Rezerv.	Bağışlar	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Sidyma	οἱ φίλοι		X				Roma Dön.	TAM II 230
Sidyma	οἱ φίλοι		X					TAM II 231
Sidyma	οἱ φίλοι		X					TAM II 238
Sidyma	οἱ φίλοι		X					Frézouls ve Morant, 1985 no. 7
Sidyma	οἱ φίλοι		X				İS 3. yy	Takmer, 2010 no. 5
Sidyma	οἱ φίλοι		X					Avcu ve Uzunoglu 2019 no.3

Tablo 12: Lykia-Pamphylia'da Mesleki Dernekler

Buluntu Yeri	Unvan	Memurlar	Onurlandırma / Adak	Yer Rezerv.	Bağışlar	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Olympos	πρῶτοι		X					Adak ve Tüner, 2004 no. 2
Rhodiapolis	οἱ Ἐπικούρειοι φιλόσοφοι		X				İS 2. yy	

Perge	τοῖς ἀπὸ τοῦ Μουσείου								IPerge 193
Side	ἀλευροκαθάρτες							İS 220-250	ISide 30
Side	ἀβακίται							İS 220-250	ISide 30
Tlios/Ksanthos	τὸ κοινὸν τῶν χαλκίων	<i>arkhon</i>					X	İÖ 2. yy	Köse ve Tekoğlu, 2007

Tablo 13: Lykia-Pamphylia'da Dini Dernekler

Buluntu Yeri	Unvan	Memurlar	Onurlandırma / Adak	Yer Rezerv.	Bağışlar	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Limyra	ὁ θίαςος τῶν Σαραπισσίων		X				Helenistik Dönem	RICIS 306/0601
Myra	ὁ θίαςος							SEG 49, 1925
Tlios	ὁ θίαςος		X					TAM II 640
Tlios	ὁ θίαςος		X				İmp. Dön.	Adak ve Şahin, 2004 no. 5.7

Tablo 14: Lykia-Pamphylia'da Agonistik Dernekler

Buluntu Yeri	Unvan	Memurlar	Onurlandırma / Adak	Yer Rezerv.	Bağışlar	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Arykanda	θυμελικῆς καὶ ξυστικῆς συνόδων		X				Roma Dönemi	IArykanda 52, 53
Ksanthos	ιερά ξυστικός καὶ θυμελική σύνοδος		X				Roma Dön.	TAM II 496 Baland, 1981 no. 78

Perge	ιερονίκη		X					İS 200-250	IPerge 314
Rhodiapolis	ιερά θυμελική σύνοδος		X						TAM II 910
Side	ιερά θυμελική σύνοδος		X					İS 41-45	ISide 31
Side	ιερά θυμελική σύνοδος		X					İS 54-68	ISide 32
Side	θυμελική σύνοδος			imparator mektubu				İS 1.yy sonl.-2. yy başl.	ISide 137

Tablo 15: Güney Pisidia'da Etnik/Coğrafi Gruplar

Bulutlu Yeri	Unvan	Memurlar	Onurlandırma / Adak	Yer Rezerv.	Bağışlar	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Milyas Bölgesi	οἱ πραγματευόμενοι Ποιμίται		X				İÖ 5/4	SEG 36, 1207
Milyas Bölgesi	Μυλῳάδεις		X				İÖ 5/4	SEG 36, 1207
Milyas Bölgesi	Θράκες		X				İÖ 5/4	SEG 36, 1207

Tablo 16: Güney Pisidia'da Mahalle ve Komşuluk Grupları

Bulutlu Yeri	Unvan	Memurlar	Onurlandırma / Adak	Yer Rezerv.	Bağışlar	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Termessos	Αχιλλέως γειννίασις	Ἰητήρος				X	Tarih yok	TAM III 348
Termessos	ιερά Λητοῦς γειννίασις					X	İS 212'den sonra	TAM III 765

Tablo 17: Güney Pisidia'da Arkadaşlık ve Akrabalık Grupları

Buluntu Yeri	Unvan	Memurlar	Onurlandırma / Adak	Yer Rezerv.	Bağışlar	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Termessos	οἱ φίλοι		X				İS 212	TAM III 400
Takina	φράτρα		X				İS yak. 200	Corsten, 2011: s.139

Tablo 18: Güney Pisidia'da Mesleki Dernekler

Buluntu Yeri	Unvan	Memurlar	Onurlandırma / Adak	Yer Rezerv.	Bağışlar	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Sagalassos	συντεχνία βαφέων	<i>epimeletes</i>	X				İS 2-3. yy	IGR III 360
Termessos	λαῦτοι			X			İÖ 1-1.İS 1. yy	TAM III 872
Termessos	οἱ τεχνεῖται		X				İS 2. yy	TAM III 4
Termessos	οἱ τεχνεῖται		X				İS 2. yy	TAM III 62
Termessos	οἱ τεχνεῖται σκοτεῖς		X				İS 223/4	TAM III 114
Termessos	τὸ κοινὸν ἀλκίεον	<i>mysteriarkhes</i>	X					SEG 41, 1330

Tablo 19: Güney Pisidia'da Dini Dernekler

Buluntu Yeri	Unvan	Memurlar	Onurlandırma / Adak	Yer Rezerv.	Bağışlar	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Termessos	οι μύσται Ἐρμιῶ		X					TAM III 910-911
Termessos	μύσται Ἡρακλέους						İS yak. 212-230	İplikçiöğlu <i>et al.</i> , 2007 no. 5
Termessos/Ariassos	μύσται?/ θίασος?	<i>mysteriarkhes</i>	X					SEG 41, 1330
Termessos/Ariassos	θίασος	<i>arkhithiasaites</i> <i>arkhimystes</i>	X				İS 2. yy son	SEG 41, 1329 A-B
Akarassos	θίασος							İplikçiöğlu ve Schuler 2011.

Tablo 20: Güney Pisidia'da Agonistik Dernekler

Buluntu Yeri	Unvan	Memurlar	Onurlandırma / Adak	Yer Rezerv.	Bağışlar	Mezar Cezası	Tarih	Kaynak
Termessos	ἱερόνεικοι			X			İÖ 1-1.İS 1. yy	TAM III 872

EK 3 EPİGRAFİK DİZİN

- Adak, 1996
no. 1-5: **62**
- Adak ve Oktan, 2018: **92; 162; 231**
- Adak ve Stauner, 2018: **45; 46; 47**
- Adak ve Tüner, 2004
no. 2: **105; 233**
- Avcu ve Uzunoğlu, 2019
no. 3: **89; 233**
- Balland, 1981
no. 67: **12; 63; 219**
no. 69: **50; 218; 219**
no. 78: **50; 141; 149; 218; 234**
no. 90: **50; 218; 220**
- Bean ve Mitford, 1965
no. 8, 3: **140**
- Bernard, 1984
no. 32: **117**
- Bousquet ve Gauthier, 1994: **78; 97;**
- Buckler, 1923
no. 3: **104; 106**
no. 4: **104; 106**
- Calder, 1912
no. 25: **117**
- CIG
2214: **135; 159**
2220: **52**
2930: **49**
3068: **143; 145**
3082: **146**
3429: **61**
6829: **115; 148**
- CIL
II 5439: **53**
VI 1060: **30**
VI 1958d-f: **112**
VI 4416: **19**
VI 10147: **30**
VI 10234: **30**
XII 3166: **20**
XIV 2112: **22; 26; 31; 32**
- Clerc, 1886
no. 10: **98**
- Contoléon, 1886
no. 19: **135; 159**
- Cousin ve Diehl, 1889
no. 4: **44**
- Çevik *et al.*, 2010
no. 1-3: **77; 230**
- Davies, 1895
no. 23: **50; 219**
no. 24: **41; 217**
- Duchesne, 1880
no. 1: **88**
- Engelmann, 1999
no. 2: **42**
- Frézouls ve Morant, 1985
no. 7: **89; 232**
- Gauthier, 1996
no. I: **43; 50; 218**
no. II: **50; 218**
- Gauthier ve Hatzopoulos, 1993:
36; 38; 45; 47; 48
- Gough, 1952

no. 36: 84	152: 117
Harland, 2014	IBeroia
no. 116: 76	1: 39; 42; 43; 45; 47; 48
no. 135: 75; 153	IBubon
Hauvette-Besnault ve Pottier, 1880	58: 98
no. 35-36 : 119	IDidyma
Heberdey ve Kalinka, 1897	107: 104; 106
no. 28: 41; 50; 217; 217; 218	201: 130
no. 48: 33; 86; 232	272: 133
no. 49: 33; 86; 87; 232	285: 115
no. 50: 33; 86; 232	IEph
no. 68: 221	14: 166
Herrmann, 1962	17-19: 40; 131
no. 13: 88	20: 109; 158
Herrmann, 1980: 21	22: 148
Hicks, 1890	26: 52
no. 23: 87; 88	27: 54; 131
Hicks, 1891	27b: 52
no. 5: 87; 88	215: 111; 112
Holleaux, 1906: 128	409: 66
Holleaux ve Paris, 1886	454: 153
no. 224,6: 221	553: 113
IAph	596: 102
2.8: 153	618: 57
11.507: 94	636: 87
12.27: 147	658: 66
12.719: 137	719: 117; 157
12.920: 139	792: 52
IArykanda	803: 52
52: 142; 234	902: 133
53: 142; 234	972: 53
113: 123	1112: 140
162: 62; 219	1124: 138
IAsklepion	1145: 40

1172: 94	Π^2 556: 38
1173: 94	Π^2 1006: 38
1182: 94	Π^2 1012: 16
1384A: 158	Π^2 1132: 144
1408: 71	Π^2 1275: 25; 161
1449: 51	Π^2 1278: 25
1470: 51	Π^2 1282: 25
1487: 9; 167	Π^2 1283: 25
1488: 167	Π^2 1284: 25
1503: 109	Π^2 1291: 25
1620: 94	Π^2 1292: 168
1621: 94	Π^2 1297: 168
1677: 76	Π^2 1298: 25; 168
2058: 66	Π^2 1323: 160
2072: 129	Π^2 1325: 25
2074: 69	Π^2 1326: 25
2212: 163	Π^2 1361: 25
2113: 54	Π^2 1368: 25
2226: 93	Π^2 1369: 25
2298A: 71	Π^2 1940a: 36
2905: 93	Π^2 2345: 120
3013: 71	Π^2 2347: 168
3019: 66	Π^2 2986: 36
3025: 67	Π^2 2991: 36
3055: 93	Π^2 3741: 139
3070: 93	Π^2 5087: 103
3079: 157	IV 558: 144
3080: 85	IV 749: 42
3216: 157	IV 44: 119
3252: 70	VII 2484-6: 144
3822: 76	VII 2874: 135; 159
4346: 94	IX,1, 278: 144
IG	XI,4, 1059: 144
I^3 104: 2	XI,4, 1061: 144

- XII,2, 109: **156**
 XII,5, 647: **45**
 XII,6,1,128: **44**
 XII,9, 234: **39**
 XII,9, 910: **144**
 XII Suppl. 116: **47**
 XII Suppl. 122: **45**
 XIV 2495: **147**
- IGR III
- 209: **147; 148**
 211: **147**
 215: **94**
 294: **68**
 318: **72**
 324: **67; 72**
 325: **66; 67**
 360: **95; 99**
 410: **72**
 711: **86**
 712: **86**
 780: **95**
 785: **68**
 800: **63; 227**
 801: **63; 227**
 802: **63; 227**
- IGR IV
- 160: **152**
 162: **152**
 314: **68**
 330: **71**
 424: **71**
 468: **115**
 482: **40; 44**
 675: **66**
- 713: **66**
 709: **49**
 779: **66; 69**
 783: **52**
 784: **66**
 790: **66; 85; 102; 106**
 793: **66**
 794: **66**
 889: **124**
 1235: **69**
 1272: **152**
 1344: **152**
 1359: **118**
 1419: **152**
 1519: **152**
 1644: **69**
 1761: **152**
- IGUR
- I 62: **117**
 I 235: **132; 138; 139**
 I 236: **132; 136**
 I 237: **142**
 I 238: **142**
 I 243: **142**
 II 835: **118**
- IHierapJ
- 41: **99**
 42: **99**
 133: **98**
 156: **30; 167**
 212: **70**
- IHistria
- 57: **150**
- Ilasos

- 23: **47; 51; 52**
 87: **51; 52; 56**
 90: **69**
 93: **52; 56**
 109: **51**
 110: **51**
 121: **52; 56**
 124: **51**
 152: **145**
 245: **52; 56**
 248: **46; 47**
 250: **51; 52**
 269-284: **39**
 284: **76**
 IJO II
 32: **76**
 43: **76**
 157: **76**
 196: **76**
 205: **70**
 206
 221: **76; 77**
 222: **77**
 223: **77**
 IKaunos
 139: **133**
 IKaikos
 830: **130; 133**
 IKibyra
 47-61: **66**
 63: **102**
 IKition
 2047: **133**
 IKnidos
 234: **130; 133**
 IKyme
 17: **20; 120**
 19: **46**
 32: **120**
 37: **125**
 39: **90**
 IKyzikos
 312: **126**
 Illion
 171: **98**
 ILydia
 42: **83**
 IMagnesia
 54: **143; 144**
 89: **143**
 116: **52**
 117: **126**
 180: **139**
 IMetropolis
 1A: **43**
 1B: **43**
 1799: **120**
 1826: **110**
 IMylasa
 332: **135; 159**
 333: **135; 159**
 413: **117**
 533: **94**
 INapoli
 I 51: **138**
 INikaia
 I 275: **53**
 II.1. 73: **98**

II.1. 1202: 83	282: 59; 226
II.2. 1340: 53	314: 134; 140
II.3. 42: 49	315: 60; 227
II.2. 1578: 53	317: 60; 227
IOlympia	323: 55; 227
55: 139	382: 123
405: 144	428: 57; 60; 225
436: 136; 138	475: 64; 225
IParion	IPrusaOlymp
5: 110; 156	5: 56
IPergamon	17: 116
246: 128	18: 116
252: 44	19: 56
274: 49	24: 88
IPerge	50: 84
14: 224	229: 66
44: 69	IPrusias
56: 50; 224; 225	63: 84
61: 50; 224; 225	ISardis
62: 52; 224	18: 104; 106
65: 63	48: 56
66: 55	52: 70
77: 64	79: 139; 140
120: 69	166: 112
121: 52; 225	ISelge
138: 52; 59; 225	17: 63
180: 55; 226	20: 80
181: 55; 226	53: 123
193: 117	ISide
252: 52; 60; 226	26: 59; 227
253: 59; 226	28: 59; 227
254: 10	29: 59; 227
255: 60; 226	30: 112; 123
281: 59; 226	31: 145; 146; 149

- 32: **146; 149**
60: **80**
61: **80**
62: **80; 140**
- ISide
70: **41; 223**
90: **83**
103: **10**
105: **82**
106: **79; 80**
107: **83**
108: **80**
109: **82**
110: **82**
111: **80**
112: **80; 231**
113: **227**
137: **146; 149**
153: **81**
158: **227**
190: **75; 77**
192: **77; 230**
- ISmyrna
1
23: **165**
191: **117**
217: **133**
218: **161**
246: **30**
295: **76**
416: **94**
500: **165**
534: **69**
609: **71**
- 610: **71**
613: **79**
622: **124**
637: **95**
653: **125; 152**
654: **125**
655: **124; 125**
667: **139; 140**
697: **76; 116**
713: **157**
714: **85**
715: **110**
720: **89**
721: **156**
726: **124**
842: **94**
- IStratonikeia
310: **117**
536: **71**
539: **71**
1004: **79**
- ITralleis
50: **146**
66: **52**
67: **52**
77: **69**
86: **124**
105: **129**
112: **132**
145: **69**
- İplikçioğlu *et al.*, 2007
no. 5: **127**
- İplikçioğlu ve Schuler, 2011: **156**
- Jacobsthal, 1908

- no. 38: **116**
- Jones, 1999: **57; 225**
- Jonnes ve Rici, 1997: **46**
- Krauss, 1922
no. 70: **77**
- Keil, 1910
no. 54: **130**
- Knibbe *et al.*, 1993
no. 17: **22**
- Labarre *et al.*, 2010
no. 3: **91**
- Lanckoronski, 1892
no. 202: **99**
no. 218: **52; 61**
- LBW
1720c: **47**
- Lechat ve Radet, 1887
no. 70: **126**
- Le Guen, 2001 I
no. 2: **143; 144**
no. 12: **143**
no. 14: **145**
no. 29: **143**
no. 30: **143**
no. 34: **143**
no. 47: **145**
no. 56: **143; 145**
no. 57: **145**
- Malay, 1994
no. 431: **112**
- Malay, 1999
no. 103: **88**
no. 109: **88**
no. 136: **20**
- Malay ve Gül, 1981
no. 16: **83**
no. 19: **88**
- Malay ve Nalbantoğlu, 1996
no.1: **124**
no. 2: **124**
- Marchand, 2015
no. 5: **16**
- Marek, 1993
no. 1: **92**
- MAMA I
416: **64**
- MAMA III
33: **123**
104: **138**
262: **75**
- MAMA IV
147: **72**
150: **72**
152: **52**
230: **90**
- MAMA VI
180: **67**
183: **67**
239: **126**
335a: **75**
- MAMA VIII
350: **72**
421: **152**
- MAMA IX
49: **156**
66: **156**
- Mendel, 1912
no. 106: **64**

- Miranda, 1999
no. 16: **70**
- Mordtmann, 1885
no. 30: **109; 158**
- Munro, 1897
no. 53: **89**
- Naour, 1977
no. 1: **12; 63**
- Naour, 1983
no. 21: **83**
- Naour, 1985
no. 6: **88**
- OGIS
479: **52**
488: **64**
494: **133**
566: **12**
592: **64**
737: **22**
748: **42**
755: **156**
- Oktan 2016: **92; 162**
- Oliver, 1989
no. 29: **147**
- Pekáry, 1965
no. 5: **146**
- Petzl, 1991
no. 5: **101; 106**
- Petzl, 2005
no. 9: **119**
- Petzl ve Schwertheim, 2006
I: **131; 132; 140**
II: **132; 140**
- Pleket, 1958
no. 4: **90**
- Ramsay, 1889
no. 2: **83**
- Ramsay, 1895
no. 109
- Ramsay, 1897
no. 30-31: **90**
no. 64: **90**
no. 506: **90**
- Ramsay, 1906
no. 1: **64**
- Petersen ve Luschan, 1889
no. 16: **220**
no. 23: **220**
no. 29: **220**
no. 32: **221**
no. 48: **232**
no. 49: **232**
no. 50: **232**
no. 57: **221**
no. 69: **8**
no. 77: **221**
no. 82: **221**
no. 83: **232**
no. 84: **232**
no. 129: **77**
- RICIS
306/0601: **122**
301/0401: **120**
301/040: **120**
- Ritti ve Yılmaz, 1998
no. 22-23: **94**
- Robert, 1940
no. 78: **94**

- no. 127: **94**
- no. 197a: **93**
- no. 202: **93**
- no. 257: **94**
- Robert, 1958
- no. 467: **72**
- Robert ve Robert, 1954
- no. 35: **121**
- no. 146: **103**
- Roueché, 1993
- no. 51: **143**
- Samama, 2003
- no. 334: **118**
- no. 478: **118**
- no. 481: **118**
- SEG
- 2, 696: **223; 224**
- 2, 744: **66; 67**
- 4, 512: **111**
- 4, 598: **121**
- 6, 646: **67; 68; 230**
- 6, 651: **224**
- 6, 652: **225**
- 7, 825: **147**
- 8, 573: **64**
- 12, 512: **140**
- 14, 613: **142**
- 17, 558: **59**
- 17, 563: **59**
- 17, 575: **50; 224**
- 17, 577: **50; 59; 224**
- 17, 578: **68**
- 17, 579: **224**
- 17, 580: **67**
- 17, 582: **69**
- 17, 588: **224**
- 17, 590: **123**
- 17, 613: **59**
- 29, 1183: **101**
- 31, 1300: **62; 222**
- 32, 1237: **124; 125**
- 32, 1302: **118**
- 34, 1317: **140**
- 36, 1051: **147**
- 36, 1053: **157**
- 36, 1207: **64; 235**
- 37, 1309: **30**
- 38, 114: **38**
- 38, 1008: **38**
- 38, 1462: **9; 12; 41; 166; 217**
- 41, 1003: **144**
- 41, 1005: **143; 144**
- 41, 1201: **99**
- 41, 1258: **107**
- 41, 1323: **123**
- 41, 1325-27: **123**
- 41, 1329: **33; 123; 126; 237**
- 41, 1330: **111; 237**
- 43, 773: **22**
- 46, 1519: **124; 125**
- 46, 1520: **124; 125**
- 46, 1521: **66**
- 46, 1656: **76**
- 47, 1649: **88**
- 47, 1656: **101**
- 47, 1763: **52; 61; 229**
- 48, 1844: **147**
- 49, 1673: **91**

49, 1924: 41; 217	176: 8; 41; 54; 222
49, 1925: 120; 122; 234	189: 41; 219
51, 1628: 75	191: 10
51, 1635A: 75	200: 41; 141
51, 1636-1637: 75	201: 10
51, 1642-1643: 75	203: 103
51, 1648: 75	210: 222
51, 1651: 75	230: 89; 232
51, 1669: 75	231: 89; 232
51, 2246: 93	238: 89; 232
54, 1101: 45	252: 222
54, 1448: 120; 122	254: 222
56, 1501: 93	264: 78
57, 792: 36	265: 78
58, 1256: 94	283: 218
58, 1640: 97	284: 141
61, 1230: 122; 156	287: 97
SGO	294: 50; 220
I 1998 no. 04/05/03: 101; 106	301: 8
III 2001 no.16/34/31: 52	320: 220
IV 2002 no. 17/08/04: 103	323: 220
SIG	325: 220
577: 39	331: 220
578: 39	342: 220
Studia Pontica III	382: 41; 217
no. 66: 72	415: 219
Takmer, 2010	431: 62; 221
no. 5: 89	454: 62; 222
TAM II	470: 77
28: 123	495: 97
117: 94	496: 234
130: 62; 122	498: 218
132: 41; 217	548: 78
175: 8; 50; 52; 61; 222	550: 123

552: 78	910: 118; 148; 222; 234
556: 219; 222	1200: 10
568: 222	1202: 10; 62; 222
569: 61; 222	1210: 123
570: 61; 222	1215: 123
571: 61; 222	TAM III
573: 223	3A: 61
574: 223	4: 107; 151; 236
578: 61; 223	29: 61; 228
579: 223	58: 123
585: 152	62: 106; 151; 236
590: 78	81: 123
594: 61; 223	114: 102; 106; 151; 236
597a: 78	167-168: 123
600: 223	213: 41; 228
609: 78	348: 84; 235
612: 77	354: 84; 163
626: 223	380: 84; 163
640: 234	400: 95; 236
649: 120; 122	522: 84; 163
661: 10; 219	526: 84; 163
671: 10	590: 61; 228
715: 98	610: 123
751: 217	621: 123
765: 10	628: 84; 163
834: 10	765: 84; 235
838: 10	872: 41; 103; 134; 153; 228; 236
845: 122	910: 127; 237
848: 10	911: 127
855: 122	TAM IV
866: 122	377: 76
870: 12	TAM V.1.
902: 10	79-81: 85; 101
906: 118	90: 83

93: 88	991: 99
146: 85; 101	1002: 101; 106
451: 90	1016: 148
470a: 90	1081: 99
498: 117	1097: 140
762: 91	1148: 90
806: 90	TAM V.3.
TAM V.2.	1435: 70
924: 69	1459: 52
935: 99	1524: 88
945: 99	1539: 26; 29
966: 112	Tanrıver ve Kütük, 1993
972: 99	no. 1: 70
977: 132; 138	Zimmermann ve Schuler, 2012
978: 99	no. 4: 130
986: 101	

ÖZGEÇMİŞ

Adı SOYADI	Gülden Peker
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya İsmet İnönü Kız Meslek Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Bölümü
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı, Antalya, 2012.
Tez Konusu	Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pamphylia’da Kent Memuriyetleri
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
BİLİMSEL YAYINLAR	
Kitap veya Kitaplarda Bölümler	
1- G. Peker, Pergamon Kralı I. Eumenes’in Kardeşi Attalos’un Olympia Galibiyeti Üzerine Bir Epigram, şurada: N. E. Akyürek Şahin – B. Takmer – F. Onur (Ed.). Akron 7. Eskiçağ Yazıları 5 (Akdeniz Üniversitesi - Akdeniz Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Merkezi Yayını), İstanbul 2013, 2013, 201-219. 2- G. Peker, Kios’tan (Gemlik) Geç Hellenistik Dönem’e Ait Bir Mezar Steli, şurada: N. Eda Akyürek Şahin – M. Ertan Yıldız – H. Uzunoğlu (Ed.). Akron 10. Eskiçağ Yazıları 8 (Akdeniz Üniversitesi - Akdeniz Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Merkezi Yayını), İstanbul 2016, 127-141. 3- Th. Corsten, Küçük Asya’da -ianos ile Türetilmiş İsimlerle İlgili Bir Ön Çalışma (İngilizceden çev. G. Peker), şurada: N. E. Akyürek Şahin – M. E. Yıldız – H. Uzunoğlu (Ed.). Akron 9. Eskiçağ Yazıları 7 (Akdeniz Üniversitesi - Akdeniz Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Merkezi Yayını), İstanbul 2015, 1-15. 4- G. Peker, Yunan-Roma Dünyasında Dernekler / Collegia: Genel Bir Değerlendirme, şurada: M. Ertan Yıldız – Y. Doğan – S. Yeni (Ed.). Akron 19. Eskiçağ Yazıları 15 (Akdeniz Üniversitesi - Akdeniz Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Merkezi Yayını), Ankara 2021, 337-372.	

